

UNIWERSYTET
EKONOMICZNY
W POZNANIU

mgr Anna Waligóra

Uwarunkowania zróżnicowania typów przedsiębiorczości społecznej w Polsce

Determinants of diversity in social entrepreneurship types in Poland

Rozprawa doktorska

Promotor: dr hab. Halina Zboroń, prof. nadzw. UEP

Promotor pomocniczy: dr Joanna Schmidt

Poznań 2016

*Składam serdeczne podziękowania
dr hab. Halinie Zboroń, prof. nadzw. UEP
oraz
dr Joannie Schmidt
za okazaną życzliwość, pomoc i cenne uwagi
przekazane w trakcie przygotowania
rozprawy doktorskiej.*

Spis treści

Table of contents.....	7
Słownik pojęć.....	12
Wyjaśnienie wykorzystanych skrótów.....	16
Wstęp.....	17
Wprowadzenie.....	22
1. Definicje i charakterystyki pojęcia przedsiębiorczości społecznej oraz pojęcia przedsiębiorstwa społecznego.....	29
1.1. Specyfika przedsiębiorczości społecznej.....	35
1.2. Przedsiębiorstwa społeczne a otoczenie rynkowe.....	36
1.3. Podmioty ekonomii społecznej a przedsiębiorstwa społeczne.....	37
2. Przedsiębiorca i przedsiębiorczość w teorii ekonomii (zarządzania i socjologii).....	39
2.1. Okres przedteoretyczny ekonomii.....	40
Św. Tomasz z Akwinu (1225-1274).....	40
2.2. Ekonomia klasyczna.....	41
Adam Smith (1723-1790).....	41
Jean-Baptiste Say (1767-1832).....	44
2.3. Ekonomia instytucjonalna.....	46
Thorstein Bunde Veblen (1857-1929).....	46
2.4. Szkoła austriacka.....	49
Joseph Alois Schumpeter (1883-1950).....	49
Israel Kirzner (1930-).....	52
2.5. Ordoliberalizm.....	54
Walter Eucken (1891-1950).....	54
2.6. Szkoła neoklasyczna (zarządzania).....	55
Peter Drucker (1909-2005).....	55
2.7. Nowa ekonomia polityczna.....	56
James Buchanan (1919-2012) i Gordon Tullock (1922-2014).....	56
2.8. Przedsiębiorczość we współczesnej ekonomii.....	58
Muhammad Yunus (1940-).....	58
2.9. Czwarty sektor ekonomii?.....	61
3. Ekonomia społeczna i gospodarka społeczna w Europie i Stanach Zjednoczonych Ameryki.....	63
3.1. Podejście brytyjskie.....	64

3.1.1.	Przykłady brytyjskich przedsiębiorstw społecznych.....	66
	Community Opportunities for Participation in Enterprise Ltd.....	67
	Forth Sector.....	67
3.2.	Podjęcie włoskie.....	68
3.2.1.	Przykłady włoskich przedsiębiorstw społecznych.....	70
	Associazione Cometa.....	70
	Spółdzielnia A.L.P.I.....	70
3.3.	Przedsiębiorczość społeczna w Stanach Zjednoczonych.....	71
3.3.1.	Przykłady przedsiębiorstw społecznych funkcjonujących w Stanach Zjednoczonych.....	72
	Catalyst Kitchens.....	73
	2 Feet Firm.....	73
3.4.	Porównanie przedsiębiorstw społecznych Europy i Stanów Zjednoczonych.....	74
4.	Przedsiębiorczość społeczna w Polsce.....	76
4.1.	Kontekst historyczny przedsiębiorczości społecznej.....	76
	Samoorganizacja czasu zaborów.....	77
	Przedsiębiorczość społeczna w II Rzeczypospolitej.....	85
	Przedsiębiorczość społeczna w PRL.....	86
	Teraźniejszość – od 89’ roku do dzisiaj.....	87
	„Stare i nowe” organizacje zrzeszające przedsiębiorstwa społeczne i przedsiębiorców społecznych.....	88
4.2.	Kontekst prawny przedsiębiorczości społecznej.....	90
	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.....	90
	Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy.....	91
	Ustawa o fundacjach.....	92
	Ustawa o spółdzielniach socjalnych.....	92
	Ustawa o przedsiębiorczości społecznej - projekt.....	95
	Statut Towarzystwa Kooperatystów.....	97
	Deklaracja Spółdzielczej Tożsamości.....	98
4.3.	Kontekst ekonomiczny, gospodarczy i rynkowy funkcjonowania przedsiębiorczości społecznej.....	99
	Czy jest możliwe rozłączenie (prawne, ekonomiczne, instytucjonalne) ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej?.....	102
4.4.	Przedsiębiorczość społeczna w obszarze kultury artystycznej.....	103
	Spółdzielnie (socjalne?) artystów.....	103
	Ekokultury - kooperatywy spożywcze/ spółdzielnie konsumenckie.....	105
4.5.	Jak mierzyć wartość działalności przedsiębiorstw społecznych?.....	107

5.	Teoria i praktyka przedsiębiorczości społecznej.....	115
5.1.	Podmioty ekonomii społecznej i gospodarki społecznej w Polsce	115
	Banki spółdzielcze i spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe	115
	Fundacje i stowarzyszenia.....	116
	Spółdzielnie pracy	116
	Spółdzielnie socjalne.....	117
	Zakłady aktywności zawodowej	118
5.2.	Relacje przedsiębiorstw społecznych z otoczeniem.....	120
	Powiązania ponadnarodowe.....	120
	Powiązania krajowe	121
	Powiązania lokalne.....	122
5.3.	Macierz przedsiębiorstw społecznych.....	123
5.4.	Metodyka i charakterystyka badań.....	125
	Cel pracy i problem badawczy	125
	Hipotezy badawcze	126
	Pytania badawcze	131
	Metody i techniki badawcze.....	132
	Ogólna charakterystyka przeprowadzonych badań.....	135
	Ogólna charakterystyka badanych obiektów.....	139
6.	Przedsiębiorstwa społeczne – studia przypadków	142
6.1.	Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń umowy społecznej... 142	
6.1.1.	Spółdzielnia socjalna Dobra Spółdzielnia Socjalna	142
	Geneza powstania przedsiębiorstwa	143
	Charakterystyka przedsiębiorców	145
	Działania i produkty przedsiębiorstwa.....	148
	Sfera finansowa działalności.....	150
	Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa.....	151
	Dlaczego Dobra Spółdzielnia Socjalna jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje realizacja założeń umowy społecznej?.....	155
6.1.2.	Spółdzielnia socjalna Wspólny Stół.....	155
	Geneza powstania przedsiębiorstwa	156
	Charakterystyka przedsiębiorców	157
	Działania i produkty przedsiębiorstwa.....	159
	Sfera finansowa działalności.....	162
	Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa.....	163

Dlaczego Spółdzielnia Socjalna Wspólny Stół jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń umowy społecznej?	167
6.2. Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń etycznych	167
6.2.1. Spółdzielnia Socjalna Ruchomości	167
Geneza powstania przedsiębiorstwa	168
Charakterystyka przedsiębiorców	169
Działania i produkty przedsiębiorstwa.....	171
Sfera finansowa działalności.....	175
Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa.....	176
Dlaczego Spółdzielnia Socjalna Ruchomości jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń etycznych?.....	179
6.2.2. Fundacja Centrum Amarant	180
Geneza powstania przedsiębiorstwa	180
Charakterystyka przedsiębiorców	182
Działania i produkty przedsiębiorstwa.....	183
Sfera finansowa działalności.....	188
Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa.....	189
Dlaczego Fundacja Centrum Amarant jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń etycznych?.....	192
6.3. Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń socjalnych	193
6.3.1. Stowarzyszenie Pogotowie Społeczne	193
Geneza powstania przedsiębiorstwa	194
Charakterystyka przedsiębiorców	196
Działania i produkty przedsiębiorstwa.....	197
Sfera finansowa działalności.....	200
Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa.....	203
Dlaczego Pogotowie Społeczne jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń socjalnych?.....	207
6.3.2. Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych	207
Geneza powstania przedsiębiorstwa	208
Charakterystyka przedsiębiorców	209
Działania i produkty przedsiębiorstwa.....	210
Sfera finansowa działalności.....	212
Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa.....	213
Dlaczego Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń socjalnych?	216
6.4. Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń ekonomicznych	216

6.4.1. Brisman Kawowy Bar	216
Geneza powstania przedsiębiorstwa	217
Charakterystyka przedsiębiorców	218
Działania i produkty przedsiębiorstwa.....	220
Sfera finansowa działalności.....	222
Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa.....	223
Dlaczego Brisman Kawowy Bar jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń ekonomicznych?.....	226
6.4.2. Zakład Makerspace	227
Geneza powstania przedsiębiorstwa	228
Charakterystyka przedsiębiorców	230
Działania i produkty przedsiębiorstwa.....	231
Sfera finansowa działalności.....	234
Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa.....	239
Dlaczego Zakład Makerspace jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń ekonomicznych?.....	241
7. Podsumowanie	242
7.1. Wnioski i refleksje z przeprowadzonych badań.....	242
7.2. Weryfikacja celów i hipotez badawczych.....	245
7.3. Rekomendacje dla rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce	246
Rekomendacje dotyczące nazewnictwa stosowanego w obszarze ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej	246
Rekomendacje dotyczące ujmowania gospodarki społecznej jako sektora gospodarki.....	247
Rekomendacje dotyczące zwiększenia dostępu do zakładania przedsiębiorstw społecznych	247
Rekomendacje dotyczące agregowania wiedzy w obszarze ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej	248
Rekomendacje dotyczące implementacji przedsiębiorczości społecznej do polityki społecznej	249
Rekomendacje dotyczące kalkulacji ekonomicznej funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych	250
Rekomendacje dotyczące korzystania z historycznych, współczesnych europejskich i współczesnych amerykańskich doświadczeń ekonomii społecznej.....	251
Bibliografia	253
Spis publikacji zwartych i artykułów	253
Wykaz artykułów prasowych.....	268
Wykaz źródeł internetowych.....	268
Wykaz tabel.....	274
Wykaz rysunków.....	275

Wykaz fotografii	276
Summary	277

Table of contents

Glossary	12
Acronyms and abbreviations.....	16
Preface.....	17
Introduction.....	22
1. Definitions and characteristics of the concept of social entrepreneurship and the concept of social enterprise.....	29
1.1. The specificity of social entrepreneurship	35
1.2. Social enterprises and business environment.....	36
1.3. Social economy actors and social enterprises	37
2. The entrepreneur and entrepreneurship in the economic (management and sociological) theory	39
2.1. The pre-theoretical period in economics.....	40
St. Thomas Aquinas (1225-1274)	40
2.2. Classical economics	41
Adam Smith (1723-1790)	41
Jean-Baptiste Say (1767-1832)	44
2.3. Institutional economics	46
Thorstein Bunde Veblen (1857-1929)	46
2.4. The Austrian school	49
Joseph Alois Schumpeter (1883-1950)	49
Israel Kirzner (1930-).....	52
2.5. Ordoliberalism	54
Walter Eucken (1891-1950).....	54
2.6. Neoclassical theory (of management).....	55
Peter Drucker (1909-2005)	55
2.7. New Political Economy.....	56
James Buchanan (1919-2012) and Gordon Tullock (1922-2014).....	56
2.8. Entrepreneurship in contemporary economics	58
Muhammad Yunus (1940-).....	58
2.9. The fourth sector of the economy?.....	61
3. Social economics and social economy in Europe and the United States	63
3.1. The UK approach.....	64
3.1.1. Examples of UK social enterprises	66
Community Opportunities for Participation in Enterprise Ltd.....	67
Forth Sector.....	67

3.2.	The Italian approach.....	68
3.2.1.	Examples of Italian social enterprises.....	70
	Associazione Cometa.....	70
	Cooperative A.L.P.I.	70
3.3.	Social entrepreneurship in the United States.....	71
3.3.2.	Examples of social enterprises operating in the United States.....	72
	Catalyst Kitchens	73
	2 Feet Firm	73
3.4.	Comparison of social enterprises in Europe and the United States.....	74
4.	Social entrepreneurship in Poland.....	76
4.1.	The historical context of social entrepreneurship	76
	Self-organization of the Partitions time	77
	Social entrepreneurship in the interwar Poland.....	85
	Social entrepreneurship in the Communist Poland	86
	The present time: from '89 until today	87
	“Old and new” organizations associating social enterprises and social entrepreneurs	88
4.2.	The legal context of social entrepreneurship.....	90
	The Polish Constitution.....	90
	The Act on Employment Promotion and Labour Market Institutions.....	91
	The Act on Charities	92
	The Act on Social Cooperatives.....	92
	The Bill on Social Entrepreneurship	95
	The Charter of Towarzystwo Kooperatystów [Cooperative Movement Association].....	97
	The Statement on the Cooperative Identity.....	98
4.3.	The economics-, economy- and market-related context of social entrepreneurship	99
	Is it possible to separate (legally, economically, institutionally) social economy and social entrepreneurship?	102
4.4.	Social entrepreneurship in the field of artistic culture	103
	(Social?) co-operatives of artists	103
	Ecocultures – grocery / consumer cooperatives	105
4.5.	How to measure the value of social enterprises?	107
5.	Theory and practice of social entrepreneurship	115
5.1.	Actors of social economics and social economy in Poland.....	115
	Cooperative banks and cooperative savings and credit unions	115
	Foundations and associations	116
	Specialist work cooperatives.....	116

Social cooperatives.....	117
Vocational rehabilitation facilities	118
5.2. Relations between social enterprises and their environment.....	120
Transnational relations	120
National relations	121
Local relations.....	122
5.3. The matrix of social enterprises	123
5.4. Methodology and characteristics of the research	125
Aim of the study and research area	125
Research hypotheses	126
Research questions	131
Research methods and techniques.....	132
General characteristics of the study	135
General characteristics of the investigated subjects.....	139
6. Social enterprises – case studies	142
6.1. Entities with predominant orientation towards meeting the objectives of the social contract.....	142
6.1.1. Social cooperative Dobra Spółdzielnia Socjalna [Good Social Cooperative].....	142
The origins of the enterprise	143
Characteristics of the entrepreneurs	145
Activities and products of the enterprise.....	148
Financial aspects of the business activity.....	150
Social and institutional environment of the enterprise.....	151
Why is Dobra Spółdzielnia Socjalna a social enterprise in which meeting the objectives of the social contract is predominant?.....	155
6.1.2. Social cooperative Wspólny Stół [Common Table].....	155
The origins of the enterprise	156
Characteristics of the entrepreneurs	157
Activities and products of the enterprise.....	159
Financial aspects of the business activity.....	162
Social and institutional environment of the enterprise.....	163
Why is Spółdzielnia Socjalna Wspólny Stół a social enterprise in which meeting the objectives of the social contract is predominant?.....	167
6.2. Entities with predominant orientation towards meeting ethical objectives.....	167
6.2.1. Social Cooperative Ruchomości [Movables].....	167
The origins of the enterprise	168

Characteristics of the entrepreneurs	169
Activities and products of the enterprise.....	171
Financial aspects of the business activity.....	175
Social and institutional environment of the enterprise.....	176
Why is Social Cooperative Ruchomości a social enterprise in which meeting ethical objectives is predominant?.....	179
6.2.2. Foundation Centrum Amaran [Amarant Centre]	180
The origins of the enterprise	180
Characteristics of the entrepreneurs	182
Activities and products of the enterprise.....	183
Financial aspects of the business activity.....	188
Social and institutional environment of the enterprise.....	189
Why is Foundation Centrum Amaran a social enterprise in which meeting ethical objectives is predominant?.....	192
6.3. Entities with predominant orientation towards meeting social objectives	193
6.3.1. Association Pogotowie Społeczne [Social Emergency Service].....	193
The origins of the enterprise	194
Characteristics of the entrepreneurs	196
Activities and products of the enterprise.....	197
Financial aspects of the business activity.....	200
Social and institutional environment of the enterprise.....	203
Why Association Pogotowie Społeczne is a social enterprise in which meeting social objectives is predominant?	207
6.3.2. Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych [Association for Social Cooperatives]	207
The origins of the enterprise	208
Characteristics of the entrepreneurs	209
Activities and products of the enterprise.....	210
Financial aspects of the business activity.....	212
Social and institutional environment of the enterprise.....	213
Why Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych is a social enterprise in which meeting social objectives is predominant?.....	216
6.4. Entities with predominant orientation towards meeting economic objectives.....	216
6.4.1. Brisman Kawowy Bar [Brisman Coffee Bar]	216
The origins of the enterprise	217
Characteristics of the entrepreneurs	218
Activities and products of the enterprise.....	220

Financial aspects of the business activity.....	222
Social and institutional environment of the enterprise.....	223
Why is Brisman Kawowy Bar a social enterprise in which meeting economic objectives is predominant?.....	226
6.4.2. Facility Makerspace	227
The origins of the enterprise	228
Characteristics of the entrepreneurs	230
Activities and products of the enterprise.....	231
Financial aspects of the business activity.....	234
Social and institutional environment of the enterprise.....	239
Why is Zakład Makerspace a social enterprise in which meeting economic objectives is predominant?.....	241
7. Summary	242
7.1. Conclusions on and reflections from the study	242
7.2. Review of research objectives and hypotheses	245
7.3. Recommendations for development of social entrepreneurship in Poland	246
Recommendations for naming applicable in the field of social economics, social economy and social entrepreneurship.....	246
Recommendations concerning the recognition of social economy as a sector of the economy..	247
Recommendations for increasing the availability in establishing social enterprises	247
Recommendations for gathering knowledge in the area of social economics, social economy and social entrepreneurship.....	248
Recommendations concerning the application of social entrepreneurship to social policy	249
Recommendations concerning the economic calculation of the operations of social enterprises	250
Recommendations concerning the use of historical, contemporary European and contemporary American experience of social economy	251
References.....	253
Non-serial publications and papers	253
Newspaper pieces.....	268
Internet sources	268
List of tables.....	274
List of figures	275
List of photographs	276
Summary	277

Słownik pojęć

POJĘCIE	DEFINICJA/OBJAŚNIENIE
BADANIE AKTYWNOŚCI EKONOMICZNEJ LUDNOŚCI	ogólnopolskie badanie gospodarstw domowych prowadzone kwartalnie przez Główny Urząd Statystyczny, zapewniające porównywalność uzyskanych wyników w skali międzynarodowej
BEZROBOTNY	obywatel zarejestrowany w powiatowym urzędzie pracy w statusie osoby bezrobotnej, tj. osoba nieucząca się w trybie dziennym, niepracująca, ale zdolna i gotowa do podjęcia pracy
BILANS KAPITAŁU LUDZKIEGO	ogólnopolskie badanie rynku pracy realizowane przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości we współpracy z Uniwersytetem Jagiellońskim
DIRECT TRADE	Aktywna i przynosząca obydwu stronom korzyści współpraca między producentami kawy ¹ (rolnikami) i palarniami kawy, mająca na celu podniesienie jakości, wartości i spójności produkcji kawy. Rolnik i palarnia są zobowiązani do nawiązania przejrzystej i długoterminowej współpracy. <i>Direct trade</i> jest alternatywą dla <i>fair trade</i> . Nie posiada organizacji zrzeszających i realizuje bardziej demokratyczne procedury podziału zysku ² [<i>The Specialty Coffee Chronicle</i> , http://www.scaa.org]
EKONOMIA SPOŁECZNA	Uprawiana w ramach nauk społecznych refleksja dotycząca wyodrębnionego myślowo obszaru praktyki gospodarczej: gospodarki społecznej, w ramach której podmioty prowadzące działania gospodarcze zmierzają do równoczesnego osiągnięcia wartości ekonomicznych i społecznych. <i>Sposób opisywania funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych w ramach gospodarki społecznej. Dopiero to, co próbuje opisać zasady funkcjonowania gospodarki społecznej (w tym także zasady działania poszczególnych przedsiębiorstw społecznych) jest ekonomią społeczną, która - jak wynika z samej nazwy - ma ambicje naukowe. Istnieje wiele terminów bliskoznacznych: ekonomia solidarna, alternatywna czy inne.</i> [Ekonomia Społeczna, www.ekonomiaspoleczna.pl]

¹ Pojęcie *direct trade* odnoszone jest tutaj do rynku kawowego ze względu na użycie tego terminu w rozprawie, w kontekście studium przypadku Brisman Kawowego Baru.

² Wolne tłumaczenie na podstawie artykułu Shanna Germain *Direct Trade: Going Straight to the Source*.

<p>FAB LAB</p>	<p>(Fabrication Laboratory, fabryki umiejętności) laboratoria lub pracownie, w których można zmieniać projekty w namacalne rzeczy. Idea staje się coraz popularniejsza na całym świecie.</p> <p>Fab Lab-y zazwyczaj oferują dostęp do maszyn i narzędzi, które mało kto posiada w swoim gospodarstwie domowym. Są to miejsca, w których poprzez prowadzone zajęcia i warsztaty poszerza się wiedzę i horyzonty - każdy może wnieść wiedzę i poszerzyć ją dzięki pomocy drugiej osoby [Fab Lab Wisła Czarne, fablab.wisla.pl]</p>
<p>FAIR TRADE [SPRAWIEDLIWY HANDEL]</p>	<p>partnerstwo handlowe oparte na dialogu, transparentności działań i szacunku, które dąży do większej równości w handlu międzynarodowym, a także przyczynia się do zrównoważonego rozwoju poprzez oferowanie lepszych warunków handlowych i zabezpieczenie praw marginalizowanych producentów i pracowników. <i>Fair trade</i> podkreśla potrzebę zmian w przepisach i praktyce konwencjonalnego handlu i pokazuje, w jaki sposób konstruować sukces firmy tak, by umieszczać ludzi na pierwszym miejscu. Jest to namacalny wkład w zwalczanie ubóstwa, zmian klimatycznych i kryzysu gospodarczego³ [World Fair Trade Organisation, http://wfto.com]</p>
<p>FRANCZYZA</p>	<p>system sprzedaży towarów, usług lub technologii, który jest oparty na ścisłej i ciągłej współpracy pomiędzy prawnie i finansowo odrębnymi i niezależnymi przedsiębiorstwami, franczyzodawcą i jego indywidualnymi franczyzobiorcami. Istota tego systemu polega na tym, że franczyzodawca nadaje swoim poszczególnym franczyzobiorcom prawo oraz nakłada na nich obowiązek prowadzenia działalności zgodnie z jego koncepcją [Europejski Kodeks Etyki Udzielania Franczyzy, www.franczyza.org.pl]</p>
<p>GOSPODARKA SPOŁECZNA</p>	<p>Fragment praktyki gospodarczej wyróżniony ze względu na szczególny sens, jaki podmioty gospodarujące nadają swoim działaniom gospodarczym polegający na równoważeniu wartości ekonomicznych i społecznych.</p> <p><i>Sposób funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych. Jednak nie jest to prosta suma PES, ale też ich wzajemne powiązania. Od kooperacji poszczególnych przedsiębiorstw między sobą, poprzez całe systemy współpracy (np. na poziomie lokalnym), aż po relacje z innymi segmentami gospodarki. Tutaj też mamy cały system (systemy) wsparcia dla przedsiębiorstw społecznych: od wsparcia merytorycznego, poprzez instrumenty finansowe, aż po formy reprezentacji.</i> [Ekonomia Społeczna, www.ekonomiaspoleczna.pl]⁴</p>

³ Tłumaczenie własne.

⁴ Autorem tej definicji jest Piotr Frączak.

INSTYTUCJE NOWEJ EKONOMII SPOŁECZNEJ	spółdzielnie socjalne, zakłady aktywności zawodowej, centra integracji społecznej oraz kluby integracji społecznej, towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych, warsztaty terapii zajęciowej
INSTYTUCJE STAREJ EKONOMII SPOŁECZNEJ	spółdzielnie: mieszkaniowe, pracy, rolnicze oraz spółdzielcze banki i kasy oszczędnościowo-kredytowe; ich celem jest dostarczanie dóbr i usług wykraczających poza potrzeby własnych członków
INSTYTUCJE TZW. III SEKTORA	fundacje i stowarzyszenia, które na rzecz realizacji działań statutowych mogą prowadzić działalność gospodarczą lub/i działalność odpłatną
KAPITAŁ SPOŁECZNY	odnosi się do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania [Putnam 1995]
KLAUZULA SPOŁECZNA	stanowią wyjątek w ogólnych regułach zamówień publicznych pozwalający zamawiającemu przy zlecaniu zamówienia wziąć pod uwagę istotne kryteria społeczne. Zamawiający może zastrzec zamówienie wyłącznie dla wykonawców zatrudniających osoby niepełnosprawne lub uzależnić realizację przedmiotu zamówienia od spełnienia przez wykonawcę dodatkowych warunków realizujących cele społeczne [Schimanek 2012]
PARTNERSTWO LOKALNE	platforma współpracy pomiędzy różnorodnymi partnerami, którzy wspólnie w sposób systematyczny, trwały i z wykorzystaniem innowacyjnych metod oraz środków planują, projektują, wdrażają i realizują określone działania i inicjatywy, których celem jest rozwój lokalnego środowiska społeczno-gospodarczego i budowa tożsamości lokalnej wśród członków danej społeczności [T. Kaźmierczak i in., 2003]
PREKARIAT	nowa grupa socjoekonomiczna, charakterystyczna dla późnego kapitalizmu; prekariusze pracują w oparciu o elastyczne formy zatrudnienia nazywane w polskim dyskursie „umowami śmieciowymi”; prekariat może być opisany jako neologizm łączący przymiotnik „niepewny” [ang. precarious] z rzeczownikiem „proletariat”; prekariat jest klasą w procesie tworzenia, jeszcze nie klasą dla siebie w Marksowskim sensie tego pojęcia [Standing 2014]
PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ SPOŁECZNA	typy zorganizowanych praktyk gospodarczych, także wykraczających poza obowiązujące dla ekonomii społecznej ramy prawne, pozytywnie waloryzowanych w odniesieniu do społecznych wartości symbolicznych oraz spełniających wymóg racjonalności ekonomicznej

<p>PRZEDSIĘBIORSTWO SPOŁECZNE</p>	<p>podmiot gospodarujący, którego działalność nastawiona jest na zysk przeznaczany na rozwój przedsiębiorstwa, zaspokojenie potrzeb ekonomicznych przedsiębiorców społecznych oraz cele społecznie użyteczne przy założeniu, że cele ekonomiczne i społeczne traktowane są jako równoważne.</p>
<p>PODMIOT EKONOMICZNY</p>	<p>jednostka lub zorganizowana grupa ludzi posiadająca określony zakres swobody gospodarczej w podejmowaniu, prowadzeniu bądź też zaniechaniu działalności gospodarczej. Zakres tej swobody determinowany jest przede wszystkim przez panujący w danym kraju i czasie ustrój gospodarczy [Jarmołowicz 2014, s. 33]</p>
<p>SPOŁECZNA ODPOWIEDZIALNOŚĆ BIZNESU [CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY, W SKRÓCIE CSR]</p>	<p><i>odpowiedzialność organizacji za wpływ podejmowanych przez nią decyzji i działań na społeczeństwo i środowisko, poprzez przejrzyste i etyczne zachowanie w kluczowych obszarach, takich jak: ład organizacyjny, prawa człowieka, praktyki z zakresu pracy, środowisko, uczciwe praktyki operacyjne, zagadnienia konsumenckie, zaangażowanie społeczne i rozwój społeczności lokalnej [PN-ISO 26000: 2010]</i></p>
<p>TRIANGULACJA (TRIANGULATION)</p>	<p>porównanie różnego rodzaju danych (np. ilościowych i jakościowych) oraz odmiennych metod (np. obserwacji i wywiadów) dla sprawdzenia czy potwierdzają się one wzajemnie [Silverman 2008, s. 438]</p>

Wyjaśnienie wykorzystanych skrótów

SKRÓT	ROZWIĘCIE
BAEL	Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności
BDL	Bank Danych Lokalnych
CIS	centrum integracji społecznej
EUROSTAT	(ang. European Statistical Office) Europejski Urząd Statystyczny
FA	Federacja Anarchistyczna
GUS	Główny Urząd Statystyczny
KIS	klub integracji społecznej
NEET	(ang. not in Education, Employment or Training) osoby, które nie pracują, nie kształcą się i nie doszkalają
OWES	ośrodki wsparcia ekonomii społecznej
PES	podmiot ekonomii społecznej
PS	przedsiębiorstwo społeczne
PUP	powiatowy urząd pracy
PPP	partnerstwa publiczno-prywatne
ROPS	regionalny ośrodek polityki społecznej
SKOK	spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe
TISE	Towarzystwo Inwestycji Społeczno-Ekonomicznych
UE	Unia Europejska
WUP	wojewódzki urząd pracy
WTZ	warsztat terapii zajęciowej
ZAZ	zakład aktywności zawodowej

Wstęp

Przedsiębiorczość to strumień zorganizowanych działań, których celem jest generowanie korzyści na rynku. W naukach ekonomicznych (teorii ekonomii, naukach o zarządzaniu) ekonomiczny (wymierny) rezultat takich działań jest traktowany jako wartość nadrzędna. Warto jednakże zauważyć, że w intensywnie rozwijającej się ekonomii społecznej pojawia się pojęcie przedsiębiorczości społecznej. Jest to typ działań gospodarczych, których specyfika polega na odmiennym od tradycyjnego określaniu sensu realizowanych przedsięwzięć. W przypadku przedsiębiorczości społecznej jest to określona korzyść społeczna. Tym samym przedsiębiorczość społeczna w sferze aksjologii jest bliska organizacjom pozarządowym, w sposobie działania natomiast nie jest różna od praktyki podmiotów rynkowych. Przedsiębiorczość społeczna ujęta jako praktyka podmiotów ekonomii społecznej spełnia założenia teoretyczne ekonomii społecznej – osiąganie celów społecznych odbywa się bowiem na zasadach rynkowych. Pomimo tego jednak, że wielu badaczy zajmujących się problematyką ekonomii społecznej podkreśla z naciskiem, że podmioty ekonomii społecznej muszą być traktowane jako przedsiębiorstwa rynkowe, to wydaje się, że znakomita część opracowań koncentruje się na tych postaciach ekonomii społecznej, które częściowo jedynie spełniają założenia ekonomii społecznej. Wielu (czy większość) teoretyków bowiem koncentruje się na zadaniach socjalnych, a pomija te aspekty działalności, które dotyczą kwestii ekonomicznych związanych z funkcjonowaniem tych podmiotów w otoczeniu rynkowym. Tym samym przedsiębiorczość społeczna, która programowo stara się równoważyć podejście socjalne/społeczne i ekonomiczne poprzez uwzględnianie zarówno kwestii wymiernych, materialnych, jak i pozamaterialnych, etycznych i/lub socjalnych wydaje się nieco zaniedbywana. Dzieje się to zarówno w wymiarze teoretycznym (refleksyjnym, konceptualizacyjnym), jak i prawnym. Możemy czuć pewien niedosyt co do podejmowanych prób opisywania i objaśniania podmiotów przedsiębiorczości społecznych.

Z pewnością brakuje także w Polsce dobrze skonstruowanego prawa, które mogłoby stać się podstawą dla tworzenia różnorodnych postaci przedsiębiorczości społecznej. Dostrzeżenie obiecujących możliwości rozwoju praktyki ekonomii społecznej, stworzenie określonych impulsów (zachęt, przyjaznych przepisów) pozwoli wykorzystać w większym stopniu potencjał podmiotów ekonomii społecznej w zakresie tworzenia racjonalnych ekonomicznie i względnie trwałych form rozwiązywania problemów socjalnych tych grup

obywateli, którzy nie znajdują dla siebie miejsca w zorientowanym rynkowo porządku gospodarczym.

Stosownie do tytułu rozprawy przedmiotem rozważań jest przedsiębiorczość społeczna rozumiana jako typ zorganizowanych praktyk gospodarczych, także wykraczających poza obowiązujące dla ekonomii społecznej ramy prawne, pozytywnie waloryzowanych w odniesieniu do społecznych wartości symbolicznych oraz spełniających wymóg racjonalności ekonomicznej. Rozumiane w taki sposób pojęcie przedsiębiorczości społecznej nie pokrywa się znaczeniowo z zakresem pojęcia 'praktyka ekonomii społecznej'. Oto bowiem w znakomitej części rozważań teoretycznych pojęcie ekonomii społecznej odnosi się do szerszego zbioru podmiotów obejmującego oprócz przedsiębiorstw społecznych, także takie podmioty jak zakłady aktywności zawodowej, kluby i centra integracji społecznej, a nawet fundacje czy stowarzyszenia. Należy jednakże zwrócić uwagę, że jedynie przedsiębiorstwa społeczne spełniają założenia ekonomii społecznej – spełniają bowiem założenia ekonomiczne: prowadzą działalność gospodarczą w oparciu o rachunek ekonomiczny. Tym samym – spośród wszystkich rodzajów podmiotów przywoływanych i omawianych w tekstach dotyczących zagadnień ekonomii społecznej – wyróżnić należy ten obszar (określany jako przedsiębiorczość społeczna), który spełnia cechy definicyjne. Co więcej uznać należy, że pozostałe postaci ekonomii społecznej (ZAZ, CIS, KIS) pełnią funkcje wspomagające i jako takie powinny być sytuowane poza ekonomią społeczną, choć z pewnością w jej najbliższym otoczeniu. Warto dodać także, że część przedsiębiorstw społecznych – niektóre jej typy – jest ujmowana jako praktyka ekonomii społecznej jedynie w teoretycznym, ale już nie w prawnym sensie.

Przedsiębiorczość społeczna zatem z jednej strony jest obszarem węższym niż omawiany w literaturze zakres podmiotów ekonomii społecznej, pominąć należy bowiem te typy, które nie spełniają wymogów ekonomicznych. Z drugiej jednak strony przedsiębiorstwo społeczne nie powinno być utożsamiane ze sztandarową postacią ekonomii społecznej, jaką jest spółdzielnia socjalna. Przedsiębiorczość społeczna jest obszarem o wiele bardziej zróżnicowanym. Zamierzeniem niniejszych rozważań jest rozpoznanie typów przedsiębiorczości społecznej i ich uwarunkowań.

Cele oraz hipotezy badawcze rozprawy zostały sformułowane w odniesieniu do następującego rozumienia przedsiębiorczości społecznej:

Przedsiębiorczość społeczna – typy zorganizowanych praktyk gospodarczych, także wykraczających poza obowiązujące dla ekonomii społecznej ramy prawne, pozytywnie

waloryzowanych w odniesieniu do społecznych wartości symbolicznych oraz spełniających wymóg racjonalności ekonomicznej.

Problemem badawczym rozprawy jest analiza problemu wymiarów przedsiębiorczości społecznej w Polsce w kontekście przykładów tych przedsiębiorstw. Celem głównym rozprawy jest skonstruowanie typologii przedsiębiorczości społecznej w Polsce (w świetle przedstawionej wyżej definicji). Cele szczegółowe dysertacji to analiza zakresu pojęciowego i rzeczowego pojęcia przedsiębiorczości społecznej (1), ukazanie założeń prawnych praktyki przedsiębiorczości społecznej (2), analiza funkcjonowania wybranych przedsiębiorstw społecznych w kontekście ekonomicznym i społecznym (3) oraz diagnoza stanu przedsiębiorczości społecznej (4) w Polsce. Podjęte zadanie badawcze ujęte zostało w perspektywie teorii kapitału społecznego Piotra Sztompki zakładającej, że jednostka jest w stanie realizować działania i przeprowadzać zmiany (na polu ekonomicznym, społecznym, kulturowym, etc.) w kooperacji z innymi jednostkami realizowanej w przestrzeni międzyludzkiej.

Hipotezy badawcze rozprawy przedstawiają się następująco: zróżnicowanie typów przedsiębiorstw społecznych w Polsce jest konsekwencją wielowymiarowości oczekiwań społecznych (H1), istniejące ramy prawne nie obejmują wszystkich postaci przedsiębiorstw społecznych (H2), obecne ramy prawne odnoszone do przedsiębiorstw społecznych nie pozwalają na pełniejsze wykorzystanie potencjału ekonomii społecznej (H3), podmioty przedsiębiorczości społecznej spełniające jej założenia ekonomiczne dostosowują podaż do specyficznych potrzeb nieznajdujących odzwierciedlenia w istniejącej ofercie rynkowej (H4). Wspólne dla wszystkich hipotez założenie przedstawia się następująco: gospodarka jest praktyką społeczną uwarunkowaną kulturowo.

Prowadzone na potrzeby rozprawy badania podzielone zostały na dwie zasadnicze części. Po pierwsze są to badania teoretyczne (studia literatury przedmiotu i podmiotu oraz analiza dokumentów przedsiębiorstw). Po drugie są to badania empiryczne (badania terenowe z wykorzystaniem metod i technik takich jak indywidualne wywiady swobodne, obserwacja uczestnicząca). Na pograniczu tych dwóch typów badań przedstawiona została propozycja kalkulacji z wykorzystaniem narzędzi matematycznych dla przedsiębiorczości społecznej. Szczegółowo, w zakresie analizy materiałów zastanych (desk research) zawarte zostało badanie dokumentów finansowych przedsiębiorstw (1), analiza aktów prawnych powiązanych z przedsiębiorczością społeczną (2), literatura przedmiotu (3), dokumenty statutowe przedsiębiorstw społecznych (4). W zakresie badań terenowych zrealizowane zostały pogłębione indywidualne wywiady swobodne z przedstawicielami wybranych

przedsiębiorstw społecznych, w tym mapowanie powiązań instytucjonalnych badanych podmiotów (1) i obserwacja uczestnicząca (2). Wykorzystane zostały także metody badań wizualnych, w tym socjologicznej analizy obrazu (3). W ramach uzupełniających metod badawczych wykorzystana została kalkulacja ekonomiczna funkcjonowania i zysków podmiotów gospodarczo ekonomicznych zdefiniowanych jako przedsiębiorstwa społeczne.

Rozdział pierwszy *Definicje i ujęcia pojęcia przedsiębiorczości społecznej oraz pojęcia przedsiębiorstwa społecznego* prezentuje przegląd definicji przedsiębiorczości społecznej i przedsiębiorstw społecznych w ujęciu historycznym. W rozdziale przedstawione zostało również przyjęte w rozprawie rozróżnienie na przedsiębiorczość społeczną i gospodarkę społeczną oraz ekonomię społeczną.

Rozdział drugi *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość w teorii ekonomii* zawiera opis istotnych z perspektywy niniejszego opracowania ustaleń teoretyków ekonomii, a także socjologii i filozofii, w kontekście problematyki przedsiębiorcy, przedsiębiorczości, przedsiębiorstwa oraz roli państwa w procesie budowania gospodarki społecznej.

Rozdział trzeci *Ekonomia społeczna i gospodarka społeczna w Europie i USA* to kolejny przegląd współczesnej myśli ekonomicznej i społecznej zogniskowanej wokół zagadnień gospodarki społecznej. W rozdziale tym przywołane zostały przykłady funkcjonowania gospodarki społecznej we Włoszech, Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych.

Rozdział czwarty *Przedsiębiorczość społeczna w Polsce* prezentuje cztery nierozłączne z perspektywy funkcjonowania przedsiębiorczości społecznej w Polsce konteksty. Są to konteksty: historyczny (1), kulturotwórczy (2), prawny (3) i ekonomiczny, gospodarczy i rynkowy (4). W rozdziale zakładam porządek historyczny¹ prezentowania poszczególnych kontekstów i koncentruję się w nim na odpowiedzi na pytanie, jak zjawiska w obrębie konkretnego kontekstu wpłynęły na przedsiębiorczość społeczną i jej rozwój. Tutaj znajduje się także propozycja metody obliczenia ekonomicznej wartości działania przedsiębiorstw społecznych w Polsce.

Rozdział piąty *Teoria i praktyka przedsiębiorczości społecznej* prezentuje praktyczną (użytkową) wiedzę dotyczącą funkcjonowania przedsiębiorczości społecznej oraz osadza ją we współczesnych uwarunkowaniach prawnych i ekonomicznych, a także instytucjonalnych i

¹ Celowo nie używam tutaj określenia chronologiczny. Zjawiska opisywane w rozprawie nakładają się czasowo na siebie – waga i znaczenie zjawisk związanych z rozwojem przedsiębiorczości społecznej nie pokrywają się z porządkiem dat. Na przykład już XVII-wieczni angielscy Kwakrzy dostrzegali korelację pomiędzy zachowaniem zasad etyki, a przywiązaniem do swoich usług/produktów klienta. W teorii ekonomii znaczenie etyki opisane zostało wiek później, przez Adama Smitha. O etyce biznesu w Polsce zaczyna się dyskutować po transformacji systemowej, w latach. 90. XX wieku.

społecznych. W tym rozdziale przedstawiona została także macierz przedsiębiorstw społecznych. Rozdział 5. to również metodyka i charakterystyka przeprowadzonych na potrzeby rozprawy doktorskiej badań.

Rozdział szósty *Przedsiębiorstwa społeczne – studia przypadków* prezentuje efekty przeprowadzonych na potrzeby rozprawy badań empirycznych. Znajduje się w nim szczegółowy opis ośmiu analizowanych z zastosowaniem triangulacji przypadków przedsiębiorstw społecznych z terenu miasta Poznania podzielonych zgodnie z porządkiem zaproponowanym w *Macierzy przedsiębiorstw społecznych* przedstawionej w rozdziale 2. niniejszego opracowania.

Rozprawę zamyka rozdział siódmy *Podsumowanie*, który zawiera wnioski i refleksje z przeprowadzonych badań literaturowych i empirycznych. W rozdziale tym zawarte zostały wyniki weryfikacji hipotez badawczych rozprawy. Tutaj znajdują się również rekomendacje dla interesariuszy przedsiębiorstw społecznych i przedsiębiorców społecznych, mające służyć wspieraniu rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce.

Wprowadzenie

Jednym z zadań ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej¹, najczęściej artykułowanym w literaturze, jest generowanie sposobów na ograniczenie skali problemów społecznych, których rozwiązania nie gwarantuje rynek ani działanie państwa. Ekonomia społeczna jest komplementarna wobec działań (braku działań) podejmowanych przez instytucje publiczne w zakresie niwelowania tych problemów (m.in. bezrobocia, dyskryminacji kobiet, ale także budowania dobrostanu społecznego, kapitału społecznego i solidarności społecznej), które wpływają na jakość życia czy stabilność funkcjonowania podmiotów gospodarczych. Poza projektowaniem metod rozwiązywania kwestii społecznych związanych z nierównościami w obszarze materialnym ekonomia społeczna podejmuje także refleksję teoretyczną z obszaru ekonomii koncentrującą się nade wszystko na zagadnieniach gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej. Podejmowanie dyskusji na temat kształtu dominującego w świecie Zachodu porządku gospodarczego prowadzących do formułowania opinii dotyczących możliwości uporania się z problemem społecznych podziałów wzbudza zainteresowanie nie tylko badaczy społecznych, polityków, przedstawicieli organizacji pozarządowych, ale także obecnych i przyszłych przedsiębiorców rynkowych dostrzegających potencjał tkwiący w idei społecznej przedsiębiorczości.

Gospodarka rynkowa jest coraz szerzej krytykowana, ponieważ nie gwarantuje godziwego życia wszystkim (np. uprawomocnia prekariat), a warunki i zasady funkcjonowania na tym rynku powodują konieczność poszukiwania nowych, racjonalnych ekonomicznie i społecznie działań². Działania te mają charakter nie tylko pomocowy. Ponadto, że służą dopuszczeniu do rynku przedsiębiorstw społecznych, pozwalają na wzbogacenie tego rynku o jakość pozaekonomiczną, której nie zapewnia istniejąca oferta rynkowa (np.

¹ Ekonomia społeczna może być rozumiana jako refleksja i jako praktyka. W rozprawie będzie ona najczęściej przywoływana w znaczeniu refleksji teoretycznej. Gospodarkę społeczną rozumiem jako sposób funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych oraz ich wzajemne powiązania. Przedsiębiorczość jest tu rozumiana jako typy zorganizowanych praktyk gospodarczych, także wykraczających poza obowiązujące dla ekonomii społecznej ramy prawne, pozytywnie waloryzowanych w odniesieniu do społecznych wartości symbolicznych oraz spełniających wymóg racjonalności ekonomicznej.

² Przykładem innowacji społecznej w zakresie tworzenia spółdzielni socjalnych jest to, że jednym z organów założycielskich spółdzielni socjalnej Stara Łubianka jest Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego. „Misją tworzenia Wielkopolskiego Ośrodka Rozwoju Społecznego „Stara Łubianka” jest przeświadczenie o konieczności podejmowania nowych rozwiązań w celu wdrażania założeń strategii polityki społecznej w Wielkopolsce. Za kluczowe wartości przyjmuje się wiedzę, innowację i dobro wspólne jednocześnie podkreślając wagę zaufania, profesjonalizmu i bezpieczeństwa w trakcie tworzenia i prowadzenia spółdzielni.” <https://www.umww.pl/zmiany-w-starej-lubiance> [dostęp: 03.04.2016].

poprzez powrót do rękodzieła artystycznego, produktów rzemieślniczych, ekologicznych, pochodzących z wymiany rynkowej w myśl zasad fair trade). Takie działania są podejmowane w ramach prowadzonych przez spółdzielnie socjalne (i nie tylko) wioskach tematycznych realizujących działania edukacyjne i upowszechniających wiedzę o poszczególnych regionach. Takie działania realizowane są przez spółdzielnie rzemieślników lub artystów proponujących unikalne produkty: przedmioty użytkowe i wyroby artystyczne. Takie działania w końcu są przedmiotem działalności kolektywów, kooperatyw, a także spółdzielni tworzących lokalne łańcuchy dostaw z poszanowaniem źródła produktów oraz uwzględnieniem realnych kosztów ich wyprodukowania.

Zagęszczenie sieci relacji międzyludzkich, które powoduje rozwój przedsiębiorczości społecznej, wpływa także na zagęszczenie kapitału społecznego, niezbędnego do rozwoju społeczeństwa obywatelskiego gospodarującego na inkluzywnym rynku, zgodnie z zasadami, którym są w stanie sprostać również jego słabsi (pozornie?) uczestnicy. Piotr Sztompka twierdzi, że wszelkie działania ludzkie mają większą szansę na powodzenie w transparentnym, powszechnie uznawanym, porządku aksjonormatywnym.

Najważniejsze składniki [...] przestrzeni moralnej to zaufanie, lojalność, wzajemność, solidarność, szacunek i sprawiedliwość. Tylko wtedy gdy żyję i działam w społeczeństwie obywatelskim, spojonym takimi więziami i afirmującym takie wartości i normy, krótko mówiąc w społeczeństwie bogatym w kapitał społeczny, mam poczucie egzystencjalnego bezpieczeństwa, przewidywalności reakcji, z jakimi się spotkam ze strony innych, jestem gotów do otwartości wobec współobywateli, kreatywności i innowacyjności. [...] Taki wspólny kapitał, kapitał społeczny i jego trzon - kapitał moralny – to warunek dobrobytu, niekiedy ważniejszy niż sam rozwój ekonomiczny [Sztompka 2016, s.12].

Składniki moralne tworzące kapitał moralny, który z kolei wzmacnia kapitał społeczny, o których pisze socjolog właściwie odzwierciedlają wartości przyświecające przedsiębiorczości społecznej rozwijającej się w Polsce i na świecie. Oddają także dynamikę jej rozwoju: im dłużej rozwijany jest kapitał społeczny w danej populacji (np. zachodnioeuropejskie demokracje i Stany Zjednoczone) tym łatwiej akceptowana jest i rozwijana idea przedsiębiorczości społecznej.

Pomimo tego, że doświadczenie przedsiębiorczości społecznej krajów takich jak Włochy czy Wielka Brytania sugeruje możliwość skorzystania z zagranicznych modeli funkcjonowania ekonomii społecznej, nie są one w pełni przekładalne na polskie warunki

rynkowe, prawne czy chociażby kulturowe³. Rozwój gospodarki społecznej w każdym z wyżej wymienionych krajów nacechowany jest takimi uwarunkowaniami jak ustrój gospodarczy, stosunek do własności, zależy także od systemu edukacji – np. w Polsce dominuje obecnie przekonanie, że kształcenie zawodowe przeznaczone jest dla uczniów mało zdolnych, niemających szans na ukończenie studiów wyższych, natomiast we Włoszech jest ono równorzędną możliwością wyboru ścieżki kształcenia i wiąże się ono ze swoistym kultem mistrza.

Potrzeba rozwoju ekonomii społecznej oraz ujmowanej w jej ramach przedsiębiorczości społecznej jest coraz szerzej dostrzegana w Unii Europejskiej – staje się tematem dyskusji publicznej, przedmiotem uregulowań prawnych; na rozwój ekonomii społecznej (ekonomii solidarnej) w UE są przeznaczane są wspólnotowe środki. W Polsce natomiast realizowany jest Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej. Obecnie spółdzielnia socjalna składająca się z pięciu osób może otrzymać wsparcie ze środków publicznych w kwocie 180 tysięcy złotych przeznaczonych na rozpoczęcie działalności gospodarczej.

Polska posiada długą tradycję społecznikowską, spółdzielczą, zrzeszeniową i stowarzyszeniową. W tej chwili zaobserwować można rozwój różnych typów podmiotów gospodarki społecznej oraz rozwój instytucji i inicjatyw wspierających przedsiębiorczość społeczną. Podmioty gospodarki społecznej stają się także przedmiotem zainteresowania władz na szczeblu lokalnym (np. poprzez tworzenie partnerstw publiczno-prywatnych czy wzmocnienie współpracy międzysektorowej). Projekty wpisujące się w zamysł ekonomii społecznej znajdują poparcie z różnych względów. Jednym z nich jest to, że przedsiębiorcy społeczni najlepiej zdają sobie sprawę z tego, z jakimi problemami się borykają i w jaki sposób można je rozwiązać⁴; ważne wydaje się także i to, że rozwiązanie wypracowane oddolnie łatwiej jest zaakceptować niż rozwiązanie narzucone z góry. Po wtóre przedsiębiorczość społeczna jest obecnie pożądanym, a nawet modnym rozwiązaniem, które wielu przedsiębiorców, jak i potencjalnych partnerów przedsiębiorstw społecznych chce przetestować, chociażby ze względu na dostępność publicznych środków finansowych na ten cel.

³ Problem ten mawiam w rozdziałach 3. *Ekonomia społeczna i gospodarka społeczna w Europie i Ameryce* i 5. *Teoria i praktyka przedsiębiorczości społecznej*.

⁴ Oczywiście, droga do wprowadzenia określonych rozwiązań wymaga niejednokrotnie wsparcia specjalistów z dziedziny prawa czy ekonomii – sytuacja ta zdaje się jednak znacząco nie różnić od problemów z jakimi borykają się przedsiębiorcy na tak zwanym otwartym rynku.

Dynamicznie rozwijającej się i coraz szerzej docenianej przedsiębiorczości społecznej potrzebna jest baczna obserwacja, zarówno w obszarze teorii jak i praktyki. Obserwacja w obszarze teorii ma prowadzić do starannego opisu prawidłowości/typologizacji oraz nieopisanych wcześniej przejawów⁵ przedsiębiorczości społecznej. Obserwacja praktyki natomiast ma wspomagać i wspierać konstruowanie narzędzi w ramach prawa, zasad partnerstw i upowszechniania tzw. dobrych praktyk w zakresie przedsiębiorczości społecznej. Przedsiębiorczość społeczna, w myśl koncepcji zrównoważonego rozwoju, powinna także być potrzebna społeczeństwu, które ciągle poszukuje narzędzi do wyrównywania szans pomiędzy rynkową grą, a pozaekonomicznymi potrzebami, które stanowią niezbędny czynnik budowania jakości rynku sprzyjającej nie tylko jego graczom, ale całemu społeczeństwu.

Jak można wnosić z dotychczasowych doświadczeń badawczych, do rozpoznania postaci przedsiębiorczości społecznej w Polsce (i nie tylko) niezbędne jest instrumentarium badawcze czerpiące z wielu dziedzin nauki. Przedsiębiorczość społeczna jest opisywana przez ekonomistów, socjologów, politologów, filozofów oraz myślicieli reprezentujących inne dziedziny wiedzy. Do przeprowadzenia zaprezentowanych w niniejszej rozprawie analiz, do wniosków i refleksji doprowadziły między innymi wielowymiarowe studia literaturowe. Wykorzystane zostały źródła takie jak podręczniki akademickie, monografie naukowe, raporty z badań, artykuły naukowe, publikacje o charakterze polemicznym czy komentarze branżowe udostępniane na portalach tematycznych⁶. Podjęte w dysertacji działania badawcze były realizowane w oparciu o najnowszą (uznaną) i najbardziej aktualną literaturę naukową oraz źródła popularnonaukowe i popularyzatorskie, takie jak materiały konferencyjne czy broszury informacyjne oraz reportaże telewizyjne, wywiady radiowe czy kampanie społeczne promujące przedsiębiorczość społeczną, gospodarkę społeczną i ekonomię społeczną. Innym, równie ważnym źródłem danych były ustawy, zarówno obowiązujące, jak i te, które straciły moc bądź nie weszły jeszcze w życie.

Zaprezentowane powyżej omówienie wykorzystanych w rozprawie źródeł informacji utwierdza w przekonaniu, że wiedza opisująca przedsiębiorczość ma charakter hybrydalny – odwołuje się do dorobku wielu nauk i silnie oddziałuje na praktykę gospodarowania. Z powyżej opisanego stanu rzeczy wynikają dwie ważne uwagi. Po pierwsze opis zjawiska przedsiębiorczości społecznej wymaga bardzo szerokiego spojrzenia. Po drugie, diagnoza stanu tego zjawiska wymyka się tradycyjnie pojmowanym, zamkniętym w pojedynczych

⁵ Mam tu na myśli na przykład kooperatywy spożywcze.

⁶ Mam tu na myśli portale takie jak www.ngo.pl czy www.ekonomiaspoleczna.pl.

dyscyplinach naukowych miarom i skłania w jego oglądzie do nałożenia ekonomicznych i pozaekonomicznych kategorii. O takim rozumieniu badań nad przedsiębiorczością społeczną pisze Halina Zboroń.

Interdyscyplinarne podejście do problematyki ekonomii społecznej wydaje się jak najbardziej zasadne i pożyteczne, bowiem jedynie uwzględnienie całego spektrum uwarunkowań przedsiębiorczości społecznej pozwala na dokonanie ciekawych spostrzeżeń i sformułowanie wielowymiarowej oceny funkcjonalności w ramach proponowanych rozwiązań ekonomii społecznej [Zboroń 2015, s. 8].

Zaproponowany w rozprawie sposób omówienia myśli historycznej związanej z rozwojem i konstytucją przedsiębiorczości społecznej ma charakter umowny. Pozwala on z jednej strony rozbudowywać istniejącą wiedzę przednaukową związaną z badanym problemem; z drugiej zaś strony wprowadzać do praktyki funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych pożyteczne rozwiązania związane np. z tworzeniem partnerstw lokalnych.

Niezbędne wydają się także jednoznaczne ustalenia dotyczące tego, czym są oraz czym różnią się od siebie ekonomia społeczna, gospodarka społeczna i przedsiębiorczość społeczna. Wśród badaczy zajmujących się tematyką ekonomii społecznej nie ma (brakuje) zgody, co do tego, jak definiować tę dziedzinę ekonomii.

Formułowana na gruncie ekonomii społecznej wartościująca wizja świata jest aksjologicznie niejednorodna, niekoherentna. Z jednej strony – w kontekście naukowych opisów, definiowania ekonomii społecznej – zdają się przeważać tendencje absolutystyczne, szukające trwałych, uniwersalnych podstaw porządku społecznego, z drugiej zaś strony – tendencje relatywistycznie ujawniają swą moc w momencie „styku” z rzeczywistością [...] [Nowak 2015, s. 32].

Wynika to z kilku, istotnych z perspektywy rozprawy doktorskiej, przyczyn. Po pierwsze, w ekonomii społecznej, gospodarce społecznej i przedsiębiorczości społecznej w Polsce, reguły funkcjonowania konstruowane są w oparciu o zagraniczne doświadczenia albo formułowane są ad hoc. Sytuacja ta ma dosyć skomplikowane implikacje – w polskiej teorii ekonomii społecznej pisze się głównie o tym, co jest tu i teraz, nie sięgając do rodzimego zaplecza teoretycznego⁷, a raczej szukając sprawdzonych w innych krajach rozwiązań. W praktyce tej, jak przyjęło się mówić, młodej dziedziny, my Polacy stawiamy się raczej w roli

⁷ O teorii ekonomii społecznej w Polsce piszę szerzej w drugim rozdziale rozprawy.

społeczeństwa uczącego się ekonomii społecznej, niż dającego w tej dziedzinie przykład. Taki stan rzeczy powoduje między innymi osłabienie dążeń do stworzenia spójnej koncepcji ekonomii społecznej oraz koncentrację na tworzeniu zdroworozsądkowych i potocznych uogólnień w miejscu, w którym rozwijać się powinien teoretyczny etap wiedzy w dziedzinach ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej; taki stan rzeczy prowokuje opisowe traktowanie ekonomii społecznej, które oddala od możliwości myślenia krytycznego w tej dziedzinie.

Po drugie, termin *social economy* opisujący w anglojęzycznej literaturze przedmiotu *gospodarkę społeczną*, czyli praktykę gospodarczą, został przetłumaczony w języku polskim na *ekonomię społeczną*, która z założenia odnosi się do teorii naukowej tego zjawiska. Ponad dekadę temu powstało zatem nieporozumienie (niezręczność?) definicyjna, w które brną zarówno teoretycy ekonomii społecznej, praktycy funkcjonujący w obszarze gospodarki społecznej, jak i pozostali uczestnicy dyskursu społecznego, którzy z dużą swobodą i nie zawsze konsekwentnie używają tych pojęć naprzemiennie. Innym, w przekonaniu autorki, dyskusyjnym rozwiązaniem translacyjnym jest tłumaczenie włoskiego terminu *cooperativa sociale*⁸ na termin języka polskiego – spółdzielnia socjalna. Przymiotnik *sociale* wywodzi się od rzeczownika *società* określającego społeczeństwo (a prócz tego towarzystwo – takie jak Royal Society lub spółkę, w rozumieniu handlowym), dlatego też jego znaczenie odpowiada zarówno polskiemu *socjalny* jak i *społeczny*⁹. Różnice w terminologii w polskich tekstach prawdopodobnie wynikają z różnej interpretacji włoskiego nazewnictwa przez polskich autorów¹⁰.

Po trzecie, termin ekonomia społeczna obejmuje wszelkie uznane w polskim prawie przejawy działalności realizowanych z pomocą narzędzi, którymi dysponuje polityka społeczna (np. subsydiowanie miejsc pracy, dotacje na zakładanie spółdzielni socjalnych, szkolenia etc.). Tymczasem praktyka ekonomii społecznej pokazuje, że jej rynkowe formy wykraczają poza istniejący, teoretyczno-formalny opis tych działalności, przejawiając się w takich formach nieusankcjonowanej prawnie (a niekiedy przynoszącej zysk) działalności, jak kolektywy artystyczne, kooperatywy spożywcze etc.

Po czwarte, podmioty ekonomii społecznej opisuje się raczej w jednowymiarowy sposób. Oznacza to, że w jednym zbiorze pojęciowym znajdują się zarówno takie podmioty ES

⁸ Włosi rozróżniają dwa typy spółdzielni, ale nie mają one osobnych nazw - są jedynie określane jako spółdzielnie typu A i typu B. Konsultacja językowa dokonana została we współpracy z Ksenią Frąszczak.

⁹ Np. grupa społeczna - *gruppo sociale*, wykluczenie społeczne - *emarginazione sociale*; z drugiej strony: pracownik socjalny - *assistente sociale*, państwo socjalne - *stato sociale*.

¹⁰ Refleksja ta powstała w konsultacji będącej wynikiem wizyty studyjnej we włoskim Como, realizowanej w ramach projektu Trio2Success, <http://www.spoldzielnie.org/project.39> [dostęp: 07.08.2016].

jak warsztaty terapii zajęciowej, jak i wspomniane wyżej spółdzielnie socjalne, choć nie sposób porównywać role tych podmiotów czy zestawiać efekty ich działalności. Oczywiście, w literaturze (szczególnie tej, będącej wynikiem podsumowań projektów finansowanych ze środków unijnych) opisuje się losy podmiotów ekonomii społecznej w formie studium przypadku (case study). Informacje te nie dają jednak obrazu funkcjonowania podmiotów ekonomii społecznej w wielokierunkowym procesie społecznym i komplikujących się wraz z trwaniem przedsiębiorstwa społecznych relacjach rynkowych.

Po piąte, o ekonomii społecznej pisze się i mówi w kategoriach pomocniczości: zaradności na brak zdolności adaptacji do zmieniających się warunków, w których funkcjonuje człowiek oraz wsparcia w sytuacji nieszczęść, czy patologii społecznych. Obszar ekonomii społecznej obejmuje zarówno działania wspierające i wyrównujące szeroko rozumiane szanse społeczne, jak i kreatywne (np. spółdzielnie artystów), innowacyjne (np. spółdzielnie socjalne prowadzące ekologiczne gospodarstwa rolne) czy edukacyjne (np. kawiarnie, w których prowadzone są zajęcia plastyczne dla dzieci z pobliskiej szkoły).

Po szóste, na terytorium stanowiącym obszar przypisany ekonomii społecznej (a także gospodarce społecznej i przedsiębiorczości społecznej) testowane są rozwiązania organizacyjne, prawne, rynkowe i społeczne, posiadające w Polsce długą tradycję (np. spółdzielnie spożywców), dobrą renomę (np. związaną z nauką przedsiębiorczości – spółdzielnie uczniów), a przede wszystkim sprawdzone rozwiązania (np. dotyczące aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych – zakłady aktywności zawodowej).

Jak już wskazano wyżej przedmiotem niniejszych rozważań jest przedsiębiorczość społeczna, która, zgodnie z przyjętym rozpoznaniem, traktowana jest jako fragment ekonomii społecznej. Ekonomia społeczna jest najczęściej rozpoznawana jako rozległy i zróżnicowany obszar działań społecznych do którego włącza się zarówno działania organizacji pozarządowych, instytucji publicznych jak i rynkowych podmiotów gospodarczych. W przedstawionej tu pracy najważniejszym zagadnieniem jest problematyka dotycząca przedsiębiorczości społecznej w przyjętym tutaj rozumieniu. Z pewnością warto wyodrębnić i poddać refleksji ten właśnie obszar praktyki ekonomii społecznej z uwagi na dającą się wskazać obietnicę możliwych rozwiązań problemów społecznych za pomocą narzędzi rynkowych.

1. Definicje i charakterystyki pojęcia przedsiębiorczości społecznej oraz pojęcia przedsiębiorstwa społecznego

Poniżej zaprezentowane zostało zestawienie najbardziej popularnych i najczęściej występujących w literaturze przedmiotu definicji przedsiębiorczości społecznej i przedsiębiorstw społecznych¹. Przygotowany przegląd pojęć przedsiębiorczości społecznej i przedsiębiorstwa społecznego służy kilku celom. Z jednej strony pokazuje, jak wiele definicji przedsiębiorczości i przedsiębiorstwa przewija się teoretycznym języku ekonomii społecznej i potocznej praktyki językowej odnoszonej do gospodarki społecznej. Z drugiej strony zaprezentowane definicje ukazują jak różnie rozłożony jest ciężar znaczeniowy pojęcia. Inną jeszcze kwestią jest to, które z przytoczonych definicji, spełniają jej klasyczne warunki.

Jedna z pierwszych definicji przedsiębiorstwa społecznego powstała z inicjatywy Organizacji na Rzecz Współpracy Gospodarczej i Rozwoju w 1998 roku. Definicja ta wyraźnie łączy prywatną działalność gospodarczą z realizacją działań ekonomicznych i społecznych jednocześnie.

[...] jakakolwiek działalność prywatna prowadzona dla dobra publicznego, realizowana według strategii rynkowych, ale której głównym celem nie jest maksymalizacja zysku, a osiągnięcie określonych celów ekonomicznych i społecznych oraz która proponuje innowacyjne rozwiązania problemów wykluczenia społecznego oraz bezrobocia [Kerlin 2008, s. 123].

W objaśnieniu tym nie wskazuje się na pożądane czy optymalne formy prawne przedsiębiorstw społecznych; nie określa także tego, kto miałby być członkiem przedsiębiorstwa. W interesujący sposób odnosi się natomiast do równoważenia celów ekonomicznych i społecznych jako idei przyświecającej tym przedsiębiorstwom.

Kolejna, przedstawiona poniżej definicja opisuje przedsiębiorstwo społeczne z perspektywy amerykańskiej. Counterpart International działająca na zlecenie Amerykańskiej Agencji ds. Rozwoju w latach 1997-2002 wypracowała w 2002 roku następującą definicję przedsiębiorstwa społecznego.

¹ W poniższym rozdziale wykorzystane zostały ustalenia poczynione na podstawie zestawienia definicji przedsiębiorstw społecznych. Waligóra A., 2015, Społeczne umocowanie przedsiębiorczości społecznej, w: Krzyminiewska G. (red.), *Społeczny i ekonomiczny wymiar działalności podmiotów ekonomii społecznej*, Studia Oeconomica Posnaniensia, 2015/7, s. 72-81.

[...] ogólny termin opisujący przedsięwzięcie gospodarcze o charakterze non-profit bądź działalność przynoszącą dochody, podjętą dla zaspokojenia potrzeb społecznych, przy jednoczesnym dążeniu do zachowania płynności finansowej [Kerlin 2008, s. 123].

Różnica pomiędzy europejską, przedstawioną w 1998 roku definicją przedsiębiorstwa społecznego, a jej amerykańskim odpowiednikiem z początku lat 2000 polega przede wszystkim na podejściu do generowania zysku w przedsiębiorstwach społecznych. Według definicji amerykańskiej za przedsiębiorstwa społeczne można także uznawać organizacje non-profit nieprowadzące działalności gospodarczej.

W 2003 roku John Pearce przedstawił kolejną definicję przedsiębiorstwa społecznego sytuującą się w europejskim nurcie refleksji. Zwrócił w niej uwagę na aspekt demokratycznego zarządzania przedsiębiorstwem społecznym.

Jest to ogólne określenie wszystkich podmiotów gospodarczych, które mają społeczny cel, nie są zorientowane na tworzenie i dystrybucję kapitału oraz mają demokratyczną, wymierną i opartą na wspólnym zarządzaniu strukturę [Pearce 2003].

W 2005 roku rząd brytyjski wydał dokument *Social Enterprise: A Strategy for Success*² definiujący przedsiębiorstwo społeczne przez pryzmat reinwestycji nadwyżek na cele tego przedsiębiorstwa.

[...]instytucja prowadząca działalność gospodarczą (business), które wyznacza sobie cele ściśle społeczne i która inwestuje wypracowane nadwyżki zależnie od wyznaczonych sobie celów w działalność lub we wspólnotę, zamiast kierować się potrzebą osiągnięcia maksymalnego zysku na rzecz akcjonariuszy lub właścicieli³ [...] [Defourny 2005, s. 51].

Kolejna definicja przedsiębiorstwa społecznego wypracowana została przez sieć badawczą EMES (European Research Network), ok. 2006⁴. Nowym elementem tej definicji jest zwrócenie uwagi na rolę przedsiębiorstwa społecznego jako producenta/ dostawcy usług. Ważnym i nowym elementem wprowadzonym w tej definicji jest podkreślenie gotowości ponoszenia przez przedsiębiorstwo społeczne ryzyka rynkowego funkcjonowania.

[...] za przedsiębiorstwo społeczne uznaje się działalność o głównie społecznych celach,

² Omówienie prawne uwarunkowań przedsiębiorczości społecznej jest przedmiotem podrozdziału 4.2 *Kontekst prawny przedsiębiorczości społecznej*.

³ Tłumaczenia definicji dokonała Anna Królikowska.

⁴ Źródła dotyczące daty sformułowania/publikacji definicji są niejednoznaczne.

której zyski w założeniu są reinwestowane w jej cele lub we wspólnotę, a nie w celu maksymalizacji zysku lub zwiększenia dochodu udziałowców czy też właścicieli” inaczej:

„Przedsiębiorstwo społeczne może być zdefiniowane, jako prywatna, autonomiczna organizacja dostarczająca produktów lub usług na rzecz szerszej społeczności (community), której założycielem albo zarządzającym jest grupa obywateli i w której zakres korzyści materialnych podlega ograniczeniom. Przedsiębiorstwo społeczne przywiązuje dużą wagę do swej autonomii i gotowość do przyjmowania ekonomicznego ryzyka związanego z prowadzoną w sposób ciągły działalnością społeczno-ekonomiczną [...] [EMES 2006].

W 2008 roku powstała pierwsza polska odpowiedź na próby definiowania przedsiębiorczości społecznej w Europie i Ameryce. Jerzy Hausner i Hubert Izdebski przedstawili propozycję definicji przedsiębiorstwa społecznego do jej wykorzystania w projekcie polskiej *Ustawy o przedsiębiorczości społecznej*.

społecznie użyteczna działalność gospodarcza prowadzona w rozwijającym się obszarze ekonomii społecznej [Hausner, Izdebski 2008].

Definicja ta w bardzo lapidarny sposób łączy w sobie szeroki wachlarz cech, które przedsiębiorstwom społecznym przypisała EMES zostawiając jednocześnie charakterystyczną dla amerykańskiego ujęcia przedsiębiorczości społecznej swobodę w dookreślaniu jakie podmioty mogą być przedsiębiorstwami społecznymi, a jakie nie.

Istniejące definicje przedsiębiorczości społecznej zebrała Dorota Jegorow, która przedstawiła wyniki analiz, w opracowaniu *Przewodnik Po Przedsiębiorczości Społecznej*: [2010]

Przedsiębiorczość społeczna według definicji to:

- działalność non-profit (prowadzoną nie dla zysku właścicieli, co nie oznacza, że praca wykonywana jest nieodpłatnie), która charakteryzuje się kluczowym udziałem osób zagrożonych marginalizacją społeczną (bezrobotni, niepełnosprawni, byli więźniowie, ale nie tylko jako wykonawcy usług, ale przede wszystkim ich odbiorcy), której celem jest m. in. proces reintegracji społecznej tych osób,

- aktywność organizacji non-profit ukierunkowana na poszukiwanie alternatywnych sposobów poszukiwania donatorów lub innych sposobów działania, których celem nadrzędnym jest kreowanie wartości społecznie użytecznej,

- społecznie odpowiedzialne działanie podejmowane przez przedsiębiorstwa na styku

sektorów i w ramach międzysektorowej współpracy,

*- sposób łagodzenia problemów społecznych i katalizator społecznych przekształceń,
- społecznie użyteczna działalność gospodarcza prowadzona w rozwijającym się obszarze ekonomii społecznej [...] [Jęgorow 2010, s. 31-32].*

W tym samym roku (2008) w Polsce opublikowany został artykuł Amerykanki Janelle A. Kerlin, w którym autorka w następujący sposób opisuje przedsiębiorczość społeczną:

Szeroko rozumiana przedsiębiorczość społeczna to podejście do rozwiązywania problemów społecznych wywodzące się z sektora pozarządowego, a wykorzystujące mechanizmy rynkowe. Tak rozumiane przedsiębiorstwa społeczne są coraz popularniejszym sposobem finansowania i realizacji inicjatyw społecznych w obu regionach [Kerlin 2008, s. 119].

Definicja ta nawiązuje do amerykańskiej tradycji rozumienia przedsiębiorczości społecznej, zwracając uwagę na to, że przedsiębiorczość społeczna jest formułą organizacyjną zogniskowaną wokół celu, jakim jest rozwiązywanie problemów społecznych. Ważną cechą przedsiębiorczości społecznej, na jaką zwróciła uwagę Janelle Kerlin jest wykorzystywanie w obszarze przedsiębiorczości społecznej mechanizmów zaczerpniętych z otwartego rynku.

Piotr Szymański i Wojciech Zarzycki z Fundacji Pomocy Wzajemnej Barka są autorami kolejnej, wypracowanej w 2010 roku definicji przedsiębiorstwa społecznego wskazującej na to, że celem jego działania jest maksymalizacja zysku ze ścisłym przeznaczeniem na cele przedsiębiorców społecznych.

podmiot działalności gospodarczej, który oprócz wypracowywania zysku, wyznacza sobie cele społeczne - wypracowane nadwyżki zysku inwestowane są w działania, realizujące wyznaczone cele społeczne. Oznacza to, że głównym celem przedsiębiorstwa społecznego nie jest maksymalizacja zysku na rzecz właścicieli przedsiębiorstwa, co stanowi praktyczną realizację idei ekonomii społecznej, gdzie narzędzia ekonomiczne wykorzystywane są do realizacji celów społecznych. Główne cechy przedsiębiorstwa społecznego to: pierwszeństwo celów indywidualnych i społecznych przed zyskiem; podejmowanie ryzyka ekonomicznego; otwarte i dobrowolne członkostwo; demokratyczna kontrola członków; ograniczona dystrybucja zysków; niezależność od władz publicznych; zatrudnianie płatnego personelu [Szymański, Zarzycki 2010].

Definicja przedsiębiorstwa społecznego umieszczona w *Informatorze ekonomii społecznej* z 2014 roku oddaje uwarunkowania funkcjonowania przedsiębiorczości społecznej wynikające z polskiego prawa.

Przedsiębiorstwo społeczne posiada cechy wspólne dla podmiotów wszystkich pozostałych grup (podmioty reintegracyjne; podmioty działające w sferze pożytku publicznego, które prowadzą działalność ekonomiczną, zatrudniają pracowników, choć ich działanie nie jest oparte na ryzyku ekonomicznym; podmioty sfery gospodarczej, które tworzone były w związku z realizacją celu społecznego, bądź dla których leżący we wspólnym interesie cel społeczny jest racją bytu działalności komercyjnej; inicjatywy o charakterze nieformalnym), ale dodatkowo charakteryzuje się tym, że jest to podmiot prowadzący działalność gospodarczą, wyodrębniony pod względem organizacyjnym i rachunkowym; celem działalności gospodarczej jest integracja społeczna i zawodowa osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (w tym przypadku wymagane jest zatrudnienie co najmniej 50% osób zagrożonych wykluczeniem społecznym lub 30% niepełnosprawnych lub/i świadczenie usług społecznych użyteczności publicznej przy jednoczesnej realizacji celów prozatrudnieniowych; nie dystrybuuje zysku lub nadwyżki bilansowej pomiędzy udziałowców, ale przeznaczają go na wzmocnienie potencjału przedsiębiorstwa jako kapitał niepodzielny oraz w określonej części na reintegrację zawodową i społeczną (w przypadku przedsiębiorstw o charakterze zatrudnieniowym) lub na działalność pożytku publicznego prowadzoną na rzecz społeczności lokalnej, w której działa przedsiębiorstwo; jest zarządzane na zasadach demokratycznych albo co najmniej konsultacyjno-doradczych z udziałem pracowników i innych interesariuszy [Informator ekonomii społecznej 2010].

Spśród wyżej wymienionych definicji szczególną uwagę warto zwrócić na definicję zaproponowaną przez europejską sieć badawczą EMES (European Research Network). Według niej za przedsiębiorstwo społeczne uznaje się:

[...]działalność o celach głównie społecznych, której zyski w założeniu są reinwestowane w te cele lub we wspólnotę, a nie zwiększanie dochodu udziałowców czy też właścicieli.

EMES wskazał kryteria społeczne i ekonomiczne, charakterystyczne dla przedsiębiorstw społecznych:

Kryteria ekonomiczne:

- 1. prowadzenie działalności w sposób względnie ciągły, regularny działalności w*

oparciu o instrumenty ekonomiczne;

2. *niezależność, suwerenność instytucji w stosunku do instytucji publicznych;*
3. *ryzyko ekonomiczne;*
4. *istnienie choćby nielicznego płatnego personelu.*

Kryteria społeczne:

1. *wyraźna orientacja na społecznie użyteczny cel przedsięwzięcia;*
2. *oddolny, obywatelski charakter inicjatywy;*
3. *specyficzny, możliwie demokratyczny system zarządzania;*
4. *możliwie partycypacyjny charakter działania;*
5. *ograniczona dystrybucja zysków [Wygnański 2009].*

Definicja przedsiębiorstwa społecznego wraz ze szczegółowymi kryteriami jego funkcjonowania wydaje się być najszerszej dyskutowaną i najpowszechniej akceptowaną w Europie. Nie precyzuje jednak tego, co dzieje się z materialnym i niematerialnym zyskiem wypracowywanym w przedsiębiorstwach społecznych.

Dorota Jegorow przytacza z kolei za R. L. Martin i S. Osberg składniki przedsiębiorczości społecznej wskazujące na to, jakie warunki muszą zaistnieć by PS mogła się rozwijać.

Przedsiębiorczość społeczna posiada następujące trzy składniki: (1) rozpoznanie stabilnej, lecz z natury niesprawiedliwej równowagi przyczyniającej się do wykluczenia, marginalizacji czy cierpienia części ludzkości, której brak środków finansowych lub znaczenia politycznego nie pozwala, by o własnych siłach osiągnąć korzyści niosące ze sobą przemiany; (2) rozpoznanie w tej niesprawiedliwej równowadze okazji, opracowanie oferty społecznej i wywieranie wpływu przy użyciu natchnienia, kreatywności, bezpośredniego działania, odwagi i hartu, tym samym rzucając wyzwanie wobec hegemonii stanu rzeczy; oraz (3) tworzenie nowej, stabilnej równowagi, która wyzwala uwięziony potencjał lub przynosi ulgę w cierpieniu grupy docelowej, a poprzez naśladowanie i stworzenie stabilnego ekosystemu wokół nowej równowagi, zapewnia lepszą przyszłość grupie docelowej a nawet całemu społeczeństwu [Jegorow 2010, s. 33].

W powyższym opisie warto zwrócić uwagę na czynnik świadomości społecznej i gospodarczej oraz samoświadomości jednostek, niezbędnej dla zaistnienia przedsiębiorczości społecznej, niepojawiający się w poprzednich definicjach omawianego pojęcia.

1.1. Specyfika przedsiębiorczości społecznej

Wydaje się, że dyskusyjne jest traktowanie przedsiębiorczości społecznej jako alternatywy dla głównego nurtu gospodarowania, tj. dla przedsiębiorstw rynkowych, którym przypisywana jest tradycyjnie pojmowana racjonalność ekonomiczna zgodnie z którą wyłącznym/nadrzędnym celem działań gospodarczych jest osiągnięcie zysku. Trudno bowiem wyobrazić sobie sytuację polegającą na zdominowaniu praktyki rynkowej przez przedsiębiorstwa społeczne. O przedsiębiorczości społecznej można natomiast powiedzieć, że uczestniczy w działaniach rynkowych w sposób twórczy i – do pewnego stopnia (jednak) – alternatywny w tym sensie, że jej obecność na rynku prowadzi do zróżnicowania postaci gospodarowania. Można powiedzieć, że skutkiem obecności przedsiębiorstw społecznych na rynku jest istotna korekta upowszechnionego wzorca gospodarowania. Oto bowiem działania identyfikowane jako przedsiębiorczość społeczna są przejawem respektowania odmiennego zestawu wartości, które ostatecznie wyznaczają alternatywny w stosunku do tradycyjnego podejścia cel gospodarowania. Ową wartością najważniejszą, nadrzędną nie jest w tym przypadku wymierny materialnie zysk, ale korzyść społeczna, która z założenia jest (ma być) odnoszona zarówno do wartości materialnych, ekonomicznych, jak i wartości „wyższych”, symbolicznych, takich jak wyrównywanie szans, kompensacja, solidarność, równość traktowania, uczestnictwo w kulturze artystycznej, twórcza działalność itd. Tym samym sens gospodarowania w odniesieniu do przedsiębiorczości społecznej ma charakter wielowymiarowy i częściowo pozamaterialny. Różnica pomiędzy tradycyjnie pojętym (zarówno przez teoretyków, jak i praktyków biznesu) przedsiębiorstwem a przedsiębiorstwem społecznym nie powinna być traktowana jako radykalna, ale stopniowalna. Formą pośrednią są bowiem przedsiębiorstwa społecznie odpowiedzialne, które dość mocno wykraczają poza zakres pojęcia przedsiębiorstwa definiowanego w ortodoksyjnej teorii ekonomii z uwagi na zakres zaangażowania w działania pozaekonomiczne oraz respektowanie standardów etycznych. Przedsiębiorstwa społecznie odpowiedzialne oraz przedsiębiorstwa społeczne w pewnym sensie rozsadzają ramy tradycyjnego myślenia o praktyce biznesu i tym samym wymuszają wprowadzenie nowych perspektyw teoretycznych, które pozwoliłyby na objaśnianie (opisywanie i wyjaśnianie) ich fenomenu.

1.2. Przedsiębiorstwa społeczne a otoczenie rynkowe

Obserwując strategię działań instytucji podejmujących inicjatywy sytuujące się w obrębie praktyki ekonomii społecznej daje się zauważyć tendencję do maksymalnego wykorzystania środków finansowych Unii Europejskiej przyznawanych w ramach programów rozwojowych. Może to wywoływać wrażenie, że podmioty ekonomii społecznej, w tym przedsiębiorstwa społeczne będą mogły trwać tak długo, jak długo ich działalność będzie mogła być podtrzymywana dzięki tym środkom finansowym. Takie obawy są zresztą często artykułowane w dyskusjach środowiskowych. Poza głosami sceptycznie wypowiadającymi się na temat przyszłości ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej istnieje jednak spora grupa praktyków i teoretyków, którzy nie zgadzają się z tezą głoszącą, że przedsiębiorczość społeczna zakończy się z rokiem 2020, kiedy to główne źródło dotacji finansowych (Unia Europejska) zostanie wyczerpane. Należy zauważyć bowiem, że po pierwsze PS nie należy utożsamiać z organizacjami pozarządowymi (choć niektóre fundacje i stowarzyszenia są przedsiębiorstwami społecznymi) i mogą stanowić ich gospodarczą emanację. Po drugie PS z założenia ma wykazywać samodzielność ekonomiczną, która w początkowej fazie jest najczęściej celem, do którego się dąży, a nie realnością, ale która jednak jest stopniowo osiądana. Tym samym należy uznać, że zdecydowanie różni się od innych podmiotów ekonomii społecznej i organizacji pozarządowych, których działalność jest zależna (w dużej części lub całkowicie) od zewnętrznych źródeł finansowania i które tym samym nie mają szans na uzyskanie autonomii ekonomicznej⁵.

Należy zwrócić także uwagę, że przedsiębiorczość społeczna z założenia nie wpisuje się w projekt społecznej odpowiedzialności biznesu. Przedsiębiorczość społeczna jest działalnością gospodarczą uzyskującą pozytywną wartość ekonomiczną i prowadzącą do osiągnięcia celu społecznego. Jako taka jest swoistym podejściem ekonomiczno-społecznym do gospodarowania, organizacji i zarządzania podmiotami ekonomicznymi – jest zatem pierwotna wobec projektu biznesowego. „Przedsiębiorstwa społeczne prowadzą systematyczną działalność gospodarczą dążąc do osiągnięcia celów społecznych” [Zboroń 2015]. Innymi słowy – działają jak przedsiębiorstwa rynkowe, wyznaczają jednak sobie inne

⁵ Podejmowane przez niektóre organizacje pozarządowe formy zarobkowania są sposobem na uzyskanie dodatkowych środków, które jednakowoż stanowią jedynie uzupełnienie (często niewielkie) dotacji pozyskiwanych od podmiotów zewnętrznych. Zasadnicza różnica polega natomiast na tym, że produkowane i oferowane do sprzedaży produkty czy usługi nie mają charakteru rynkowego, trafiają bowiem do nabywcy, który decyduje się na kupno z przyczyn społecznych – chce wesprzeć działania owej organizacji i w swojej decyzji kieruje się dobrem społecznym, a nie własnym interesem.

cele – pozaekonomiczne. Przedsiębiorstwa społecznie odpowiedzialne natomiast są przede wszystkim podmiotami rynkowymi, które dążą (ostatecznie) do osiągnięcia zysku. Kierowanie się wartościami społecznej odpowiedzialności odnosi się do przyjętych sposobów osiągnięcia celów biznesowych. Wartości społeczne (etyczne) stanowią kryterium wyboru sposobu postępowania. W przedsiębiorczości społecznej natomiast owe wartości są celem nadrzędnym. Można zatem powiedzieć, że przedsiębiorczość społeczną łączy z organizacjami społecznymi cel, a z przedsiębiorstwami społecznie odpowiedzialnymi – sposób działania. Tym samym przedsiębiorczość społeczna może być „sytuowana” pomiędzy działalnością prospołeczną a działalnością rynkową [por. Zboroń 2015]. Na marginesie można zaznaczyć, że realizowane przez przedsiębiorstwa rynkowe programy CSR mogą mieć praktyczne przełożenie na wyniki finansowe przez nie osiągnięte. Społeczna odpowiedzialność biznesu stanowi zatem „obszar badań akademickich i ważny komponent strategii korporacyjnych” [Płoszajski 2013, s. 6], którego wdrożenie i rozwój jest możliwym efektem rozwoju przedsiębiorstw.

1.3. Podmioty ekonomii społecznej a przedsiębiorstwa społeczne

Zbiór ekonomii społecznej mieści w sobie zarówno podmioty, których działalność skupiona jest na reintegracji społeczno-zawodowej (np. KIS, CIS, WTZ), jak i podmioty, których jednym z głównych celów działania jest redystrybucja ekonomicznego zysku (np. spółdzielnie socjalne, spółdzielnie pracy, zakłady aktywności zawodowej). Pierwsza grupa dąży do edukacji obywateli zagrożonych wykluczeniem społecznym, do uczestnictwa w rynku pracy. Ich działanie jest związane z publicznymi dotacjami, które są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania tych podmiotów. Nie mogą one również stanowić rynkowych partnerów, ani produkować dóbr na sprzedaż w sposób⁶, w jaki czynią to przedsiębiorstwa społeczne bądź przedsiębiorstwa rynkowe. Druga grupa podmiotów tworzy warunki umożliwiające beneficjentom (uczestnikom form pomocowych) wejście na rynek pracy i podjęcie pracy zarobkowej, co zapewnia tym samym uniezależnienie od instytucji pomocowych oraz uzyskanie względnej niezależności ekonomicznej. Są to podmioty, które funkcjonują w warunkach ryzyka rynkowego oraz uczestniczą w rynkowej konkurencji. Najważniejszą różnicą pomiędzy podmiotami ekonomii społecznej takimi jak centra

⁶ Kluby integracji społecznej, centra integracji społecznej i warsztaty terapii zajęciowej wytwarzają dobra, które stają się przedmiotem sprzedaży na jarmarkach świątecznych lub okolicznościowych festynach. Wytworzone w wyżej wymienionych instytucjach dobra mogą także stać się przedmiotem dobroczynnych licytacji, a zyski z ich sprzedaży przeznaczane są na cele statutowe organizacji (nie na wynagrodzenie czy koszty stałe podmiotów).

integracji zawodowej, kluby integracji zawodowej oraz warsztaty terapii zajęciowej, a przedsiębiorstwami społecznymi jest zatem różnica celów ich funkcjonowania.

2. Przedsiębiorca i przedsiębiorczość w teorii ekonomii (zarządzania i socjologii)

W poniższym rozdziale zaprezentowane zostały wybrane koncepcje myślicieli poruszających problematykę ekonomiczną czasów od XIII wieku do współczesności. Zwrócono tutaj szczególną uwagę na poglądy na temat pojęcia i zjawiska, które dzisiaj łączą się z ekonomią społeczną, gospodarką społeczną i przedsiębiorczością społeczną, a mianowicie przedsiębiorcy i przedsiębiorczości. Mark Skousen wskazał na dwa główne rozumienia pojęcia przedsiębiorcy w historii myśli ekonomicznej.

Ekonomiści tradycyjnie postrzegają przedsiębiorcę na dwa sposoby. Po pierwsze przedsiębiorca działa w procesie produkcji, poruszając rynek w kierunku równowagi – stanu, w którym podaż jest równa popytowi. W tej roli występuje jako przedsiębiorca-arbitrażysta. Po drugie przedsiębiorca tworzy nowe rynki i niszczy stare produkty i procesy produkcyjne kiedy na rynku pojawiają się nowe zasoby i nowe potrzeby. Występuje w tej roli jako przedsiębiorca-innowator [Skousen 2015, s. 313-314].

Skousen widzi przedsiębiorcę jako arbitrażystę bądź innowatora. Warto tutaj zauważyć, że jak pokazuje praktyka funkcjonowania rynku, role te przenikają się. Ponad powyższe jak wykaże przedstawiony poniżej fragmentaryczny opis historii ekonomii zorganizowany w porządku kluczowych przemian w rozumieniu pojęcia przedsiębiorczości, działanie przedsiębiorcy jest osadzone w różnego rodzaju uwarunkowaniach społecznych¹ oraz od nich zależne².

Wartym podkreślenia w tym miejscu jest to, że ekonomia społeczna jest nowo wyodrębnioną dziedziną w refleksji naukowej. Nad jej fenomenem pochylają się między innymi teoretycy ekonomii, zarządzania i socjologii. Trudno zamknąć ekonomię społeczną w pojedynczym obszarze badawczym. Podsumowując, ekonomia społeczna, jak i inne zjawiska społeczno-ekonomiczne, których znaczenie akumuluje się poprzez trwanie w czasie, nie stała się jeszcze, a może nigdy nie stanie się przedmiotem zainteresowania i rozważań konkretnej szkoły ekonomicznej, w przeciwieństwie do rozważanego od XVIII wieku pojęcia przedsiębiorcy, przedsiębiorstwa i przedsiębiorczości.

¹ Mam tu na myśli czynniki społeczne typu polityka, kultura, przekonania religijne czy etyka oraz zjawiska społeczne takie jak powstawanie nowych warstw społecznych czy ruchów społecznych.

² Skłaniam się tutaj do myślenia bliższego ekonomii heterodoksyjnej. Zależność tę dobrze obrazuje np. opisana przez Waltera Euckena teoria trzeciej drogi.

Moją intencją było przedstawienie rozwoju myśli ekonomicznej skoncentrowanej wokół pojęcia przedsiębiorczości w porządku historycznym. Prowadząc niżej przedstawione rozważania zwracam także uwagę na to, że dwóch przytaczanych teoretyków przypisywanych jest (także) do innych dyscyplin naukowych. Są to Thorstein Bunde Veblen i Peter Drucker. Pierwszy z nich uznawany jest (także) za teoretyka socjologii; drugi natomiast za przedstawiciela dziedziny zarządzania. Niezależnie od klasyfikacji, obie wymienione postaci wniosły istotny wkład do rozważań na temat przedsiębiorczości w dziedzinie ekonomii.

2.1. Okres przedteoretyczny ekonomii

Św. Tomasz z Akwinu (1225-1274)

Święty Tomasz Akwinata, filozof, teolog i zakonnik zakonu żebraczego wprowadził do teorii ekonomii pojęcie ceny sprawiedliwej. Akwinata, pomimo tego, że jego życie i twórczość przypada na okres średniowiecza, nazywany jest w literaturze człowiekiem renesansu, a ponadto znawcą myśli Arystotelesa i Pisma Świętego. Jego pogląd na nienazwaną w jego czasach dyscyplinę naukową określany jest mianem ekonomii sprawiedliwej, a kluczowym z perspektywy prowadzonych tutaj rozważań pojęciem jest *iustum pretium* - cena sprawiedliwa, na którą składa się zwrot kosztów produkcji i godziwy zysk. Koszty procesu produkcji dóbr dzielą się według Akwinaty na pracę (*labor*) i nakłady (*expanse*), a także koszty wynikające z ich przechowywania i transportu. Godziwy zysk natomiast, to ekwiwalentna zapłata za cały proces produkcji dóbr³. Święty Tomasz z Akwinu posługiwał się także w swych rozważaniach pojęciem własności, którą podzielił na wspólną i prywatną.

Analizując rozważania świętego Tomasza z Akwinu pamiętać należy, że jego praca przypadła na określony czas i przestrzeń – Europę, która w warunkach buntów poddaństwa i walki o własność ziemi, przekonywała się o rosnącej wadze handlu. Należy pamiętać także, że Akwinata uzależniał płacę za wykonaną pracę (wartość pracy), od stanu (warstwy społecznej), z której pochodził jej wytwórca.

Wkład świętego Tomasza z Akwinu jest ciekawy i ważny dla rozważań ekonomii społecznej głównie ze względu na to, że ten filozof scholastyczny wprowadził do refleksji na

³ Teoria ta przywodzi na myśl zasady, którymi posługuje się dzisiejszy ruch *fair trade*.

temat gospodarowania pojęcie ceny sprawiedliwej, które dzisiaj po pierwsze wybrzmiewa w dyskusji zogniskowanej wokół ekonomii społecznej, a po drugie wpisuje się w pomysł niwelowania kosztów społecznych przez rozwój przedsiębiorstw społecznych⁴.

2.2. Ekonomia klasyczna

Adam Smith (1723-1790)

Adam Smith, XVIII-wieczny Brytyjczyk szkockiego pochodzenia był jednym z pierwszych myślicieli i filozofów, którego dorobek dotyczący problematyki gospodarki rynkowej, kapitalizmu i liberalizmu stał się bezpośrednią⁵ podwaliną wyodrębnienia i kształtowania dyscypliny ekonomii.

Adam Smith nauczał ekonomii jako profesor filozofii moralności na Uniwersytecie w Glasgow [Skousen 2015, s. 57].

W swojej pracy Smith łączył perspektywę nauki z perspektywą praktyki rynkowej, co pozwoliło sformułować ważne, również na gruncie ekonomii społecznej spostrzeżenia dotyczące regulacji działań na rynku m.in. poprzez ograniczenie w jego działaniu roli państwa. Smith zwrócił także uwagę na znaczenie decyzji konsumenckich dla procesów zachodzących na rynku [Landreth, Colander 1998, s. 119].

Smith wyrażał przeciwne do upowszechnionych w jego czasach poglądów fizjokratycznych tezy, odrzucając prym rolnictwa i przypisując pracy, większą niż szlachetnym kruszcom, wartość.

Jednym z największych odkryć Smitha było dostrzeżenie, że to praca, a nie natura jest twórcą „wartości” [Heilbroner 1993, s. 43].

⁴ Przedsiębiorstwa społeczne, zarówno na mocy panującego prawa, jak i idei przyświecającej ich działaniu zobowiązane są do zatrudniania pracowników na podstawie względnie stałych umów, co gwarantować ma im zarówno wynagrodzenie jak i możliwość późniejszego korzystania z zasobów emerytalnych. Takie podejście do funkcjonowania na rynku osłabia pozycję przedsiębiorstw społecznych w konkurencji z podmiotami z otwartego rynku, dla których podstawą zatrudnienia mogą być tańsze umowy cywilno-prawne. Z wyżej wymienionych powodów dyskusja o cenie sprawiedliwej pracy wydaje się być szczególnie interesująca.; O kosztach społecznych piszę w podrozdziale 4.5 *Jak mierzyć ekonomiczną wartość działalności przedsiębiorczości społecznej?*

⁵ Adam Smith jest autorem ciągle przywoływanym – odniesienia do jego prac można odnaleźć w wielu (jeśli nie każdym) kompendium wiedzy ekonomicznej.

W kontekście praktyk gospodarczych, w obszarze przedsiębiorczości społecznej, spostrzeżenie to nabiera szczególnego znaczenia. Przedmiotem handlu oferowanym przez przedsiębiorstwa społeczne są w dużej mierze usługi związane z opieką, edukacją, obsługą gastronomiczną czy inną.

Poglądy Adama Smitha stały w opozycji do dominującego podówczas merkantylizmu, jednak praca autora i popularność, którą przyniosła mu publikacja *Teorii uczuć moralnych*, a następnie *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* pozwoliły mu zająć miejsce pośród współczesnych myślicieli oraz rozwijać podjęte rozważania.

Smith pisał o dwóch kluczowych składnikach konsolidujących społeczeństwo i grupy społeczne oraz rynek, a mianowicie o interesie własnym i konkurencji. Interes własny, który cechuje działanie człowieka każe mu wybierać rozwiązania, w tym również gospodarcze prowadzące do osiągnięcia jak najlepszych dla niego celów. Konkurencja z kolei zmusza go do orientowania się na cele własne innych jednostek, a przez to do organizowania indywidualnych działań w taki sposób, by własny interes zabezpieczyć. Smith sprowadza rolę państwa do nocnego stróża⁶ twierdząc, że działalność jednostek regulowana przez interes własny i konkurencję wypełni gospodarczą rolę państwa.

Za pomocą mechanizmu rynkowego społeczeństwo zmieni przeznaczenie swoich środków produkcji tak, aby odpowiadały jego nowym potrzebom. Nikt nie wydawał nakazów ani też żadna władza planistyczna nie określiła wielkości produkcji. To przeciwdziałanie interesu własnego i konkurencji dokonały zmiany [Heilbroner 1993, s. 50].

Punktem wyjścia dla działań człowieka była zatem przedsiębiorczość, której źródła Adam Smith opisał. Takie podejście do przedsiębiorczości pozwoliło skonstruować Smithowi kategorie przedsiębiorcy oparte o formy inwestowania kapitału takie jak wytwarzanie surowców charakterystyczne dla rolnictwa i rybołówstwa (1), przetwarzanie surowców charakterystyczne dla fabrykanctwa (2), przemieszczanie dóbr z miejsc powszechnej dostępności do miejsc, w których są one niedostępne charakterystyczne dla kupiectwa hurtowego (3) oraz rozdrabnianie tego kupiectwa do działań na rzecz odbiorcy (klienta indywidualnego) charakterystyczne dla kupiectwa detalicznego (4) [Piecuch 2013, s. 20].

Sukcesu przedsiębiorcy Smith upatrywał w umiejętności dostosowania się do zaistniałych warunków rynkowych za pomocą posiadanego kapitału. Operowanie kapitałem

⁶ Adam Smith stworzył na temat roli państwa jako stróża nocnego odrębną teorię, która ze względu na cel prowadzonych tutaj rozważań, została jedynie wspomniana.

w warunkach dynamicznie zmieniającego się rynku ekonomista wiąże z ryzykiem, które przedsiębiorca ponosi.

A. Smith utożsamiał przedsiębiorcę z właścicielem przedsiębiorstwa, dostarczycielem kapitału, a jego sukces z szybkim i inteligentnym dostosowywaniem się do wydarzeń zachodzących w gospodarce. Wyraźnie zatem odróżniał funkcję kapitalisty od przedsiębiorcy, tzn. tego, który jest właścicielem przedsiębiorstwa, podejmuje ostateczne decyzje i jest narażony na ryzyko [Piecuch 2013, s. 20].

Adam Smith, podobnie jak jego następcy, analizował znaczenie osiągnięcia materialnego szczęścia przez człowieka. Sposobem na osiągnięcie tego szczęścia była realizacja działań w obszarze ekonomii i gospodarki.

Ludwig von Mises, podobnie jak Adam Smith widział ekonomię jako drogę człowieka do zaspokojenia „materialnego szczęścia” [Skousen 2015, s. 64].

Ekonomia społeczna również dostrzega znaczenie materialnego szczęścia dla dobrostanu człowieka, pozwalające wzmocnić nie tylko jednostkę, ale także ogólną kondycję społeczną – obniżyć poziom bezrobocia czy wzmocnić procesy rewitalizacji społecznej. Akceptowanie materialnych korzyści z przedsięwzięcia (aktywnego uczestnictwa w rynku pracy) wzmocnia także kapitał społeczny.

Adam Smith, pierwszy nowoczesny ekonomista, tworzył w czasach funkcjonowania społeczeństw, dla których niewyobrażalne było zrównanie klas społecznych, w czasach pracy dzieci i niechęci wobec zmian krajobrazu powodowanych postępującym uprzemysłowieniem. Trudno jednak zaprzeczyć temu, że życiowy dorobek autora przyczynił się, a może nawet przyspieszył pojawienie się w szeroko rozumianej myśli naukowej problematyki podmiotowości i siły sprawczej człowieka, w odniesieniu do rozwoju gospodarki. Co ważne, z perspektywy prowadzonych tutaj rozważań, Adam Smith odniósł się do problematyki kosztów, jakie ponosi przedsiębiorca w wyniku rynkowej gry, które autor nazwał ryzykiem.

Adam Smith zapisał się w historii ekonomii jako teoretyk, który jako pierwszy posługiwał się w swojej koncepcji pojęciami przedsiębiorcy i przedsiębiorczości⁷. Wartościował przedsiębiorczość pozytywnie określając ją jako czynnik przybliżający

⁷ „Prawdopodobnie [...] w literaturze ekonomicznej jako pierwszy pojęcia „przedsiębiorca” użył R. Cantillon, który zauważył, że istniejące między rynkami różnice cen stwarzają okazję, by „kupić tanio i sprzedać drogo”. Zjawisko to uznał za szansę dla tych, którzy zidentyfikują i wykorzystują te różnice – nazwał ich właśnie przedsiębiorcami.” ”[Piecuch 2013, s. 18].

człowieka do osiągnięcia materialnego szczęścia. Dla Smitha utrzymywanie równowagi pomiędzy interesem własnym i interesem konkurencji było czynnikiem spajającym społeczeństwo i rynek. Społeczeństwo steruje mechanizmem rynkowym po to, by zaspokajać swoje nowo pojawiające się potrzeby, a przedsiębiorca to jednostka, która ponosi ryzyko między innymi związane z tą zmianą. Przedsiębiorcę Smith'a charakteryzowała umiejętność „szybkiego i inteligentnego dostosowania się do wydarzeń zachodzących w gospodarce” [Piecuch 2013, s. 20], co czyni jego teorię szczególnie interesującą w odniesieniu do ekonomii społecznej, a także gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej.

Jean-Baptiste Say (1767-1832)

Jean-Baptiste Say, francuski przedstawiciel nurtu ekonomii klasycznej, autor tzw. prawa Saya, uważany jest za twórcę terminu przedsiębiorca⁸ w rozumieniu, które jest do dzisiaj aktualne w ekonomii. Przedsiębiorca to ten, który przedsiębiorze, przesuwając dobra ekonomiczne w rynku, z obszaru niższej produktywności do obszaru wyższej produktywności i większej produkcji. Według Saya ten kto tworzy podaż, przy okazji tworzy popyt (Say traktował oszczędności jako chwilowo odroczonego popyt). Warto zaznaczyć, że omawiany ekonomista odrzucił podział pracy Smitha, uznając, że każda praca jest produkcyjna.

Prawo Saya, zazwyczaj streszczane słowami „podaż tworzy swój własny popyt”, skupia się na ukierunkowaniu wydajności gospodarczej. Klucz do wzrostu poziomu życia leży po stronie podaży: oszczędzania, inwestowania, przedsiębiorczości, technologii i produktywności [Skousen 2015, s. 444].

Rozumienie pojęcia przedsiębiorcy w ekonomii społecznej jest bliskie punktowi widzenia Say'a ze względu na to, że przedsiębiorca społeczny pełni w procesie budowania przedsiębiorstwa społecznego rolę swoistego entrepreneur'a wypatrującego luk rynkowych, które przy dostępnych zasobach może wypełnić. Ponadto przedsiębiorca społeczny realizujący cele ekonomiczne będzie orientował się na zabezpieczenie możliwości realizacji równorzędnych w przedsiębiorstwie społecznym celów społecznych, takich jak na przykład zatrudnienie pracowników na podstawie umów o pracę.

⁸ Say sam był przedsiębiorcą – produkował bawełnę.

Podobnie jak Adam Smith, Say zwraca uwagę na ryzyko jako, z jednej strony, nieodzowny element podejścia przedsiębiorczego, a z drugiej strony konsekwencje, jakie ponosi przedsiębiorca w wyniku uczestnictwa w rynkowej grze.

Po raz pierwszy użyte przez J. B. Saya słowo przedsiębiorca oznacza kogoś, kto podejmuje przedsięwzięcie i ponosi ryzyko w celu osiągnięcia zysku [Skousen 2015, s. 312-313].

Przedsiębiorca Saya to kluczowa dla gospodarki postać łącząca i zarządzająca wszystkimi czynnikami produkcji. Autor wprowadził do ekonomii nowy, w stosunku do rozważań Smitha, podział na rodzaje przedsiębiorców [Piecuch 2013, s. 20]:

- przedsiębiorca przemysłu (umiejętnie wykorzystuje czynniki naturalne w celu stworzenia produktów, do których ludzie przywiązują wartość);
- przedsiębiorca przemysłu rolnego (jest nim rolnik, do którego należy ziemia);
- przedsiębiorca przemysłu rękodzielniczego (rękodzielnik);
- przedsiębiorca przemysłu handlowego (kupiec).

Wkład Saya w definiowanie przedsiębiorcy w ekonomii polega na dostrzeżeniu roli przedsiębiorcy zauważającego okazje na rynku, który jako pierwszy podejmuje się na nim konkretnych działań i na tym buduje swoją przewagę konkurencyjną. Każde kolejne działanie przedsiębiorcy oparte na wdrożonej już raz innowacji bądź kopiowanie tego działania przez innych przedsiębiorców określane jest jako działanie odtwórcze, charakterystyczne dla działania w obszarze ekonomii w ogóle. Nie będzie więc – według Saya – przedsiębiorcą ten, który powieli istniejące już na rynku rozwiązania. Przedsiębiorca według Saya to także wytwórca kapitału niematerialnego⁹, który dzięki przedsiębiorczości i innowacyjności przyczynia się do jego rozwoju i akumulacji.

W jego [Saya] koncepcji przedsiębiorca to samodzielny producent, w którego osobie łączą się czynniki kapitału, pracy i działalności przedsiębiorczej. To centralna postać w gospodarce. Ważną funkcją przedsiębiorcy – zdaniem J.B. Saya – jest „kombinowanie czynników produkcji”, doprowadzenie do ich połączenia, jednak pod warunkiem, że czynniki te zostają połączone po raz pierwszy. Dokonywanie tego w trakcie prowadzenia przedsiębiorstwa jest – jego zdaniem – zwykłą rutyną, niczym nadzwyczajnym, nie zasługuje na miano działań przedsiębiorczych [Piecuch 2013, s. 20].

⁹ Say wprowadził do ekonomii rozróżnienie na kapitał materialny i niematerialny.

Obszar działań gospodarki społecznej jest częścią obszaru gospodarki rynkowej, na którym nieustannie „kombinowane są czynniki produkcji”. Dochodzi tutaj do częstego wdrażania innowacji¹⁰, które stają się następnie przedmiotem regularnych działań.

Warto zauważyć, że podobnie jak Adam Smith, Jean-Baptiste Say podkreślał centralną rolę przedsiębiorcy w gospodarce, a innowacjom wprowadzanym przez przedsiębiorców przypisywał siłę zmiany gospodarczej. W konsekwencji wyżej wymienionych względów to przedsiębiorcy (a nie ewentualnemu pożyczkodawcy) należał się zysk ze sprzedaży dóbr, stanowiący ekwiwalent podjętego ryzyka gry rynkowej.

Dzisiejsza wiedza ekonomiczna zmusiła Saya do rewizji swoich poglądów na przedsiębiorcę, przedsiębiorstwo i przedsiębiorczość, ze względu na nowo pojawiające się czynniki wpływające na szeroko rozumianą produkcję, takie jak chociażby szeroko rozwijana społeczna odpowiedzialność biznesu. Według teoretyka właściwym przedsiębiorcą – innowatorem – była jednostka, która po raz pierwszy zestawiała w sposób odmienny od dotychczasowego czynniki produkcji. Dzisiaj liczba innowacji i innowatorów w różnych dziedzinach i na różnych szerokościach geograficznych odwołuje się do takiego myślenia. Co więcej, twórcą innowacji, jak i innowacją samą w sobie może być to, że motorem działań przedsiębiorczych staje się kolektyw. Z oczywistych względów w podziale przedsiębiorców wprowadzonym przez Saya brakuje przedsiębiorcy-usługodawcy. Ze względu na swoje bogactwo i różnorodność ekonomia społeczna stanowi swoiste wyzwanie dla ekonomii ortodoksyjnej, w tym sensie, że wymusza niejako zmianę sposobu myślenia o tym, czym przedsiębiorczość jest – poszerza jej ogląd korygując poniekąd statyczne spojrzenie na to dynamiczne zjawisko.

2.3. Ekonomia instytucjonalna

Thorstein Bunde Veblen (1857-1929)

Thorstein Bunde Veblen żył i pracował w uprzemysławiających się Stanach Zjednoczonych Ameryki. Ten socjolog i ekonomista uznawany jest przede wszystkim za instytucjonalistę. Stworzył pojęcia takie jak klasa próżniacza czy nieobecny właściciel. W

¹⁰ Przykładem innowacji w obszarze przedsiębiorczości społecznej jest powstanie spółdzielni socjalnych funkcjonujących przy zakładach poprawczych i zatrudniających ich wychowanków. W Polsce powstały dwa takie podmioty: Spółdzielnia Socjalna Herakles funkcjonująca przy Zakładzie Poprawczym w Poznaniu i Spółdzielnia Socjalna Perspektywa funkcjonująca przy Zakładzie Poprawczym w Studzieńcu (woj. mazowieckie). Spółdzielnia Socjalna Herakles zakończyła swoją działalność.

literaturze ekonomicznej używa się także pojęcia efektu Veblena odnoszącego się do sposobu konsumpcji najbogatszych warstw społecznych¹¹.

Celem Veblenowskiego przedsiębiorcy jest akumulacja dóbr. Jako przedstawiciel klasy próżniaczej nieposiadający specjalizacji, jak na przykład inżynier, przedsiębiorca spekuluje przeciw maszynie społecznej wpływając na przykład na wysokość cen dóbr. Zdaniem Veblena przedsiębiorca stanowił istotny, centralny element funkcjonowania gospodarki, jednakże działał przeciw systemowi, nie na rzecz jego utrzymania.

Jednakże jego (przedsiębiorcę), jako członka klasy próżniaczej, nie interesowała technika; chciał akumulować. Do tego zaś maszyna wcale nie była przystosowana. Przedsiębiorca osiągał więc swoje cele nie pracując w ramach społecznej maszyny, lecz spiskując przeciw niej! Jego funkcją nie było przyczynianie się do wytwarzania dóbr, lecz powodowanie przestojów w regularnej produkcji po to, aby wartości ulegały wahaniom i aby mógł wykorzystać wynikające stąd zamieszanie dla osiągnięcia zysku [Heilbroner 1993, s. 208].

Przedsiębiorcę Veblena wspierają narzędzia finansowe, takie jak kredyty i pożyczki, które usprawniają jego działania. Przedsiębiorca – właściciel jest tu rodzajem spekulanta czerpiącego zysk z obrotu pieniędzmi bez produkcji nowych dóbr. Przedsiębiorcę działającego w powyżej opisany sposób Veblen nazywa nieobecnym właścicielem, uważając jednocześnie, że przedsiębiorcy-właściciele są zbędni w społeczeństwie przemysłowym. Innym, pożądanym w społeczeństwie przemysłowym typem przedsiębiorcy są nosiciele instynktu pracy posiadający kwalifikacje i wiedzę by z sukcesem funkcjonować w przemyśle. Gospodarkę tworzą u Veblena gracze funkcjonujący w warunkach gry rynkowej.

Jego badania rozpoczynają się więc od gry ekonomicznej, lecz od graczy; nie zajmują się fabułą, lecz całym zbiorem zwyczajów i obyczajów, których wynikiem był ten szczególny rodzaj dramatu, zwany „systemem gospodarczym”. Słowem zajął się naturą człowieka ekonomicznego wraz z jego ekonomicznymi obrządkami i rytuałem [Heilbroner 1993, s. 195].

Thorstein Veblen zarzucał przedstawicielom szkoły neoklasycznej, że stworzyli homo oeconomicus – nieprawdziwy obraz człowieka jako uczestnika życia gospodarczego. Sam autor jest twórcą pojęcia homo sociologicus – człowieka uspołecznionego, na którego

¹¹ Pojęcie to nosi także nazwę paradoksu Veblena lub efektu demonstracji bądź efektu prestiżowego. Veblen dostrzegł, że najbogatsze warstwy społeczne konsumują coraz więcej dóbr luksusowych (zwiększa się na nie popyt) pomimo wzrostu cen tych dóbr.

działania wpływają czynniki społeczne i który podlega mechanizmowi konformizmu. Veblen twierdził, że nie da się analizować zjawisk ekonomicznych w oderwaniu od polityki czy innych zjawisk społecznych.

W przeciwieństwie do konserwatywnej Europy, Stany Zjednoczone Veblena nie hołdowały podziałom klasowym, a wręcz przeciwnie, pozwalały budować pozycję społeczną i wiązały ją z osiągniętym sukcesem ekonomicznym. Amerykańskie reguły ułatwiały co prawda społeczny awans, osłabiając jego powiązanie z funkcjonowaniem w ramach skodyfikowanego bądź obyczajowego prawa¹². Veblen tworzył przyglądając się powstawaniu wielkich spółek oraz ich upadkowi. Czasy jego aktywności to również okres rozwoju giełd oraz wybuchu kryzysów ekonomicznych. Sytuacja społeczno-ekonomiczna, w której tworzył Veblen niezaprzeczalnie warunkowała jego pracę. Ciekawym wydaje się tutaj pytanie, do jakich wniosków doszedłby Veblen obserwując ówczesną Europę.

Wkład Veblena we współczesną myśl ekonomiczną polega między innymi na dostrzeżeniu i omówieniu problematyki konsumpcji na pokaz. Twierdził on, że niepowodująca przemian ekonomicznych nieracjonalna konsumpcja na pokaz, której możliwość jest zabezpieczana chociażby przez szeroko dostępne kredyty jest krótkoterminowym rozwiązaniem (czego konsekwencje analizować można zarówno na przykładzie współczesnych zadłużonych finansowo społeczeństw, jak i zadłużonych państw). Veblen osadzał reguły i zasady, takie jak instynkt pracy, dobrej roboty, „bezinteresowną ciekawość”, poczucie poświęcenia się dla zbiorowości w tzw. kulturze pieniężnej (kapitalizmie), co pozwoliło na zdefiniowanie do dzisiaj sprawdzających się prawidłowości jego instytucjonalnej teorii. Stanowisko Veblena dotyczące nieracjonalnej konsumpcji, tzw. konsumpcji na pokaz jest zbieżne z podejściem do konsumowania w ekonomii społecznej. Ekonomia społeczna dokonuje krytycznej rewizji przekonania o bezwzględnej nadrzędności wartości ekonomicznej w działalności gospodarczej (uznania, że zysk jest decydującym czynnikiem motywującym jednostki do inicjowania aktywności w sferze gospodarowania), a także dostrzega odmienny od tradycyjnego, makroekonomiczny sens gospodarowania, który w proponowanym rozumieniu stanowi tworzenie warunków dla rozwoju społecznego. Rozwiązania takie wyrażane są w gospodarce społecznej między innymi poprzez założenia fair trade i direct trade oraz różnych form zakupów społecznie odpowiedzialnych.

¹² Według Roberta L. Heilbronera J. Pierpont Morgan, amerykański biznesmen z przełomu XIX i XX wieku, miał powiedzieć do swojego współpracownika, sędziego Gary, który sprzeciwił się jednej z jego decyzji: „Nie jestem pewien czy chcę prawnika, który mi będzie mówił, czego mi nie wolno robić. Zatrudniam go po to, by mi mówił, jak mam robić to, co chcę.” [Heilbroner 1993, s. 189-190].

2.4. Szkoła austriacka

Joseph Alois Schumpeter (1883-1950)

Myśl ekonomiczna zawdzięcza Schumpeterowi wprowadzenie do ekonomii pojęcie przedsiębiorcy-innowatora oraz pojęcie kreatywnej destrukcji. Ekonomista dostrzegał potencjał wprowadzania zmian w elitach oraz wybitnych jednostkach, które nazywał nowatorami. Schumpeterowskie podejście do innowatorów, roli przedsiębiorcy i przedsiębiorczości uwzględniało przedostanie się do elit wybitnych jednostek z różnych klas i warstw społecznych. Zadaniem tych jednostek było, według Schumpetera, generowanie zysku we współczesnej im gospodarce.

Z innowacją wiąże się nowator – ktoś, kto w nowy sposób kojarzy środki produkcji. Oczywiście nie jest to „zwykły” przemysłowiec, stosujący rutynowe sposoby postępowania. Człowiek, który do życia gospodarczego wprowadza zmianę, jest przedstawicielem innej klasy, a ściślej mówiąc, innej grupy, gdyż nowatorzy niekoniecznie wywodzą się z określonej klasy społecznej. Schumpeter sięgnął po stary wyraz ze słownika ekonomicznego aby nazwać tych rewolucjonistów produkcji. Nazwał ich przedsiębiorcami (entrepreneur). Źródłem zysku w systemie kapitalistycznym są zatem przedsiębiorcy i ich przedsiębiorcza działalność [Heilbroner 1993, s. 262].

Grupa, którą tworzą Schumpeterowscy przedsiębiorcy idzie w poprzek podziałów społecznych, podobnie jak grupa przedsiębiorców społecznych, którzy z różnych pobudek (np. wynikających z przekonań co do tego, na jakich zasadach chce się funkcjonować na rynku) tworzą podmioty gospodarki społecznej. Przedsiębiorcą-innowatorem może zostać każda osoba, która posiada talent do wdrażania innowacji. Jak pisze Robert L. Heilbroner zaistnienie nowatorów oraz dokonywana przez nich kreatywna destrukcja stanowi czynnik dynamizujący społeczeństwo kapitalistyczne.

Schumpeterowscy przedsiębiorcy, jak pamiętamy, nie wywodzą się z określonej klasy – są po prostu ludźmi obdarzonymi talentem do innowacji. Rozwój kapitalistyczny nie jest zatem nieodłącznie związany z samym kapitalizmem. Jest dynamizacją społeczeństwa przez niekapitalistyczną elitę! [Heilbroner 1993, s. 272]

Joseph Alois Schumpeter, podobnie jak Jean-Baptiste Say uważał, że innowacje w życiu społeczno-gospodarczym powstają rzadko i przynoszą korzyść ich twórcom

(przedsiębiorcom). Po wdrożeniu innowacji pojawia się element naśladownictwa, który jednak nie przyniesie takiego efektu (zysku) jak innowacja. Warto tutaj podkreślić, że zmianę wywołaną aktywnością nowatorów Schumpeter wartościował pozytywnie.

Schumpeter powiada, że innowacje są zazwyczaj dziełem pionierów; występują one rzadko i są trudne, ale naśladownictwo jest rzeczą łatwą. Za plecami nowatora gromadzi się rój – według określenia Schumpetera - naśladowców [Heilbroner 1993, s. 262].

Pionierzy Schumpetera są swoistymi „kombinatorami” wykorzystującymi odpowiedni czas i pojawiającą się okazję do wdrożenia innowacji. Przez swoją postawę przedsiębiorczą nie stanowią ani nie uzyskują pozycji społecznej czy zawodu w jej klasycznym rozumieniu. Tworzą klasę, która funkcjonuje pomiędzy elitami, a życiem społeczno-gospodarczym. Jak pokazuje społeczno-gospodarcza historia ludzkości, dzisiejsze rozumienie przedsiębiorcy i przedsiębiorczości przeczy tezie Schumpetera, że przedsiębiorczość nie może być dziedziczona. Wynika to zapewne z tego, że Schumpeter rozumiał przedsiębiorcę jako jednostkę zdolną do wdrożenia innowacji w odpowiednim momencie w czasie, którą do działania popycha duch przedsiębiorczości.

Ponadto przedsiębiorczość nie jest zawodem ani stanowiskiem, które można przekazać z jednego pokolenia na drugie. Jest to przywództwo w szczególnej postaci – nie tej pełnej blasku, która tworzy wodzów czy mężów stanu, lecz w postaci talentu cieszącego się znacznie mniejszym uznaniem społecznym, a polegającego na dostrzeganiu i wykorzystaniu przewagi w interesach [Heilbroner 1993, s. 263].

Przedsiębiorca pełni szczególną rolę społeczną – przez swoją aktywność społeczno-gospodarczą zmienia dynamikę społeczeństwa, w którym funkcjonuje. Twórcza destrukcja, którą przez to działanie uruchamia, tworzy i buduje nowe jakości na rynku. Dzięki niemu kapitalizm ewoluuje. Unternehmer (przedsiębiorca) znajduje okazje do handlu, który uruchamia reakcję łańcuchową na rynku, prowadzącą do wytworzenia nowych jakości tak gospodarczych, jak i społecznych.

Przedsiębiorca Schumpetera jest postacią na poły romantyczną, jest kimś w rodzaju błędnego rycerza systemu. Nie będąc z urodzenia członkiem burżuazji, przedsiębiorca dąży do tego by nim zostać, a w trakcie realizacji tego dążenia ożywia społeczeństwo, które w innym wypadku byłoby równie mdłe jak stare, bogobojne kupiectwo w Buddenbrookach Tomasza Manna [Heilbroner 1993, s. 263-264].

Podobnie jak Unternehmer Schumpetera przedsiębiorca społeczny wytwarza reakcje łańcuchowe na rynku – przedsiębiorstwa społeczne budują specyficzny popyt na produkty i usługi, które rozwijane są w oparciu o zakupy w spółdzielczych łańcuchach dostaw czy zakupy społeczne odpowiedzialne.

Jeśliby przeanalizować przedstawione powyżej warunki innowacyjności przedsiębiorstw pod kątem działalności przedsiębiorstw społecznych, mogłoby okazać się, że większość przedsiębiorstw społecznych ma innowacyjny charakter.

Jednym z zagrożeń dla wdrażania innowacji, jakie diagnozuje Schumpeter jest biurokracja państwa, której przedsiębiorcy muszą się podporządkować. Koncepcja Schumpetera zakładała, że kapitalizm ciągle się zmienia, a zmiana ta jest dodatkowo dynamizowana poprzez działalność przedsiębiorców. Prócz tego, że przedsiębiorca-innowator działa w obszarze rodzimego rynku, szuka możliwości ekspansji, co również stanowi wyraz siły jego kreatywnej destrukcji.

Schumpeter twierdził, że innowacyjność, proces przekształcania przestarzałych metod w nowe, bardziej wydajne techniki, stanowi istotę współczesnej gospodarki. Kapitalista-przedsiębiorca zawsze poszukuje nowych pomysłów, nowych produktów i nowych rynków, które sprawiają, że stosowane dotychczas wyposażenie kapitałowe staje się przestarzałe, a procesy produkcyjne nieaktualne [Skousen 2015, s. 316].

Mark Skousen komentuje dynamiczne podejście do gospodarki Schumpetera, w odniesieniu do kreatywnej destrukcji, wykorzystując przykład rzetelnej informacji dziennikarskiej.

Obiektywny dziennikarz powinien informować o nowozatrudnionych, a nie tylko o zwolnionych, o wzrostach płac a nie tylko o ich cięciach, o stopie zatrudnienia, a nie tylko o bezrobociu i o liczbie nowopowstałych przedsiębiorstw, a nie tylko o niedawnych bankructwach. W ramach dynamicznego procesu przedsiębiorcy mogą podejmować słuszne decyzje, a nie tylko popełniać błędy [Skousen 2015, s. 317].

Wydaje się, że Skousen chce tym samym podkreślić, że kreatywną destrukcję można oceniać jedynie w szerszej perspektywie. Nie bez znaczenia pozostaje także możliwość oglądu jej konsekwencji przez pryzmat szerszych niż tylko ekonomicznych analiz.

Proces twórczej destrukcji zdaje się być nieodzownym składnikiem budowania teorii ekonomii społecznej i opisywanych przez nią praktyk gospodarczych. Przedsiębiorstwa społeczne funkcjonują często na styku powszechnie przyjętego (np. przez prawo, przez ekonomię społeczną) porządku jednocześnie poszukując nowych rozwiązań dla często

bardzo specyficznych indywidualnych uwarunkowań. W takiej sytuacji są na przykład kooperatywy czyli podmioty, które często nie są przedsiębiorstwami w rozumieniu polskiego prawa, a jednocześnie pełnią funkcje sklepo-hurtowni.

Wkład Schumpetera w definiowanie przedsiębiorcy i przedsiębiorczości polega na wyraźnym odróżnieniu przedsiębiorcy od kapitalisty. W rozumieniu szkoły austriackiej analizowane definicje uległy dynamizacji. Przedsiębiorcy Schumpetera to „budowniczy gospodarki” [Piecuch 2013, s. 23]. Budowniczy gospodarki realizują twórczą destrukcję, która z jednej strony może wpływać na zmiany gustów odbiorców i zmiany w procesie produkcji, z drugiej zaś owocować zaburzeniami w obszarze zatrudnienia. Dzisiaj jednym z efektów destrukcji mogłoby być bezrobocie będące konsekwencją przeprowadzonej efektywnie pod względem ekonomicznym i nieefektywnie pod względem społecznym restrukturyzacji.

Joseph Alois Schumpeter podkreślał w *Teorii rozwoju gospodarczego*, że analizy dokonywane na gruncie ekonomii są fragmentem szerszego kontekstu.

Z uwagi na zasadniczą zależność ekonomicznego aspektu zjawisk od wszystkich innych, nie można tłumaczyć zmiany ekonomicznej tylko poprzedzającymi ją warunkami ekonomicznymi. Albowiem ekonomiczna sytuacja narodu nie wyrasta wyłącznie z poprzednich warunków ekonomicznych, lecz z całej poprzedniej sytuacji ogólnej [Schumpeter 1960, s. 91].

Kontekst ten powinien być dostrzegany w podejmowanych na gruncie ekonomii analizach, szczególnie w zakresie badania zmiany ekonomicznej oraz jej przyczyn. Takie podejście do analizowania zjawisk ekonomicznych jest zbieżne z myśleniem o badaniu zmiany na gruncie ekonomii społecznej.

Israel Kirzner (1930-)

Israel Kirzner, uczeń Ludwiga von Misesa, ekonomista szkoły austriackiej twierdzi, że przedsiębiorczość stanowi często pomijany w teorii ekonomicznej, a istotny składnik rzeczywistości gospodarczej. Kirzner rozumie przedsiębiorcę jako czujnego kreatora, wykorzystującego (a nie stwarzającego) rynkowe okazje. Przedsiębiorca wykorzystuje i wdraża niedostrzeżone przez innych uczestników rynku tzw. okazje do działania, które nie zostały wcześniej rozpoznane jako rynkowe szanse.

Odwołując się do koncepcji przedsiębiorcy jako arbitrażysty podaży i popytu Israel M. Kirzner – profesor ekonomii na New York University – stwierdza: „rola przedsiębiorcy (...)

wpływa na równowagę; to przedsiębiorcza czujność dostrzega niezauważone szanse (...)”. Ponadto stwierdza: „postrzegam przedsiębiorcę jako tego, który pierwszy odnajduje możliwości, które już istnieją i czekają na bycie zauważonymi (...). Przedsiębiorcę należy widzieć jako tego, który reaguje na możliwości, a nie tworzy je; chwyta okazje do zysku, ale nie generuje ich” [Skousen 2015, s. 314].

Israel Kirzner wprowadza do swoich rozważań doskonałą równowagę, którą zapewniają przedsiębiorcy korzystający z zauważonych szans. Autor uważa, że w momencie gdy wszystkie szanse zostaną wykorzystane (na dany moment), rozwija się ekspansja rynkowa oraz wdrażane są wynalazki służące między innymi usprawnieniu produkcji.

Gdy podaż i popyt osiągają doskonałą równowagę, w której podaż jest równa popytowi, to – zdaniem Kirznera – nie ma miejsca dla przedsiębiorcy jako arbitrażysty. W takich okolicznościach przedsiębiorca-innowator dostrzega nowe rynki, nowe alternatywne produkty lub nowe techniki cięcia kosztów [Skousen 2015, s. 315].

Kirzner uważa, że każdy człowiek jest w jakimś stopniu przedsiębiorczy, a umiejętność sprawnego dostosowania się do zaistniałych warunków wyznacza stopień tej przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość jest przez Kirznera rozpatrywana w krótkim i długim okresie. W krótkim okresie przedsiębiorczość oznacza dostosowywanie się do panujących trendów i potrzeb klientów. W długim natomiast wynajdywanie wyżej omówionych okazji.

Kirzner zwracał uwagę na to, że przedsiębiorca powinien dostosowywać swoją produkcję do potrzeb klientów (krótka perspektywa) i wypatrywać możliwości wprowadzania innowacji napędzających „maszynę gospodarczą” (długa perspektywa). Według teoretyka kluczowym motywem działania przedsiębiorcy jest zysk. Kirzner dostrzegał wartość przedsiębiorczości w odchodzeniu od utartych schematów i dostrzegania niewykorzystanych szans. Przedsiębiorca Kirznera działa w warunkach niepewności – arbitrażu – i starań o przywrócenie równowagi, za co należy mu się zysk. Teoretyk sformułował ciekawą uwagę dla rozwoju przedsiębiorczości społecznej stwierdzając, że każdy człowiek jest przedsiębiorczy. Przedsiębiorca Kirznera nie musi być już kreatorem, a bystrym, czujnym przedsiębiorczym obserwatorem wypatrującym rynkowych szans.

2.5. Ordoliberalizm

Walter Eucken (1891-1950)

Walter Eucken, niemiecki ekonomista, był jednym z twórców ordoliberalizmu. Eucken stworzył koncepcję społecznej gospodarki rynkowej, która wykorzystana została do odbudowy Niemiec po drugiej wojnie światowej. Odbudowa ta polegała między innymi na zastąpieniu gospodarki planowej mechanizmami rynkowym¹³. Gospodarka planowa zakładała między innymi, że popyt na różnego rodzaju dobra może być konstruowany z pominięciem praw rynku. Zmiana tego modelu w gospodarce wiązała się również z przemianą społeczeństwa, które równoległe do funkcjonowania na otwartym rynku uczyło się zasad demokracji.

Eucken był zwolennikiem tzw. trzeciej drogi, ujęciem sytuowanym pomiędzy skrajnym liberalizmem a interwencjonizmem państwowym. Według Euckena gospodarka, w sferze ekonomicznej powinna być liberalna, a niedoskonałość niewidzialnej ręki rynku, na którą omawiany autor zwracał uwagę, powinna być niwelowana i porządkowana przez państwo, które na drodze konsensusu społecznego wyznacza reguły rynkowej gry. Rolą państwa u Euckena jest wzmacnianie tego konsensusu, bez preferowania konkretnych grup społecznych. Do państwa należy także zapewnienie poszczególnym grupom możliwości artykułowania swoich potrzeb oraz dyscyplinowanie obywateli w kwestii przestrzegania powszechnie przyjętych i obowiązujących reguł.

Teoretyk wprowadza do myślenia o przedsiębiorczości element państwa, które nie jest już, jak u Adama Smitha, nocnym stróżem, a aktywnym kreatorem ingerującym w obszar przedsiębiorczości. Jest to dla ekonomii społecznej perspektywa o tyle ciekawa, że zakłada wzmacnianie konkretnych grup gospodarczych w funkcjonowaniu na otwartym rynku. Na chwilę obecną w Polsce działanie to wobec przedsiębiorstw społecznych, a konkretnie spółdzielni socjalnych realizowane jest poprzez stosowanie tzw. klauzul społecznych ułatwiających tym przedsiębiorstwom wchodzenie na rynek oraz uczestnictwo w rynkowej konkurencji.

¹³ Powojenne Niemcy potrzebowały zarówno koncepcji odbudowy gospodarki, jak i społeczeństwa.

2.6. Szkoła neoklasyczna (zarządzania)

Peter Drucker (1909-2005)

Peter Drucker uważany jest za jednego z najwybitniejszych współczesnych myślicieli w dziedzinie zarządzania. Przedmiotem jego zainteresowań badawczych było zarządzanie w korporacjach i organizacjach non-profit. Przed II wojną światową wyemigrował z Niemiec do Stanów Zjednoczonych, co zapewne wpłynęło na jego późniejsze prace.

Do przełomowych osiągnięć autora należało przypisanie sukcesu organizacji osobistemu zaangażowaniu pracowników w osiągnięciu sukcesu organizacji. Był twórcą koncepcji zarządzania przez cele oraz pojęcia pracownika wiedzy¹⁴. Drucker był także zwolennikiem i propagatorem idei wolontariatu, która według niego pozwala rozwijać się, uczyć i wzmacniać więzi międzyludzkie.

Autor zajmował się także pojęciem przedsiębiorczości i przedsiębiorcy. Według Druckera, przedsiębiorczość polega na wdrażaniu innowacji ożywiających tzw. zasoby bezproduktywne do generowania zysku. Innowacje wynikają tutaj z pracy i są skutkiem procesów społeczno-gospodarczych. Do wdrażania innowacji niezbędni są menadżerowie-innowatorzy czyli schumpeterowscy przedsiębiorcy-innowatorzy od których zależy sukces przedsiębiorstwa. Innowacja Druckera może przejawiać się w każdej fazie i na każdym etapie prowadzenia biznesu. Jak pisze Teresa Piecuch, do zadań Druckerowskiego przedsiębiorcy należy inwestowanie kapitału cudzego lub własnego w celu jego pomnażania (1), organizowanie produkcji w celu wypracowania wartości rynkowej (2) oraz wprowadzanie nowych produktów na rynek (3). Podsumowując, w rozumieniu Petera Druckera przedsiębiorca to ten, który wykorzystuje okazję zmiany rynkowej do własnych celów rozumianych przez Druckera jako cele realizowane na rzecz przedsiębiorstwa.

Ponadto Drucker dużą rolę przywiązuje do wielkich, ponadnarodowych firm, które przejmują część funkcji socjalnych realizowanych do tej pory przez państwo. Korporacje są paradoksalnie bliżej człowieka i jego potrzeb niż państwo ze swoimi świadczeniami i programami wsparcia, na przykład w zakresie promocji ochrony zdrowia.

Jego zdaniem (Petera Druckera) międzynarodowe korporacje, zarówno duże jak i małe, pełnią o wiele ważniejszą rolę niż pomoc zagraniczna czy krajowe programy rządowe. Firmy

¹⁴ Pracownik wiedzy Druckera (ang. knowledge worker) to jednostka, która angażuje w swoją pracę zasoby systematycznie zdobywanej w procesie edukacji wiedzy. To, co wyróżnia pracownika wiedzy od innych pracowników, to umiejętność zdobywania, internalizacji i wykorzystania w praktyce nowo zdobytej wiedzy.

muszą być przedsiębiorcze, a nie tylko zajmować się administracją (...) [Skousen 2015, s. 324].

Drucker posługiwał się terminem społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw, na którą, według niego pozwolić mogą sobie tylko wielkie podmioty gospodarcze.

Tylko duże firmy mogą pozwolić sobie na odpowiedzialność społeczną, wyrażającą się w bezpieczeństwie pracy, stwarzaniu możliwości szkolenia i edukacji oraz w różnych świadczeniach socjalnych [Skousen 2015, s. 531].

Wydaje się, że część postulatów ekonomisty pozostaje poza możliwościami realizacji w często prekarnej¹⁵ praktyce gospodarczej. Jak pokazuje ta sama praktyka w odniesieniu do średnich i małych przedsiębiorstw w Polsce, i one realizować mogą i realizują politykę odpowiedzialnego biznesu.

W teorii Druckera robotnik, podobnie jak spółdzielca zatrudniony w przedsiębiorstwie społecznym, przestaje być narzędziem przedsiębiorcy, a staje się współtwórcą sukcesu przedsiębiorstwa. Drucker podkreśla sprawczą moc wszystkich jednostek zaangażowanych w przedsiębiorstwo. W rozumieniu teoretyka przedsiębiorstwo rozwija się, jeśli rozwijają się jego pracownicy, na przykład przez udział w wolontariacie, niejako przy okazji realizując postulat społecznej odpowiedzialności biznesu. Innowacje Druckera są efektem pracy, a rolą przedsiębiorcy jest działanie na rzecz całego przedsiębiorstwa. Takie podejście zdaje się być najbardziej, na tle omówionych wcześniej teorii, zbliżone do idei przedsiębiorstwa społecznego przedstawianego w ekonomii społecznej.

2.7. Nowa ekonomia polityczna

James Buchanan (1919-2012) i Gordon Tullock (1922-2014)

Buchanan i Tullock są przedstawicielami szkoły wyboru publicznego – szkoły łączącej ekonomię i nauki polityczne. Mark Blaug szereguje rozważania Buchanana w obszarze ekonomii dobrobytu.

Zadaniem ekonomii dobrobytu powinno być wpływanie na ową „zgodę społeczną” poprzez wyraźne przedstawianie celów i zamierzeń różnych posunięć politycznych i wykazywanie

¹⁵ Mam tu na myśli rzeczywistość społeczno-gospodarczą w Polsce.

spójności lub niespójności poszczególnych kombinacji środków i celów. [...] Stwarza to możliwość pojawienia się w niedalekiej przyszłości jakiejś interdyscyplinarnej nauki politycznej i ekonomicznej, która wyzwoli ekonomię dobrobytu spod teoretycznej klątwy, która nad nią zaciążyła [Blaug 2000, s. 610].

Teoria wyboru publicznego, czyli nowa ekonomia polityczna zwraca uwagę na związki życia politycznego z ekonomią oraz wielokierunkowym charakterem tej relacji. Według twórców tej szkoły ludzie zaangażowani w procesy polityczne, są zaangażowani zarówno w demokrację, jak i w ekonomię. Według Buchanana wybory społeczne na przykład w dziedzinie polityki wpływają na to jak ta polityka jest kształtowana, a konsekwencje tej polityki kształtują rynek. Autorzy posługują się pojęciem celów publicznych podkreślając jednocześnie, że nie są zwolennikami interwencjonistycznej ingerencji państwa w rynek i zwolennikami twierdzenia, że obie te płaszczyzny relacji (państwo i rynek) nie mogłyby działać rozdzielnie. Praca teoretyków wpisuje się w nurt ekonomii heterodoksyjnej, a jej najciekawszym elementem jest ukazanie społecznego wpływu na ekonomię.

Wspólne dla podejścia szkoły wyboru publicznego i ekonomii społecznej jest uwzględnianie kulturowych, instytucjonalnych uwarunkowań wyborów ekonomicznych zarówno w skali mikro, jak i makro, ujmowanie wartości ekonomicznej w odniesieniu do kulturowych wzorców oraz wartości etycznych, dostrzeganie i docenianie wartości umowy społecznej (budowanej na fundamencie porządku konstytucyjnego) oraz społecznej współpracy przynoszącej korzyści indywidualne oraz ogólnospołeczne. W koncepcji Buchanana można znaleźć wiele inspiracji dla formułowania argumentów wspierających ideę ekonomii społecznej. Warto wspomnieć choćby o postulacie racjonalizacji finansów publicznych poprzez m.in. redukcję państwa opiekuńczego z jego rozbudowanym programem socjalnym. Paradoksalnie socjalnie zorientowana ekonomia społeczna proponująca de facto przenoszenie (przeznaczanych na wypłaty świadczeń socjalnych) środków publicznych na wspieranie przedsiębiorczości społecznej i tym samym propagowanie idei uzyskiwania samodzielności ekonomicznej wpisuje się w ów projekt. Wartość rozwiązań ekonomii społecznej bowiem nie polega jedynie na uznaniu społecznego, etycznego znaczenia rozwiązywania kwestii społecznych (biedy, wykluczenia, dyskryminacji, niezaradności życiowej itd.). Ważnym argumentem stanowiącym przesłankę dla uznania jej ważności społecznej jest wykazywana skuteczność i efektywność (uwzględniająca oszczędności dotyczące ograniczeń finansowania świadczeń socjalnych) projektów ekonomii społecznej. Z pewnością ważną racją zarówno dla Buchanana, jak i teoretyków ekonomii społecznej jest

uzyskanie przez beneficjentów samodzielności ekonomicznej, niezależności od pomocy instytucjonalnej i tym samym odzyskanie godności osobistej (co jest istotne z punktu widzenia założeń normatywnych ekonomii społecznej) i poszerzenie sfery swobody w decydowaniu o sobie i zwiększenia zakresu możliwości korzystania z wolności obywatelskiej (co jest ważne w kontekście teorii wyboru publicznego).

2.8. Przedsiębiorczość we współczesnej ekonomii

Muhammad Yunus (1940-)

Muhammad Yunus, bangladeski ekonomista nazywany bankierem ubogich, twórca pojęcia mikrokredytu kojarzony jest z obszarem gospodarki społecznej, określanym przez autora mianem tzw. kapitalizmu dla ludzi¹⁶. Yunus, podobnie jak Israel Kirzner uważa, że każdy człowiek jest w jakimś stopniu przedsiębiorczy, a przedsiębiorczość ta pozwala rozwijać aktywność społeczno-gospodarczą osób w trudnym położeniu ekonomicznym.

Na temat swoich poglądów Yunus wypowiada się w ten sposób: „Wierzę w moc globalnej gospodarki wolnorynkowej oraz w stosowanie narzędzi kapitalizmu (...). Wierzę też, że dawanie zapomóg bezrobotnym nie jest najlepszym sposobem rozwiązywania kwestii ubóstwa (...). Wszystkie istoty ludzkie są potencjalnymi przedsiębiorcami” [Skousen 2015, s. 743].

Pomimo tego, że Muhammad Yunus pozytywnie wartościuje możliwości, których dostarcza funkcjonowanie gospodarki rynkowej, krytycznie odnosi się do osiągnięć wiedzy ekonomicznej w kontekście opisu zbiorowych tragedii ludzkich. Tą konkluzję podaje także za powód porzucenia ścieżki naukowej na rzecz wdrażania wiedzy ekonomicznej do praktyki gospodarczej.

Stwierdziłem, że coraz trudniej jest mi wygłaszać wykłady na temat eleganckich teorii ekonomicznych, kiedy wokół szaleje straszliwy głód. Nagle pojąłem jak jałowe są tradycyjne

¹⁶ Muhammad Yunus jest laureatem Pokojowej Nagrody Nobla z 2006 roku. Autor otrzymał to wyróżnienie za opracowanie i wdrożenie systemu niskoprocentowanych mikrokredytów pozwalających zapoczątkować działalność dochodową najuboższym mieszkańcom Bangladeszu. W latach 2011-2013 nakładem wydawnictwa ConCorda ukazały się w Polsce trzy publikacje tego autora: *Przedsiębiorstwo społeczne. Kapitalizm dla ludzi, Bankier ubogich. Historia mikrokredytu* oraz *Świat bez ubóstwa. Czas na przedsiębiorstwo społeczne*, które kolejno wstępem opatrzyli teoretycy i praktycy dziedziny ekonomii: Jerzy Hausner, Leszek Balcerowicz i Władysław Kosiniak-Kamysz.

pojęcia ekonomiczne w obliczu obezwładniającego głodu i ubóstwa [Yunus 2011, s. 19].

Aktywność gospodarcza według Yunusa ma przede wszystkim chronić człowieka przed ubóstwem prowadzącym do akumulacji cierpienia ludzkiego, a w konsekwencji do patologii społecznych. Przyczyną ubóstwa, według noblisty, może być z kolei działanie „nieskrępowanych rynków”.

Nieskrępowane rynki w swej obecnej postaci nie służą rozwiązywaniu problemów społecznych i zamiast rozwiązywać, mogą potęgować problem ubóstwa, chorób, zanieczyszczenia środowiska naturalnego, korupcji, przestępstw i nierówności społecznych [Yunus 2013, s. 27].

Rządy nie są w stanie ograniczać problemów wynikających z działania rynku; są natomiast niezbędne w tym procesie.

Rządy muszą wspomagać rozwiązywanie naszych największych problemów, ale nie są w stanie same ich rozwiązać [Yunus 2013, s. 30].

Podmiotami uzupełniającymi wspólny obszar działania państwa i rynku są organizacje wielostronne. Taką organizacją jest według Yunusa między innymi Bank Światowy

Istnieje jeszcze jedna kategoria organizacji, zwana organizacjami wielostronnymi. Zakładają je i finansują rządy. Ich misją jest eliminowanie ubóstwa poprzez wspieranie rozwoju ekonomicznego w krajach i regionach, które pozostają w tyle za zamożnymi krajami Północy [Yunus 2013, s. 33].

Innym przykładem organizacji wielostronnej mogłaby być Unia Europejska, której zadania związane są z wyrównywaniem różnic związanych z poziomem rozwoju państw oraz wynikających z tych różnic konsekwencji rzutujących między innymi na rynek pracy, takich jak niepewność zatrudnienia lub będąca konsekwencją tej niestabilności, praca prekarna.

Stabilnym rozwiązaniem niwelującym zagrożenia wynikające z konsekwencji ubóstwa ma być według autora tworzenie przedsiębiorstw społecznych, czyli takich podmiotów, które przy wykorzystaniu metod biznesowych, rozwiązują problemy społeczne [por. Yunus 2011]. Muhammad Yunus rozróżnia dwa typy przedsiębiorstw społecznych.

Są dwa rodzaje przedsiębiorstwa społecznego. Pierwszy rodzaj to nieprzynosząca ani

strat, ani dywidendy spółka poświęcająca się rozwiązaniu problemu społecznego i będąca własnością inwestorów, którzy reinwestują wszystkie zyski w rozwój i doskonalenie przedsiębiorstwa (...). Takie przedsiębiorstwa nazywamy przedsiębiorstwem społecznym typu I.

Do drugiego rodzaju zaliczamy spółkę osiągającą zysk, której właścicielami są ludzie ubodzy, albo bezpośrednio, albo za pośrednictwem funduszu powierniczego działającego na rzecz określonej sprawy społecznej. Nazywamy taką spółkę przedsiębiorstwem społecznym typu II [Yunus 2011, s. 37-38].

Grameen Bank (przedsiębiorstwo społeczne II typu) założony przez Yunusa, udzielający kredytów w kwotach od kilkunastu do kilkuset dolarów notuje prawie stuprocentową stopę zaciągniętych pożyczek, dając tym samym dowód, że wypracowane przez Yunusa rozwiązanie ekonomii znajduje swoje potwierdzenie w praktyce gospodarowania.

Oczywiście, podejście teoretyka sprawdza się w określonych warunkach społeczno-ekonomicznych, jednak założenie o potencjale przedsiębiorczości znajdującym się w każdym człowieku, zdaje się być uniwersalne i trafnie opisujące założenia ekonomii społecznej w ogóle. Muhammad Yunus pozytywnie wartościuje potencjał wolnego rynku, zaznaczając, że powinna to być przestrzeń inkluzywna, do której włączani są najbiedniejsi uczestnicy rynku.

Poświęciłem swoje życie, aby z tych dobrodziejstw mogli korzystać najbardziej zaniedbani ludzie świata – najubożsi, którzy w ogóle nie są brani pod uwagę w dyskusjach ekonomistów i ludzi biznesu o rynku. Doświadczenie nauczyło mnie, że można wykorzystać wolny rynek – który jest potężny i pożyteczny – do rozwiązywania problemów globalnego ubóstwa i degradacji środowiska naturalnego, ale nie wtedy, kiedy gra toczy się wyłącznie o nieustanne osiągnięcie celów finansowych wyznaczonych przez najbogatszych graczy [Yunus 2013, s. 28].

Noblista umieszcza zagadnienie społecznej odpowiedzialności w obszarze rynku. Podkreśla także aspekt wzajemności relacji na nim panujących oraz jego wartość dla rozwoju dobrostanu społecznego. Autor włącza w myślenie ekonomiczne kategorie społeczne i odwrotnie, i przenosi efekty takiego podejścia do obszaru praktyki gospodarczej.

2.9. Czwarty sektor ekonomii?

Czwarty sektor¹⁷ nie jest opisywany w ramach koncepcji wyżej wymienionych szkół ekonomicznych. Nie posiada on także swojego odzwierciedlenia w teoriach socjologicznych czy filozoficznych. Termin *unformal economy* (w dosłownym tłumaczeniu: gospodarka nieformalna) wykorzystywany jest na gruncie ekonomii społecznej do opisu działań, które wychodzą poza bezpośrednie oddziaływanie rynku, choć pozostają z nim w związku. Czwarty sektor to obszar przedmiotowy, do którego mogą odnosić się różne dyscypliny nauk, włączające ów obszar do swoich dziedzin badawczych. Autorzy zajmujący się problematyką ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej opisują mianem czwartego sektora takie zjawiska w obszarze ekonomii, których zrozumienie wymaga spojrzenia szerszego niż wyłącznie przez pryzmat analizy zjawisk ekonomicznych. Jakub Wygnański stwierdza, że powstanie czwartego sektora jest wynikiem wyborów podejmowanych w grze rynkowej, opierających się o przesłanki szersze niż tylko zysk.

W życiu społecznym są całe obszary działalności, które choć z ekonomią związane, wyraźnie wychodzą poza bezpośrednie oddziaływanie rynku takim, jakim go znamy. Czasem wręcz mówi się o tzw. czwartym sektorze. Działają one jakby obok rynku na zasadzie zachowań równoległych czy alternatywnych [Wygnański 2006, s. 12].

Wygnański wskazuje na historyczne przykłady działań czwartosektorowych. Przywołuje angielskich kwaków, budujących relacje handlowe z poszanowaniem zasad etycznych. Przyjęty sposób postępowania kwaków z jednej strony pozwalał zbudować zaufanie wśród klientów oraz przynosił im przychód; z drugiej strony uzyskane dzięki takiej postawie i działaniom bezpieczeństwo ekonomiczne, zapewniało trwałość ich wspólnoty.

Przykładem mogą tu być choćby angielscy kwaki, który stosowali w handlu zasady etyczne (w istocie pozwalało im to pozyskiwać klientów, wzmacniać rozwój wspólnot, w których żyli) [Wygnański 2006, s. 12].

Pojęcie czwartego sektora w ekonomii społecznej ma obecnie raczej marginalny charakter – odnosi się do zjawisk, które zaczynają być dostrzegane w głównym nurcie ekonomii. Włączenie tego pojęcia w różnego rodzaju analizy mogłoby wpłynąć na szersze

¹⁷ Prócz przytoczonego w rozprawie rozumienia pojęcia *czwarty sektor*, terminem tym jest także określany sektor gospodarki obejmujący zdobywanie, przetwarzanie i dostarczanie informacji.

zrozumienie ekonomii społecznej oraz zjawisk społecznych i ekonomicznych zachodzących w obszarze gospodarki społecznej.

Rozważania dotyczące przedsiębiorcy i przedsiębiorczości w historii myśli ekonomicznej, ale także socjologicznej i filozoficznej uwarunkowane były ogromem czynników, takich jak położenie geograficzne, stopień uprzemysłowienia, wyznawane na danym terenie religie i wierzenia lub możliwość awansu społecznego.

Omówione w rozdziale *Przedsiębiorca i przedsiębiorczość w teorii ekonomii (zarządzania i socjologii)* szkoły ekonomiczne zwracały bezpośrednią (odnoszącą się do definicji) i niebezpośrednią uwagę na znaczenie roli przedsiębiorczości i przedsiębiorcy w konstruowaniu rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Ekonomia klasyczna prawdopodobnie jako pierwsza wypowiedziała się na temat przedsiębiorczości. Ekonomia instytucjonalna omówiła warunki jej zaistnienia i funkcjonowania. Szkoła austriacka widziała przedsiębiorców jako dynamicznych budowniczych gospodarki, którzy nie tylko wytwarzają innowacje, a przede wszystkim wypatrują szans ich wdrożenia. Ordoliberalowie, do ważnych czynników rozwoju i kierunkowaniu rozwoju przedsiębiorczości dodają rolę państwa, natomiast szkoła neoklasyczna dostrzega rolę pracowników w twórczym działaniu przedsiębiorstwa. Nowa ekonomia polityczna zwraca uwagę na wielokierunkowy charakter relacji zachodzących pomiędzy państwem, społeczeństwem, a gospodarką.

Każda z omówionych wyżej teorii dostarcza wiedzy wspomagającej zrozumienie zjawisk zachodzących w obszarze ekonomii społecznej i gospodarki społecznej.

3. Ekonomia społeczna i gospodarka społeczna w Europie i Stanach Zjednoczonych Ameryki

W poszczególnych państwach, w zależności od funkcjonującej kultury gospodarczej wytwarzały się różne strategie organizacji sektora ekonomii społecznej i gospodarki społecznej. Europejskie i światowe ustroje gospodarcze stymulowały bądź ograniczały rozwój przedsiębiorczości społecznej¹. W Europie rozwój tzw. III sektora, ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej przypisuje się kryzysowi państwa opiekuńczego, którego początek datowany jest na lata 70. ubiegłego wieku [Borzaga 2008, s. 91]. To wtedy zwrócono uwagę na możliwości sektora non-profit w zakresie radzenia sobie z różnorodnymi problemami społecznymi.

Jeśliby analizować przypadki przedsiębiorczości społecznej w różnych europejskich krajach wspólnie, okazałoby się, że przedsiębiorstwa społeczne zaangażowane są w różne aktywności. Spośród tych działań wyłaniają się dwa główne pola tej działalności: integracja poprzez pracę i zapewnianie usług społecznych i publicznych² [Borzaga, Defourny 2004, s. 351].

W Stanach Zjednoczonych nie funkcjonuje pojęcie ekonomii społecznej, które w Europie stanowi obiekt zainteresowania Komisji Europejskiej czy poszczególnych ośrodków naukowych³. W Europie rozwój przedsiębiorczości społecznej jest stymulowany przez instytucje publiczne i wspierany przez podmioty prywatne; w Stanach Zjednoczonych jest odwrotnie.

Poniższy rozdział prezentuje sposoby rozumienia i funkcjonowania ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej w Wielkiej Brytanii, Włoszech i Stanach Zjednoczonych. Celem przedstawienia zawartych w nim informacji jest ukazanie dominujących podejść teoretycznych i praktycznych w omawianych dziedzinach.

¹ Stany Zjednoczone nie zmieniały prawa dotyczącego sektora non-profit od blisko 50 lat. To organizacje prywatne kształtują rozwój przedsiębiorczości społecznej w tym kraju.

² Tłumaczenie własne. W cytowanej publikacji studium przypadku poddanych zostało 15 europejskich krajów: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Grecja, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Portugalia, Hiszpania, Szwecja, Holandia i Wielka Brytania.

³ Spektrum ośrodków naukowych zajmujących się tematyką ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej przedstawiony został w bibliografii.

3.1. Podejście brytyjskie

Brytyjska spółdzielczość ma ponad stu siedemdziesięcioletnią tradycję. Kulturę organizowania się przedsiębiorstw w systemie gospodarki społecznej zapoczątkowało w omawianym kraju Rodczelskie Stowarzyszenie Sprawiedliwych Pionierów. Anglia wdrożyła wtedy takie typy podmiotów gospodarki społecznej jak spółdzielnie pracy, spółdzielnie handlowe, spółdzielnie mieszkaniowe czy spółdzielnie finansowe.

Rozwój spółdzielni socjalnych rozpoczął się nieco ponad sto siedemdziesiąt lat temu, dzięki Stowarzyszeniu Sprawiedliwych Pionierów w Rochdale w północno-zachodniej Anglii. Wtedy rozwinęło się kilka rodzajów podmiotów ekonomii społecznej, np. spółdzielnie pracy, spółdzielnie handlowe, spółdzielnie mieszkaniowe czy spółdzielnie finansowe [Churchill 2014, s. 17].

Obecnie, w brytyjskim modelu ekonomii społecznej zakładanie i rozwój podmiotów gospodarki społecznej stymulowany jest silnie przez państwo. Przedsiębiorstwa społeczne realizują głównie zadania nakierowane na reintegrację społeczną osób wykluczonych bądź zagrożonych wykluczeniem. Ogół celów, do których z założenia dążą podmioty brytyjskiej gospodarki społecznej ma charakter korzyści społecznych. Rząd brytyjski zapewnia stałe wsparcie finansowe dla przedsiębiorstw społecznych realizujących działania w określonych obszarach.

15-20 lat temu rozpoczął się dynamiczny rozwój przedsiębiorstw społecznych, który trwa do teraz. Są to organizacje, które mają przede wszystkim realizować cele społeczne. Wypracowują zyski – jednak nie jest to ich głównym celem. W Wielkiej Brytanii mając znaczne wsparcie ze strony rządu, w niektórych obszarach zyskały stabilizację i zabezpieczenie finansowe ze środków europejskich, także przeznaczonych na inwestycje [Churchill 2014, s. 17].

Czynnikiem wyróżniającym brytyjską koncepcję gospodarki społecznej jest traktowanie podmiotów gospodarki społecznej jak partnerów, przede wszystkim dla rządu, ale także sektora prywatnego. Brytyjski system prawny umożliwia wykorzystywanie narzędzi takich jak kontrakty czy konkursy w delegowaniu zadań związanych z polityką społeczną bądź zlecaniu prac na wolnym rynku. Brytyjskie podmioty gospodarki społecznej są nie tylko wykonawcami konkretnych zleceń, ale także autorami konkretnych rozwiązań aplikowanych do praktyki społecznej i rynkowej.

[...] w państwach o liberalnym modelu społecznym (Wielka Brytania, USA) wprowadzono koncepcję nowego zarządzania w sektorze usług społecznych (New Public Management), polegającą na zastosowaniu w sektorze publicznym mechanizmów rynków wewnętrznych z ich logiką kontraktu, przetargów, konkursów ofert, tzw. kulturą voucheru i menedżerskimi zasadami zarządzania, wielopodmiotową strukturą konkurujących z sobą dostawców usług (sektor publiczny, sektor prywatny, sektor not-for profit). W systemie społecznym o modelu liberalnym organizacje oddolne były postrzegane jako główny aktor rozwiązujący przy pomocy ofiarności społecznej problemy pozostałe po interwencji sektora publicznego i rynku [Leś 2008, s. 45-46].

Część delegowanych zadań publicznych bądź działań oddolnych realizowana jest przez organizacje charytatywne. Wielka Brytania stara się wdrażać rozwiązania pozwalające monitorować te procesy (szczególnie w obszarze działań oddolnych). Ze względu na to, że podmioty gospodarki społecznej otrzymują na swoje niektóre działania pieniądze publiczne, zabezpieczenie monitoringu w tej dziedzinie wydaje się szczególnie istotne.

Specjalny zespół – Komisja Charytatywna wspiera organizacje charytatywne w Anglii i skupia organizacje w postaci bazy organizacji on-line na stronie internetowej i zbiera raporty z ich działalności [Churchill 2014, s. 16].

Od 2012 roku wybór inicjatyw realizowanych przez przedsiębiorstwa społeczne wspomaga *Social Value Act*. Dokument ten zwraca uwagę na takie jak czynniki optymalnego wyboru wykonawcy zadań zleconych, również w procedurze zamówień publicznych. Odnosi się między innymi do równych szans czy całościowego oceniania ofert przetargowych.

Zmiany legislacyjne na poziomie europejskim doprowadziły do powstania w Anglii prawa zwanego Social Value Act (2012), które wspiera najlepsze i najbardziej wartościowe oferty. Ustanowione na jego podstawie klauzule społeczne są niezwykle ważnym aspektem w prawie zamówień publicznych [Churchill 2014, s. 18].

Innym mechanizmem wzmacniającym i stabilizującym pozycję przedsiębiorstw społecznych w Wielkiej Brytanii są partnerstwa lokalne. W roku 2014 funkcjonowało 39 takich podmiotów w całym kraju. Przypisuje się im dużą rolę w kontekście pozyskiwania środków zewnętrznych na finansowanie działań w ramach gospodarki społecznej.

Obecnie w Anglii funkcjonuje 39 partnerstw lokalnych – (Local Enterprise Partnerships).

To właśnie partnerstwa będą odgrywały coraz ważniejszą rolę w wykorzystywaniu środków unijnych i rozwiązywaniu problemów społecznych [Churchill 2014, s. 16].

Brytyjskie prawo czyni z przedsiębiorstw społecznych swoistych partnerów, ale i organizatorów działań związanych z realizacją zadań publicznych wynikających z polityki społecznej państwa. Co ciekawe, brytyjskie przedsiębiorstwa społeczne mają raczej długą⁴ historię i stabilną pozycję na rynku. Państwo widzi w systemie gospodarki społecznej realnych i skutecznych partnerów działań, które do lat 70. ubiegłego wieku realizowało państwo opiekuńcze.

W Wielkiej Brytanii przedsiębiorstwa społeczne funkcjonują jako niezależne organizacje rynkowe o wymiarze społecznym, sprzedające usługi zorientowane na potrzeby użytkownika indywidualnie lub kontraktując je z samorządem⁵ [Spear 2004, s. 258].

Warto dodać, że podobnie jak w innych europejskich krajach, szczególnie tych wysoko rozwiniętych pozycja przedsiębiorstw społecznych i gospodarki społecznej jest na tyle ugruntowana, że rozwijają one swoją działalność w obszarach niebezpośrednio związanych z polityką społeczną, takich jak kultura czy ekologia. Nie bez wpływu na taki stan rzeczy pozostaje wypracowywane i weryfikowane⁶ zaufanie społeczne jakim darzone są podmioty gospodarki społecznej.

Analizy w poszczególnych krajach wskazują, że przedsiębiorstwa społeczne dynamicznie zmieniają się. W większości krajów przedsiębiorstwa społeczne rozszerzają swoje usługi na działania związane z ekologią czy kulturą i inne mniej związane z polityką społeczną, a bardziej z potrzebami przedsiębiorstw społecznych obszary⁷ [Borzaga, Defourny 2004, s. 352].

3.1.1. Przykłady brytyjskich przedsiębiorstw społecznych

Jedną z najszerzej rozpoznawalnych organizacji sieciujących przedsiębiorczość społeczną w Wielkiej Brytanii jest utworzona w 1998 roku Sieć na Rzecz Aktywizacji

⁴ W porównaniu np. do polskich przedsiębiorstw społecznych kontraktujących zadania z instytucjami publicznymi.

⁵ Tłumaczenie własne.

⁶ Przedsiębiorstwa społeczne sprawdziły się jako wykonawcy zadań publicznych w czasie kryzysu ekonomicznego 2008-2009: *Są one postrzegane jako podmioty, które mogą przynieść lepsze wyniki w pracy na rzecz rozwiązywania problemów społecznych niż sektor publiczny i prywatny. Ich rola umocniła się także podczas kryzysu, gdyż to właśnie one najlepiej znają problemy i tworzą lokalne miejsca pracy [Churchill 2014, s. 18].*

⁷ Tłumaczenie własne.

Spółeczności Lokalnej (Community Action Network)⁸. Warto zwrócić uwagę na to, że organizacja ta reprezentuje podmioty gospodarki społecznej w dyskursie publicznym. Janelle A. Kerlin przywołuje swoisty manifest Community Action Network z 2004 roku.

Pragniemy promować podejście przedsiębiorczości społecznej oraz stymulować debatę pomiędzy sektorem rządowym, publicznym i prywatnym zarówno nad metodami, jak i nad znaczeniem przedsiębiorczości społecznej dla ożywienia dynamiki rozwoju społeczeństwa [Kerlin 2008, s. 131].

Największą organizacją wspierającą przedsiębiorstwa społeczne w Wielkiej Brytanii jest założony w 1984 roku CEIS Group⁹. CEIS stanowi agencję wsparcia rozwoju przedsiębiorstw społecznych, której działania opierają się na szkoleniach, wdrażaniu programów inwestycyjnych, pozyskiwaniu funduszy, organizacji imprez, kształtowaniu programów prozatrudnieniowych, zleceń publicznych, pozyskiwaniu pożyczek na rozpoczęcie działalności, planowaniu i opracowywaniu strategii, prawa, badań, rekrutacji pracowników dla brytyjskich przedsiębiorstw społecznych oraz ich otoczenia¹⁰.

Community Opportunities for Participation in Enterprise Ltd.

Community Opportunities for Participation in Enterprise tworzy w swoich licznych przedsiębiorstwach inkluzywne środowisko pracy zorientowane na zatrudnienie osób niepełnosprawnych. COPE tworzą przedsiębiorstwo cateringowe, przedsiębiorstwo produkcji roślin, second hand i przedsiębiorstwo renowacji mebli, przedsiębiorstwo prowadzące restaurację i palarnię kawy, przedsiębiorstwo prowadzące manufakturę mydeł i kosmetyków naturalnych, przedsiębiorstwo produkujące wodę mineralną, przedsiębiorstwo prowadzące sklep dla zwierząt i przedsiębiorstwo co-packingowe¹¹.

Forth Sector

Forth Sector zatrudnia głównie osoby obciążone chorobami psychicznymi i z niepełnosprawnością intelektualną. Podmiot zajmuje się usługami szwalniczymi, pralniczymi oraz rękodziełem, m.in. ręcznym wyrobem mydła. Spółdzielnia działa od około 30 lat i jest uważana za jedno z najbardziej innowacyjnych przedsiębiorstw społecznych w Wielkiej

⁸ Janelle A. Kerlin porównuje tę organizację z amerykańskim Związkiem Przedsiębiorców Społecznych

⁹ Informacje zaczerpnięte z www.ceis.org.uk [dostęp: 25.08.2016].

¹⁰ Informacje zaczerpnięte z www.spoldzielnie.org [dostęp: 22.05.2016].

¹¹ Informacje zaczerpnięte z www.spoldzielnie.org [dostęp: 22.05.2016].

Brytanii¹². Hasłem przewodnim Forth Sector jest: *W ciągu ostatnich kilku dekad, granice między sektorem publicznym, prywatnym i społecznym rozmyły się i tak powstał czwarty sektor*¹³. Stabilne, długofalowe funkcjonowanie Forth Sector oraz jego rozpoznawalność stanowią argument dla uznania, że przedsiębiorstwa społeczne są w stanie zbudować i zająć stabilną pozycję na rynku i z powodzeniem funkcjonować w warunkach rynkowej konkurencji.

3.2. Podejście włoskie

Włoska przedsiębiorczość społeczna ma niemal tak długą tradycję¹⁴ jak przedsiębiorczość brytyjska. To, co łączy te dwa podejścia to również doświadczenie kryzysu państwa opiekuńczego z lat 70. ubiegłego wieku. To, co charakterystyczne dla doświadczenia włoskiego to etap udanego przejścia z dystrybucji środków finansowych na redystrybucję usług w realizacji zadań przypisanych włoskiej polityce społecznej.

*Aby zrozumieć to, jak rozwija się przedsiębiorczość społeczna we Włoszech, konieczne jest by wziąć pod uwagę to jak po Drugiej Wojnie Światowej rozwijał się system opieki społecznej i III sektor. Włoski system opieki społecznej, mierzony za pomocą wydatków publicznych, rozrósł się gwałtownie w latach 70. osiągając poziom UE w latach 90. System ten był zorientowany głównie na przekazywanie środków finansowych, a nie na usługi społeczne. [...] W przedstawionym świetle rozwój przedsiębiorstw społecznych (a w szczególności spółdzielni socjalnych) może być rozumiany jak innowacyjny sposób zaspokajania niezaspokojonego i rosnącego zapotrzebowania na usługi społeczne*¹⁵ [Borzaga, Santuari 2004, s. 166].

Włoski system gospodarki społecznej budują: spółdzielnie społeczne, „organizacje ochotnicze”, stowarzyszenia, tradycyjne spółdzielnie, charytatywne instytucje publiczne oraz instytucje opieki społecznej i spółki akcyjne [Borzaga, Santuari 2005, s. 24-25]. Włochy uważa się za ojczyznę koncepcji współczesnej przedsiębiorczości opatrzonej przymiotnikiem

¹² Informacje zaczerpnięte z www.spoldzielnie.org [dostęp: 22.05.2016].

¹³ Informacje zaczerpnięte z www.forthsector.org.uk [dostęp: 22.05.2016].

¹⁴ Na historię włoskiego podejścia do przedsiębiorczości społecznej wpłynęła tzw. *ustawa o Crispi* przyjęta w 1890 roku. „[...] spowodowała [...] przekształcenie wszystkich najważniejszych i dobrze funkcjonujących instytucji charytatywnych świadczących usługi społeczne, w instytucje publiczne, zwane IPAB [Borzaga, Santuari 2005, s. 6].

¹⁵ Tłumaczenie własne.

‘społeczna’. Parlament włoski wprowadził w 1991 roku Ustawę o spółdzielniach społecznych¹⁶. Dokument ten zawiera typologizację włoskich spółdzielni. Ustawa opisuje spółdzielnie typu A (zajmujące się dostarczaniem dóbr i usług społecznych) i spółdzielnie typu B (zajmujące się tworzeniem miejsc pracy dla osób wykluczonych zawodowo). W praktyce gospodarczej występuje także mieszany typ spółdzielni: A+B łączący zadania spółdzielni określone w Ustawie z 1991 roku.

Włoskie działania w zakresie legislacji na rzecz przedsiębiorczości społecznej miały charakter porządkujący – opisały i utrwaliły w zapisach prawnych przetestowane w praktyce rozwiązania dotyczące przedsiębiorczości społecznej. To, że Włochy tak dobrze poradziły sobie z nadaniem formalnych ram istniejącym rozwiązaniom sprawiło, że są one uznawane za kolebkę nowoczesnych rozwiązań (zarówno prawnych i praktycznych) w zakresie przedsiębiorczości społecznej.

W Europie koncepcja przedsiębiorczości społecznej powstała w początku lat 90. i wywodzi się z włoskiego ruchu spółdzielczego (ustawa parlamentu włoskiego z 1991 roku o spółdzielniach społecznych) [Leś 2008, s. 46].

Ustawę nr 381/91 z 1991 roku zawiera następujący zapis typologizujący spółdzielnie społeczne.

a) spółdzielnie działające w obszarze zdrowia, usług społecznych i edukacyjnych (spółdzielnie typu A); b) spółdzielnie, które działają jako firmy w zakresie integracji osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji do rynku pracy (spółdzielnie typu B) [Borzaga, Santuari 2005, s. 13].

Włoska gospodarka społeczna jest silnie zorientowana na sieciowanie swoich podmiotów. Wszystkie spółdzielnie zrzeszone są obowiązkowo w lokalnych konsorcjach; lokalne konsorcja należą do konsorcjów regionalnych. Taka organizacja gospodarki społecznej we Włoszech generuje szereg korzyści. Po pierwsze zrzeszone w konsorcjach przedsiębiorstwa społeczne budują świadomość skali zjawiska przedsiębiorczości społecznej w kraju. Po drugie, w takim systemie organizacji łatwiej dążyć do efektywnego budowania współpracy pomiędzy tymi podmiotami. Po trzecie spółdzielnie społeczne zrzeszone w klastrach mogą stać się inspiracją lub przykładem dla nowopowstałych organizacji. Po wtóre sieciowanie

¹⁶ Warto zwrócić tutaj uwagę na dysonans w nazewnictwie spółdzielni. W kontekście włoskiego doświadczenia przywołuje się zarówno termin *spółdzielnia społeczna*, jak i *spółdzielnia socjalna*. Różnica ta, z jednej strony może wynikać z arbitralnych decyzji tłumaczy tej nazwy; z drugiej strony zastanawia to, czy w odniesieniu do włoskiego ustawodawstwa określenie *społeczna* nie charakteryzuje spółdzielni lepiej.

podmiotów gospodarki społecznej zapewnia sprawny przepływ informacji ważnych dla tego sektora, a także może wzmocniać grupę interesu, jaką są przedsiębiorcy społeczni.

3.2.1. Przykłady włoskich przedsiębiorstw społecznych

Organizacją zrzeszającą przedsiębiorstwa społeczne we Włoszech jest Gruppo Cooperativo CGM. Członkami grupy kooperatywnej jest 70 lokalnych konsorcjów. Przynależy do niej około 1 000 spółdzielni społecznych (61% spółdzielni typu A i 31% spółdzielni typu B; 7% spółdzielni typu A+B), realizujących usługi finansowe, opiekuńcze, edukacyjne, prozatrudnieniowe, związane z ochroną środowiska i turystyką oraz usługi medyczne¹⁷.

Associazione Cometa

Przykładem przedsiębiorstwa realizującego działania na rzecz szeroko rozumianej integracji społecznej, a także rewitalizacji społecznej jest Associazione Cometa. Stowarzyszenie Cometa rozpoczęło swoją działalność od 1987 roku w Como, w północnej części Lombardii jako ośrodek pieczy zastępczej powstały z inicjatywy dwóch rodzin. Równolegle do utworzenia ośrodka pieczy zastępczej otwarta została świetlica dziennego pobytu, do której uczęszczają okoliczne dzieci, po to by uczyć się i uprawiać sport. Od 2003 roku przy stowarzyszeniu prowadzona jest Cometa Edukacja, której działalność zorientowana jest na wyuczenie zawodu młodych ludzi, którzy nie realizują tradycyjnej ścieżki edukacyjnej. Od 2009 roku Cometa prowadzi szkołę im. Oliviera Twista¹⁸. Od 2012 roku Cometa prowadzi także powiązaną ze szkołą Craftsmen's Contrada – spółdzielnię, w której można wyuczyć się stolarstwa, tapicerstwa, renowacji i projektowania. Stowarzyszenie Cometa rozwija swoją działalność w kierunkach wyznaczanych przez potrzeby społeczne w ramach możliwości własnych oraz wyznaczanych m. in. przez fundusze UE¹⁹.

Spółdzielnia A.L.P.I.

Spółdzielnia A.L.P.I. ulokowana jest we włoskiej miejscowości Trento, niedaleko Trydentu. Spółdzielnia od przeszło 25 lat prowadzi działalność produkcyjno-usługową na rzecz instytucji prywatnych i publicznych. Zajmuje się między innymi produkcją podzespołów, ochraniaczy na kolana, naprawą sprzętu medycznego (m. in. kule, wózki inwalidzkie) oraz

¹⁷ Informacje zaczerpnięte z www.cgm.coop [dostęp: 22.05.2016].

¹⁸ Szkoła powstała siłami Stowarzyszenia Cometa i Kairos Foundation Olivier Twist, <http://www.kairospartners.com/en/about-us/oliver-twist-foundation?uk=en> [dostęp: 22.05.2016].

¹⁹ Informacje zaczerpnięte z www.puntocometa.org [dostęp: 21.05.2016].

rękodziełem z wykorzystaniem materiałów z recyklingu²⁰. Spółdzielnia ma na celu „promowanie praw człowieka i integrację społeczną poprzez zatrudnienie osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji”²¹. W nazwie spółdzielni kryje się akronim słów *Avviamento al Lavoro su Progetti Individualizzati* oznaczający Wprowadzanie do Pracy według Projektów Indywidualnych. Spółdzielnia zatrudnia w głównej mierze młodzież.

3.3. Przedsiębiorczość społeczna w Stanach Zjednoczonych

W Stanach Zjednoczonych rozumienie przedsiębiorczości społecznej jest szersze niż w Europie i bardziej otwarte na różnorodne formy organizacji działalności i działań przedsiębiorstw społecznych. Na taki stan rzeczy może wpływać fakt pięćdziesięcioletniej przerwy w aktualizacji zapisów prawnych dotyczących gospodarki społecznej w tym kraju. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być także przyjęty w Stanach Zjednoczonych model finansowania przedsiębiorstw oparty raczej na dotowaniach prywatnych, niż korzystaniu ze środków publicznych. Takie rozumienie przedsiębiorczości społecznej oddaje dobrze problem polskich przedsiębiorstw społecznych, które nie podlegają jednocześnie obowiązującej Ustawie o spółdzielniach socjalnych, a realizują umiejscawiane w obszarze gospodarki społecznej zadania. Do przedsiębiorstw społecznych w USA zaliczane są:

- przedsiębiorstwa nastawione na zysk, realizujące działania charytatywne lub zadania wynikające ze społecznej odpowiedzialności biznesu;
- przedsiębiorstwa nastawione na zysk i realizujące cele społeczne (tzw. formy hybrydowe);
- organizacje non-profit prowadzące działalność gospodarczą, z której zyski przeznaczane są na realizację misji organizacji (organizacje zorientowane na cele społeczne, których polskim odpowiednikiem są zakłady aktywności zawodowej)²².

Przedstawiony wyżej podział pozwala odnieść uzasadnione wrażenie, że amerykańska przedsiębiorczość społeczna, w przeciwieństwie do przedsiębiorczości europejskiej jest silniej powiązana z biznesem niż systemem państwowym. Co za tym idzie, wartość tego

²⁰ Informacje zaczerpnięte z www.spoldzielnie.org [dostęp: 22.05.2016].

²¹ Tłumaczenie własne.

²² Typologia przywołana za Janelle Kerlin. Kerlin J., 2008, Przedsiębiorstwa społeczne w Stanach Zjednoczonych a w Europie – czego mogą nauczyć nas różnice, w: Wygnański J. (red.), *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, FISE, Warszawa.

sektora opisuje się bardziej w kategoriach zysków finansowych niż „zysków społecznych”, jak ma to miejsce w Europie.

Gdy mówi się o przedsiębiorstwie społecznym w Stanach, bardziej niż gdzie indziej akcentowana jest jego zdolność do generowania dochodów. Takie spojrzenie na przedsiębiorstwo społeczne jest wspólne i dla praktyków i dla teoretyków [Kerlin 2008, s. 120].

Działalność przedsiębiorstw społecznych w USA jest finansowana bądź stymulowana przez biznes.

W Stanach Zjednoczonych nie funkcjonuje pojęcie ekonomii społecznej, a działalność przedsiębiorstwa społecznego typu non-profit jest często postrzegana w ramach gospodarki rynkowej [Kerlin 2008, s. 122].

Organizatorem przedsiębiorczości społecznej w Stanach Zjednoczonych²³ są przede wszystkim firmy prywatne, ich specjalne oddziały dedykowane przedsiębiorczości społecznej bądź fundacje tworzone by ten sektor budować bądź wspomagać. Wsparcie kierowane do przedsiębiorczości społecznej ma charakter kompleksowy. Wiąże się zarówno z przygotowaniem do tworzenia tego typu podmiotów, jak i ich finansowaniem oraz tutoringiem realizowanej działalności.

W Stanach Zjednoczonych najważniejsze instytucje wspierające (przedsiębiorczość społeczną) to w dużej części prywatne organizacje, które zapewniają wsparcie finansowe, edukacyjne, szkoleniowe, badawcze oraz usługi doradcze dla przedsiębiorstw społecznych [Kerlin 2008, s. 127].

3.3.1. Przykłady przedsiębiorstw społecznych funkcjonujących w Stanach Zjednoczonych

Jedną z organizacji zrzeszających przedsiębiorstwa społeczne w Stanach Zjednoczonych Ameryki jest Social Enterprise Alliance. Organizacja ta wyłoniła się z ruchu The National Gathering for Social Entrepreneurs²⁴, który pierwotnie prowadził działania

²³ W Europie przedsiębiorczość społeczna jako zjawisko społeczno-ekonomiczne jest raczej traktowana w kategoriach dobra wspólnego, na które przeznaczane są publiczne środki.

²⁴ W wolnym tłumaczeniu nazwę The National Gathering for Social Entrepreneurs można przetłumaczyć jako Narodowe Zgromadzenie Przedsiębiorców Społecznych.

związane z upowszechnianiem przedsiębiorczości społecznej w Stanach Zjednoczonych. SEA dostarcza przedsiębiorstwom społecznym know-how oraz działa na rzecz zrównoważonego rozwoju w skali kraju. Wspiera je także w zdobywaniu wiedzy z obszaru przedsiębiorczości społecznej. SEA posiada oddziały w 14 stanach. Członkostwo jest płatne i nieobowiązkowe dla przedsiębiorstw społecznych w USA (w przeciwieństwie do np. członkostwa we włoskich konsorcjach zrzeszających przedsiębiorstwa społeczne).

Catalyst Kitchens

Organizacja działa na rzecz zniwelowania bezrobocia, biedy i głodu w społecznościach lokalnych w różnych częściach świata. CK dostarcza wiedzy na temat zakładania przedsiębiorstw społecznych opartych na usługach gastronomicznych (food-service-based social enterprise). Od omówionego wyżej SEA Catalyst Kitchens odróżnia nakierowanie działania na tworzenie miejsc pracy. Ideą przewodnią tej organizacji jest dzielenie się wiedzą dotyczącą przedsiębiorczości i gastronomii ze społecznościami lokalnymi oraz budowanie przewagi konkurencyjnej o kulinarne (i nie tylko) cechy specyficzne tej społeczności. Catalyst Kitchens rozpoczęło swoją działalność w 2010 roku w Seattle. Dzisiaj działania organizacji obejmują swoim zasięgiem Stany Zjednoczone, Kanadę i Wielką Brytanię²⁵. CK zrzesza 65 przedsiębiorstw społecznych.

W przekonaniu autorki Catalyst Kitchens jest w przyjętym sposobie działania podobne do Fundacji Pomocy Wzajemnej Barka, która z jednej strony nastawiona jest na rewitalizację społeczności lokalnych, a z drugiej na tworzenie w tych społecznościach nowych rozwiązań aktywności gospodarczej wpisującej się w przedsiębiorczość społeczną.

2 Feet Firm

Celem działania 2 Feet Firm jest zwalczanie dziedziczonej biedy. Przedsiębiorstwo wyszukuje rzemieślników, artystów i rękodzielników z całego świata, po to by pomóc im profesjonalizować produkcję, upowszechnić wiedzę na temat ich działalności oraz sprzedawać wytworzone dobra. 2 Feet Firm opisują swoją działalność w następujący sposób: *rozwijamy trwałe możliwości gospodarcze dla rzemieślników oraz ich rodzin, wspomagając tym samym lokalny rozwój społeczny i łatwiejszy start kolejnych pokoleń. Za każdym razem*

²⁵ Informacje zaczerpnięte z www.catalystkitchens.org [dostęp: 22.05.2016].

*kiedy kupujesz produkt od 2 Feet Firm, pomagasz przerwać cykl ubóstwa rzemieślnika, jego rodziny i całej społeczności.*²⁶

3.4. Porównanie przedsiębiorstw społecznych Europy i Stanów Zjednoczonych

Działalność przedsiębiorstw społecznych w Europie, podobnie jak działalność przedsiębiorstw społecznych w Stanach Zjednoczonych wykracza poza formalnie i potocznie przypisany jej obszar aktywności lokowany głównie w sferze społecznej pomocniczości. To, co odróżnia amerykańską przedsiębiorczość społeczną od europejskiej to to, że działalność amerykańskich przedsiębiorstw społecznych realizowana jest w sferze dobroczynności czy społecznej odpowiedzialności biznesu.

[...] różnice polegają na dominacji misji społecznej w ujęciu europejskim, w którym istnieje wyraźne ograniczenie w zakresie dystrybucji zysku i priorytet celów społecznych nad gospodarczymi. W ujęciu amerykańskim mamy do czynienia z włączeniem społecznej odpowiedzialności biznesu jako części przedsiębiorczości społecznej i przedsiębiorstwa społecznego [Leś 2008, s. 41].

W amerykańskiej przedsiębiorczości społecznej działalność spółdzielni socjalnych²⁷ umieszczana jest w obszarze rynku. Termin ekonomia społeczna jest charakterystyczny dla Europy i nieznanym (niestosowanym) w Ameryce. Typową formą organizacyjną przedsiębiorczości społecznej w USA są organizacje non-profit; w Europie dominują stowarzyszenia i spółdzielnie. Europejska przedsiębiorczość społeczna jest nakierowana w dużej mierze na realizację zadań polityki społecznej i z jej środków często finansowana. Amerykańska przedsiębiorczość społeczna jest zorientowana na działania o charakterze nieodpłatnym, których pierwotnym źródłem jest sektor prywatny. Przedsiębiorstwa społeczne w Stanach Zjednoczonych przybierają różnorodne formy organizacyjne, natomiast w Europie katalog przedsiębiorstw społecznych jest jednoznacznie konstruowany przez prawo.

Koncepcja ekonomii społecznej w Europie zakłada inkluzywny i kolektywny charakter jej działań, natomiast zaangażowanie amerykańskich odbiorców ma charakter indywidualny i ograniczony. Rozwój ekonomii społecznej w Europie stymulują poszczególne rządy i instytucje publiczne, natomiast w Ameryce działalność w tym obszarze jest inicjowana w

²⁶ Informacje zaczerpnięte z www.2feetfirm.com [dostęp: 22.05.2016]. Tłumaczenie własne.

²⁷ Amerykańskim odpowiednikiem europejskich spółdzielni socjalnych są spółdzielnie pracownicze.

dużej części przez biznes. Badanie zjawisk przedsiębiorczości społecznej w USA odbywa się na gruncie nauk o przedsiębiorczości i nauk społecznych; w Europie natomiast przedsiębiorczością społeczną zajmują się głównie nauki społeczne. Europa ciągle dyskutuje, redefiniuje i ustala ramy prawne dla ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej, podczas gdy w Stanach Zjednoczonych tematyka ta nie jest obecnie dyskutowana na gruncie prawa.

Tabela 1. Porównanie przedsiębiorstwa społecznego w Stanach Zjednoczonych oraz w Europie

	Stany Zjednoczone	Europa
Główny nacisk	generowanie dochodów	dobro społeczne
Typowa forma organizacyjna	organizacje non-profit (w rozumieniu ustawy 501(c)(3))	stowarzyszenie/spółdzielnia
Kierunek działania	działania o charakterze non-profit	usługi społeczne
Rodzaje przedsiębiorstw społecznych	Wiele	Kilka
Zaangażowanie odbiorców	Ograniczone	powszechne
Rozwój strategiczny	Fundacje	rząd/UE
Dziedzina badań	przedsiębiorczość i nauki społeczne	nauki społeczne
Kontekst	gospodarka społeczna	ekonomia społeczna
Ramy prawne	brak	niewystarczające, ale są stale rozwijane

Źródło: [Kerlin 2008, s. 133]

Ze względu na przynależność terytorialną zdawać by się mogło, że Polska czerpie wprost z rozwiązań legislacyjnych czy praktycznych Europy, a szczególnie doświadczeń omówionej wyżej Wielkiej Brytanii i Włoch. Warto jednak zwrócić uwagę chociażby na to, że różnorodność form przedsiębiorstw społecznych przypomina bardziej rzeczywistość amerykańską niż europejską.

4. Przedsiębiorczość społeczna w Polsce

Rozdział niniejszy prezentuje rozważania dotyczące przedsiębiorczości społecznej w odniesieniu do czterech kluczowych kontekstów, przez pryzmat których rozpatrywana jest problematyka przedsiębiorczości społecznej w Polsce. Najważniejszą kwestią jest tu udzielenie odpowiedzi na pytanie, dlaczego i w jaki sposób zjawiska historyczne, kulturowe i kulturotwórcze, prawne, a także ekonomiczne i gospodarcze wpłynęły na gospodarkę społeczną i jej rozwój. Wymienione perspektywy funkcjonują nierozłącznie – można jednak uznać, że są na tyle istotne dla rozważanego w rozprawie problemu, że należy zaprezentować je oddzielnie.

Podział na przedstawione niżej konteksty ma arbitralny charakter – pomimo tego, że da się te konteksty wyodrębnić, nie mogą one funkcjonować w oderwaniu od siebie. Przedstawienie ich w syntetycznym podziale pozwala unaocznic ich znaczenie dla rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce.

4.1. Kontekst historyczny przedsiębiorczości społecznej

Przedsiębiorczość społeczna stanowi aktywność społeczną o rodowodzie dłuższym niż rozważania naukowe na jej temat. Adam Piechowski początki tej aktywności w postaci spółdzielczości identyfikuje z wszelkimi działaniami synergicznymi, jakie miały miejsce w powstających społecznościach wiejskich, a następnie także miejskich:

Było to wspólne wykonywanie pewnych czynności związanych z pojawiającymi się cyklicznie bądź okazjonalnie potrzebami; spontanicznie powstawały drobne, mniej lub bardziej sformalizowane stowarzyszenia, wspólnoty, „spółki gospodarcze”, „prespółdzielcze formy kooperacji” o zasięgu bezpośredniego sąsiedztwa, podejmujące działania trudne bądź niemożliwe do realizacji w pojedynkę. Niektóre z takich inicjatyw były związane z konkretnym miejscem czy konkretnymi osobami, inne miały bardziej uniwersalny charakter; jedne były efemerydami, po których pozostała jedynie pamięć, ale inne przetrwały do dzisiaj tworząc zręby tego, co nazywamy obecnie gospodarką społeczną [Piechowski 2008, s. 13].

Wśród przedsiębiorstw społecznych najlepiej utrwaloną faktografią cieszą się podmioty związane z obrotem finansowym – banki spółdzielcze (BS) oraz spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe (SKOK). Z założenia były to instytucje opierające swoją

działalność o pomoc bądź samopomoc finansową, mające dawać ludności alternatywę dla korzystania z lichwy:

BS i SKOK mają wspólne korzenie, które sięgają średniowiecza, kiedy to zaczęły powstawać – w Europie i na ziemiach polskich – pierwsze przedspółdzielcze instytucje pożyczkowe i/lub oszczędnościowo-pożyczkowe najpierw (w wiekach XIII–XV) głównie o charakterze charytatywnym (np. kasy w gildiach/cechach, gwarectwa, maszoperie rybackie, kasy wdowie, zakłady zastawnicze/banki pobożne), a nieco później (wieki XVI–XVII) – o charakterze gospodarczym (np. fundacje/kasy taniego kredytu lub pożyczkowe albo towarzystwa/związki wzajemnego ratowania się w nieszczęściach) [Orzeszko 2014, s. 132].

Pomimo, że przedsiębiorczość społeczna rozwijała się prężnie już w czasach zaborów, by przyjąć pozornie najpełniejszą postać w czasach realnego socjalizmu, do tej pory trudno zdefiniować to pojęcie ze społecznej, etycznej, gospodarczej i ekonomicznej perspektywy jednocześnie, w sposób oddający realia tej działalności w Polsce [Niemkiewicz, 2010]. Próby określenia ram przedsiębiorczości społecznej utrudnia dodatkowo skomplikowana historia państwowości polskiej, w której wyróżnić należy zaprezentowane niżej etapy.

Samoorganizacja czasu zaborów

Już od pierwszej połowy XIX wieku tworzone były związki i instytucje, służące wsparciu wzajemnemu bądź wsparciu, jakie klasa wyższa udzielała najuboższym członkom coraz silnie rozwarstwiającego się społeczeństwa:

Tworzone były – nieraz z inspiracji i przy zaangażowaniu finansowym bogatych i wykształconych jednostek, filantropów – rozmaitego rodzaju stowarzyszenia, towarzystwa, bractwa pomocy wzajemnej i wspólnej pracy, które posiadały już wiele cech współczesnych spółdzielni (choć wciąż jeszcze nie używały tej nazwy), na pewno zaś mogą być uznane, zgodnie z obecną terminologią, za przedsiębiorstwa społeczne [Piechowski 2008, s. 14].

Przykładem takiego przedsiębiorstwa jest Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze Ratowania się Wspólnie w Nieszczęściach (HTRWwN), którego założycielem jest humanista czasów oświecenia, Stanisław Staszic. Uwłaszczył on chłopów korzystających z ziem HTRWwN, którzy zobowiązani zostali do wnoszenia opłat, na kształt czynszu, na rzecz Towarzystwa¹.

¹ Towarzystwo i jego majątek zostały upaństwowione po 1952 roku.

W połowie XIX wieku zaczęły funkcjonować pierwsze stowarzyszenia i zrzeszenia spółdzielcze, których założycielami byli Franz Herman Schulze oraz Friedrich Wilhelm Raiffeisen:

Wspólnym motywem i celem ich zakładania było dążenie do uniezależnienia się niezamożnej ludności od wysokooprocentowanych kredytów bankowych, co miało nastąpić dzięki dobrowolnemu zrzeszaniu się w celu wspólnego gromadzenia oszczędności, z przeznaczeniem na łatwiej dostępne i tańsze niż w bankach pożyczki, służące finansowaniu potrzeb zrzeszonych. Pomimo zbieżnego motywu i celu, szczegółowe zasady działania zrzeszeń Schulzego i Raiffeisena, a co za tym idzie, także ich charakterystyczne cechy, były różne, a wynikało to głównie z odmienności środowisk, dla których były one pomyślane. Zrzeszenia Schulzego – przeznaczone dla drobnomieszczan – w trakcie ewolucji zaczęły nabierać cech instytucji komercyjnych i dały najpierw początek towarzystwom zaliczkowym i bankom ludowym, a ostatecznie – współczesnym BS. Zrzeszenia Raiffeisena natomiast – działające głównie w środowisku wiejskim – stały się prototypem niekomercyjnych unii kredytowych/kas pożyczkowych, w Polsce nazywanych dawniej raiffeisenkami oraz stefczykówkami, a obecnie SKOK [Orzeszko 2014, s. 133].

W rzeczywistości zaborowej, nadal powstawały różnego rodzaju podmioty stanowiące podbudowę dla gospodarki społecznej, którym przyświecały obecne w dyskursie społecznym tamtych czasów, odmienne i zależne od zaborów tradycje. Podział ten prezentuje poniższa tabela.

Tabela 2. Nurty ideowe czasu zaborów

ZABÓR	DOMINUJĄCY NURT MYŚLOWY	PRZEDSTAWICIELE	WZORCOWE PRZEDSIĘBIORSTWO SPOŁECZE
ROSYJSKI	socjalistyczny	Edward Abramowski Romuald Mielczarski Stanisław Thugutt Marian Rapacki Stanisław Wojciechowski	„wzorowe wsie spółdzielcze”, spółdzielnie spożywców, spółdzielnie mieszkaniowe, spółdzielnie pracy
PRUSKI	liberalny	Herman Schultz-Delitzsch	spółdzielnie oszczędnościowo-

		Karol Marcinkowski Karol Libelt ks. Augustyn Szamarzewski ks. Piotr Wawrzyniak ks. Stanisław Adamski	pożyczkowe, np. Towarzystwo Pożyczkowe dla Przemysłowców miasta Poznania, spółki parcelacyjne lub ziemskie, kółka rolnicze
AUSTRIACK I	solidaryzm chrześcijański	Friedrich Wilhelm Raiffeisen Franciszek Stefczyk	spółdzielnie narodowościowe, „wzorowe wsie spółdzielcze”

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Piechowski A., *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne w Polsce. Tradycje i przykłady*, w: Leś E. (red.), 2008, *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 13-33.

Zabór rosyjski

Rozwijający się w zaborze rosyjskim nurt socjalistyczny wyrósł z niezadowolenia społecznego wywołanego gwałtownie rozwijającym się kapitalizmem. Zakładał on konieczność ewolucyjnej bądź rewolucyjnej przebudowy społeczeństwa. Propagowano w nim wizję budowy nowego człowieka i nowego społeczeństwa, które zamortyzuje negatywne konsekwencje przemian społecznych, na które społeczeństwo podzielone na chłopstwo i warstwę ziemiańską, praktycznie bez klasy średniej chętnie przystawało. Charakterystycznym dla tego czasu i przestrzeni myślowej było przeniesienie uwagi z jednostki na grupę, z rodziny na klasę. Myśliciele tamtego okresu proponowali stworzenie nowych form organizacji społecznej:

Zanegowane zostały własność prywatna i indywidualny zysk, przeciwstawiano im zaś własność grupową i korzyści pozafinansowe, zwłaszcza wychowawcze [Piechowski 2008, s. 17].

Ideę republik spółdzielczych głosił m.in. Edward Abramowski (1868–1918), filozof, psycholog i socjolog – uczeń Gide’a². Myśl teoretyczna i ideologiczna Abramowskiego wyrastała na gruncie socjalizmu spółdzielczości, na ziemiach polskich³. Wizję republiki spółdzielczej traktował jako alternatywę dla państwa socjalistycznego. Ruch syndykalno-

²Charles Gide (1847–1932) uważał, że dążenie do solidaryzmu jest immanentną cechą każdego człowieka. Solidaryzm miałby według Gide’a ewoluować w naturalny sposób do kooperatywizmu prowadzącego jednostki do osiągania wspólnych celów.

³Szerzej [Piechowski 2008].

kooperatywny stanowi alternatywę dla polityki socjalistycznej pozwalającej państwu przeniknąć do wszystkich sfer życia, zabezpieczając wartość wolnego zrzeszania się jako czynnika przeobrażeń ekonomicznych społeczeństwa. Abramowski przewidywał, że oparty na wyzysku ustrój kapitalistyczny zostanie w naturalny sposób wyparty ze społeczeństwa.

Abramowski dążył do powolnej i systematycznej przebudowy społeczeństwa w duchu braterstwa ludzi i poszanowania wolności jednostki, podnoszenia poziomu życia i kultury wszystkich warstw, kształtowania postaw obywatelskich, postępu cywilizacyjnego, co łączono powszechnie z postulatami patriotycznymi, dążeniami do wyzwolenia narodowego [Piechowski 2008, s. 19].

Podkreślić należy, że w przeciwieństwie do zaboru pruskiego, w zaborze rosyjskim, możliwości stowarzyszania się Polaków zostały drastycznie ograniczone⁴. Wśród przedsiębiorstw społecznych dominowały spółdzielnie spożywców, spółdzielnie pracy i spółdzielnie mieszkaniowe. Spółdzielcy stali się przyszłym zasobem partii socjalistycznych, a zwłaszcza partii marksistowskich. Adam Piechowski określa spółdzielnie tamtych czasów i rzeczywistości politycznej mianem przyszłego „pasa transmisyjnego” łączącego partię z obywatelami.

Alternatywnym dla marksistowskiego myślenia rewolucyjnego, było obecne w Królestwie Polskim podejście ewolucyjne, propagowane przez przedstawicieli nurtu reformistycznego. Uważali oni, że trwanie i rozwój spółdzielni pozwoli na zastąpienie systemu kapitalistycznego przez gospodarkę społeczną. Kapitalistyczne państwa miałyby zostać zastąpione przez pankooperatywizm, którego podmiotami miałyby zostać republiki spółdzielcze tworzące, w oparciu o mechanizmy gospodarki społecznej, różnego rodzaju kooperatywy.

W zaborze rosyjskim, w Królestwie Polskim od lat 70. XIX wieku organizowały się podmioty takie jak spółdzielnie, zrzeszenia kredytowe, zrzeszenia rzemieślnicze. Tam powstawały także nastawione na obsługę ziemian tzw. syndykaty rolne.

W roku 1868 Aleksander Makowiecki, działacz społeczny i publicysta epoki pozytywizmu, opublikował niewielką książeczkę „Spółki spożywcze”, w której opisał doświadczenia zachodnie i model roczdelski oraz zawarł praktyczne wskazówki, jak założyć taką spółdzielnię. Wkrótce powstała pierwsza kooperatywa oparta na tych wzorach – warszawski

⁴ Wyjątkiem od tej reguły była możliwość zakładania spółdzielni dla potrzebujących, na kształt dzisiejszych domów pomocy społecznej.

„Mercury”, która zaopatrywała członków, wywodzących się raczej spośród rzemieślników, urzędników i inteligencji niż robotników, w artykuły spożywcze, kolonialne i przemysłowe. W ślad za nią podążyły następne – płocka „Zgoda” i radomska „Oszczędność”. Na łamach czasopisma literackiego „Ateneum” o „Mercurym” pisał Bolesław Prus, idee spółdzielcze lansował popularny miesięcznik „Ekonomista” [Piechowski 2008, s 18].

Spółdzielnie w zaborze rosyjskim, zarządzane przez filantropów upadały, stanowiąc raczej charytatywne eksperymenty niż realnie działające przedsiębiorstwa społeczne.

Zabór pruski

Pomimo tego, że zabór pruski nakładał na Polaków najsilniejsze ograniczenia prawne, a przede wszystkim najmocniej (np. finansowo) wspierał obywateli narodowości niemieckiej przesiedlonych na tereny Prowincji Poznańskiej, to tu, w porównaniu do pozostałych zaborów, najlepiej realizowała się idea pracy organicznej (forpocza gospodarki społecznej) w granicach równego dla wszystkich mieszkańców Wielkopolski prawa. Karol Marcinkowski (1800–1846), lekarz i filantrop, twórca Towarzystwa Naukowej Pomocy, fundującego stypendia uzdolnionym uczniom, inicjator spółki ziemiańskiej, prowadzącej w Poznaniu hotel Bazar, w którym swoje siedziby miały polskie firmy handlowe i rzemieślnicze propagował ideę pracy organicznej, w oparciu o którą budowała się polska gospodarka społeczna w zaborze pruskim. Idei tej przyświecały hasła modernizacji społecznej i gospodarczej, zakładania różnego rodzaju polskich stowarzyszeń oraz solidaryzmu międzygrupowego. Innym ważnym przedstawicielem tego nurtu był Karol Libelt (1807–1875), filozof, autor pracy *O stowarzyszeniach*. To w tym zaborze, najwcześniej, bo w 1867 roku powołana została do życia ustawa regulująca działanie spółdzielni. W Poznaniu powstała Spółka Akcyjna Bazar, której statutowym celem było wspieranie pożytecznych inicjatyw i jej siedziba, w której mieściły się siedziby polskich firm handlowych i rzemieślniczych. To tutaj zawiązały się spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe dające szanse działania polskim przedsiębiorcom⁵. Tutaj także najsilniej rozwijała się bankowość spółdzielcza:

Atrybuty te były ściśle powiązane z kwestiami narodowo-patriotycznymi i znajdowały wyraz

⁵ Zaborca przekazywał na rzecz działalności niemieckich przedsiębiorców gospodarujących w Prowincji Poznańskiej znaczne środki finansowe, co skazywało polskich przedsiębiorców na nierówną walkę rynkową, a przede wszystkim na zawiązywanie podmiotów, pozwalających na mieszczące się w granicach pruskiego prawa pożyczanie środków finansowych. Pierwszą z takich organizacji było powstałe w 1861 roku Towarzystwo Pożyczkowe dla Przemysłowców Miasta Poznania.

w działaniach omawianych podmiotów na rzecz obrony polskości (języka i tradycji/kultury) oraz rodzimej własności/ ojczystego kapitału. Pewne jest, że podmioty będące prekursorami obecnych BS pojawiły się w Wielkopolsce (w Wielkim Księstwie Poznańskim znajdującym się pod zaborem pruskim) w połowie XIX w., jednak nie ma zgodności poglądów co do tego, która z założonych wówczas instytucji powinna być wskazywana jako najstarsza. Najczęściej za najstarszą spółdzielnię oszczędnościowo-kredytową, dającą początek dzisiejszym BS, uznaje się Towarzystwo Oszczędności i Pożyczek, powstałe w Śremie w 1850 r. lub też Towarzystwo Pożyczkowe dla Przemysłowców Miasta Poznania, założone w 1861 r. Pierwszymi propagatorami omawianych instytucji byli m.in. Mieczysław Łyskowski, Józefa Kusztełan oraz Karol Miarka, a także duchowni ks. Augustyn Szamarzewski, ks. Piotr Wawrzyniak, ks. Stanisław Adamski i abp. Florian Stablewski [Orzeszko 2014, s. 134].

W zaborze pruskim, w Poznaniu, w 1871 roku odbył się I Zjazd Delegatów, podczas obrad którego powołano Związek Spółek Polskich, przemianowany na Związek Spółek Zarobkowych i Gospodarczych na Wielkie Księstwo Poznańskie i Prusy Zachodnie, dbające o konsolidację sił tworzących się na ziemiach zaborowych kas oszczędnościowych oraz o transparentność ich działań. Inną ważną instytucją finansową tego okresu był założony w 1886 roku Bank Związku Spółek Zarobkowych⁶. Prócz działalności finansowej prowadził on działalność informacyjną i wydawniczą. Prócz spółdzielni finansowych, w zaborze pruskim powstawały również inne spółdzielnie.

Na wsi rozwijały się tzw. spółki parcelacyjne lub ziemskie, przyjmujące czasem formę banków parcelacyjnych, prowadzące wykup podupadających lub z innych względów wystawionych na sprzedaż, majątków ziemskich, zarówno niemieckich, jak i polskich, parcelację ich i rozdział w ręce polskich chłopów. Inny ważny typ takich instytucji to istniejące już od lat 70. XIX wieku Kółka Rolnicze, tworzone wśród chłopów z inicjatywy Centralnego Towarzystwa Gospodarczego i zrzeszonych w nim ziemian w celu podniesienia poziomu gospodarki wiejskiej [Piechowski 2008, s. 25].

Wymienione wyżej podmioty dały chłopom większą swobodę gospodarowania. Między innymi pozwoliły na uniezależnienie działalności rolniczej od prywatnych pośredników. W takich warunkach można było mówić o konkurencyjności cen oferowanych produktów. Wszystkie wyżej opisane działania wyróżniały swoją skutecznością zabór pruski na tle innych zaborów. Należy tutaj wspomnieć o tym, że w rozwój gospodarczej działalności

⁶ Każda zrzeszona spółka była zobligowana do złożenia w Banku 10% kapitału własnego.

obywatelskiej angażowała się inteligencja i rodziny ziemiańskie, niecierpiące z nich zysków finansowych, a uważające działanie na rzecz solidarności społeczeństwa polskiego za swój patriotyczny obowiązek. Takie postawy, poparte zaangażowaniem stanu duchownego sprawiły, że Wielkopolska stała się ostoją przedsiębiorczości społecznej w czasach II Rzeczypospolitej.

Zabór austriacki

Solidaryzm społeczny charakterystyczny dla Kraju Koronnego Królestwa Galicji i Lodomerii, popularnie zwanego Galicją, wynikał z krytycznej oceny konsekwencji rozwoju wczesnego kapitalizmu. Friedrich Wilhelm Raiffeisen czy Franciszek Stefczyk upatrywali w oddolnym stowarzyszaniu się, korzystaniu z naturalnych więzi i realnej wspólnoty czynników „pokoju społecznego”. W odróżnieniu od zaboru rosyjskiego, za podstawową komórkę społeczną uznawana była rodzina. Wyżej wskazani solidaryści chrześcijańscy:

Proponowali rozwój nowych struktur społecznych – wspólnot pracy, opartych na chrześcijańskich ideałach miłości bliźniego i solidarności, rodzinnych stosunkach między pracodawcami i zatrudnionymi oraz współwłasności, łączących się ze sobą w korporacje reprezentujące zatrudniających i pracobiorców tych samych zawodów [Piechowski 2008, s. 27].

Budowanie więzi społecznych oparte było o zaspokajanie indywidualnych (nie-kolektywnych, jak w zaborze rosyjskim) potrzeb materialnych i duchowych członków społeczeństwa (nie-klas). Solidaryzm chrześcijański został uznany za naukę społeczną kościoła za czasów papieża Leona XIII, między innymi za sprawą encykliki *Rerum novarum* z 1891 roku, a następnie *Quadragesimo anno* papieża Piusa XI z 1931 roku, który wprost pisze o spółdzielniach jako podmiotach ważnych dla robotników, rzemieślników, rolników i pracowników najemnych. O znaczeniu spółdzielców dla społeczeństwa i gospodarki pisał także, kontynuując myśl poprzedników, papież Jan XXIII w encyklice z 1961 roku *Mater et Magistra*:

Toteż wzywamy po ojcowsku naszych ukochanych synów, rzemieślników, i spółdzielców całego świata, by zdali sobie sprawę ze swej doniosłej roli w społeczeństwie, ponieważ to oni przyczyniają się do rozbudzenia we współobywatelach poczucia odpowiedzialności i ducha współpracy, jak również podtrzymują w nich upodobanie do oryginalnych wytworów ludzkich rąk i ich wysokiej jakości [Mater et Magistra z 1961 roku].

Zaborowa Galicja to także czas i przestrzeń intensywnego rozwoju spółdzielczości oszczędnościowo-kredytowej⁷, dającej początek współczesnym SKOK-om:

Geneza SKOK w naszym kraju jest związana przede wszystkim z Galicją i osobą Franciszka Stefczyka, który uznawany jest za pioniera spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych typu Raiffeisena. Pierwszą taką spółdzielnię miał on założyć w Czernichowie (w Galicji znajdującej się pod zaborem austriackim) w 1890r. Wypada zauważyć, że niektórzy jako pierwszą na ziemiach polskich spółdzielnię działającą według modelu unii kredytowych Raiffeisena wskazują Galicyjską Kasę Oszczędności, założoną we Lwowie w 1844 r. Propagatorką tego typu instytucji na Podolu była błogosławiona Marcelina Darowska, która inicjowała powstawanie kas włościańskich [Orzeszko 2014, s. 134].

7 i 8 lutego 1918 roku, w Lublinie, podczas Pierwszej Konferencji Przewodników Polskiej Kooperacji, pionierzy i liderzy rozwoju ruchu spółdzielczego w Polsce spotkali się by dyskutować o planach stworzenia rzeczpospolitej spółdzielczej, w której jeden spółdzielczy bank finansowałby działalność spółdzielni w kraju. Choć II Rzeczpospolita nie stała się rzeczpospolitą spółdzielczą, wyżej opisane działania z pewnością przyczyniły się do przetrwania, między innymi przez czas wojennej zawieruchy, ruchu spółdzielczego w Polsce.

Szacuje się, że w II Rzeczpospolitej co piąty dorosły obywatel był członkiem jakiejś spółdzielni. W wymiarze ekonomicznym w 1938 roku w handlu detalicznym udział spółdzielni wynosił 4–5% całkowitych obrotów; w skupie produktów rolnych – według różnych obliczeń nawet do 12%. Jedna piąta depozytów oszczędnościowych składana była w bankach spółdzielczych i Kasach Stefczyka. Spółdzielnie, zwłaszcza z najbardziej „uspółdzielczonych” regionów Polski, takich jak Wielkopolska, tereny dawnej Galicji, stały się nie tylko ważnym elementem krajobrazu gospodarki polskiej, ale również elementem tworzenia całego systemu

⁷Działania te były możliwe (łatwiejsze do zrealizowania) dzięki Friedrichowi Wilhelmowi Raiffeisenowi (1818–1888), który początkowo realizował ideę chrześcijańskiego miłosierdzia poprzez zakładanie instytucji charytatywnych – Towarzystw Dobroczynnych, na których działalność, niwelując skutki zimy 1846/1847 roku, składały się bogatsze warstwy społeczne. Raiffeisen doprowadził także do powstania Stowarzyszeń Chlebowych w niemieckich miejscowościach. Po latach rozwijania inicjatyw charytatywnych, pod wpływem korespondencji z Hermanem Schultze-Delitzsem, przekierował siły na wzmacnianie samoorganizacji odbiorców dotychczasowej pomocy. Działalność wiejskich kas pożyczkowych w Anhausen (1862 r.) i Heddesdorf (1864 r.) opierała się na wzajemnej pomocy i kolektywnej, oddającej pod zastaw cały majątek, odpowiedzialności członków. Tym podobne kasy zakładano zarówno z myślą o chłopach, jak i rzemieślnikach i robotnikach. W kolejnych latach, również z inicjatywy Raiffeisena, powstawały regionalne banki spółdzielcze, bank centralny i instytucja zarządzająca tymi podmiotami - ogólnokrajowy Powszechny Związek Spółdzielni Wiejskich. Instytucje bankowe Raiffeisena rozwijały się w całych ówczesnych Niemczech. Ich alternatywą skierowaną do bogatszych rzemieślników, rolników i kupców były założone przez Hermana Schultze-Delitzcha (1808-1883) Banki Ludowe.

gospodarki społecznej i społeczeństwa obywatelskiego [Piechowski 2008, s. 33].

Przedsiębiorczość społeczna w II Rzeczypospolitej

System gospodarki społecznej II Rzeczypospolitej określany jest w literaturze jako najbardziej spójny i komplementarny wobec działań państwa. Ówczesna przedsiębiorczość społeczna bazowała na takich podmiotach jak stowarzyszenia, fundacje, związki i spółdzielnie.

W okresie Dwudziestolecia Międzywojennego istniała komplementarność organizacyjna i instytucjonalna stowarzyszeń, fundacji, związków i spółdzielczości wobec działań organów administracji rządowej i samorządowej [Leś 2008, s. 38].

Za czasów rządów Wincentego Witosa uchwalona została jedna z najnowocześniejszych regulacji prawnych dotyczących gospodarki społecznej i spółdzielczości, tzw. *Ustawa spółdzielcza*.

II Rzeczpospolita, choć nie stała się „rzeczpospolitą spółdzielczą”, o jakiej niektórzy marzyli, była państwem, które dało szansę na rozwój gospodarki społecznej i spółdzielczości. Przyczyniło się do tego z pewnością uchwalenie przez Sejm już w dniu 29 października 1920 roku ustawy spółdzielczej (zob. rys. 15) będącej jedną z nowocześniejszych na owe czasy regulacji prawnych dla spółdzielni [Piechowski 2008, s. 33].

Ustawa spółdzielcza opisywała zarówno aspekty gospodarcze-ekonomiczne działania spółdzielni, jak i możliwość reinwestycji zysków w rozwój jej członków.

Art1. *Za spółdzielnię uważa się zrzeszenie nieograniczonej liczby osób o zmiennym kapitale i składzie osobowym, mające na celu podniesienie zarobku lub gospodarstwa członków przez prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa.*

Służąc powyższym zadaniom gospodarczym, spółdzielnia może również mieć na celu poniesienie poziomu kulturalnego swoich członków [Ustawa o spółdzielniach 1920, s. 1].

Przedsiębiorczość społeczna była bardziej powszechna i popularna w II Rzeczypospolitej niż jest dzisiaj, tj. po transformacji ustrojowej dokonanej po 1989 r. Gospodarka społeczna była najbardziej aktywna w Wielkopolsce i Galicji. W tym czasie powstała Państwowa Rada Spółdzielcza skupiająca spółdzielców i przedstawicieli rządu.

Przedsiębiorczość społeczna w PRL

W Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej losy organizacji spółdzielczych i przejawów gospodarki społecznej podzieliły się. Część z nich, pod wpływem represji tzw. aparatu państwowego zaniknęła ostatecznie lub zaniknęła by powtórnie się odrodzić pod postacią „pasa transmisyjnego” aparatu partyjnego⁸. Część z nich realizowała zadania wyznaczane przez gospodarkę centralnie sterowaną. Czasy realnego socjalizmu zmieniły wizerunek gospodarki społecznej, przemianowując ją na gospodarkę uspołecznioną. Wizerunek ten ponownie ulegnie zmianie po transformacji systemowej 1989 roku.

Czasy realnego socjalizmu, to okres przemieszania pojęć związanych z przedsiębiorczością oraz ich definicji. Działania, które w czasach zaborów można by nazwać inicjatywą obywatelską stały się po drugiej wojnie światowej narzędziem wykonawczym polityki państwa. Pozornie można by stwierdzić, że realny socjalizm usztywnił i uszczelnił ramy funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych. Było jednak odwrotnie:

Późniejsze losy poprzedników dzisiejszych BS i SKOK – aż do 1975 r. – uogólniając można uznać za zmienne (warunki ich rozwoju były niestabilne – bardziej lub mniej sprzyjające, bądź też niesprzyjające rozwojowi) oraz ściśle ze sobą powiązane (nazwy omawianych instytucji były różne i zmieniały się; kasy mogły używać nazwy „bank”) i przez to podobne, ale nie identyczne, bo do ujednoczenia zasad działania spółdzielczości oszczędnościowo-kredytowej i do jej integracji nie doszło. W 1975 r. – na mocy art. 4 ust. 1 i art. 59 ust. 1 Prawa bankowego – losy poprzedników obecnych spółdzielni oszczędnościowo-kredytowych rozchodzą się w tym sensie, że spółdzielcze kasy finansowe (oficjalnie określane wówczas mianem spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych) zostają zobowiązane do przekształcenia w BS. W rezultacie spółdzielcze kasy przestają istnieć, a BS uzyskują możliwość dalszego rozwoju, przy czym – jak pokazują realia – na zmiennych w czasie warunkach [Orzeszko 2014, s. 135].

Czasy realnego socjalizmu odesłały niektóre przedsiębiorstwa społeczne w niebyt, przekształcając je w podmioty państwowe lub po prostu likwidując. Jeszcze inne, np. kasy spółdzielcze zmieniły swoją funkcję. W 1952 roku zlikwidowano wszystkie fundacje zarejestrowane na terenie Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej.

⁸ Tak stało się z sympatyzującym z PSL „Rolnikiem”, którego zastąpiła „Samopomoc Chłopska” [Piechowski 2008].

Po długim (prawie dwudziestoletnim) okresie niebytu kasy spółdzielcze zostały reaktywowane w 1992 r. Wówczas – dokładnie 31 sierpnia 1992 r. – jako pierwsza według nowej formuły, wzorowanej na amerykańskich uniach kredytowych, została uruchomiona SKOK w Zespole Elektrociepłowni „Gdańsk” [Orzeszko 2014, s. 135].

Teraźniejszość – od 89’ roku do dzisiaj

W III Rzeczpospolitej państwo powoli wycofuje się z roli pracodawcy, a przedsiębiorstwa społeczne zdają się odradzać i tworzyć zgodnie z podziałem narzuconym przez nową i starą ekonomię społeczną. Ewa Leś proponuje następujący kształt tego podziału.

Tradycyjna gospodarka społeczna wywodzi się z sektora spółdzielczego i stowarzyszeniowego (spółdzielczość, stowarzyszenia, fundacje, towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych). Nowa gospodarka społeczna czerpie swój rodowód zarówno z sektora spółdzielczego i stowarzyszeniowego, jak i publicznego i prywatnego (spółdzielnie socjalne, spółki z o.o., jednostki nieposiadające osobowości prawnej) [Leś 2008, s. 38].

Innym współcześnie dyskutowanym podziałem przedsiębiorstw społecznych jest podział na podmioty tak zwanej „starej” i „nowej” gospodarki społecznej, którego cechy opisane zostały w poniższej tabeli.

Tabela 3. Porównanie starej (XIX w.) i nowej (XX/XXI w.) ekonomii społecznej

	STARA GOSPODARKA SPOŁECZNA	NOWA GOSPODARKA SPOŁECZNA
NA JAKIE PROBLEMY GENEROWANE PRZEZ GOSPODARKĘ STANOWI REAKCJĘ?	wyzysk, alienacja	wykluczenie, bezrobocie
ZYSK A CELE SPOŁECZNE	zysk co najmniej równie ważny jak cele społeczne	cele społeczne zdecydowanie ważniejsze niż zysk
NATURA CELÓW SPOŁECZNYCH	TYP PRODUKTU: brak specyficznych TYP PRACOBIORCY: brak specyficznych POZYTYWNE EFEKTY ZEWNĘTRZNE: zlikwidowanie wyzysku i	TYP PRODUKTU: dobra, (przede wszystkim usługi), którymi nie są zainteresowane rynek i sektor publiczny TYP PRACOBIORCY: zatrudnienie osób o

	alienacji w efekcie gospodarowania w kolektywnych formach własności	najsłabszej pozycji na rynku pracy POZYTYWNE EFEKTY ZEWNĘTRZNE: rozwój kapitału społecznego, rozwój lokalny
FORMY	spółdzielnie, stowarzyszenia, towarzystwa pomocy wzajemnej	różne formy przedsiębiorstw społecznych, firmy społeczne, spółdzielnie socjalne i inne
ROLA PAŃSTWA	wspieranie (postulowanie)	popieranie, dotowanie, ochrona
STOSUNEK DO RYNKU	konkurencja	operuje w obszarach nieudolności rynku
EFEKTY MAKROSTRUKTURALNE	osłabianie konfliktu klasowego	wzrost spójności społecznej

Źródło: Kaźmierczak T., 2007, Zrozumieć ekonomię społeczną, w: *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Kaźmierczak T., Rymśza M. (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, s.106

Pomiędzy podmiotami starej i nowej gospodarki społecznej tworzy się poniekąd sztuczny podział na podmioty zorientowane na realizację celów jedynie w ramach przypisanych im kategorii. Wydaje się, że taka optyka wytrąca z pola widzenia i zainteresowania zarówno ekonomii społecznej, jak i gospodarki społecznej na przykład spółdzielnie uczniów zrzeszające najczęściej niepełnoletnich spółdzielców. Z założenia instytucje te przygotowują uczniów szkół podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych do funkcjonowania w obszarze starej ekonomii społecznej; faktycznie, w spółdzielniach uczniów rozwijane są umiejętności charakterystyczne dla podmiotów nowej gospodarki społecznej, między innymi przedsiębiorczość i kooperacja.

„Stare i nowe” organizacje zrzeszające przedsiębiorstwa społeczne i przedsiębiorców społecznych

Na rzecz wyżej opisanych podmiotów i zgodnie z przedstawionym ich podziałem działały (i działają) organizacje zrzeszające i wspierające przedsiębiorstwa społeczne oraz nagłaśniające ich działalność. Pomimo długiej tradycji funkcjonowania organizacje te nie dążą do uwspólniania podejmowanych na rzecz ekonomii społecznej i gospodarki społecznej działań.

Krajowa Rada Spółdzielcza⁹

Rada, mająca swoją siedzibę w Warszawie wspiera głównie spółdzielnie zaliczające się do podmiotów tzw. starej gospodarki społecznej, np. spółdzielnie mieszkaniowe, spółdzielnie rolne czy spółdzielnie spożywców. Rada pracuje nad projektem ustawy o prawie spółdzielczym. Wydaje między innymi czasopisma takie jak „Tęcza Polska” i „Monitor Spółdzielczy”. Rada posiada swoje odznaczenia, organizuje zjazdy czy szkolenia oraz wspiera ruch spółdzielczości uczniowskiej. Jednym z organów rady jest Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych.

Stowarzyszenie Spółdzielni Socjalnych w Poznaniu¹⁰

Stowarzyszenie działa w Poznaniu od 2003 roku i skupia się przede wszystkim na organizacji wsparcia dla zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw społecznych w Wielkopolsce. Stowarzyszenie utrzymuje się głównie z tzw. projektowych środków unijnych. Publikuje materiały informacyjne, sprawozdania z prowadzonych projektów i badań. Stanowi także ważnego z perspektywy wielkopolskich instytucji polityki społecznej partnera w zakresie budowania świadomości dotyczącej spółdzielni socjalnych w społeczeństwie. Stowarzyszenie tworzy i wspiera głównie podmioty zaliczające się do tzw. nowej gospodarki społecznej.

GoodWorldwideInc¹¹

Good to międzynarodowa organizacja, której podstawowym zadaniem jest informowanie o działalności przedsiębiorstw społecznych. Organizacja działa na rzecz wsparcia podmiotów starej i nowej gospodarki społecznej – Good działa na całym świecie, obszarem aktywności tej organizacji jest przestrzeń wirtualna: wykorzystuje Internet do promowania inicjatyw związanych z rozwojem przedsiębiorczości społecznej z całego świata.

Ashoka – Międzynarodowe Stowarzyszenie Innowatorów Społecznych¹²

Ashoka jest organizacją obecną w 73 krajach i zrzesza około 3 000 osób. Organizacja założona została w 1980 roku i ciągle się rozrasta. Jej podstawowym zadaniem jest zrzeszanie i promocja działalności tzw. innowatorów społecznych z całego świata. Ashoka jest organizacją budującą prestiż swoich członków, realizuje także działania o charakterze

⁹ Więcej informacji o organizacji znaleźć można pod adresem www.krs.org [dostęp: 20.07.2015].

¹⁰ Więcej informacji o organizacji można znaleźć pod adresem www.spoldzielnie.org [dostęp: 20.07.2015].

¹¹ Więcej informacji o organizacji można znaleźć pod adresem www.good.is [dostęp: 20.07.2015].

¹² Więcej informacji o organizacji można znaleźć pod adresem www.poland.ashoka.org [dostęp: 20.07.2015].

charytatywnym. Każdy obywatel zrzeszonego kraju może nominować nowego innowatora społecznego.

4.2. Kontekst prawny przedsiębiorczości społecznej

Od momentu, w którym prawo polskie dostrzegło potrzeby regulacji w dziedzinie przedsiębiorczości społecznej zaprezentowanych w nim zostało co najmniej kilka propozycji ujęcia tego podejścia do gospodarowania. W prawie dominują dwa główne nurty zgodne z podziałem gospodarki społecznej na tzw. starą i nową gospodarkę społeczną. Poniższy wybór aktów prawnych regulujących problematykę przedsiębiorczości społecznej w Polsce odzwierciedla perspektywę historyczną rozważań o gospodarce społecznej. Określają one ramy i możliwości tworzenia przedsiębiorstw społecznych. Pokazują, że ramy prawne i praktyczne przedsiębiorczości społecznej nie zawsze idą ze sobą w parze oraz pomagają wykryć podmioty wykraczające i niewykraczające poza prawne ramy nadane przedsiębiorczości społecznej w Polsce.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Obowiązująca Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej została uchwalona w 1997 roku. Pośród jej ważnych zapisów, w kontekście omawiania znaczenia przedsiębiorczości społecznej, należy wyróżnić:

Artykuł 20.: Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej [Konstytucja z dnia 2 kwietnia 1997].

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1956 roku również odnosiła się do przedsiębiorczości społecznej, szczególnie w kontekście ruchu spółdzielczego. Zapis uchylonej konstytucji był bardzo obiecujący: zapowiadał niezbędną dla zrównoważonego rozwoju przedsiębiorczości społecznej opiekę nad tym sektorem.

Artykuł 11.: Polska Rzeczypospolita Ludowa popiera rozwój różnych form ruchu

spółdzielczego w mieście i na wsi oraz udziela mu wszechstronnej pomocy w wypełnianiu jego zadań, a własności spółdzielczej, jako własności społecznej zapewnia szczególną opiekę i ochronę [Konstytucja z dnia 22 lipca 1956].

Obserwując ilościowe wskaźniki (np. udział w PKB, wskaźnik zatrudnienia) dotyczące roli ruchu spółdzielczego, a w tym przedsiębiorstw społecznych w gospodarce, można dojść do wniosku, że w realnym socjalizmie gospodarka społeczna miała się lepiej, niż ma się dzisiaj. Spojrzenie na zjawisko przedsiębiorczości społecznej przez pryzmat przypisanych jej funkcji, zmienia jednak tę ocenę.

Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy

Poniższe zestawienie prezentuje wybrane z Ustawy z 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy zapisy, które odnoszą się lub mogą odnosić się do podmiotów przedsiębiorczości społecznej.

Art. 1.

1. Ustawa określa zadania państwa w zakresie promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia oraz aktywizacji zawodowej.

2. Zadania państwa w zakresie promocji zatrudnienia, łagodzenia skutków bezrobocia oraz aktywizacji zawodowej są realizowane przez instytucje rynku pracy działające w celu:

- 1) pełnego i produktywnego zatrudnienia;*
- 2) rozwoju zasobów ludzkich;*
- 3) osiągnięcia wysokiej jakości pracy;*
- 4) wzmacniania integracji oraz solidarności społecznej;*
- 5) zwiększania mobilności na rynku pracy*¹³ [Ustawa z 20 kwietnia 2004].

Pomimo tego, że ustawa bardzo szeroko opisuje problematykę rynku pracy i jego aktorów, nie wzmiankuje bezpośrednio o sektorze przedsiębiorczości społecznej. W pozostałych, niewymienionych wyżej zapisach dotyczących m.in. zakładania spółdzielni socjalnych oraz statusu ich członków, ustawa porządkuje powszechnie obowiązujące mechanizmy dotyczące tych podmiotów. Nie ma w niej mowy o roli czy potencjalnej roli przedsiębiorstw społecznych jako instytucji kreujących np. popyt na pracę na rynku pracy.

¹³ Pełny tekst ustawy znaleźć można pod adresem <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040991001> [dostęp: 19.07.2015].

Ustawa o fundacjach

Obowiązujące brzmienie Ustawy o fundacjach liczy sobie ponad 25 lat. Ustawa ta ustala, że fundacje mogą być organami założycielskimi dla spółdzielni, jeśli te będą zaspokajały potrzeby finansowe fundacji. Pomimo tego, że działalność odnosząca się do różnych sektorów gospodarki i życia społecznego daje fundacjom duże możliwości tworzenia nieszablonowych miejsc pracy, mogących służyć realizacji celów statutowych fundacji, ustawa zdaje się nie wykorzystywać w pełni tych możliwości.

Art. 1.

Fundacja może być ustanowiona dla realizacji zgodnych z podstawowymi interesami Rzeczypospolitej Polskiej celów społecznie lub gospodarczo użytecznych, w szczególności, takich jak: ochrona zdrowia, rozwój gospodarki i nauki, oświata i wychowanie, kultura i sztuka, opieka i pomoc społeczna, ochrona środowiska oraz opieka nad zabytkami.

Art. 5.

Fundacja może prowadzić działalność gospodarczą w rozmiarach służących realizacji jej celów. Jeżeli fundacja ma prowadzić działalność gospodarczą, wartość środków majątkowych fundacji przeznaczonych na działalność gospodarczą nie może być mniejsza niż tysiąc złotych¹⁴ [Ustawa z 6 kwietnia 1985].

Fundacje mogą być obecnie organem założycielskim dla spółdzielni socjalnych, a zgodnie z brzmieniem projektu ustawy o przedsiębiorczości społecznej, także dla przedsiębiorstw społecznych.

Ustawa o spółdzielniach socjalnych

Pierwsza polska ustawa o spółdzielniach powstała w początkach II Rzeczypospolitej. W lutym 1918 roku odbyło się spotkanie spółdzielców, któremu przewodził ksiądz Stanisław Adamski.

Art. 1. Za spółdzielnię uważa się zrzeszenie nieograniczonej liczby osób o zmiennym kapitale i składzie osobowym, mającym na celu podniesienie zarobków lub gospodarstwa członków przez prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa. Służąc powyższym zadaniom gospodarczym, spółdzielnia może również mieć na celu podniesienie poziomu kulturalnego swych członków

¹⁴ Pełny tekst ustawy znaleźć można pod adresem <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19840210097> [dostęp: 19.07.2015].

[Ustawa z 29 października 1920 roku].

Ustawę podpisał Prezydent Ministrów Wincenty Witos.

Ustawa o spółdzielniach socjalnych umieszcza spółdzielnie socjalne w sferze instytucji realizujących zadania społecznej pomocniczości. O ile spółdzielnie te mogą i pewnie powinny te działania z powodzeniem realizować, o tyle nie jest to jedyny obszar, w którym mogą swoją aktywność spożytkować.

Art. 2.

1. Przedmiotem działalności spółdzielni socjalnej jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa w oparciu o osobistą pracę członków.

2. Spółdzielnia socjalna działa na rzecz:

- 1) społecznej reintegracji jej członków przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu,*
- 2) zawodowej reintegracji jej członków przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy - a działania te nie są wykonywane w ramach prowadzonej przez spółdzielnię socjalną działalności gospodarczej.*

Spółdzielnia socjalna może prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków oraz ich środowiska lokalnego, a także działalność społecznie użyteczną w sferze zadań publicznych określonych w ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. Nr 96, poz. 873, z późn. zm.2)).

Art. 4.

1. Spółdzielnię socjalną mogą założyć:

- 1. osoby bezrobotne, w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. Nr 99, poz. 1001, z późn. zm.3)),*
- 2. osoby, o których mowa w art. 1 ust. 2 pkt 1-4, 6 i 7 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz.U. Nr 122, poz. 1143, z późn. zm.4)),*
- 3. osoby niepełnosprawne, w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. Nr 123, poz. 776, z późn. zm.5))*

– posiadające pełną zdolność do czynności prawnych.

2. Spółdzielnię socjalną mogą założyć także:

- 1) inne osoby niż wskazane w ust. 1, o ile liczba tych osób nie stanowi więcej niż 50% ogólnej liczby założycieli;
- 2) organizacje pozarządowe w rozumieniu przepisów o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie lub jednostki samorządu terytorialnego;
- 3) kościelne osoby prawne.

Art. 16.

*Spółdzielnia socjalna może łączyć się wyłącznie z inną spółdzielnią socjalną*¹⁵ [Ustawa z 27 kwietnia 2006].

Formuła spółdzielni socjalnych w Polsce zarezerwowana jest dla osób, które z różnych powodów podlegają społecznemu wykluczeniu, przy czym do grona tych osób nie mogą zostać wliczone osoby, które np. ze względu na brak doświadczenia zawodowego nie mogą znaleźć odpowiadającego kierunkowi kształcenia zajęcia. Z tej formuły gospodarowania nie mogą także skorzystać osoby pełnosprawne, które np. ze względów ideowych wybierają obszar gospodarki społecznej, jako ten, w którym się zatrudniać i pracować.

5 sierpnia 2015 roku wprowadzono do ustawy istotną nowelizację otwierającą dostęp do zamówień publicznych dla spółdzielni socjalnych. Zapis o *Zamówieniach zastrzeżonych* umożliwił jednostkom sektora finansów publicznych zastrzeżenie realizacji niektórych działań dla spółdzielni socjalnych, pod warunkiem, że zabieg ten wpisany zostanie do procedur związanych z zamówieniem.

Art. 15a.

1. Jednostka sektora finansów publicznych udzielając zamówienia, które nie podlega ze względu na jego wartość ustawie z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (Dz. U. z 2013 r. poz. 907, z późn. zm.8)), może zastrzec, że o udzielenie zamówienia mogą ubiegać się wyłącznie spółdzielnie socjalne, działające na podstawie ustawy lub właściwych przepisów państw członkowskich Unii Europejskiej lub Europejskiego Obszaru Gospodarczego, z uwzględnieniem przepisów art. 44 ust. 3 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych.

¹⁵ Pełny tekst ustawy znaleźć można pod adresem <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20060940651> [dostęp: 19.07.2015].

2. Informacja o zastrzeżeniu, o którym mowa w ust. 1, musi znaleźć się we wniosku o uruchomienie procedury udzielenia zamówienia publicznego oraz w odpowiednich dokumentach postępowania o udzielenie zamówienia publicznego [Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych].

Z perspektywy doświadczeń historycznych gospodarki społecznej warto rozważyć rozpiętość określonego w ustawie zakresu osób, które mogłyby poprzez spółdzielnie socjalne zmienić lub odnaleźć swoje miejsce na rynku pracy.

Ustawa o przedsiębiorczości społecznej - projekt

Projekt ustawy o przedsiębiorczości społecznej zdaje się być dokumentem artykułującym główne potrzeby, z których zaspokojeniem musi zmierzyć się polski sektor gospodarki społecznej. Przede wszystkim poszerza funkcjonującą obecnie w praktyce, rozmytą definicję przedsiębiorstwa społecznego. Ustawa, jeśli weszłaby w życie, umożliwiłaby sprawdzenie w praktyce możliwości niektórych, zapomnianych od czasu II wojny światowej, przyświecających przedsiębiorczości społecznej idei.

Założycielami przedsiębiorstwa społecznego mogą być następujące podmioty:

- *spółki jawne,*
- *europejskie zgrupowania interesów gospodarczych,*
- *spółki komandytowe,*
- *spółki komandytowo-akcyjne,*
- *spółki z ograniczoną odpowiedzialnością,*
- *spółki akcyjne,*
- *spółki europejskie,*
- *spółdzielnie,*
- *spółdzielnie europejskie,*
- *przedsiębiorcy określeni w przepisach o zasadach prowadzenia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej działalności gospodarczej w zakresie drobnej wytwórczości przez zagraniczne osoby prawne i fizyczne,*
- *inne osoby prawne, jeżeli wykonują działalność gospodarczą i podlegają obowiązkowi wpisu do rejestru stowarzyszeń, innych organizacji społecznych i zawodowych, fundacji oraz publicznych zakładów opieki zdrowotnej KRS,*

z wyłączeniem przedsiębiorców będących państwowymi albo samorządowymi osobami prawnymi i przedsiębiorców prowadzących wyłącznie działalność zawodową w rozumieniu przepisów o swobodzie działalności gospodarczej.

W każdym przedsiębiorstwie społecznym powinny powstać 2 organy:

- zarządzający
- doradczo-konsultacyjny (złożony z przedstawicieli pracowników, innych zatrudnionych osób i wolontariuszy, przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego oraz innych kluczowych interesariuszy, np. stałych odbiorców towarów lub usług przedsiębiorstwo społeczne).

Kontrolą czy przedsiębiorstwo społeczne spełnia ustawowe wymogi ma zająć się **Izba Przedsiębiorstw Społecznych**, do której obligatoryjnie będą należeć wszystkie przedsiębiorstwa społeczne. Izba będzie utrzymywana z 1% podatku dochodowego od osób prawnych przekazanego na ten cel przez podatników. Co najmniej połowa uzyskanych w ten sposób środków będzie przeznaczana na wsparcie przedsiębiorstwa społecznego.

Uprawnienia przedsiębiorstw społecznych

- zwolnienie z podatku dochodowego od osób prawnych,
- ulgi w podatku od nieruchomości lub zwolnienie z tego podatku (w przypadku przedsiębiorstw społecznych prowadzących działalność mających na celu reintegrację zawodową osób bezrobotnych, niepełnosprawnych i zagrożonych wykluczeniem),
- przedsiębiorstwo społeczne zatrudniające osoby bezrobotne, niepełnosprawne i zagrożone wykluczeniem, będą zwolnione z odprowadzania składek na Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych oraz otrzymają czasowe ulgi w składkach na ubezpieczenie społeczne pracowników podlegających reintegracji,
- szczególne uprawnienia w udzielaniu zamówień publicznych. Przy zakupie towarów i usług przez jednostki sektora finansów publicznych niepodlegającym przepisom o zamówieniach publicznych, zamawiający będzie mógł ograniczyć zakres podmiotowy wykonawców do przedsiębiorstw społecznych,
- przedsiębiorstwo społeczne może angażować w swoje działania wolontariuszy, ale w proporcji co najmniej o połowę mniejszej niż płatnych pracowników,
- udogodnienia dla podmiotów, które utworzyły przedsiębiorstwo społeczne – środki przekazane przez ten podmiot na kapitał zakładowy przedsiębiorstwa społecznego

byłyby zwolnione z podatku dochodowego.

Ograniczenia w działalności przedsiębiorstw społecznych

- *co najmniej 10% dochodu przedsiębiorcy społeczni powinni przekazywać na zadania pożytku publicznego realizowane na rzecz społeczności lokalnej w miejscu prowadzenia działalności, zaś pozostałe 90% – na finansowanie realizacji celów przedsiębiorstwa społecznego, jego dalszy rozwój lub na zasilenie kapitałów (funduszy) przedsiębiorstwa,*
- *ograniczenie wielkości do małego lub średniego przedsiębiorstwa w rozumieniu art. 2 pkt 7 rozporządzenia Komisji (WE) nr 800/2008 z dnia 6 sierpnia 2008 r. uznającego niektóre rodzaje pomocy za zgodne ze wspólnym rynkiem w zastosowaniu art. 87 i 88 Traktatu (ogólnego rozporządzenia w sprawie wyłączeń blokowych - Dz.U. UE L z dnia 9 sierpnia 2008 r. Nr 214, s. 3),*
- *wynagrodzenie osoby zatrudnionej w przedsiębiorstwie zostało ograniczone do trzykrotności przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w sektorze przedsiębiorstw¹⁶ [Projekt Ustawy o przedsiębiorczości społecznej z 22 czerwca 2011].*

Ustawa o przedsiębiorczości społecznej pierwszy raz została poddana pod dyskusję 15 grudnia 2008 roku. Od tego czasu funkcjonuje w wersji roboczej.

Statut Towarzystwa Kooperatystów

Dokumentem regulującym działalność Towarzystwa Kooperatystów – najważniejszego ośrodka myśli spółdzielczej w zaborze rosyjskim był Statut Towarzystwa Kooperatystów obowiązujący od 9 listopada 1906 roku. Opisywał on nie tylko działania stawiane przed Towarzystwem, ale przede wszystkim określone postawy, którymi kooperatyści musieli się kierować. Słowo kooperacja oddawało idee spółdzielczości. Poniższe zestawienie prezentuje niektóre zapisy statutu, które wydają się interesujące z perspektywy deszyfracji rodowodu przedsiębiorczości społecznej w Polsce. Warto zauważyć, że autor/autorzy statutu odwołują się w nim między innymi do wartości etycznych, których wyznawanie i potwierdzanie było warunkiem niezbędnym członkostwa w organizacji.

§ 1. Zadaniem Towarzystwa kooperatystów jest krzewienie w społeczeństwie polskim idei i

¹⁶ Pełny tekst projektu ustawy znaleźć można pod adresem [www: Projekt ustawy o przedsiębiorczości społecznej, https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/13220556010.pdf](http://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/13220556010.pdf) [dostęp: 19.07.2015].

praktyki kooperacji.

§ 10. Członek Towarzystwa jest obowiązany:

- a) wnieść przy wstąpieniu do Towarzystwa wpisowe w wysokości jednego rubla, oraz opłacać stale składkę po sześć rubli rocznie, ewentualnie w ratach miesięcznych;
- b) zaznajamiać się z teorią i praktyką ruchu współdzielczego w kraju i zagranicą i pracować nad rozpowszechnieniem zasad kooperacji;
- c) być członkiem jakiegobądź stowarzyszenia współdzielczego;
- d) uczęszczać regularnie na zebrania członków Towarzystwa i nie uchylać się, - bez poważnych ku temu przyczyn, - od podjęcia prac, zaleconych przez Zgromadzenie Ogólne.

§ 11. Członkowi Towarzystwa przysługuje prawo głosu na zgromadzeniu, które nikomu nie może być ustępowane.

§ 13. Oprócz członków zalegających w opłacie ulegają usunięciu także członkowie, którzy:

- a) świadomie nie chcą podlegać statutowi niniejszemu i opartym na nim przepisom i działają na szkodę Towarzystwa;
- b) splamili się czynem nieetycznym.

§ 32. Jeżeli w jakiejś miejscowości poza obrębem miasta Warszawy zbierze się przynajmniej 25 osób, pragnących należeć do Towarzystwa, to po porozumieniu z Zarządem mogą oni utworzyć Oddział Towarzystwa.

§ 35. Oddziały wydatkują z własnej kasy, przyczem jednakże przynajmniej 10% swych dochodów przelewają do kasy Towarzystwa na jego cele ogólne¹⁷ [Statut Towarzystwa Kooperatystów z 9 listopada 1906].

Deklaracja Spółdzielczej Tożsamości

Aktualna redakcja Zasad Spółdzielczych została przyjęta podczas Kongresu Międzynarodowego Związku Spółdzielczego w Manchester w 1995 roku w dokumencie znanym jako „Deklaracja Spółdzielczej Tożsamości”. Stwierdza ona m.in., że:

Spółdzielnia jest autonomicznym zrzeszeniem osób, które zjednoczyły się dobrowolnie w celu zaspokojenia swoich wspólnych aspiracji i potrzeb ekonomicznych, społecznych i kulturalnych poprzez współposiadane i demokratycznie kontrolowane przedsiębiorstwo. Spółdzielnie opierają swoją działalność na wartościach samopomocy, samoodpowiedzialności, demokracji, równości, sprawiedliwości i solidarności. Zgodnie z

¹⁷ Pełny tekst statutu znaleźć można pod adresem http://ofop.eu/sites/ofop.eu/files/statut_towarzystwa_kooperatystow.pdf [dostęp: 19.07.2015].

tradycjami założycieli ruchu spółdzielczego, członkowie spółdzielni wyznają wartości etyczne uczciwości, otwartości, odpowiedzialności społecznej i troski o innych. Zasady spółdzielcze są wytycznymi, przy pomocy których spółdzielnie wprowadzają swoje wartości do praktyki. Są to:

- 1) zasada dobrowolnego i otwartego członkostwa,
- 2) zasada demokratycznej kontroli członkowskiej,
- 3) zasada ekonomicznego uczestnictwa członków,
- 4) zasada autonomii i niezależności,
- 5) zasada kształcenia, szkolenia i informacji,
- 6) zasada współpracy między spółdzielniami i
- 7) zasada troski o społeczność lokalną¹⁸ [Deklaracja Spółdzielczej Tożsamości z 20-22 września 1995].

4.3. Kontekst ekonomiczny, gospodarczy i rynkowy funkcjonowania przedsiębiorczości społecznej

Działania prowadzone w sektorze przedsiębiorczości społecznej, pomimo swoich formalnych i prawnych ograniczeń rozgrywają się w rynkowej grze, zgodnie z respektowanymi regułami określającymi sposoby funkcjonowania podmiotów gospodarczych. Sektor przedsiębiorczości społecznej funkcjonuje na otwartym rynku i podlega kategoriom podaży i popytu, podobnie jak działalność wszelkiego typu przedsiębiorstw. Przedsiębiorstwa społeczne konstruują relacje na rynku, podlegają także zewnętrznym ustaleniom poczynionym wobec tych relacji.

Groźne byłoby zredukowanie ekonomii społecznej do zagadnień czysto socjalnych. Ekonomia społeczna dotyczy w równym stopniu zagadnień gospodarki czy rozwoju regionalnego [Manifest Ekonomii Społecznej, 2008, www.ekonomiaspoleczna.pl].

Działalność przedsiębiorstw społecznych zdaje się wykraczać poza rynkowy model przedsiębiorczości, ale równocześnie podmioty te funkcjonują na rynku podlegając obowiązującym regułom gospodarki rynkowej. Wobec tego pożyteczne wydaje się dokonanie przeglądu formułowanych w ekonomii definicjom pojęcia rynku. Rynek może być ujmowany (widziany?) w kategoriach procesu prowadzącego do wymiany:

¹⁸ Więcej informacji na temat *Deklaracji Spółdzielczej Tożsamości* znaleźć można pod adresem http://www.krs.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=299 [dostęp: 19.07.2015].

Rynek – jest to proces przy pomocy którego kupujący sprzedający określają co chcą sprzedać lub kupić i na jakich warunkach. Inaczej mówiąc jest to proces pomagający kupującym i sprzedającym określić ceny i ilości dóbr, które mają być kupione i sprzedane [Kamerschen, McKenzie, Nardinelli, 1999, s. 4].

Rynek może być także rozumiany w kategoriach miejsca (dosłownego i niedosłownego) niosącego w sobie obietnicę wymiany.

Rynek – miejsce spotkań w celu dokonania transakcji zakupu i sprzedaży towarów i usług; stosunki wymienne zwykle znajdujące wyraz w transakcjach kupna-sprzedaży między dostawcami i odbiorcami, których decyzje kształtują podaż i popyt oraz wpływają na poziom cen. Rynek obejmuje podmioty rynkowe, którymi są kupujący i sprzedający, podmioty rynkowe, którymi są towary i usługi oraz ujawniony na rynku popyt i stosunki między podmiotami rynkowymi [Penc 1997, s. 384].

Rynek można także rozpatrywać w kategoriach mechanizmu wywołującego wielokierunkowe działania.

Rynek – potoczne określenie mechanizmu transakcji kupna i sprzedaży lub miejsca i sytuacji, w których kupujący i sprzedający dokonują tych transakcji. Gospodarką rynkową określa się system ekonomiczny, w którym alokacja środków produkcji podlega głównie interakcji między podażą i popytem [Kaleta 1995, s. 812].

Pomimo tego, że każda z definicji kładzie nacisk na inny aspekt rynku, wspólnym mianownikiem zespajającym różne ujęcia jest wymiana.

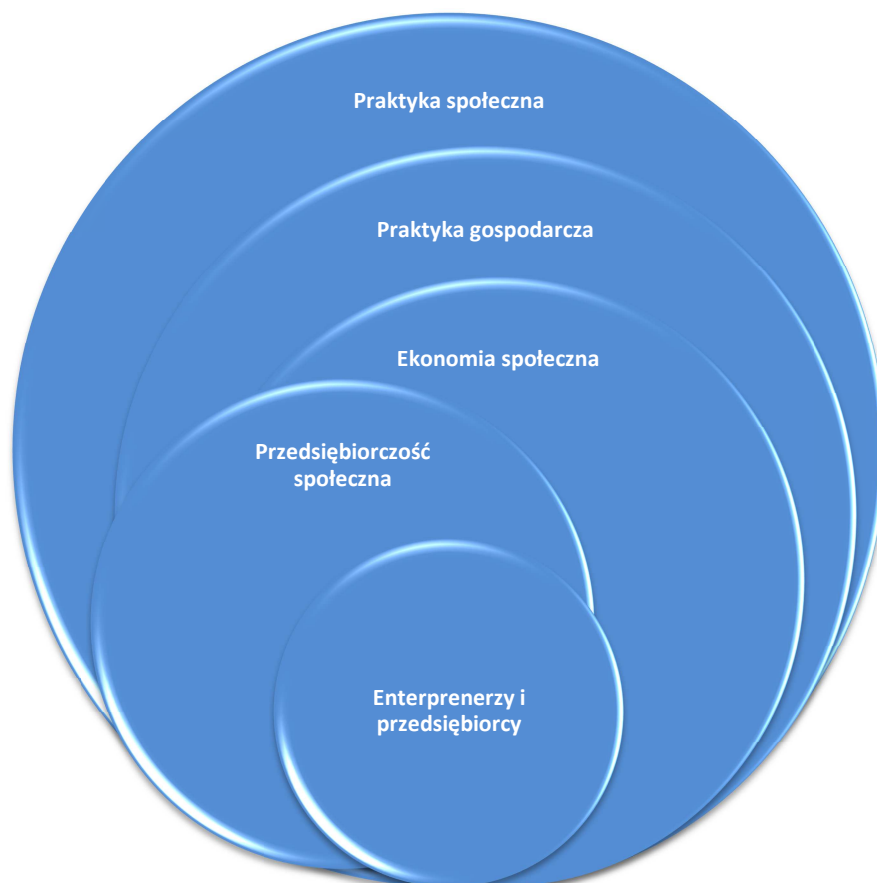
Przedsiębiorczość społeczna wymaga osadzenia w kategoriach rynku, takich jak popyt i podaż. Ważną wydaje się także refleksja nad tym, jak przedsiębiorczość społeczna wpisuje się w główne funkcje rynku i czy jej podmioty mają szansę na nim zafunkcjonować. Teoria ekonomii przywołuje następujące funkcje rynku:

- rynek jako instrument a zarazem miejsce wyceny różnych dóbr, usług i zasobów;
- rynek jako podstawowe źródło informacji dla podmiotów gospodarczych;
- rynek jako niezbędny warunek a zarazem mechanizm racjonalnego wykorzystania zasobów;
- rynek jako mechanizm kształtowania równowag cząstkowych i ogólnej równowagi w

gospodarce;

- rynek jako weryfikator społecznej przydatności produkcji;
- rynek jako mechanizm dostosowania produkcji do potrzeb społecznych;
- rynek jako weryfikator trafności podejmowanych decyzji gospodarczych;
- rynek jako instrument alokacji zasobów (inwestycji) w gospodarce [Penc 1997, s. 133].

Podmiot przedsiębiorczości społecznej tworzy i zajmuje szczególne miejsce na rynku. Z jednej strony jest osadzony w społeczeństwie i realizuje wyznawane w nim wartości – odnosi się do nich bądź za ich pomocą konstruuje swoją ofertę. Przedsiębiorczość społeczna osadzona jest w praktyce gospodarczej – jej podmioty działają według wyznaczonych na rynku zasad, możliwości i ograniczeń. Działalność przedsiębiorstw społecznych mieści się częściowo w ramach wyznaczonych przez ekonomię społeczną, a częściowo poza te ramy wykracza. Przedsiębiorczość społeczna nie istniałaby, gdyby nie liderzy funkcjonujący w praktyce gospodarczej, czyli przedsiębiorcy. Na potrzeby zobrazowania wyżej opisanych relacji przygotowany został rysunek obrazujący miejsce przedsiębiorczości społecznej w praktyce społecznej:

Rysunek 1. Miejsce przedsiębiorczości społecznej w praktyce społecznej. Opracowanie własne.

Dostępne w literaturze polskiej i zagranicznej definicje umieszczają praktykę przedsiębiorczości społecznej w sferze społecznej pomocniczości jako środek zaradczy na wykluczenie społeczne o różnym podłożu (Defourny, Develtere, 2006; Dees 2006; Bornstein, 1998), jej sedno zaś w działaniu zewnętrznych czynników, takich jak akty prawne, zewnętrzne wsparcie finansowe lub tzw. agenci zmiany (Dees 2006). Teoretycy społecznej przedsiębiorczości upatrują jej sens w akumulacji zdobytych przez podmiot przedsiębiorczości społecznej środków i przeznaczaniu tych zasobów na rzecz trwania lub rozwoju podmiotu gospodarującego, nie wskazując jednocześnie na znaczenie i funkcję społeczną zysku, jaki przedsiębiorcy społeczni czerpią ze swoich działalności, a wręcz odmawiając im prawa do bogacenia. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na orzeczenie Sądu Najwyższego dotyczące kryterium dochodowości w działalności gospodarczej:

Pojęcie zysku leży u podstawy każdej działalności o charakterze gospodarczym, stanowi jej istotę i sens, toteż niepodobna w ogóle mówić o działalności gospodarczej prowadzonej nie w celach zarobkowych. Działalność pozbawiona tego aspektu może być np. działalnością społeczną, artystyczną, charytatywną i inną, nigdy natomiast nie będzie działalnością gospodarczą. Należy przy tym rozróżniać motyw zysku od efektu zysku; znane są - także obecnie - podmioty gospodarcze działające w celach zarobkowych, ale w rzeczywistości, z różnych powodów, zysków nieosiągające [Uchwała SN z dnia 30 listopada 1992, IIICAP 134/92, OSNCP 1993, nr 5, poz. 79].

Orzeczenie to kieruje uwagę na intencje uznania działania gospodarczego jako nastawionego na zysk, co nie oznacza, że ów zysk musi być osiągnięty. Przy tak sformułowanym rozstrzygnięciu prawnym przedsiębiorczość społeczna potwierdza wartość, ważność oraz istotę swojego funkcjonowania.

Czy jest możliwe rozłączenie (prawne, ekonomiczne, instytucjonalne) ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej?

Nie wszystkie przedsiębiorstwa społeczne mieszczą się w ramach prawnych odnoszących się do ekonomii społecznej. Z ustawowego i teoretycznego założenia podmioty ekonomii społecznej niebędące przedsiębiorstwami społecznymi miałyby z nimi symbiotycznie funkcjonować. Założenie to nie przekłada się jednak na trwałą gospodarczą praktykę czy

uniwersalną w skali kraju dyspozycję prawną. Przyczyn takiego zjawiska może być wiele. Jedną z nich jest zapewne brak długofalowych rozwiązań w zakresie budowania przedsiębiorstw społecznych, do których przechodziłyby osoby z warsztatów terapii zajęciowej bądź centrów integracji społecznej, po to by uzyskać umiejętności, kompetencje zawodowe oraz doświadczenie, co pozwoliłoby im konkurować o pracę na otwartym rynku.

4.4. Przedsiębiorczość społeczna w obszarze kultury artystycznej

W świecie sztuki pojęcie odbiorcy miesza się z klientem [Wytrązek 2011]. Niektóre, funkcjonujące w praktyce społecznej przedsiębiorstwa społeczne powołane zostały po to, by stwarzać przestrzeń do zatrudniania osób z wykształceniem bądź talentami artystycznymi. Inne podmioty powołane zostały do życia po to, by budować między producentem a konsumentem relacje rynkowe o charakterze direct trade, a przede wszystkim dostarczać w przewidywalny, regularny i stały sposób produkty, które nie są dostępne innymi kanałami w obrocie rynkowym. Jeszcze inne przedsiębiorstwa społeczne powołane zostały po to, by w specyficzny sposób profesjonalizować działania ruchów miejskich.

Działalność tych podmiotów z powodzeniem potwierdza tezę, która mówi o tym, że jest na rynku miejsce dla przedsiębiorstw świadczących unikatowe usługi lub wytwarzających unikatowe przedmioty. Istnienie tych podmiotów stanowi także dowód na to, że podział na *starą i nową gospodarkę społeczną* nie jest rozłączny i nie zaspokaja potrzeby opisu funkcjonujących wspólnie w sferze przedsiębiorczości społecznej podmiotów.

Spółdzielnie (socjalne?) artystów

Spółdzielnie artystów w Polsce mają swoją ponad 70-letnią tradycję. Jednym z przykładów takich podmiotów jest stworzona w 1926 roku przez profesorów i studentów warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych Spółdzielnia Artystów Plastyków „Ład”. Spółdzielnia ta pełniła zarówno funkcje społeczne, kulturotwórcze, jak i gospodarcze:

Przedwojenny „Ład” był zarazem niewielkim, prowadzącym działalność usługowo-produkcyjno-handlową przedsiębiorstwem i ugrupowaniem ideowo-artystycznym. Spółdzielnia otrzymywała zlecenia instytucji państwowych, przedsiębiorstw i osób prywatnych. Zlecenia te wykonywali jej członkowie. Ci sami członkowie, jako niezależni twórcy, realizowali także zamówienia innych instytucji. Lucjan Kintopf, członek „Ładu”,

określił spółdzielnię jako „organizację artystyczną dla artystów stworzoną, oazę ładu artystycznego w pustym bezładzie pracy twórczej, rzemiosła i przemysłu” [Wittelis 2014, www.ekonomiaspoleczna.pl].

Dzisiaj tradycja ta jest odnawiana. Powstają różnego rodzaju (formalne – spółdzielnie i nieformalne – kolektywy) zrzeszenia artystów skupiające się na inicjowaniu oddolnej zmiany społecznej – starające się wdrażać w swoich działaniach integrację np. ze społecznością lokalną.

Współpracując z organizacjami pozarządowymi, nieformalnymi grupami, aktywistkami i zwykłymi mieszkańcami Łodzi zdałam sobie sprawę z niezwyklej siły, która tkwi w hybrydalnych sojuszach, powoływanych nie tylko przez specjalistki w swoich polach, ale także przez świadomych swoich praw obywateli [Jach 2014, s. 121].

Organizacje te starają się nie tylko sprzedawać swoje produkty i usługi, ale i wnieść swój realny wkład w otaczającą je rzeczywistość. Określenie realizowanych przez współcześnie działające spółdzielnie artystów projektów mianem społeczno-kulturalnych mogłoby zubożyć ich faktyczny wkład w życie społeczne. Przedsiębiorstwa te (spółdzielnie) z jednej strony wrastają w tkankę społeczności, którą przez swoją pracę współtworzą; z drugiej wzbogacają ją, redefiniują, opisują to, co mogłoby umknąć uwadze głównego nurtu.

Opisane niżej procesy instytucjonalizacji nie zastępują najbardziej trwałych elementów ładu społecznego, uregulowanych form działalności i uznanych sposobów współpracy. Niemniej jednak to dzięki praktykom ekologicznym odbywa się testowanie, podważanie i przekształcanie granic tradycyjnych systemów produkcji kultury. Tworzą one historię mniejszościową, historię wyjątków. Nie będąc głównymi siłami ustanawiającymi relacje w tym obszarze, funkcjonują jako podskórny nurt, inspirują i uczą „myślenia ściółkowego”, tzn. spojrzenia na obszar kultury jako część określonego ekosystemu, uczulają na ogromną różnorodność relacji, zależności i splotów, które go kształtują. W moim odczuciu w taki właśnie sposób realizowane są najbardziej progresywne strukturalne działania i krytyczne strategie, które umożliwiają myślenie o działalności artystycznej jako odmianie zaangażowania obywatelskiego [Jach 2014, s. 122].

Spółdzielnie artystów tworzą, podobnie jak inne spółdzielnie, osoby, które nie mogą (nie potrafią poradzić sobie na tzw. otwartym rynku pracy) bądź nie chcą (funkcjonować na warunkach dyktowanych przez tzw. otwarty rynek) odnaleźć się w rynkowej grze. Pomimo

tego, że starają się umknąć zasadom funkcjonowania głównego nurtu gospodarowania, borykają się z charakterystycznymi dla niego problemami takimi jak organizacja pracy czy sposób podejmowania decyzji.

Organizacja pracy w inicjatywach prowadzonych przez artystów może przybierać najróżniejsze formy, jak wynika z przeprowadzonych przeze mnie rozmów, nie zawsze jest radykalnie horyzontalna – z pewnością nie ma uniwersalnego sposobu na niehierarchiczne organizowanie się. Artyści wciąż poszukują odpowiedniego dla siebie rozwiązania, które mogłoby znaleźć się w odpowiednim miejscu między teorią i praktyką artystycznej współpracy. Często w spółdzielczości odnajdują się osoby niezgadające się na relacje dominacji w miejscu pracy. Nie znaczy to jednak, że brak hierarchii nie kryje innych pułapek – trudniej w takim systemie kwestionować decyzje, za którymi nie stoi lider, a rozproszona grupa [Szczupacka 2014, s. 108].

Powyższy cytat opisuje jeden z wielu problemów, z jakimi borykają się między innymi spółdzielnie socjalne artystów. Innym problemem, którego konsekwencje staną się w niedalekiej przyszłości bardziej wyraźne, jest nieuchronna zmiana sposobu finansowania ich działalności (środki unijne dedykowane rozwiązywaniu problemów, którymi zajmują się spółdzielnie artystów powoli się wyczerpują).

Często początkiem końca są czynniki wewnętrzne jak chociażby programy dofinansowań, wymagające wyznaczenia lidera czy naciski na sprawną, szeroko rozumianą produkcję [Szczupacka 2014, s. 108].

Spółdzielnie i kolektywy artystów są kojarzone z lewicowymi poglądami na społeczeństwo, gospodarkę i szeroko rozumianą politykę. Zdaje się, że motywacje, jakie towarzyszą spółdzielcom i zrzeszeniowcom w tej dziedzinie są o wiele bardziej złożone.

Ekokultury - kooperatywy spożywcze/ spółdzielnie konsumenckie

Kooperatywy spożywcze są szczególnym przykładem relacji o charakterze direct trade na rynku. W swej istocie zakładają one możliwie maksymalne skrócenie drogi pomiędzy producentem danego dobra (np. rolnikiem), a konsumentem. Pomimo tego, że kooperatywy powinny kojarzyć się z racjonalnością np. cen produktów, pojawiają się wobec tych przedsiębiorstw zarzuty dotyczące przede wszystkim swoistej elitaryzacji podejmowanych

działań. Produkty dystrybuowane przez kooperatywy, które z założenia powinny być tanie, często sprzedawane są po wysokich cenach z dodatkiem przymiotnika 'ekologiczne'.

Głównym celem przedsięwzięcia jest zbiorowy zakup artykułów (spożywczych), dzięki czemu uzyskuje się niższą cenę i ułatwia dbanie o jakość. Często spotykaną formą są grupy osób czy rodzin jednoczące się dla tańszego zakupu produktów na rynku hurtowym. Nawiązywane są także kontakty z rolnikami w celu zakupu płodów z pola „na pniu”, a czasem „wspólnej” hodowli zwierząt na mięso. Nie znika także zwyczaj wspólnego zbierania owoców czy grzybów i współpracy przy robieniu różnych zapasów i przetworów [Herbst 2012, www.ekonomiaspoleczna.pl].

Kooperatywy spożywcze nie są, a przynajmniej z założenia nie powinny być przedsiębiorstwami elitarnymi. Trudno jednak o egalitarność tych instytucji, szczególnie jeśli prowadzenie sformalizowanego prawnie podmiotu wymaga wzrostu odpowiedzialności za organizację każdego z jej członków. Polskie kooperatywy spożywcze stoją obecnie przed wyborem (mającym również znaczenie ideowe) formy działania. Dostępne są następujące możliwości: tworzenie sieci, zakładanie spółdzielni lub stowarzyszenia, podjęcie rynkowej działalności gospodarczej.

Charakterystyczna dla polskich kooperatyw luźna, często nieformalna struktura funkcjonowania tworzy tyle samo problemów, co możliwości. Dzięki głównie nieformalnemu charakterowi kooperatyw, rozwijają się one dynamicznie i zazwyczaj całkowicie oddolnie – wyrażają jasno wolę obywateli, podobnie jak nowe ruchy społeczne. Z drugiej zaś strony, efemeryczność kooperatyw, brak liderów, podziału odpowiedzialności powoduje, że środowisko to jest rozmyte i ma niską siłę przebicia w promowaniu swojej szlachetnej i niezwykle sensownej, ale niespójnej idei. Warto zastanowić się także, dlaczego produkt ekologiczny zakupiony w kooperatywie, pomimo skróconego łańcucha dostaw, pozostaje zazwyczaj drogi. Należy podkreślić, że kooperatywy powstały (z założenia) nie po to by zarabiać, a po to, by ich członkowie mogli oszczędzać.

4.5. Jak mierzyć wartość działalności przedsiębiorstw społecznych?

Jedną z wartości, które przedsiębiorczość społeczna wnosi do gospodarki jest to, że nieodzownym składnikiem jej funkcjonowania jest, prócz generowania zysku, wytwarzanie pozaekonomicznych wartości¹⁹, takich jak tworzenie inkluzywnych wspólnot, resocjalizacja lub rewitalizacja społeczna. Przewaga przedsiębiorstw społecznych nad przedsiębiorstwami rynkowymi polega na tym, że do wytwarzania wartości pozaekonomicznej, przynajmniej w odniesieniu do spółdzielni socjalnych, zobowiązuje przedsiębiorstwa społeczne polskie prawo. Kontynuując przedstawiony tok rozumowania można dojść do wniosku, że to, że przedsiębiorstwa społeczne nie powstają – powoduje stratę w zakresie zysków społecznych i tak zwanych zysków pozaekonomicznych.

Dla wielowymiarowego rozważenia tego problemu ważne wydaje się wprowadzenie pojęcia kosztów społecznych²⁰. Ekonomia posługuje się tym terminem w odniesieniu do rozproszonej odpowiedzialności będącej rezultatem procesu reprodukcji [Kapp 1961]. O kosztach społecznych w ekonomii mówi się w kontekście problemów, których konsekwencje dotyczą również niezaangażowanych obszarów, podmiotów, osób. Rekonstrukcja procesu wytworzenia tych kosztów zdaje się być tak samo skomplikowana jak obliczenie ich ekonomicznej i pozaekonomicznej (o ile taka istnieje) wartości. Ponadto, pomimo tego, że o kosztach społecznych się mówi, zdają się one nie powodować zmiany kierunku myślenia (a może raczej działania) o tym, że koszty społeczne należy w jak najbardziej rozsądny sposób, jak najszybciej ograniczać.

Cechą charakterystyczną koszty społeczne jest to, że są trudno policzalne, podobnie jak zyski wynikające po pierwsze z zapobiegania ich powstawaniu, a po drugie z niwelowania ich konsekwencji. Właściwością przedsiębiorczości społecznej jest to, że może na obniżenie

¹⁹ Wprowadzenie tutaj pojęcia wartości pozaekonomicznej jest świadomym zabiegiem służącym uproszczeniu wywodu. W przekonaniu autorki tak zwana pozaekonomiczna wartość przedsiębiorstwa może mieć swoją finansową emanację, jeśliby na przykład wziąć pod uwagę, to, że ograniczenie bezrobocia poprzez budowanie stabilnych miejsc pracy w przedsiębiorstwach społecznych jest wspólnym społeczno-ekonomicznym zyskiem wyrażającym się w zmniejszeniu nakładów publicznych na walkę z bezrobociem.

²⁰ O kosztach prywatnych i społecznych pisał w *Wealth and Welfare*, w 1912 roku A. C. Pigou. Od nazwiska tego autora pochodzi nazwa *podatku Pigou* (lub podatku korekcyjnego), który związany jest z niwelowaniem negatywnych skutków zewnętrznych działania przedsiębiorstw, takich jak zanieczyszczenie środowiska [za: Blaug M. 2000, s. 398]. Przyjęte przez A. Pigou rozumowanie prowadzące do tego, aby problemy ujemnych efektów załatwiać za pomocą podatków „zakłada, że strona produkująca ujemne efekty i strona ponosząca skutek nich straty nie są zdolne do negocjowania z obustronną korzyścią” [za: Blaug M. 2000, s. 619]. W rozumowaniu przyjętym w rozprawie ciągle negocjowanie warunków wielostronnego kompromisu jest kluczowe dla utrzymania społeczno-ekonomicznego ładu.

tych kosztów realnie wpływać przez sam fakt powstawania i funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych²¹.

Przy okazji rozważań o kosztach społecznych należy także poddać analizie kwestię maksymalizacji zysku przedsiębiorstw. W przyjętym w ekonomii rozumieniu „Maksymalizacja zysku dość powszechnie uznawana jest za tzw. bezpośredni cel działalności przedsiębiorstwa” [Jarmołowicz 2014, s. 35]. Jeśliby zyski („zysk” społeczny, to również zysk ekonomiczny) potraktować równie szeroko jak koszty społeczne, można by przyjąć, wchodząc także w polemikę z obowiązującą Ustawą o spółdzielniach socjalnych, że przedsiębiorstwa społeczne z założenia skutecznie maksymalizują swoje zyski, na przykład poprzez założenie tego, że zatrudniane w nich mogą być osoby o różnym doświadczeniu życiowym (np. powrót z emigracji zarobkowej, doświadczenie macierzyństwa) doświadczeniu na rynku pracy (np. pozostawanie osobą bezrobotną) i różnym stanie zdrowia (np. niepełnosprawność umysłowa). Nauki o zarządzaniu dostarczają w tej materii argumentów w odniesieniu do budowania przewagi konkurencyjnej dzięki relacji wielokulturowości, a jednym z sześciu argumentów dotyczących tejże przewagi konkurencyjnej jest *argument dotyczący kreatywności*²².

Argument dotyczący kreatywności opiera się na przekonaniu, że organizacje o zróżnicowanej i wielokulturowej sile roboczej są na ogół bardziej twórcze i innowacyjne niż inne organizacje. Jeśli organizacja jest zdominowana przez jakiś jeden segment ludności, trzyma się na ogół norm i sposobów myślenia właściwych temu segmentowi, co więcej taki jednorodny punkt widzenia sprawia, że mniej jest bodźców do poszukiwania nowych pomysłów niż wtedy, kiedy można czerpać z różnorodności punktów widzenia. Natomiast organizację zróżnicowaną i wielokulturową cechuje różnorodność punktów widzenia i sposobów myślenia, dzięki czemu łatwiej powstają w niej nowe pomysły i sposoby działania [Griffin 2006, s. 191].

Dzięki powyżej przedstawionemu argumentowi wyłania się kolejna kategoria zysków lub kosztów społecznych, w postaci potencjału różnorodności (pracowników), których

²¹ Oczywiście może się okazać, że powstawanie przedsiębiorstw społecznych niesie ze sobą powstawanie kosztów społecznych, o których obecnie się nie mówi; nie wydaje się jednak by mogły one być równie znaczące, co koszty funkcjonowania przedsiębiorstw na tzw. otwartym rynku, chociażby ze względu na propagowaną przez przedsiębiorstwa społeczne trwałość zatrudnienia i transparentność reguł funkcjonowania na innych polach.

²² Innym ciekawym argumentem przywoływanym przez Griffina jest *argument dotyczący rozwiązywania problemów*. Autor uważa, że „różnorodność i wielokulturowość zwiększa zasób informacji” w organizacji, co sprzyja wyborowi najlepszych możliwych rozwiązań [Griffin 2006, s. 192].

niewykorzystanie (uśpienie na rynku pracy) generuje społeczny koszt, a wykorzystanie – zysk społeczny.

Oprócz przedstawionych wyżej kwestii nie mówi się także o tym, że państwo ze swoimi instytucjami i organami władzy państwowej jest również podmiotem ekonomicznym [Jarmołowicz 2014, s. 36] funkcjonującym na rynku i kalkulującym swoje „zyski”, a przede wszystkim koszty. W kontekście przedmiotu rozprawy wymienić można kilka podstawowych kategorii tych kosztów:

- działania na rzecz obniżenia poziomu bezrobocia;
- działania na rzecz ograniczania tzw. szarej strefy;
- działania na rzecz rozwijania przedsiębiorczości np. osób wchodzących na rynek pracy lub osób 50+;
- działania na rzecz wzrostu konkurencyjności polskiej gospodarki;
- działania na rzecz rewitalizacji społecznej;
- działania edukacyjne na rzecz rozwijania postaw przedsiębiorczych dzieci i młodzieży;
- działania na rzecz integracji społeczno-ekonomicznej osób opuszczających zakłady karne;
- działania na rzecz osób powracających z tzw. nieudanych emigracji zarobkowych;
- działania profilaktyczne i lecznicze w obszarze problemów nerwowych i chorób psychicznych będących m.in. konsekwencją sytuacji społeczno-ekonomicznej obywateli;
- działania profilaktyczne i lecznicze w obszarze uzależnień.

Przewaga przedsiębiorczości społecznej nad przedsiębiorczością „wolnorynkową” polega na tym, że silnie orientuje się na ograniczanie kosztów w wyżej wymienionych, przykładowych kategoriach. Przewaga przedsiębiorczości społecznej polega również na tym, że przewyższa o „wartość społeczną” realizowanych działań podmioty gospodarujące na wolnym rynku o tyle, o ile pozwala na wypracowanie wartości w postaci przychodu, ale także wartości wynikającej np. z inkluzji zawodowej i społecznej osób, które bez niej stanowiłyby „finansowe obciążenie” dla państwa i społeczeństwa. To w przedsiębiorczości społecznej najlepiej może realizować się idea aktywizacji społecznej, której wartość (m.in. finansową) można wyliczyć. Koszty, jakie ponosi państwo i społeczeństwo, które nie uruchomia/ nie

wzmacnia możliwości ograniczania kosztów społecznych, jakie daje rozwijanie przedsiębiorczości społecznej, mogą wystąpić w różnych obszarach. To, że koszty te mogą być niwelowane przez zakładanie przedsiębiorstw społecznych jest o tyle ciekawe, że idzie w poprzek przyjętych podziałów: Dobra Spółdzielnia Socjalna zatrudnia osoby pełnosprawne i osoby z niepełnosprawnością psychiczną; spółdzielnia socjalna Wspólny Stół zatrudnia fachowców i amatorów, studentów i osoby długotrwale bezrobotne; Brisman Kawowy Bar dzięki fachowcom-pionierom tworzącym to przedsiębiorstwo kształci młode osoby w zawodzie przyszłości – baristyce.

Poniżej, na przykładzie konkretnego²³ przedsiębiorstwa społecznego, zaprezentowany został odzwierciedlający przedstawiony tok myślenia uproszczony schemat obliczenia tego, jaką realną wartość finansową (rozumianą nie tylko jako rachunek przedsiębiorstwa, ale przede wszystkim jako rachunek społeczny jego funkcjonowania) przynosi tworzenie i trwanie przedsiębiorstw społecznych. Schemat ten stworzony został na bazie analiz scenariuszowych, dla których określa się prawdopodobieństwo wystąpienia określonego zjawiska, w tym wypadku zysków społecznych i ekonomicznych wynikających z istnienia i trwania przedsiębiorstw społecznych.

Szacowanie prawdopodobieństwa

Prawdopodobieństwa stanowią iloraz liczby osób, które spotkało dane zdarzenie (np. wyjście z bezrobocia) oraz liczby osób tworzących przedsiębiorstwo społeczne. W przygotowaniu szacowania wykorzystane zostały przedsiębiorstwa społeczne analizowane w niniejszym opracowaniu.

²³ Przedsiębiorstwo, które stanowi odniesienie przedstawionego schematu obliczenia tego, jaką realną wartość finansową przynosi tworzenie i trwanie przedsiębiorstw społecznych funkcjonuje na rynku od 2012 roku. Dobór przedsiębiorstwa do tej analizy uwarunkowany był jego stażem na rynku oraz zróżnicowaną charakterystyką jego pracowników. Ze względu na to, że omówiony przypadek stanowi jedynie przykład możliwości dokonywania takich obliczeń nazwa analizowanego przedsiębiorstwa nie została przywołana.

Tabela 4. Szacowanie prawdopodobieństwa

LP.	TYPY PRZEDSIĘBIORSTW SPOŁECZNYCH	WYBRANE CECHY W TYPACH	PRZYKŁAD PRZEDSIĘBIORSTWA
1	PS zorientowane na realizację założeń etycznych i społecznych	zrzeszają głównie osoby niewydolne ekonomicznie, społecznie, osoby bezdomne, osoby obciążone nałogami	Spółdzielnia pracy
2	PS zorientowane na realizację założeń prawnych	zrzeszają głównie osoby z orzeczeniem o niepełnosprawności, osoby niezdolne do samodzielnego funkcjonowania społecznego (np. osoby upośledzone psychicznie)	Spółdzielnia socjalna
3	PS zorientowane na realizację założeń ekonomicznych	zrzeszają głównie osoby długotrwale bezrobotne, osoby, które nie chcą się zdecydować na dostępne wakaty, osoby, które chcą realizować swoją wizję zatrudnienia.	Spółdzielnia socjalna artystów
4	PS zorientowane na realizację założeń umowy społecznej	zrzeszają osoby o słabszej pozycji na rynku pracy (np. nisko kwalifikowane, po okresie urlopu macierzyńskiego)	Spółdzielnia socjalna

Źródło: opracowanie własne.

Siła wpływu

Dalszej analizie poddane zostaną czynniki uznane za ważne z perspektywy rozważań rozprawy dotyczących przedsiębiorstw społecznych. Między innymi przeliczone zostały koszty leczenia depresji (mogącej stanowić konsekwencję pozostawania obywateli związanych z analizowanymi przedsiębiorstwami społecznymi poza ich strukturami) na takie, które można mierzyć w skali miesiąca: statystyki dotyczące tej choroby donoszą, że ok. 10% dorosłych aktywnych zawodowo (pracujących i bezrobotnych, według BAEL, za IV kwartał 2014 = 17,4 miliona) Polaków jest zagrożonych depresją. W wyliczeniu przyjęto, że te 10% podlega diagnozowaniu i leczeniu. W związku ze zmianą źródła danych,

zmodyfikowana została także nazwa kategorii. Koszty przeliczone zostały jak w pozostałych kategoriach, 1 os./miesiąc po to, by móc porównać poszczególne wyniki²⁴.

Tabela 5. Siła wpływu

LP.	ZMIENNA/ KOSZT	OKRES/ ZA	KWOTA (PLN)	ŹRÓDŁO INFORMACJI
1	Utrzymanie 1 osoby bezrobotnej	1 miesiąc	3083	GUS
2	Wykształcenie 1 osoby z maturą	1 miesiąc (średnio 12 lat)	4500	Wydział Oświaty UMP
3	Wykształcenie 1 osoby na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej	1 miesiąc (średnio 12 lat)	6500	Wydział Oświaty UMP
4	Koszty leczenia depresji 1 obywatela w wieku produkcyjnym	1 miesiąc (średnio 1,8 mld rocznie)	862	BAEL
5	Średni koszt przywrócenia Polaka/Polki do aktywności zawodowej	1 osoba/ 1 miesiąc	1833	bankier.pl na podstawie GUS

Źródło: opracowanie własne.

W wypadku wykształcenia wynik przeliczony został przez średni okres jego trwania dla różnych etapów edukacji. Przyjęte przeliczniki finansowe prezentują średnie koszty poszczególnych świadczeń za rok 2014, a całość wyliczenia służy przybliżeniu sposobu myślenia o współczesnym znaczeniu przedsiębiorczości społecznej w Polsce i nie stanowi ścisłej matematycznej kalkulacji.

Analiza scenariuszowa

Analizowane w rozprawie doktorskiej przykłady przedsiębiorczości społecznej pozwoliły oszacować prawdopodobieństwo ograniczenia kosztów dla każdego czynnika. Przykładowo koszty depresji (Koszty L4 "z powodu depresji" w skali kraju/ 1 miesiąc) na osobę są najniższe ze wszystkich analizowanych zmiennych, więc mają najmniejsze w skali 0-10 znaczenie.

²⁴ Oczywistym dla autorki jest, że omawiane koszty w praktyce społecznej nie rozkładają się w taki sam sposób (np. NFZ i PUP funkcjonują różnie pod względem opłacania świadczonych przez organizacje i na ich rzecz usług). Istotą prezentowanego zestawienia jest raczej pokazanie rzędu wielkości wydatków publicznych związanych z występowaniem różnych zjawisk społecznych.

Tabela 6. Analiza scenariuszowa

NAZWA CZYNNIKA/ OGRANICZENIE KOSZTU PAŃSTWA Z TYTUŁU:	TREND	OCENA - SIŁA WPŁYWU (1-10)/PRZELICZAN A NA KOSZTY JAKIE PONOSI PAŃSTWO	PRAWDOPO DOBIENST WO (0-1)	ŚREDNI WPŁYW/ SUMA ILOCZYNÓ W
Utrzymanie 1 osoby bezrobotnej w Polsce/ 1 miesiąc	wydarzy się	4	0,8	3,2
	nie wydarzy się	0	0,2	
Wykształcenie 1 osoby z maturą/ 12 lat edukacji	wydarzy się	6	0,6	3,6
	nie wydarzy się	0	0,4	
Wykształcenie 1 osoby na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej/ 12 lat edukacji	wydarzy się	10	0,6	6
	nie wydarzy się	0	0,4	
Koszty L4 "z powodu depresji" w skali kraju/ 1 miesiąc	wydarzy się	1	0,1	0,1
	nie wydarzy się	0	0,9	
Średni koszt przywrócenia Polaka/Polki do aktywności zawodowej/ 1 miesiąc	wydarzy się	2	0,8	1,6
	nie wydarzy się	0	0,2	

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz optymistyczny dotyczy podmiotów, poprzez których funkcjonowanie zwiększa się szansa na rozwiązanie różnych problemów społecznych (np. wychodzenia z bezrobocia, zatrudnienia osób cierpiących na depresję, znalezienia zatrudnienia z wykształceniem zawodowym itd.), czyli takich, które mają największą szansę rozwiązać wskazane problemy.

Tabela 7. Ocena siły wpływu

SCENARIUSZ OPTYMISTYCZNY	OCENA SIŁY WPŁYWU	ŚREDNIA SIŁA WPŁYWU
Utrzymanie 1 osoby bezrobotnej w Polsce/ 1 miesiąc	4	4,6
Wykształcenie 1 osoby z maturą/ 12 lat edukacji	6	
Wykształcenie 1 osoby na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej/ 12 lat edukacji	10	
Koszty L4 "z powodu depresji" w skali kraju/ 1 miesiąc	1	
Średni koszt przywrócenia Polaka/Polki do aktywności zawodowej/ 1 miesiąc	2	

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz pesymistyczny dotyczyłby podmiotów, które mają najmniejszą szansę rozwiązać wskazane problemy. Scenariusz najbardziej prawdopodobny pozwoliłby określić największe prawdopodobieństwo zdarzeń.

Zadaniem zaprezentowanego wyżej wywodu było ukazanie, że tworzenie się i trwanie przedsiębiorstw społecznych wpływa na wiele kalkulacji, również tych niebezpośrednio związanych z sukcesem finansowym przedsiębiorstwa. Przyglądając się przedsiębiorstwom społecznym i efektywności ich rynkowego funkcjonowania warto wziąć pod uwagę zarówno rachunek ekonomiczny przedsiębiorstwa, jak i rachunek zniwelowanych przez działanie tego przedsiębiorstwa kosztów publicznych i społecznych. Innym celem wyżej przedstawionego wywodu i argumentacji było ukazanie tego, jak dostrzeżenie cech gospodarki społecznej, takich jak zwiększanie zysku państwa wpływa na myślenie o ekonomii, która przecież nie może nie być społeczna.

5. Teoria i praktyka przedsiębiorczości społecznej

Rozdział piąty prezentuje praktyczną (użytkową) wiedzę dotyczącą funkcjonowania przedsiębiorczości społecznej z uwzględnieniem współczesnych uwarunkowań prawnych i ekonomicznych, a także instytucjonalnych i społecznych. W tym rozdziale przedstawiona została macierz przedsiębiorstw społecznych oraz metodyka i charakterystyka przeprowadzonych na potrzeby rozprawy doktorskiej badań.

5.1. Podmioty ekonomii społecznej i gospodarki społecznej w Polsce

Zbiór podmiotów ekonomii społecznej w Polsce jest niejednoznaczny, nieo określony i niewyłączny. Trudno go domknąć, czy to na podstawie teorii zagadnienia ekonomii społecznej, czy to na podstawie analizy jej wymiaru praktycznego. W poniższym zestawieniu przywołane zostały wszystkie te podmioty ekonomii społecznej, które są ściśle powiązane z powstawaniem lub trwaniem przedsiębiorstw społecznych funkcjonujących w obszarze gospodarki społecznej. Nie oznacza to, że poniższe zestawienie wyczerpuje, w moim przekonaniu niewyczerpalną¹ listę tych podmiotów.

Banki spółdzielcze i spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe

Banki spółdzielcze i spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe nie kojarzą się z podmiotami ekonomii społecznej czy gospodarki społecznej w jej dzisiejszym rozumieniu. Stanowią one jednak twory gospodarcze biorące się wprost z idei samoorganizacji i samopomocy społecznej. BS i SKOK mają różne pierwowzory; powstawały jednak z podobnego powodu – potrzeby samoorganizacji kapitałowej społeczeństwa niezamożnego.

Reasumując, pomimo wspólnych korzeni, funkcjonujące w naszym kraju BS i SKOK mają różne pierwowzory. Jeśli chodzi natomiast o ich rdzenne tradycje (genezę, prekursorów), to są one podobne, ale nie identyczne. Uwarunkowania historyczne w zakresie rozwoju BS i

¹ Zbiór podmiotów ekonomii społecznej jest niewyczerpalny z dwóch powodów. Po pierwsze prawo nie stanowi jedyne go wyznacznika tego, czy dany podmiot należy do zbioru ekonomii społecznej czy gospodarki społecznej, ponieważ w jej obszarze funkcjonują nieformalne, a jednocześnie zaradne gospodarczo twory takie jak kooperatywy spożywcze czy oddolne ruchy społeczne. Po drugie czynnikiem decydującym o tym czy dany podmiot wliczyć można w obszar ekonomii społecznej czy gospodarki społecznej jest czas, a precyzyjnie jego wpływ ukazujący czy dany podmiot teoretycznie niewliczający się do opisywanego zbioru jest przedsiębiorstwem społecznym czy nie.

SKOK nie pozostają bez wpływu na obecne podobieństwa oraz różnice między nimi, w tym w szczególności na ich istotę [Orzeszko 2014, s. 137].

Pomimo tego, że oczywistym wydawać by się mogło to, że BS i SKOK powinny obsługiwać w zakresie finansowym przedsiębiorstwa społeczne, instytucje te w literaturze dotyczącej ekonomii społecznej w Polsce nie są wymieniane jako programowi² partnerzy przedsiębiorstw społecznych.

Fundacje i stowarzyszenia

Fundacje i stowarzyszenia pełnią w ekonomii społecznej i gospodarce społecznej dwojaką funkcję. Po pierwsze, niektóre fundacje (np. Fundacja im. Królowej Polski św. Jadwigi) i stowarzyszenia (np. Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych) mogą pełnić rolę liderów opinii społecznej i entrepreneurów promujących ideę ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej w Polsce. Zgodnie z polskim prawem fundacje i stowarzyszenia (podobnie jak jednostki samorządu terytorialnego i kościelne osoby prawne) mogą, jako osoby prawne, być organami założycielskimi spółdzielni socjalnych. Spółdzielnie socjalne otwierają jednocześnie dla fundacji i stowarzyszeń możliwość prowadzenia działalności gospodarczej, choć niekoniecznie organy założycielskie muszą czerpać dochód ze spółdzielni socjalnych³. Pomimo tego, że literatura związana z ekonomią społeczną i przedsiębiorczością wlicza omawiane podmioty do zbioru ekonomii społecznej wyraźnie podkreślić należy, że nie wszystkie stowarzyszenia i fundacje muszą promować ekonomię społeczną i przedsiębiorczość społeczną, tak jak nie wszystkie te podmioty muszą dążyć do zakładania działalności gospodarczej, na przykład w formie spółdzielni socjalnej.

Spółdzielnie pracy

Spółdzielnie pracy to podmioty niebezpośrednio wliczane do zbioru ekonomii społecznej. W rozumieniu niniejszego opracowania i przyjętej w nim definicji przedsiębiorczości społecznej wpisują się one jednak do zbioru przedsiębiorstw społecznych. Spółdzielnie pracy w Polsce zakładane są (były) między innymi przez rzemieślników reprezentujących rzadkie lub zanikające obecnie zawody (np. kominiarze czy kuśnierze). Podmioty te szczycą się tradycją

² Nie wykluczam, że istnieją przedsiębiorstwa społeczne, które korzystają z usług BS czy SKOK. Nie jest to jednak rozwiązanie na tyle popularne czy wzmacniane programowo, by literatura przedmiotu o nim wspominała.

³ Dochód ze spółdzielni socjalnej, w której zatrudnieni są członkowie fundacji czy stowarzyszenia może być przeznaczony na działanie NGO. Dochód wypracowany przez spółdzielnię socjalną, której założycielem była osoba prawna już niekoniecznie.

sięgającą początków ubiegłego stulecia. W czasach realnego socjalizmu w Polsce spółdzielnie pracy były jedną z niewielu legalnych form funkcjonowania prywatnych podmiotów gospodarczych, które po 1989 roku często przekształcały się w przedsiębiorstwa funkcjonujące na konkurencyjnym rynku (np. W. Kruk). Od początków historii spółdzielni pracy założenia ich funkcjonowania nie zmieniały się znacząco:

Spółdzielnia jest dobrowolnym zrzeszeniem nieograniczonej liczby osób, o zmiennym składzie osobowym i zmiennym funduszu udziałowym, które w interesie swoich członków prowadzi wspólną działalność gospodarczą. Fundusz udziałowy to łączna kwota wpłaconych przez członków spółdzielni udziałów. Spółdzielnia pracy ma osobowość prawną. Cechami charakterystycznymi spółdzielni jest prowadzenie przedsiębiorstwa w oparciu o osobistą pracę jej członków oraz obowiązek nawiązania stosunku pracy z wszystkimi członkami spółdzielni (podpisania określonej w przepisach spółdzielczej umowy o pracę) [Sienicka 2011, www.ekonomiaspoleczna.pl].

Spółdzielnie pracy od spółdzielni socjalnych różnią się w dwóch zasadniczych kwestiach. Po pierwsze spółdzielnie pracy mogą zakładać osoby niezagrożone orzecznym⁴ wykluczeniem społecznym. Oznacza to, między innymi, że dzięki dostępności tej formy gospodarowania, osoby, które wyuczyły się zawodów rzadkich czy ginących (ale nadal potrzebnych) mogą znaleźć swoje miejsce pracy w wyspecjalizowanej strukturze. Po drugie spółdzielnie pracy może założyć co najmniej 10 osób fizycznych⁵.

Spółdzielnie socjalne

Spółdzielnie socjalne stanowią obecnie najszerszej i najczęściej wykorzystywane narzędzie rozbudzania aktywności gospodarczej w gospodarce społecznej. Spółdzielczość socjalna, obok mniej samodzielnych rynkowo podmiotów, takich jak zakłady aktywności zawodowej, zakłady pracy chronionej i często stanowiące ich jednostki nadrzędne (inicjatorów powstania, zarządców, organ doradczy, etc.) fundacje i stowarzyszenia, umiejscawiana jest – zgodnie z jej założeniami teoretycznymi – w zbiorze ekonomii społecznej. W rozumieniu niniejszego opracowania miejsce spółdzielni socjalnych znajduje się przede wszystkim w obszarze gospodarki społecznej.

⁴ Niekorzystające z różnych mechanizmów pomocy społecznej.

⁵ W przypadku spółdzielni socjalnych czy np. spółdzielni rolnych minimalna liczba założycieli to 5 osób.

Zgodnie z zapisami Ustawy z 27 kwietnia 2006 o spółdzielniach socjalnych założenia działalności spółdzielni socjalnych zorientowane są przede wszystkim na reintegrację zawodową i społeczną osób zagrożonych wykluczeniem społecznym:

2. Spółdzielnia socjalna działa na rzecz:

1) społecznej reintegracji jej członków przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu,

2) zawodowej reintegracji jej członków przez co należy rozumieć działania mające na celu odbudowanie i podtrzymanie zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na rynku pracy – a działania te nie są wykonywane w ramach prowadzonej przez spółdzielnię socjalną działalności gospodarczej.

3. Spółdzielnia socjalna może prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków oraz ich środowiska lokalnego, a także działalność społecznie użyteczną w sferze zadań publicznych określonych w ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 roku o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. Nr96, poz. 873, z późn. zm.) [Ustawa z 27 kwietnia 2006].

Spółdzielnie socjalne mogą zakładać zarówno osoby prywatne, jak i osoby prawne. Ponadto korzystają one z regulowanych przez prawo możliwości kooperacji z podmiotami spoza obszaru ekonomii społecznej. Ta współpraca umożliwi im rynkowe funkcjonowanie na zasadach podobnych do tych, wedle których działają firmy na konkurencyjnym rynku.

Zakłady aktywności zawodowej

Zakłady aktywności zawodowej to podmioty, których naczelnym zadaniem jest reintegracja społeczna i zawodowa osób niepełnosprawnych. Te samodzielne gospodarczo przedsiębiorstwa mogą prowadzić:

Art. 29. 1. Gmina, powiat oraz fundacja, stowarzyszenie lub inna organizacja społeczna, której statutowym zadaniem jest rehabilitacja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych, zwane dalej „organizatorem”, może utworzyć wyodrębnioną organizacyjnie i finansowo jednostkę i uzyskać dla tej jednostki status zakładu aktywności zawodowej, jeżeli:

1) co najmniej 70% ogółu osób zatrudnionych w tej jednostce stanowią osoby niepełnosprawne, w szczególności skierowane do pracy przez powiatowe urzędy pracy:

a) zaliczone do znacznego stopnia niepełnosprawności,
b) zaliczone do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności, u których stwierdzono autyzm, upośledzenie umysłowe lub chorobę psychiczną, w tym osób, w stosunku do których rada programowa, o której mowa w art.10a ust. 4, zajęła stanowisko uzasadniające podjęcie zatrudnienia i kontynuowanie rehabilitacji zawodowej w warunkach pracy chronionej;
2) spełnia warunki, o których mowa w art. 28 ust. 1 pkt 2 i 3;
3) przeznacza uzyskane dochody na zakładowy fundusz aktywności;
4) uzyskuje pozytywną opinię starosty o potrzebie utworzenia zakładu aktywności zawodowej, z wyjątkiem przypadku, gdy organizatorem jest powiat.
1a. Stan zatrudnienia osób niepełnosprawnych, o których mowa w ust. 1 pkt 1 lit. b, nie może być wyższy niż 35% ogółu zatrudnionych [Ustawa z 27 sierpnia 1997].

Warto podkreślić, że zakłady aktywności zawodowej, szczególnie te, ulokowane w mniejszych miejscowościach stanowią niejednokrotnie możliwość integracji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych bez alternatywy, przy zachowaniu względnej autonomii⁶ podejmowanych działań. Z drugiej strony, możliwość subsydiowania niektórych stanowisk pracy w ZAZ sprawia, że w procedurze pozyskiwania zamówień zakłady proponują oferty cenowe na swoje usługi poniżej ich rynkowej opłacalności, realizując tym samym działanie, które na otwartym rynku nie miałoby ekonomicznego sensu.

Prócz wyżej wymienionych podmiotów wspomnieć należy także o innych typach spółdzielni, takich jak rolnicze spółdzielnie produkcyjne, spółdzielnie inwalidów, spółdzielnie kółek rolniczych, spółdzielnie mleczarskie, spółdzielnie mieszkaniowe, spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie, spółdzielnie spożywców, spółdzielnie uczniów, spółdzielnie wojskowe, spółdzielnie wydawnicze, spółdzielnie zaopatrzenia i zbytu „Samopomoc Chłopska”, spółdzielnie zrzeszające producentów rolnych, czy podmioty typu kooperatywy spożywcze, wytwórcze czy usługowe lub społeczne ruchy oddolne, których szczegółowy opis nie stanowi przedmiotu niniejszego opracowania; fakt ich istnienia natomiast nie może pozostać niezauważony.

⁶ Zakłady aktywności zawodowej zajmują się często wytwórczą pracą rękodzielniczą, produkując artykuły takie jak haftowane tkaniny czy saszetki z odzyskanych plandek reklamowych czy też usługami, np. w zakresie kosmetyki, jak np. Zakład Aktywności Zawodowej w Pile.

5.2. Relacje przedsiębiorstw społecznych z otoczeniem

Przedsiębiorstwa społeczne osadzone są w różnego rodzaju relacjach rynkowych, instytucjonalnych i projektowych: kooperują tworząc partnerstwa, występują w roli liderów i beneficjentów przedsięwzięć związanych z funduszami unijnymi, zarówno w działaniach krajowych, jak i ponadnarodowych. Podmioty gospodarki społecznej współpracują z podmiotami na otwartym rynku, realizując działania o charakterze społecznym i gospodarczym.

Powiązania ponadnarodowe

Rozwój ekonomii społecznej i gospodarki społecznej w Polsce nie byłby zapewne tak dynamiczny, gdyby nie działania związane z promowaniem tego sektora na poziomie międzynarodowym.

Od co najmniej trzech dekad można zaobserwować w Unii Europejskiej upowszechnianie się idei gospodarki społecznej oraz przedsiębiorczości społecznej, która to idea, ale także działania w tym obszarze coraz bardziej dotyczą tzw. sektora pozarządowego, związanego z organizacjami non profit i non for private profit. Następuje ekonomizacja sektora pozarządowego, który coraz częściej upodabnia się do sektora biznesowego jeśli chodzi o kwestie organizacyjne, pozyskiwanie klientów, gospodarowanie mieniem i zasobami [Grewiński 2012, s. 129].

Promowanie gospodarki społecznej jest powiązane z różnymi kwestiami. Między innymi wiąże się z próbami rozwiązania problemu aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych i długotrwale bezrobotnych, jaki i z niwelowaniem biedy i ubóstwa oraz wyrównywaniem szans życiowych, ekonomicznych, edukacyjnych etc. w Europie.

Ze względu na fakt, że wyzwaniem Europy pozostaje praca i zatrudnienie, szczególnie w kontekście aktywności zawodowej dostępnych zasobów pracy oraz ubóstwo i wykluczenie społeczne, które rozrosło się do zbyt dużych rozmiarów – Unia Europejska promuje od dawna już rozwój przedsiębiorczości społecznej i spółdzielni socjalnych, które mogłyby przyczynić się do zwiększania „zatrudnialności” wśród grup zagrożonych wykluczeniem społecznym i marginalizacją. [...] Unia Europejska redefiniuje swoje polityki zatrudnienia, edukacji i integracji społecznej w kierunku gospodarki opartej na wiedzy, „flexicurity” i „workfare” oraz gospodarki społecznej [Grewiński 2012, s. 130].

Idea przedsiębiorczości społecznej wpisuje się także w wieloaspektowe założenia *Strategii Europa 2020*:

Strategia Europa 2020 obejmuje trzy wzajemnie ze sobą powiązane priorytety:

- rozwój inteligentny: rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;*
- rozwój zrównoważony: wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej;*
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu: wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną [Europa 2020, 2010, www.ec.europa.eu].*

Pośród innych, ważnych m.in. dla międzynarodowego ruchu spółdzielczego organizacji wymienić należy ICA - International Co-operatives Alliance (Międzynarodowy Związek Spółdzielczy), Co-operatives Europe, Spółdzielczą Grupę Roboczą przy Komisji Europejskiej oraz CCACE - Komitet Koordynacyjny Europejskich Stowarzyszeń Spółdzielczych.

Powiązania krajowe

W Polsce realizowanych jest wiele inicjatyw służących rozwojowi sektora ekonomii społecznej, w szczególności przedsiębiorczości społecznej. Część z nich ma charakter incydentalny, wynikający z projektowej natury finansowania danej inicjatywy czy wręcz przypadkowy, biorący się z konieczności szybkiego rozdysponowania środków. Istnieją także podmioty i od wielu lat budowane za ich sprawą relacje służące ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej. Jednym z przykładów takich podmiotów jest Krajowa Rada Spółdzielcza. Działania Rady mają bardzo różnorodny charakter. Zaliczają się do nich inicjatywy takie jak: wydawanie miesięcznika "Tęcza Polska", organizacja dorocznych Jarmarków Spółdzielczych w centrum Warszawy, Międzynarodowy Festiwal Spółdzielczych Zespołów Artystycznych "Tęcza Polska" w Polanicy Zdroju, Spółdzielcza Spartakiada Zimowa w Wiśle, Konkurs "Menedżer-Spółdzielca" oraz „Oskar Spółdzielczości Polskiej” – konkurs dedykowany liderom ruchu spółdzielczego, konkurs "Samorządowiec-Spółdzielca" dla przedstawicieli samorządów terytorialnych, konkurs „Złoty Laur Spółdzielczości” za działalność społeczno-kulturalną spółdzielni czy akcja renowacji grobów pionierów spółdzielczości na Starych Powązkach w Warszawie. Wielość i różnorodność podejmowanych przez Krajową Radę Spółdzielczą działań ukazuje jak skomplikowana jest struktura i zasięg tej organizacji.

Prócz działań realizowanych przez wyżej opisany podmiot, ściśle powiązanych zarówno z ekonomią społeczną, jak i promowaniem przedsiębiorczości społecznej należy także wskazać na aktywność takich podmiotów jak Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, agendę Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, realizującą i dystrybuującą projekty związane z upowszechnianiem gospodarki społecznej.

Wymienione wyżej podmioty tworzą lub współtworzą trwałe lub incydentalne systemowe rozwiązania dla funkcjonujących bez stałych, wspólnych struktur organizacyjnych podmiotów przedsiębiorczości społecznej, dając im tym samym możliwość rozwoju, który bez działania omówionych podmiotów, trwałby zapewne dłużej (był mniej dynamiczny).

Powiązania lokalne

Na szczeblu lokalnym funkcjonują takie podmioty jak Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej – wybierane na drodze konkursu ośrodki sprawujące pieczę merytoryczną i pobudzające rozwój ekonomii społecznej i gospodarki społecznej. W Wielkopolsce podmiotami, które pełniły i pełnią rolę takich ośrodków są między innymi Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych czy Fundacja Pomocy Wzajemnej Barka.

Mechanizm działania tych przedsiębiorstw oparty jest na wielostronnej kooperacji z podmiotami niebędącymi przedsiębiorstwami społecznymi lub spółdzielniami socjalnymi. Tego typu przedsiębiorstwa występują jako podmioty wnoszące wkład własny przedsiębiorstwa w budowanie różnego rodzaju dóbr, w postaci sił/mocy przerobowych, realizujących pomysły wytworzone z innymi podmiotami, np. jednostkami samorządu terytorialnego i przedsiębiorcami. Działaniem utrwalającym takie partnerstwo w czasie jest upowszechnianie świadomości i wiedzy o wielostronnych partnerstwach wśród społeczności lokalnej. Po pierwsze, partnerstwa muszą zyskać poparcie lokalnych władz, pozwalające zaistnieć partnerom jako element społeczności, którą współtworzą; po drugie potrzebują wsparcia lokalnych przedsiębiorców, którzy będą upatrywać w przedsiębiorcach społecznych biznesowych partnerów w skali mikro, natomiast w skali makro kolejnego rynkowego tworu, współtworzącego lokalną gospodarkę. Po trzecie, dla sukcesu przedsiębiorstwa społecznego, konieczna jest społeczna akceptacja, świadomość korzyści wynikających z tworzenia i rozwijania różnych konfiguracji podmiotów rynkowych i społecznych oraz wiedza współmieszkańców-współobywateli, jak funkcjonuje i nośnikiem jakich wartości jest przedsiębiorstwo społeczne.

Szansy rozwoju oraz uzasadnienia dla trwania partnerstw w oparciu o budowanie relacji społecznych, na równi z rynkowymi oraz opartych na budowaniu kapitału społecznego można także upatrywać w środkach unijnych i innych zewnętrznych (nieosiągalnych dla podmiotów realizujących jedynie cele związane z kumulowaniem zysków) mechanizmach finansowania. Być może to właśnie one wspomogą utrwalenie w polskim prawie dobrych praktyk rynkowych, niosących również pozafinansowe, oparte o kapitał społeczny wartości.

5.3. Macierz przedsiębiorstw społecznych

Poniższy rysunek stanowi materiał pomocniczy ilustrujący nierozłączny podział orientacji przedsiębiorstw społecznych na realizację różnych celów. Podobnie jak w przypadku przykładowej kalkulacji opłacalności funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych, warto zwrócić uwagę, że przedsiębiorstwa społeczne nie stanowią wyłącznie przetrwalnikowej formy gospodarowania dla osób niezaradnych ekonomicznie, ale przede wszystkim pozwalają na odrodzenie się zaangażowania w kwestie społeczne. Zaprezentowany odział ma charakter autorski i przygotowany został na podstawie doświadczeń badawczych autorki. Rysunek prezentuje cztery nierozłączne zbiory orientacji, na które nakierowane jest działanie różnych przedsiębiorstw społecznych w Polsce. Propozycja ta znajdzie swoje rozwinięcie w kolejnych rozdziałach niniejszego opracowania.

Rysunek 2. Macierz przedsiębiorstw społecznych. Opracowanie własne.

Powyższa wizualizacja przedstawia typy działalności, jakie realizują przedsiębiorstwa społeczne, na tle racjonalnych ekonomicznie i uzasadnionych społecznie działań. Pokazuje także, że ekonomia społeczna wprowadza do ekonomii elementy demokracji, więc w pewnym sensie jest przeciwtrendem – działaniem skierowanym przeciw tendencjom wzmocnienia wartości kapitalistycznych – stanowi zatem alternatywę dla komercjalizowania i urynkowania społeczeństwa. Działania przedsiębiorstw społecznych przedstawione zostały w czterech obszarach:

- Działania zorientowane na realizację założeń umowy społecznej:
 - budowanie miejsc pracy dla osób wykluczonych ze względu na stan zdrowia;
 - wykorzystywanie klauzul społecznych;
 - budowanie i uczestnictwo w partnerstwach publiczno-niepublicznych;
 - zorientowanie na integrację społeczną.
- Działania zorientowane na realizację założeń etycznych:
 - skoncentrowane na demokratycznych formach zarządzania;
 - reprodukcja wartości w obszarze kultury i sztuki;

- zorientowanie na rewitalizację społeczną.
- Działania zorientowane na realizację założeń socjalnych:
 - zorientowane na budowanie miejsc pracy dla osób w trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej;
 - zorientowanie na usamodzielnienie podopiecznych;
 - pośredniczenie w zdobywaniu pracy na tzw. otwartym rynku/ generowanie dotacji na usamodzielnienie gospodarcze;
- Działania zorientowane na realizację założeń ekonomicznych:
 - zorientowanie na realizację przyjętych wartości i reguł działania;
 - zorientowane na wdrażanie innowacji;
 - zorientowane na samodzielność ekonomiczną/usamodzielnienie ekonomiczne;
 - zorientowane na kreowanie trendów.

5.4. Metodyka i charakterystyka badań

Dysertacja stała się racją do gromadzenia materiału empirycznego uznanego za istotny z perspektywy osiągnięcia założonych w niej celów. Istotną jej częścią jest uporządkowane zgromadzonego materiału empirycznego oraz weryfikację efektów przeprowadzonych badań cząstkowych. W niniejszej jej części zaprezentowane zostały kluczowe z perspektywy przyjętej metodologii badań i metodyki pracy założenia niezbędne do uzyskania poznawczo trafnych rezultatów.

Cel pracy i problem badawczy

Cel główny i cele szczegółowe rozprawy doktorskiej sformułowane zostały w odniesieniu do rozpoznania badawczego poczynionego na potrzeby rozprawy doktorskiej.

Tabela 8. Cel pracy

CEL GŁÓWNY	Skonstruowanie typologii przedsiębiorczości społecznej w Polsce (w świetle przedstawionej definicji)
CELE SZCZEGÓŁOWE	<ol style="list-style-type: none"> 1) Analiza zakresu pojęciowego i rzeczowego pojęcia przedsiębiorczości społecznej; 2) Ukazanie założeń prawnych praktyki przedsiębiorczości społecznej; 3) Analiza funkcjonowania wybranych przedsiębiorstw społecznych w kontekście ekonomicznym i społecznym; 4) Diagnoza stanu przedsiębiorczości społecznej.

Źródło: opracowanie własne.

Problemem badawczym rozprawy jest **analiza problemu wymiarów przedsiębiorczości społecznej w Polsce w kontekście przykładów tych przedsiębiorstw.**

Hipotezy badawcze

W świetle celów rozprawy oraz problemu badawczego sformułowane zostały poniżej przedstawione hipotezy badawcze, które poddane będą weryfikacji w dalszej części niniejszej rozprawy:

Tabela 9. Hipotezy badawcze

H1	Zróżnicowanie typów przedsiębiorstw społecznych w Polsce jest konsekwencją wielowymiarowości oczekiwań społecznych.
H2	Istniejące ramy prawne nie obejmują wszystkich postaci przedsiębiorstw społecznych.
H3	Obecne ramy prawne odnoszone do przedsiębiorstw społecznych nie pozwalają na pełniejsze wykorzystanie potencjału ekonomii społecznej.
H4	Podmioty przedsiębiorczości społecznej spełniające jej założenia ekonomiczne dostosowują podaż do specyficznych potrzeb nieznajdujących odzwierciedlenia w istniejącej ofercie rynkowej.
Z	Gospodarka jest praktyką społeczną, uwarunkowaną kulturowo.

Źródło: Opracowanie własne.

Omówienie hipotezy I: Zróżnicowanie typów przedsiębiorstw społecznych w Polsce jest konsekwencją wielowymiarowości oczekiwań społecznych.

Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce prowadzą różnorodną działalność, której charakter warunkowany jest zarówno potencjałem i możliwościami (np. finansowymi) przedsiębiorców społecznych, jak i oczekiwaniami wyrażanymi przez konsumentów, a także prosumentów

produktów i usług oferowanych przez przedsiębiorstwa społeczne. Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce wspomagają także realizację określonych zadań publicznych szczególnie w obszarze aktywizacji zawodowej, jak i integracji społecznej. Wielowymiarowość oczekiwań jest tutaj rozumiana jako zbiór warunków z różnych wymiarów życia społecznego, jakie stawiane są przedsiębiorstwom społecznym zarówno przez państwo, rynkowych partnerów oraz przez konsumentów⁷.

W rozprawie zaproponowany został podział przedsiębiorstw społecznych ze względu na realizowane przez nie działania. Po pierwsze wyróżnione zostały przedsiębiorstwa społeczne, których działania są zorientowane na realizację założeń umowy społecznej. Są to podmioty, które zajmują się tworzeniem miejsc pracy dla osób wykluczonych m. in. z rynku pracy ze względu na stan zdrowia. Przedsiębiorstwa społeczne tego typu korzystają w swojej działalności z klauzul społecznych i możliwości budowania i uczestnictwa w partnerstwach publiczno-niepublicznych. Jednym z celów działań przedsiębiorstw społecznych jest dążenie do integracji społecznej. Po drugie wyróżnione zostały przedsiębiorstwa społeczne, których działania są zorientowane na realizację założeń etycznych. Podmioty te koncentrują się na osiągnięciu i utrzymaniu demokratycznych form zarządzania. Ich działania nakierowane są m. in. na reprodukcję wartości w obszarze kultury i sztuki. Całość działań tego typu przedsiębiorstw społecznych zorientowana jest na rewitalizację społeczną. Po trzecie wyróżnione zostały przedsiębiorstwa społeczne, których działania są zorientowane na realizację założeń socjalnych i realizację takich działań jak budowanie miejsc pracy dla osób w trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej czy usamodzielnienie podopiecznych pozostających w pieczy przedsiębiorstw społecznych. Przedsiębiorstwa społeczne, których działania są zorientowane na realizację założeń socjalnych pośredniczą w zdobywaniu pracy na tzw. otwartym rynku/ generowanie dotacji na usamodzielnienie gospodarcze. Po czwarte wyróżnione zostały przedsiębiorstwa społeczne, których działania są zorientowane na realizację założeń ekonomicznych przy założeniu działania zgodnego z przyjętymi wartościami i regułami funkcjonowania przedsiębiorstwa. Ten typ przedsiębiorstw charakteryzuje także orientacja na wdrażanie innowacji, kreowanie trendów oraz zorientowane na samodzielność ekonomiczną/ usamodzielnienie ekonomiczne. Ostatni omówiony typ przedsiębiorstw społecznych najściślej wpisuje się w dominujący sposób

⁷ Na przykład od przedsiębiorstwa społecznego zajmującego się gastronomią wymaga się przede wszystkim dostosowania do prawa krajowego związanego z funkcjonowaniem przedsiębiorstw, warunkami, których spełnienia oczekuje SANEPID czy ZAIKS, ale także realizacji działań o charakterze reintegracyjnym wobec swoich pracowników (jeśli zachodzi taka potrzeba) czy deklaracji o charakterze światopoglądowym, przejawiającym się na przykład w kooperowaniu na wolnym rynku według zasad *fair trade* czy nabywaniu ekologicznej żywności od lokalnych dostawców.

myślenia o podmiotach ekonomii społecznej i przedsiębiorstwach społecznych w Polsce, głównie ze względu na to, że podmioty wpisujące się do ostatniego omówionego typu pozostają najczęściej poza systemem ekonomii społecznej.

Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce funkcjonują na wielu płaszczyznach aktywności gospodarczej⁸. Dostępna wiedza oraz poczynione rozpoznanie badawcze pozwoliły na przedstawienie przedsiębiorstw społecznych w zaproponowanym porządku, którego celem jest zwrócenie uwagi na różnorodność tych podmiotów będącą odpowiedzią na zidentyfikowany popyt i zgłaszane do przedsiębiorstw społecznych oczekiwania związane z charakterem ich działalności oraz zadaniami, jakie mają realizować. Inną cechą specyficzną przedsiębiorstw społecznych jest to, że pozostają one blisko odbiorców swoich usług czy klientów, a relacje które tworzą mają wielokierunkowy charakter.

Omówienie hipotezy II: Istniejące ramy prawne nie obejmują wszystkich postaci przedsiębiorstw społecznych.

Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce identyfikowane są głównie przez sferę społecznej pomocniczości: politykę społeczną, organizacje charytatywne lub instytucje/organizacje zabiegające o równouprawnienie osób powracających na rynek pracy lub osób z niepełnosprawnością. Ramy działalności tych podmiotów wskazuje prawo, m.in. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach, Ustawa z dnia 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach czy Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych. Funkcjonujące w przedstawionych wyżej ramach prawnych podmioty zabiegać mogą o środki krajowe i unijne na cele takie jak integracja społeczna, rewitalizacja społeczna, ograniczanie bezrobocia i rozwoju patologii społecznych. Pozyskanie tych środków z wyżej wskazanych źródeł przez podmioty spoza wyznaczonych przez prawo ram jest trudne bądź niemożliwe.

Wśród przedsiębiorstw społecznych trudno znaleźć między innymi takie, które wspomagają rozwój postaw przedsiębiorczych, których umożliwienie prawdopodobnie nie

⁸ Poczynione rozróżnienie unaocznia różnicę pomiędzy przedsiębiorstwami zaliczanymi powszechnie do zbioru ekonomii społecznej i podmiotami gospodarki społecznej. Powszechnie przyjmuje się, że podmioty ekonomii społecznej wytwarzają głównie nieskomplikowane produkty i usługi, choć do grupy tej zaliczają się również przedsiębiorstwa społeczne, które wprowadzają na rynek innowacje, unikatowe przedmioty (m. in. rękodzielnicze) czy wyspecjalizowane usługi.

tylę ograniczy bezrobocie, co zapobiegnie jego wzrostowi. Trudno także znaleźć podmioty, które poprzez narzędzia dawane przez szeroko rozumianą kulturę (m.in. język, komunikacja, muzyka, sztuka, literatura, taniec, rzemiosło artystyczne) wspierają rewitalizację społeczną zapobiegając różnego typu patologiom społecznym.

Dostępna wiedza oraz poczynione rozpoznanie badawcze pozwoliły zidentyfikować przedsiębiorstwa społeczne, które nie zaliczają się do zbioru wyznaczonego przez polskie prawo określające ramy ekonomii społecznej⁹, a które jednocześnie spełniają wyznaczone przez nie zadania. Istnienie tego ograniczenia jest szczególnie interesujące w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, której Artykuł 20. Mówi o tym, że *Spółeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej.*

Omówienie hipotezy III: Obecne ramy prawne odnoszone do przedsiębiorstw społecznych nie pozwalają na pełniejsze wykorzystanie potencjału ekonomii społecznej.

Prawodawstwo dotyczące ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorstw społecznych rozwija się wolniej, niż nowopowstające podmioty w obszarze gospodarki społecznej. W 2009 roku powstał projekt Ustawy o przedsiębiorczości społecznej, określający definicję przedsiębiorstwa społecznego oraz cele, jakie tego typu podmioty mogą/ mają realizować. Pomimo tego, że projekt ten jest ciągle dyskutowany w środowisku instytucji i osób zajmujących się ekonomią społeczną, gospodarką społeczną i przedsiębiorczością społeczną, nie został on wprowadzony w życie. Obecne ramy prawne odnoszone do przedsiębiorstw społecznych ustawiają przedsiębiorstwa społeczne w pozycji biorców wsparcia, a nie podmiotów gospodarujących, których produkty i usługi mogą z powodzeniem konkurować na otwartym rynku. Podmioty gospodarujące, które zaliczają się do zbioru przedsiębiorstw społecznych, które chcą uzyskać dotację na swoje działania muszą zaliczać się do zbioru podmiotów ekonomii społecznej

Dostępna wiedza oraz poczynione rozpoznanie badawcze pozwoliły zidentyfikować obszary aktywności przedsiębiorstw społecznych, których rozwój mógłby być pełniejszy/ bardziej wszechstronny/ dynamiczny gdyby wspierało je polskie prawo.

⁹ Oczywiście podmioty takie jak Fundacja Centrum Amarant zapewne mogłyby z powodzeniem prowadzić spółdzielnię socjalną.

Omówienie hipotezy IV: Podmioty przedsiębiorczości społecznej spełniające jej założenia ekonomiczne dostosowują podaż do specyficznych potrzeb nieznanujących odzwierciedlenia w istniejącej ofercie rynkowej.

Przedsiębiorstwa społeczne są zazwyczaj podmiotami, których działanie wpisuje się w kontekst lokalny i pozwala realizować potrzeby, których identyfikacja dla instytucji i osób spoza lokalnego kontekstu byłaby trudniejsza (o ile w ogóle możliwa)¹⁰. Podmioty przedsiębiorczości społecznej zaspokajają potrzeby konsumentów w sposób, którego nie gwarantują przedsiębiorstwa funkcjonujące na otwartym rynku¹¹. Wokół przedsiębiorstw społecznych wytwarza się najczęściej atmosfera zaufania oparta głównie na transparentności tych przedsiębiorstw oraz inkluzywny charakter podejmowanych przez nie działań. Przedsiębiorstwa społeczne korzystają ze swoistej mody, dzięki której ich aktywność jest szeroko upowszechniana. Sposób, w jaki mówi się o przedsiębiorstwach społecznych sprawia, że podmioty te przyciągają klientów zapewniając im często unikalne produkty i usługi. Z drugiej strony, wobec podmiotów gospodarki społecznej formułowane jest oczekiwanie wyjątkowości oferowanych przez nie produktów i usług. Ta wielokierunkowa zależność powoduje, że podmioty przedsiębiorczości społecznej spełniające jej założenia ekonomiczne dostosowują podaż do specyficznych potrzeb nieznanujących odzwierciedlenia w istniejącej ofercie rynkowej.

Dostępna wiedza oraz poczynione rozpoznanie badawcze pozwoliły zidentyfikować obszary działalności przedsiębiorstw społecznych, w których konkurencja wolnego rynku jest ograniczona lub nikła, a których sukces rynkowy opiera się właśnie na wyjątkowości i unikatowości oferowanych produktów i usług.

¹⁰ Przykładem takiego przedsiębiorstwa jest Schronisko dla zwierząt Zwierzakowo w Posadówku (gmina Lwówek). Przedsiębiorstwo to opiekuje się bezpańskimi zwierzętami z terenu gmin Kuślin, Lwówek, Opalenica, Pniewy, Duszniki i Miedzichowo na podstawie zawiananego między tymi gminami porozumienia, a prowadzonej jest przez jeden z męskich Domów Pomocy Wzajemnej Fundacji Barka: *Przy domu wspólnotowym w Posadówku koło Lwówka Wielkopolskiego powstało schronisko dla psów Zwierzakowo. Mieszkańcy wspólnoty, we współpracy z pobliskimi gminami, uruchomili schronisko w formie przedsiębiorstwa społecznego i prowadzą je z dużym sukcesem. Przedsiębiorstwo cały czas się rozwija i tworzy nowe miejsca pracy. Za: Zwiazakowo – pomagając zwierzętom tworzymy miejsca pracy, <http://siecbarka.pl/wp-content/uploads/2014/11/Zwierzakowo.pdf> [dostęp: 20.03.2016].*

¹¹ Chodzi tutaj na przykład o działalność spółdzielni socjalnej Wspólny Stół, która w swojej restauracji przygotowuje posiłki z ekologicznych produktów pochodzących ze spółdzielczych łańcuchów dostaw, a jednocześnie daje pracę i wspomaga integrację społeczną osób powracających na rynek pracy po okresie długotrwałego bezrobocia.

Komentarz do wspólnego założenia hipotez: Gospodarka jest praktyką społeczną, uwarunkowaną kulturowo.

Gospodarka jako fragment ogółu praktyki społecznej jest regulowana poprzez respektowany w danej społeczności zestaw przekonań kulturowych, które wskazują pożądane cele-wartości, jak i akceptowany społecznie sposób ich osiągania. Tym samym wszystko co składa się na praktykę gospodarczą – ogół działań mających sens ekonomiczny, ale także w wielu przypadkach – pozaekonomiczny, dokonywanych jest z uwagi na obecny (historycznie i geograficznie określony) stan kultury. Zgodnie z koncepcją J. Kmity, której wykładnia jest tutaj przywoływana, na obszar gospodarczy mają wpływ (zarówno w postaci systemowych rozstrzygnięć przesądzających na przykład o ustroju gospodarczym, jak i regulujących działania jednostkowe) nie tylko przekonania o charakterze technologicznym (praktyczno-użytecznym), ale także światopoglądowe. Siła i skala ich wpływu wiąże się m.in. z coraz powszechniej respektowanym przekonaniem o społecznych zobowiązaniach biznesu. Uwikłanie światopoglądowe praktyki gospodarczej widoczne jest wyraźnie w odniesieniu do ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej. W raporcie z przeprowadzonych badań owe wartości pozaekonomiczne reprezentujące obszar kultury symbolicznej zostały wskazane w odniesieniu do wszystkich omawianych przypadków.

Pytania badawcze

Postawione w rozprawie pytania podporządkowane zostały celom i hipotezom badawczym. Stały się one podstawą zarówno do badań literaturowych, jak i terenowych (indywidualnych pogłębionych wywiadów swobodnych z dyspozycjami). Pytania badawcze podzielone zostały na 4 bloki, analogiczne do konstrukcji hipotez badawczych.

1. Jakie są oczekiwania wobec przedsiębiorstw społecznych w Polsce?
 - 1.1. Czy przedsiębiorstwa społeczne zagospodarowują lukę na określone produkty/usługi?
 - 1.2. Czy przedsiębiorstwa społeczne mogą zastąpić/uzupełnić istniejącą ofertę rynkową?
 - 1.3. Jacy klienci korzystają z usług produktów oferowanych przez przedsiębiorstwa społeczne?

- 1.4. Czy przedsiębiorstwa społeczne w Polsce wpływają na sposób konsumowania dóbr?
2. Czy polskie prawo odpowiada na potrzeby rozwijającej się przedsiębiorczości społecznej?
 - 2.1. Z jakich wzorców czerpie polska przedsiębiorczość społeczna?
 - 2.2. Jakie należy przyjąć podstawy rozstrzygnięcia czy dane przedsiębiorstwo jest przedsiębiorstwem społecznym czy nie?
3. Jak polskie prawo odpowiada na potrzeby rozwijającej się przedsiębiorczości społecznej?
 - 3.1. Jaka jest dynamika aktualizacji zapisów prawnych dotyczących przedsiębiorczości społecznej w Polsce?
 - 3.2. Czy polskie prawo uwzględnia kierunki rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce?
4. W jaki sposób przedsiębiorstwa społeczne dostosowują się do zapotrzebowani rynkowego na oferowane produkty/ usługi?

Metody i techniki badawcze

Przeprowadzone na potrzeby rozprawy badania własne dzielą się na dwie zasadnicze części. Po pierwsze są to badania teoretyczne (studia literatury przedmiotu i podmiotu oraz analiza dokumentów przedsiębiorstw). Po drugie są to badania empiryczne (badania terenowe z wykorzystaniem metod i technik takich jak indywidualne wywiady swobodne, obserwacja uczestnicząca). Dokonana została również przedstawiona wcześniej próba kalkulacji z wykorzystaniem narzędzi matematycznych dla przedsiębiorczości społecznej – opłacalności przedsiębiorczości społecznej, stanowiąca uzupełnienie badań teoretycznych i empirycznych. Kalkulacja ta powstała w oparciu o analizy desk research.

Poniższa tabela prezentuje wykorzystane w przygotowaniu niniejszego opracowania metody i techniki badawcze, w podziale na zadeklarowane cele szczegółowe rozprawy oraz reaktywne i niereaktywne metody badawcze:

Tabela 10. Wykorzystanie metod i technik badawczych w kontekście założonych celów rozprawy

CELE SZCZEGÓŁOWE/ ZADANIA BADAWCZE	ANALIZA LITERATUROW A	ANALIZA MATERIAŁÓ W ZASTANYCH (DESK RESEARCH, CASE STUDY)	BADANIA TERENOWE
ANALIZA ZAKRESU POJĘCIOWEGO I RZECZOWEGO PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I SPOŁECZNEJ	Analiza dostępnych w literaturze naukowej definicji przedsiębiorczości społecznej + analiza historyczna zmian w tej definicji.	Rzeczywistość opisana przez naukę vs. rzeczywistość funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych w Polsce – jak teoria ma się do praktyki?/ analiza porównawcza	-
UKAZANIE ZAŁOŻEŃ PRAWNYCH PRAKTYKI PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ I SPOŁECZNEJ	Badanie projektu ustawy, dokumentów statutowych podmiotów zrzeszających bądź zajmujących się przedsiębiorczością społeczną.	Opis środowisk, w ramach których funkcjonują przedsiębiorstwa społeczne/ mapowanie powiązań, analiza zależności.	Indywidualne pogłębione wywiady swobodne (IDI) z przedstawicielami przedsiębiorstw społecznych, ich interesariuszami i klientami

<p style="text-align: center;">ANALIZA FUNKCJONOWANIA WYBRANYCH PRZEDSIĘBIORSTW SPOŁECZNYCH W KONTEKŚCIE EKONOMICZNYM I SPOŁECZNYM</p>	<p>Przedsiębiorczość społeczna w dyskursie społecznym/ analiza mediowa komentarzy prasowych nt. przedsiębiorczości społecznej.</p>	<p>Ocena trwałości i skuteczności funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych, a także zasięgu ich działania/badanie monograficzne (głównie poprzez Internet) z wykorzystaniem metody wizualnej i mapowania powiązań wewnętrznych i zewnętrznych przedsiębiorstwa.</p>	<p>instytucjami współpracującymi.</p>
<p style="text-align: center;">DIAGNOZA STANU PRZEDSIĘBORCZOŚCI SPOŁECZNEJ</p>	<p>Kontrola aktualnej literatury i doniesień prasowych w dziedzinie przedsiębiorczości społecznej.</p>	<p>Bilans ekonomiczny funkcjonowania i zysków podmiotów gospodarczo-ekonomicznych, zdefiniowanych jako przedsiębiorstwa społeczne, analiza porównawcza.</p>	<p>Wywiady eksperckie z przedstawicielami środowisk związanych z przedsiębiorczością społeczną/ krytyczna kontrola jakości pracy.</p>

Źródło: opracowanie własne.

Kolejna tabela przedstawia porządek czasowy zastosowania wymienionych wyżej metod badawczych wykorzystanych w procesie badawczym.

Tabela 11. Porządek czasowy zastosowanych metod badawczych

wrzesień 2012 – luty 2013	marzec 2013 – sierpień 2013	wrzesień 2013 – luty 2014	marzec 2014 – sierpień 2014	wrzesień 2014 – luty 2015	marzec 2015 – sierpień 2015	wrzesień 2015 – luty 2016
Analiza literaturowa.						
Kontrola jakości i aktualności informacji uzyskanych w wyniku analizy literaturowej.						
Analiza materiałów zastanych: desk research, analizy porównawcze, analizy mediowe, netnografia, analizy wizualne.						
Kontrola jakości i aktualności informacji uzyskanych w wyniku analizy materiałów zastanych (desk research).						
Badania empiryczne do studiów przypadku: obserwacje uczestniczące, indywidualne pogłębione wywiady swobodne, mapowanie powiązań instytucjonalnych i analiza relacji PS z otoczeniem.						

Źródło: opracowanie własne.

Ogólna charakterystyka przeprowadzonych badań

Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest analiza problemu wymiarów przedsiębiorczości społecznej w Polsce, w kontekście przykładów funkcjonowania tych przedsiębiorstw. Do realizacji projektu wykorzystana została analiza literaturowa w czterech, istotnych z perspektywy rozprawy, wymiarach.

Tabela 12. Wymiary analizy literaturowej

ANALIZA LITERATUROWA – WYMIARY	UZASADNIENIE WYKORZYSTANIA
Historyczny	osadzenie przedsiębiorczości społecznej w czasoprzestrzeni i identyfikacja okoliczności jej powstania;
teoretyczny (nauki ekonomiczne i społeczne)	wskazanie cech definiujących przedsiębiorczość społeczną w Polsce; jednym z elementów tej analizy jest porównanie istniejących definicji przedsiębiorczości społecznej;

legislacyjny¹²	określenie ram i możliwości tworzenia przedsiębiorstw społecznych; wykrycie podmiotów wykraczających i niewykraczających poza prawne ramy nadane przedsiębiorczości społecznej w Polsce; jednym z elementów tej analizy jest projekt Ustawy o przedsiębiorczości społecznej;
Etyczny (nauki filozoficzne, w tym etyka)	identyfikacja pozaekonomicznych przyczyn i celów istnienia przedsiębiorczości społecznej.

Źródło: pracowanie własne.

Wymiar czasowy badania: badanie zrealizowane zostało w trakcie studiów doktoranckich, to jest od września 2012 do czerwca 2016r. Główna faza badań terenowych przypadła na okres od września 2014r. do lutego 2016r.

Wymiar rzeczowy badania: badaniem objęte zostały podmioty społeczno-ekonomiczne spełniające wyekstrahowane w dysertacji warunki/cechy przypisane przedsiębiorczości społecznej rozumianej jako typy zorganizowanych praktyk gospodarczych, także wykraczających poza obowiązujące dla ekonomii społecznej ramy prawne, pozytywnie waloryzowanych w odniesieniu do społecznych wartości symbolicznych oraz spełniających wymóg racjonalności ekonomicznej. Są to zarówno przedsiębiorstwa społeczne – (1) podmioty ekonomii społecznej, czyli takie podmioty, o których piszą teoretycy ekonomii społecznej, jak i (2) przedsiębiorstwa społeczne realizujące założenia ekonomii społecznej funkcjonujące poza jej formalnym obszarem), tworzące gospodarkę społeczną.

Ze względu na jakościowy charakter prowadzonych na potrzeby rozprawy badań, szczególnie w jej terenowym zakresie zastosowana została metoda triangulacji, pozwalająca na kontrolowanie rzetelności stawianych w procesie badawczym wniosków. Zgodnie z zaprezentowanym w tabeli *Porządek czasowy zastosowanych metod badawczych* układem badań, metodą badawczą towarzyszącą całości powadzonych badań była czterowymiarowa analiza literaturowa. Na podbudowie tego działania badawczego przeprowadzone zostały dalsze analizy o charakterze historyczno-porównawczym służące zbudowaniu zaprezentowanej na rysunku *Macierzy przedsiębiorstw społecznych*.

Badacz prowadzący analizy historyczne i porównawcze musi odnaleźć prawidłowości wśród wielkiej ilości szczegółów opisujących przedmiot badań. Często przyjmują one formę, którą Weber nazywał typami idealnymi – modeli pojęciowych złożonych z zasadniczych cech

¹² W analizie literaturowej wymiaru teoretycznego i legislacyjnego założyć należy, że obszary te mogą nie być pojęciowo zgodne, co oznacza, że definicje przedsiębiorczości społecznej literaturowe i prawne nie będą tożsame.

zjawisk społecznych [Babbie 2008, s. 384].

Dalsze działania badawcze skoncentrowane zostały na sukcesywnej analizie danych zastanych pozyskiwanych w toku towarzyszącemu podstawowym działaniom badawczym uczestnictwu w seminariach, konferencjach naukowych oraz konferencjach popularyzatorskich i upowszechniających, których tematem głównym bądź panelowym była ekonomia społeczna i gospodarka społeczna. W czasie trwania prac badawczych na potrzeby rozprawy, w mediach publicznych i portalach społecznościowych pojawiały się programy tematyczne i działania akcyjne dotyczące tematyki ekonomii społecznej i gospodarki społecznej, które również dostarczyły wiedzy uzupełniającej bądź inspiracji do prowadzonych działań badawczych.

W toku analiz opartych na materiałach zastanych brane były pod uwagę takie materiały jak broszury informacyjne, publikacje popularyzatorskie czy publikacje – produkty projektów unijnych i innych prowadzonych w ramach badań bądź promowania rozwoju ekonomii społecznej. W zakresie desk research zastosowano takie wspomagające metody badawcze jak badania monograficzne w Internecie i towarzyszące im analizy przekazów mediowych dotyczących ekonomii społecznej i gospodarki społecznej:

Netnografia (netnography) – rodzaj prowadzonej online albo internetowej etnografii; netnografia dostarcza wskazówek umożliwiającą adaptację procedur obserwacji uczestniczącej – planowania badań terenowych, wchodzenia w teren, gromadzenia danych kulturowych, dbałości o wysokiej jakości interpretację etnograficzną oraz o ścisłe przestrzeganie etycznych standardów prowadzenia badań – do specyficznych kontekstów funkcjonowania społeczności i kultur online, które manifestują się z wykorzystaniem komunikacji zapośredniczonej przez komputer [Kozinets 2012, s. 266].

Kolejną metodą badawczą wspomagającą jakość i rzetelność prowadzonych badań, a także przygotowującą do spotkań z kluczowymi respondentami były analizy danych wizualnych zgromadzonych za pomocą Internetu bądź podczas obserwacji uczestniczących przeprowadzonych w badanych przedsiębiorstwach społecznych:

Z grubsza rzecz biorąc można przyjąć, że interpretacje przedstawień wizualnych uznają istnienie trzech obszarów, w ramach których tworzone są znaczenia: obszar wytwarzania obrazu, obszar samego obrazu oraz obszar, w którym jest widziany przez różne publiczności [Rose 2015, s. 33].

Dzięki zastosowaniu jawnej obserwacji uczestniczącej respondenci reprezentujący badane przedsiębiorstwa społeczne czuli się bardziej swobodnie w sytuacji właściwego wywiadu badawczego, a studium przypadku wyczerpało podjętą problematykę badań.

Obserwacja daje możliwość opisu ludzkich praktyk – tego, co i jak ludzie robią – w kontekście, który jest dla nich naturalny. Może dostarczyć nieocenionych informacji na te tematy, o których badani nie opowiadają w trakcie wywiadów, ponieważ są dla nich trudne, drażliwe, kontrowersyjne albo zbyt oczywiste – i dlatego, jak sądzą, mało interesujące (Pripps, Öhlander 2011). Daje też pojęcie o podobieństwach i różnicach między ideałem a praktyką, między tym, co ludzie mówią, że robią, a tym, co robią rzeczywiście [Jemieliński 2012, s. 50].

Obserwacja pozwoliła także badaczce lepiej przygotować się do prowadzenia indywidualnych pogłębionych wywiadów swobodnych, których immanentna trudność polega na konieczności natychmiastowego dostosowania się do dynamicznej sytuacji badania:

Rozważając sposoby projektowania wywiadów, Herbert Rubin i Irene Rubin (1995) zalecają projekty elastyczne, iteracyjne i ciągłe zamiast planów domykanych już na początku, a następnie tylko wykonywanych. Elastyczność projektu oznacza, że dostosowujemy swój sposób doboru respondentów – a nawet niektóre z pytań – do postępów badań oraz do tego, co pojawia się w terenie i w naszym polu zainteresowania. Iteracyjność polega na kilkukrotnej i przeprowadzanej na kilku etapach badania zmianie sposobu dobierania próby oraz zakresu tematycznego poszczególnych wywiadów, np. poprzez zawężenie zarówno próby, jak i zakresu. Ciągłość oznacza przeprojektowywanie badań – dostosowywanie i ulepszanie projektu – w trakcie całego procesu badawczego. Autorzy wręcz zalecają włączanie w późniejszych wywiadach nowych pytań czy tematów [Flick 2012, s. 138].

Techniką wspomagającą (i porządkującą) przeprowadzone wywiady badawcze było mapowanie interesariuszy przedsiębiorstw społecznych w toku prowadzonych wywiadów. W dalszej części rozprawy zostało ono wykorzystane do zilustrowania relacji formalnych i nieformalnych, w jakich funkcjonują przedsiębiorstwa społeczne.

Całość podjętych wysiłków badawczych doprowadziła do powstania ośmiu unikalnych studiów przypadku zaprezentowanych w podziale na orientacje omówione szczegółowo w rozdziale 3. rozprawy.

Studium przypadku to jedna z kilku form badań nauk społecznych, do których należą

eksperymenty, sondaże, badania historyczne i analizy archiwalne, takie jak modelowanie ekonomiczne i statystyczne. Studium przypadku jest metodą preferowaną w sytuacjach, gdy: (1) główne pytania badawcze są pytaniami „jak” lub „dlaczego”, (2) badacz ma niewielki wpływ na fakty behawioralne oraz (3) badanie skupia się wokół zjawiska współczesnego (w przeciwieństwie do zjawisk mających wyłącznie znaczenie historyczne).

Pierwsza część dwuczłonowej definicji studium przypadku wskazuje jako przedmiot badań współczesne zjawisko („przypadek”) w jego naturalnym kontekście, zwłaszcza gdy nie da się wyznaczyć wyraźnych granic między zjawiskiem a kontekstem. Druga część definicji charakteryzuje model badania oraz sposób gromadzenia danych, podkreślając rolę triangulacji w szczególnych warunkach technicznych, kiedy badanych zmiennych jest więcej niż punktów danych [Yin 1014, s. 34].

Ogólna charakterystyka badanych obiektów

Populację generalną badania stanowią polskie podmioty społeczno-ekonomiczne, których działalność zdefiniowana została jako przedsiębiorczość społeczna. Jednostką badania są podmioty ekonomiczne w Polsce realizujące wynikające z analizy literaturowej założenia przedsiębiorczości społecznej.

W badaniu zastosowany został celowy dobór próby, wynikający z charakterystyki populacji generalnej uniemożliwiającej między innymi porównania o charakterze ilościowy ¹³. Jak piszą autorki *Projektowania badań społeczno-ekonomicznych. Rekomendacje i praktyka badawcza*:

Badania jakościowe charakteryzuje perspektywa obiektu badanego, co oznacza, że pojęcia i kategorie ujęte w hipotezach badawczych są formułowane w języku jednostki badanej. Z tego względu są one subiektywne i nieporównywalne, co uniemożliwia odnoszenie ich do zbiorowości wszystkich jednostek. Koncentrują się na postrzeganiu i interpretowaniu rzeczywistości przez jednostkę i z tego powodu cechuje je indywidualizacja pomiaru [Rószkiewicz, Perek-Białas, Węzak-Białowolska, Zięba-Pietrzak 2013, s. 31].

¹³ Ze względu na to, że do próby badawczej zaliczone zostały przedsiębiorstwa społeczne uznane w polskim prawie (zaliczane do podmiotów ES), jak i przedsiębiorstwa uznane za społeczne w świetle niniejszej niemożliwe do przeprowadzenia były m.in. zestawienia statystyczne dotyczące zatrudnienia w tych przedsiębiorstwach.

Wynikająca z zastosowania badań jakościowych indywidualizacja podziału zdaje się najlepiej oddawać istotę funkcjonowania omawianych w rozprawie przedsiębiorstw społecznych. Dalej autorki piszą:

Badania jakościowe dostarczają wyobrażeń, w jaki sposób poszczególne jednostki mogą postrzegać i oceniać rzeczywistość oraz wyjaśniają mechanizm tworzenia się poszczególnych opinii i postaw. Pozwalają zatem zrozumieć mechanizmy kształtowania się pozytywnych lub negatywnych stanowisk wobec obiektów, zjawisk i procesów. Natomiast nie rozstrzygają, na ile poglądy te i tworzące je mechanizmy są typowe lub marginalne w populacji wszystkich jednostek [Rószkiewicz, Perek-Białas, Węzak-Białowolska, Zięba-Pietrzak 2013, s. 32].

Za zasadne uznano także zastosowanie metody kuli śnieżkowej w poszukiwaniu respondentów z otoczenia społeczno-ekonomiczno-gospodarczego (np. JST, partnerzy biznesowi, klienci, odbiorcy indywidualni) podmiotów przedsiębiorczości społecznej.

Zrealizowane badanie jakościowe obejmuje przedsiębiorstwa społeczne z całego kraju, jednak głównym zainteresowaniem objęte zostały podmioty gospodarki społecznej mające swoją siedzibę w Wielkopolsce, a szczególnie w Poznaniu.

Przyjęty i powyżej opisany dobór próby badawczej niósł za sobą szereg konsekwencji związanych zarówno z przebiegiem samego procesu badawczego, jak i jakością procesu weryfikacji hipotez badawczych rozprawy. Ze względu na wskazane tu powody uznano za zasadne zaprezentowanie w poniższej tabeli argumentów towarzyszących decyzji o doborze próby.

Tabela 13. Analiza SWAT - możliwości i ograniczenia próby badawczej

KRYTERIUM ANALIZY	MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
OBSZAR BADAŃ TEORETYCZNYCH	czasoprzestrzeń badań obejmuje obszar państwa polskiego, również w czasie zaborów;	-
OBSZAR BADAŃ EMPIRYCZNYCH	dane przeglądowe dotyczące przedsiębiorstw społecznych w Polsce pozwalają dokonać porównań o charakterze jakościowym; zbudowanie tła do badań case study	niższa niż w przypadku case study dokładność zebranych danych
OBSZAR BADAŃ EMPIRYCZNYCH - CASE STUDY	badania skumulowane są na obszarze miasta Poznania, co pozwala na budowanie rekomendacji na poziomie jednostek administracyjnych rządu i samorządu oraz lokalnego rynku	reprezentatywność wniosków i rekomendacji dotyczących przedsiębiorczości społecznej wymagałaby dokonania podobnych analiz w pozostałych 15 województwach – zwiększyłby się nakład pracy przy uzyskaniu podobnego jej efektu

Źródło: opracowanie własne.

Dokonany w taki sposób dobór próby nie jest jedynym możliwym rozwiązaniem badawczym. Uznaję jednak, że w świetle warunków, które towarzyszyły powstawaniu niniejszej rozprawy przyjęty dobór próby jest optymalny.

6. Przedsiębiorstwa społeczne – studia przypadków

Rozdział *Przedsiębiorstwa społeczne – studia przypadków* prezentuje efekty przeprowadzonych na potrzeby rozprawy badań empirycznych. Znajduje się w nim szczegółowy opis ośmiu analizowanych z zastosowaniem triangulacji przypadków przedsiębiorstw społecznych z terenu miasta Poznania podzielonych zgodnie z porządkiem zaproponowanym w *Macierzy przedsiębiorstw społecznych* przedstawionej w rozdziale 5. niniejszego opracowania.

Cechą wspólną analizowanych przedsiębiorstw jest to, jak realizują cele ekonomiczne (prowadzą działalność zarobkową, są względnie niezależne ekonomicznie, osiągają wyniki finansowe wystarczające do funkcjonowania, a w niektórych przypadkach do ekspansji rynkowej). Różnicuje je to, w jaki sposób realizowane są w nich cele społeczne. Informacje te zostały przedstawione w poszczególnych studiach przypadków.

6.1. Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń umowy społecznej

Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń umowy społecznej korzystają w głównej mierze z rozstrzygnięć legislacyjnych wynikających z przyjętych w Polsce założeń ekonomii społecznej. Po drugie, do tej kategorii przedsiębiorstw społecznych zakwalifikowane zostały podmioty, których działalność bazuje na przyjętej i ciągle wypracowywanej na nowo zgodzie na różnorodność zarówno członków przedsiębiorstwa społecznego, jak i odbiorców ich produktów i usług.

6.1.1. Spółdzielnia socjalna **Dobra Spółdzielnia Socjalna**

Dobra Spółdzielnia Socjalna powstała w początkach 2015 roku. Jej założycielami były dwie organizacje zajmujące się integracją społeczną osób z niepełnosprawnością intelektualną na każdym etapie życia: Stowarzyszenie „Na Tak” i Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną. **Dobra Spółdzielnia Socjalna** działa głównie na terenie dzielnicy Stare Miasto, gdzie prowadzi kawiarnię, choć jest obecna także w innych punktach miasta ze względu na prowadzone usługi cateringowe. W **Dobrej** zatrudnionych jest osiem osób, z czego dwie pracują w pełnym wymiarze czasu pracy, a

pozostałe (głównie osoby niepełnosprawne) na ½ etatu. Działalność spółdzielni wspierana jest przez wolontariuszy, najczęściej studentów kierunków pedagogicznych, którzy przy okazji wolontariatu realizują w **Dobrej** praktyki i staże studenckie.

Spółdzielnia, prócz podstawowej działalności o charakterze gastronomicznym organizuje spotkania z ciekawymi ludźmi (np. z joginem śmiechu), warsztaty dla dzieci (np. warsztaty balonowe), warsztaty artystyczne (np. Śpiewogranie), spotkania środowisk kobiecych i spotkania środowiska osób z niepełnosprawnością intelektualną. W **Dobrej** można także zakupić wyroby rękodzielnicze wytwarzane na warsztatach terapii zajęciowej.

RAMOWY OPIS PRZEDSIĘBIORSTWA <i>DOBRA SPÓŁDZIELNIA SOCJALNA</i> ¹			
FORMA PRAWNA	spółdzielnia socjalna		
ORGAN ZAŁOŻYCIELSKI	osoby prawne		
ROK ZAŁOŻENIA	2015	TERYTORIUM DZIAŁANIA	Dzielnica Stare Miasto, m. Poznań
LICZBA CZŁONKÓW/SPÓŁDZIELCÓW/PACOWNIKÓW			2x1 + 6x 1/2 etatów
CZY PODMIOT JEST PES W ROZUMIENIU POLSKIEGO PRAWA?			Tak
CZYNNIKI DECYDUJĄCE O TYM, ŻE DOBRA SPÓŁDZIELNIA SOCJALNA JEST PS:		<ul style="list-style-type: none"> • Reintegracja zawodowa osób z niepełnosprawnością intelektualną; • promocja zatrudnienia osób z niepełnosprawnością intelektualną; • działania o charakterze kulturowym, edukacyjnym i integracyjnym skierowane do otoczenia społecznego. 	

Rysunek 3. Ramowy opis przedsiębiorstwa *Dobra Spółdzielnia Socjalna*. Opracowanie własne.

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Dobra Spółdzielnia Socjalna powstała z inicjatywy dwóch osób – specjalistów z dziedziny wsparcia osób niepełnosprawnych, które poszukiwały bardziej rozbudowanych alternatyw dla prowadzonych wcześniej warsztatów terapii zajęciowej. Zarządcy spółdzielni spotkali się przy okazji specjalistycznych szkoleń finansowanych ze środków unijnych związanych z tematyką przedsiębiorczości.

Zaczęło się przeszło dwa lata temu, osobno u mnie i osobno u Dominika (prezesa Dobrej

¹ Stan na luty 2016. Poniższa tabela zawiera podstawowe informacje dotyczące formy prawnej, organu założycielskiego, roku założenia, terytorium działania, liczby członków, stanu prawnego i specyfiki działalności przedsiębiorstwa społecznego. Opis każdego z badanych przedsiębiorstw społecznych opatrzony został takim opracowaniem.

Spółdzielni Socjalnej), a spotkaliśmy się w jednym projekcie. Wyrosło to z takiej frustracji, że nie ma perspektywy, jeśli chodzi o mój rozwój zawodowy, ale też nie ma perspektywy dla osób, z którymi ja pracuję czyli dla osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Dyskusje nad pomysłem założenia spółdzielni, w której zatrudniane byłyby osoby z niepełnosprawnością intelektualną były swoistą innowacją² na lokalnym rynku pracy. Uwzględniały to, że w pracownikami spółdzielni zatrudnionymi na podstawie spółdzielczej umowy o pracę mogą być osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

Szukałam rozwiązania w systemie, ale go nie znalazłam i stwierdziłam, że trzeba zadziałać samej, a wtedy uruchomiony został projekt Innowacje dla Zakładów Terapii Zajęciowej w Stowarzyszeniu na Rzecz Spółdzielni Socjalnych i z ciekawości tam przystąpiliśmy jako Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Uruchomione w projekcie działania przewidywały uczestnictwo w serii warsztatów. Pierwsza jego część oparta była o formułę spotkań dyskusyjnych. Ostatecznie **Dobłą** zdecydowały się założyć dwa podmioty – osoby prawne: Stowarzyszenie „Na Tak” oraz Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną. Podczas trwającego rok etapu (właściwe otwarcie projektu) odbywały się szkolenia dotyczące m. in spółdzielczości i roli lidera spółdzielni. W projekcie brało wstępnie udział więcej osób, ale ostatecznie nie wszystkie pracują w przedsiębiorstwie.

My się dogadaliśmy z Dominikiem (prezesem) i ze Stowarzyszeniem „Na Tak” i te dwa stowarzyszenia (wraz z Polskim Stowarzyszeniem na Rzecz Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną) ostały się w tym projekcie i tylko my się zdecydowaliśmy, że chcemy dalej kontynuować taką drogę i założyć spółdzielnię [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Pomimo podjętych starań, nie udało się uzyskać dotacji na otwarcie **Dobrej** w ramach projektu *Innowacje dla Warsztatów Terapii Zajęciowej*. Przeszkodą okazał się brak

² Od kwietnia 2015 roku działa Spółdzielnia Socjalna Furia zatrudniająca osoby z autyzmem. Furia zajmuje się szyciem zabawek-przytulanek, między innymi dla osób cierpiących na autyzm, ale także produkcją gadżetów dla biznesu. Spółdzielnię założyła Fundacja na Rzecz Integracji Osób Niepełnosprawnych i Autystycznych Fiona. Dąbkowski B., *Spółdzielnia socjalna "Furia" stworzy przytulanki i gadzety dla biznesu*, <http://www.gloswielkopolski.pl/artukul/3840185.spoldzielnia-socjalna-furia-stworzy-przytulanki-i-gadzety-dla-biznesu.id.t.html> [dostęp: 30.05.2016].

możliwości uzyskania lokalu gastronomicznego w pożądanej lokalizacji, umożliwiającego pracę osobom z niepełnosprawnością intelektualną, co z kolei spowodowało brak możliwości sfinalizowania biznesplanu niezbędnego do skorzystania z projektowego dofinansowania. Ostatecznie spółdzielnię udało się założyć w projekcie poświęconym rozwojowi podmiotów ekonomii społecznej, realizowanym przez Fundację Pomocy Wzajemnej Barka. Otwarcie spółdzielni wsparli urzędnicy i działacze samorządowi.

Później się okazało, że możemy przystąpić do projektu Fundacji Pomocy Wzajemnej Barka i tam od nowa zaczęliśmy wszystko, parę miesięcy szkoleń, ale już wiedzieliśmy, że uda nam się ten lokal uzyskać przy naprawdę dużym zaangażowaniu różnych osób: radnych, dyrektorów Zarządu Komunalnego Zasobów Lokalowych. To się udało i mogliśmy napisać biznesplan oparty o ten lokal (...) [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Lokal, w którym działa **Dobra** jest własnością Zarządu Komunalnego Zasobów Lokalowych. Został on przekazany przedsiębiorstwu na zasadzie użyczenia. Dostosowanie lokalu do działalności gastronomicznej osób z niepełnosprawnością intelektualną sfinansowane zostało ze środków własnych spółdzielni.

Charakterystyka przedsiębiorców

O podstawy formalno-prawne funkcjonowania spółdzielni troszczą się jej prezes i wiceprezes, a jednocześnie terapeuci zawodowo zaangażowani we współpracę z osobami z niepełnosprawnością intelektualną. Ich postawa wobec pracy w spółdzielni wiąże się z większym niż etatowe zaangażowaniem w działalność przedsiębiorstwa.

Ja z Dominikiem (prezesem) pracujemy non stop. Praca związana z tym miejscem, to jest praca koncepcyjna (...). To jest takie miejsce, gdzie od naszego zaangażowania i kreatywności zależy czy ono będzie istniało i się rozwijało [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Pozostałymi spółdzielcami – pracownikami **Dobrej** są osoby z niepełnosprawnością intelektualną zrekrutowane z grona uczestników warsztatów terapii zajęciowej prowadzonych przez liderów organizacji. Wszyscy spółdzielcy i pracownicy przedsiębiorstwa odpowiadają za tworzenie inkluzywnej atmosfery tego miejsca. Wrażenie to dodatkowo wzmacnia wystrój prowadzonej przez spółdzielnię kawiarni, nawiązujący do idei

równości i kooperacji. Całość pomysłu na kawiarnię osnuta jest wokół słowa „dobro”. Tabliczka nad przedstawionym na poniższym zdjęciu stołem głosi napis „dobry stół współlistnienia” odwołujący się do realizowanej w spółdzielni idei integracji.

Zdjęcie 1. Dobry stół współlistnienia w Spółdzielni Socjalnej Dobra. Fotografia własna.

Na chwilę obecną w **Dobrej** zatrudnionych jest na pół etatu sześć osób z niepełnosprawnością i trzy osoby pełnosprawne. W porównaniu do stanu wyjściowego **Dobra** zwiększyła zatrudnienie o 100%.

Przy tym projekcie (projekt Barki) my od początku wiedzieliśmy [...] od początku musieliśmy się zadeklarować, jakie osoby wybieramy. Od początku trzy osoby są z nami, a teraz pracuje łącznie 6 osób z niepełnosprawnością [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Wiceprezes spółdzielni jest na stałe zatrudniona na stanowisku asystentki pracy w warsztacie terapii zajęciowej. Do zarządzania **Dobłą** została oddelegowana przez osoby prawne –

formalnych założycieli spółdzielni. Taką sytuację wymusza sytuacja finansowa przedsiębiorstwa. W przyszłości planowane jest zatrudnienie wiceprezes spółdzielni.

Wśród ważnych czynników wyróżniających **Dobrą** na tle innych przedsiębiorstw społecznych warto zwrócić uwagę na specyficzne podejście do pracownika, oparte o wykorzystywanie jego mocnych stron i talentów. Takie podejście do pracowników spółdzielni jest zbieżne z aktualnymi trendami w edukacji oraz przedsiębiorczości.³

Myślę, że na takim podejściu więcej zyskujemy. Pracownik jest doceniony, a przez to bardziej zaangażowany i wszyscy na tym zyskują [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Przedsiębiorcy zwracają szczególną uwagę na stałość zatrudnienia pracowników spółdzielni twierdząc, że stabilizacja w tym zakresie zwiększa efektywność ich pracy. Cele w badanym przedsiębiorstwie społecznym są przede wszystkim zorientowane na możliwości jednostki, a w drugiej kolejności na cele organizacji.

My nie chcemy pracowników zmieniać, tylko szukać dla nich różnych rozwiązań, stanowisk, bazując na ich mocnych stronach. Jak są jakieś problemy, to szukamy różnych rozwiązań, żeby z nich wybrnąć [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Pomimo tego, że spółdzielcy dysponują różnym kapitałem ludzkim, dynamiką pracy czy umiejętnością budowania relacji, kawiarnia realizuje określone standardy wyrażające się między innymi w służbowym ubiorze i jakości realizowanych usług. Dowodem na skuteczność tej strategii jest rosnąca liczba klientów i sympatyków **Dobrej Spółdzielni Socjalnej**.

Poniższe zdjęcie przedstawia pracownicę spółdzielni w stroju służbowym przy kontuarze w **Dobrej**.

³ Obecnie w dziedzinie edukacji mówi się o kładzeniu nacisku na rozwój talentów; w zarządzaniu z kolei mówi się o empowermentie jako sposobie na zwiększanie efektywności pracowników.

Zdjęcie 2. Pracownica przy kontuarze w Dobrej. Fotografia własna.

Działania i produkty przedsiębiorstwa

W swojej podstawowej ofercie przedsiębiorstwo serwuje ofertę lunchową, przekąski oraz kawę i wyroby cukiernicze własnego wypieku. W **Dobrej** można zakupić wypiekany na miejscu chleb. Wszystkie dania serwowane w kawiarni przygotowywane są z naturalnych produktów. **Dobra** oferuje tzw. miodek majowy czyli syrop z kwiatu mniszka lekarskiego, który zerwany został w akcji społecznościowej⁴ kawiarni.

Wygrywamy tym, że to jest dobry produkt, bo to jest chleb, który sami robimy, bez żadnych ulepszcaczy i to, co oferujemy w kanapce jest świeże, dobre i z dobrych źródeł. Staramy się, żeby to było atutem i na tym wygrywamy, bo przychodzą goście, którzy kupowali gdzie indziej i zostają u nas [Agnieszka Frankowska, wiceprezesa Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

⁴ W dniach od 8 kwietnia do 21 kwietnia prowadzona była *Akcja mlecz dla Dobrej*, do której mogli przyłączyć się sympatycy przedsiębiorstwa. Polegała ona na zbieraniu i dostarczeniu do spółdzielni kwiatów mniszka lekarskiego, z których następnie przyrządzony został syrop serwowany w spółdzielczej kawiarni.

Spółdzielnia wplata swoją nazwę w ideę przyświecającą tworzeniu serwowanych produktów. Według wiceprezes spółdzielni strategia ta sprawdza się przynosząc przedsiębiorstwu coraz to nowych stałych klientów.

Nasz marketing budujemy nie tylko wokół tego, że to jest biznes społeczny, ale wokół dobrego produktu i jak na razie to się sprawdza [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Kawiarnia serwuje wszystkie swoje produkty na miejscu i na wynos. W **Dobrej** można spróbować *dobrej* herbaty i zaznajomić się z wartościami wyznawanymi w spółdzielni i przez spółdzielców. Poniższe zdjęcie przedstawia kredens z herbatą, przy którym zapoznać się można z informacjami dotyczącymi trzeciego sektora upowszechnianymi w przedsiębiorstwie.

Zdjęcie 3. Kredens z produktami sprzedawanymi w Dobrej. Fotografia własna.

Dobra śmiało wkracza w rynkową konkurencję wychodząc naprzeciw potrzebom klientów. Ze względu na to, że spółdzielcy nie pracują w godzinach wieczornych przedsiębiorstwo poszerzyło swoją ofertę tak, by przyciągnąć nią klientów chcących odwiedzić to miejsce w porze lunchowej i obiadowej.

Mieliśmy na początku założenie trochę inne, że będziemy kawiarnią, ale liczyliśmy się z tym, że trzeba będzie zweryfikować ten profil. My jesteśmy czynni od 8:00 do 18:00, a ludzie są przyzwyczajeni, że kawiarnia jest otwarta wieczorami, więc tutaj musieliśmy poszerzyć ofertę, bo były potrzebne bardziej konkretne propozycje lunchowo-obiadowe [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Sfera finansowa działalności

Finansowanie działalności **Dobrej** pochodzi z kilku źródeł. Po pierwsze, na etapie rozruchu, przedsiębiorstwo skorzystało ze środków unijnych przekazanych w ramach prowadzonego projektu przez Fundację Pomocy Wzajemnej Barka. Po drugie spółdzielcy zorganizowali na portalu crowdfundingowym PolakPotrafi.pl społeczną akcję zbiórki pieniężnej, która pozwoliła dokończyć modernizację przestrzeni kawiarni, gdyż środki projektowe okazały się niewystarczające. Po trzecie, obecnie głównym źródłem utrzymania spółdzielni są przychody z działalności gastronomicznej.

Na starcie dostaliśmy dofinansowanie w wysokości 100 tysięcy złotych, które okazało się nie w pełni wystarczające, bo to był lokal w pełni do przystosowania jeśli chodzi o gastronomię więc jeszcze trochę tam brakowało. Mieliśmy akcję na PolakPotrafi.pl, finansowanie społecznościowe [...], no i tam też zdobyliśmy około 20 tysięcy złotych i dzięki tym pieniądzom pozapinaliśmy biznesplan [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Według wiceprezes spółdzielni udzielającej wywiadu badawczego bilans działalności przedsiębiorstwa wskazuje na jego dobrą sytuację finansową, tym bardziej, że na podstawie obserwacji dotychczasowego wzrostu sprzedaży w **Dobrej** wnioskować można, że zyski przedsiębiorstwa będą rosły.

Teraz po przeszło pół roku robiliśmy wstępne podsumowanie finansowe naszej działalności i wyszło na to, że jesteśmy na minusie około 3 tysięcy złotych. [...] Liczyliśmy się z tym, bo gastronomia przynosi zyski po około roku, półtora. Nie wygląda to źle, a właściwie wygląda dobrze [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Pomimo tego, że **Dobra**, w sensie zatrudniania osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz pod względem organizacji pracy, jest organizacją innowacyjną, to w sferze

przedsiębiorczości pozostaje organizacją uczącą się. Zaistniałe i ewentualne trudności wynikające z takiego stanu rzeczy (swego rodzaju konieczności uczenia się na własnych błędach) nie wpływają na model ekonomiczny funkcjonowania przedsiębiorstwa, którego jednym z filarów jest terminowa wypłata wynagrodzeń pracownikom spółdzielni.

Zawsze jest trudno na koniec miesiąca, bo trzeba bardzo dokładnie zbierać pieniądze na wypłaty i na dodatkowe rzeczy. Na wypłaty i ZUS-y mamy [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Takie podejście do gospodarowania ma, według respondentki udzielającej wywiadu w imieniu spółdzielni, zapewnić długofalowy sukces przedsiębiorstwa wyrażający się w jego efektywnym pod względem ekonomicznym trwaniu.

Takie mamy podejście, że pracujemy na dalekosiężny cel. Wiemy, że nie od razu, ale później będą te zyski [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa

Ze względu na swój specyficzny charakter i działalność **Spółdzielnia Socjalna Dobra** przyciąga szerokie grono wspierających ją osób. Wśród odbiorców indywidualnych usług i produktów spółdzielni dominują pracownicy okolicznych firm i instytucji. Spółdzielnia uruchamia specjalne pakiety lojalnościowe oraz usługi związane z dostarczaniem swoich produktów. Relacje pomiędzy **Dobłą** a najbliższym sąsiedztwem są w dużej mierze kształtowane przez jej pracowników. Spółdzielnia uruchomiła sprzedaż kanapek z opcją dostarczania do miejsca pracy, która według relacji respondentki, sprawdza się.

Trochę miałam obawy przed tym sprzedawaniem (kanapek z dostawą), ale dobrze mnie przyjęli (potencjalni klienci i klienci). Czasami sprzedamy, a czasami nie, ale ludzie są pozytywnie nastawieni [Magdalena, pracownica Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Bywalcami spółdzielni są także środowiska osób z niepełnosprawnością intelektualną, a także osoby przychodzące kupić w **Dobrej** sprawdzone produkty takie jak chleb czy słodkie wypieki.

Dobra realizuje spółdzielczy łańcuch dostaw w skali lokalnej. Ze względu na to, że kawiarnia w obecnej lokalizacji nie ma możliwości samodzielnego przygotowywania pierogów, zamawia je w spółdzielni socjalnej Stara Łubianka⁵.

Pierogi akurat nie są nasze, ale kontynuujemy ideę spółdzielczą, bo pierogi są ze Starej Łubianki, też ze spółdzielni [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Wiceprezes upatruje szansę rozwoju działalności spółdzielni w możliwościach jakie daje coraz bardziej popularny i świadomie wdrażany przez przedsiębiorstwa CSR. Na chwilę obecną relacja ta rozwija się poprzez świadczenie przez **Dobrá** usług cateringowych.

My chcemy jeszcze więcej wyciągnąć z działki CSR. Myślę, że to w Polsce zaczyna się rozwijać, szczególnie te firmy, które mają korzenie za granicą dbają o to, no ale trzeba dotrzeć z naszą ofertą czy dostosować ofertę. Jest parę firm, z którymi współpraca zaistniała na zasadzie cateringu [Agnieszka Frankowska, wiceprezeska Dobrej Spółdzielni Socjalnej].

Poza produktami spożywczymi **Dobra** oferuje w sprzedaży przedmioty wytworzone przez członków warsztatów terapii zajęciowej, które również przyciągają specyficzne grono odbiorców. Spółdzielnia przez szeroko zakrojoną działalność przyciąga do swojej siedziby: tu odbywają się spotkania organów założycielskich, wizyty studyjne, studentów, którzy chcą zrealizować w tym miejscu praktyki bądź staż zawodowy. Z dobrych praktyk wypracowanych w spółdzielni korzystają inne podmioty z Polski⁶.

⁵ Spółdzielnia Socjalna Stara Łubianka dostarcza także swoje produkty do prowadzonej w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Wielkopolskiego Kantyny. *Kantyna: rzecz o pieczeniu chleba*, <http://www.rops.poznan.pl/aktualnosci/kantyna-rzecz-o-pieczeniu-chleba.html>, [dostęp: 05.06.2016].

⁶ W 2016 roku, w Warszawie otwarta została klubokawiarnia *Życie jest fajne*, która zatrudnia osoby cierpiące na autyzm. Spółdzielcy z tego przedsiębiorstwa społecznego korzystali z wiedzy i doświadczenia Dobrej. Cieślak-Uniejewska E., *Hipster z misją*, <http://kukbuk.com.pl/gotuje-sie/4704.hipster-z-misja> [dostęp: 27.04.2016].

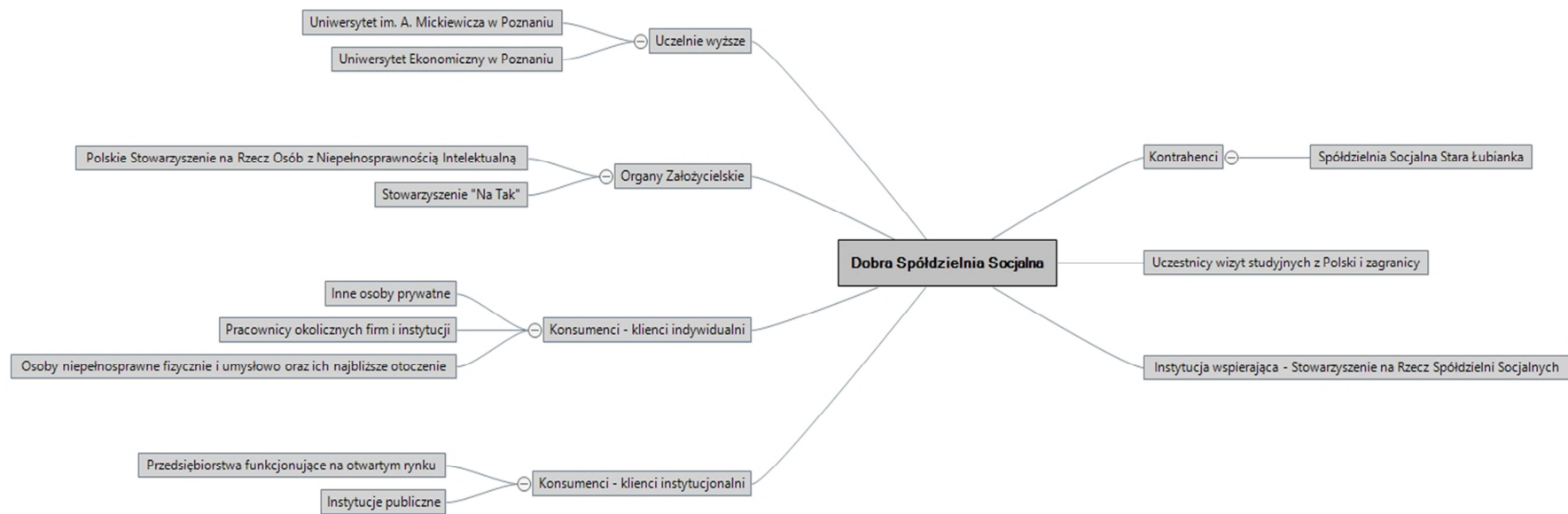

Zdjęcie 4. Witryna z produktami hand-made. Fotografia własna.

Zdjęcie 5. Przedmioty wytworzone podczas warsztatów terapii zajęciowej do zakupienia w dobrej. Fotografia własna.

W przyszłości spółdzielcy planują otworzyć drugi lokal, który stanowiłby częściowo zaplecze produkcyjne **Dobrej** – palarnię kawy i piekarnię oraz wytwórnię past do chleba. W nowej lokalizacji, najlepiej biurowcu, miałyby także powstać kawiarnia z dostępem zarówno dla pracowników budynku, jak i przechodniów. Faktyczne działania w tej kwestii ma poprzedzić rozeznanie rynku pod kątem potencjalnych instytucjonalnych odbiorców tych usług.

Rysunek 4. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Dobra Spółdzielnia Socjalna. Opracowanie własne.

Dlaczego Dobra Spółdzielnia Socjalna jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje realizacja założeń umowy społecznej?

Dobra Spółdzielnia Socjalna została zaklasyfikowana do przedsiębiorstw społecznych, w których dominuje realizacja założeń umowy społecznej ze względu na wykorzystywanie mechanizmów prawnych świadczących o postawach przedsiębiorczych jej twórców oraz ze względu na inkluzywny charakter realizowanych działań.

Spółdzielnia tworząc przedsiębiorstwo społeczne skorzystała z możliwości, jakie dawało polskie prawo oraz dostępne w czasie jej powstawania fundusze. Wykorzystała w tym celu wsparcie środowisk eksperckich (Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych oraz Fundacja Pomocy Wzajemnej Barka) oraz szeroko rozumianej opinii publicznej, angażując jej lokalnych aktorów (urzędnicy miejscy i działacze samorządowi) w proces tworzenia przedsiębiorstwa, a następnie w proces zakorzeniania go w świadomości społecznej.

6.1.2. Spółdzielnia socjalna Wspólny Stół

Spółdzielnia socjalna **Wspólny Stół** jest przedsiębiorstwem społecznym wpisującym się w ramy polskiego prawa. Organami założycielskimi tego podmiotu są stowarzyszenia stanowiące część Fundacji Barka: Stowarzyszenie Wydawnicze Barki i Stowarzyszenie Sportowe na Rzecz Integracji Barka. **Wspólny Stół** funkcjonuje od połowy 2015 roku, a jego siedziba ulokowana jest na Śródcie położonej w dzielnicy Nowe Miasto. Spółdzielnia zrzesza piętnaście osób, z czego czternaście znajduje w niej stałe zatrudnienie.

Głównym przedmiotem działalności **Wspólnego Stołu** jest gastronomia. Spółdzielnia prowadzi ogólnodostępną restaurację, świadczy usługi śniadaniowe dla gości hotelu znajdującego się na wyższych kondygnacjach siedziby działalności spółdzielni. We **Wspólnym Stole** organizowane są imprezy firmowe, a także spotkania integracyjne pracowników spółdzielni. Restauracja prowadzi także działalność cateringową.

RAMOWY OPIS PRZEDSIĘBIORSTWA WSPÓLNY STÓŁ ¹			
FORMA PRAWNA	spółdzielnia socjalna		
ORGAN ZAŁOŻYCIELSKI	Stowarzyszenie Wydawnicze Barki i Stowarzyszenie Sportowe na Rzecz Integracji Barka		
ROK ZAŁOŻENIA	2015	TERYTORIUM	dzielnica Nowe

¹ Stan na marzec 2016.

	DZIAŁANIA	Miasto, m. Poznań
LICZBA CZŁONKÓW/SPÓŁDZIELCÓW/PRACOWNIKÓW		15
CZY PODMIOT JEST PES W ROZUMIENIU POLSKIEGO PRAWA?		tak
CZYNNIKI DECYDUJĄCE O TYM, ŻE WSPÓLNY STÓŁ JEST PS:	<ul style="list-style-type: none"> • Współpraca z lokalnym przedsiębiorcą w ramach inicjatywy Jeremy; • działania na rzecz reintegracji zawodowej i społecznej osób zatrudnionych; • promocja spółdzielczości socjalnej jako formy gospodarowania. 	

Rysunek 5. Ramowy opis przedsiębiorstwa *Wspólny Stół*. Opracowanie własne.

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Spółdzielnia socjalna **Wspólny Stół** założona została w sierpniu 2015 roku z funduszy z projektu Wielkopolskie Centrum Ekonomii Solidarnej realizowanego przez Fundację Pomocy Wzajemnej Barka, w jednej z rewitalizowanych śródeckich kamienic.

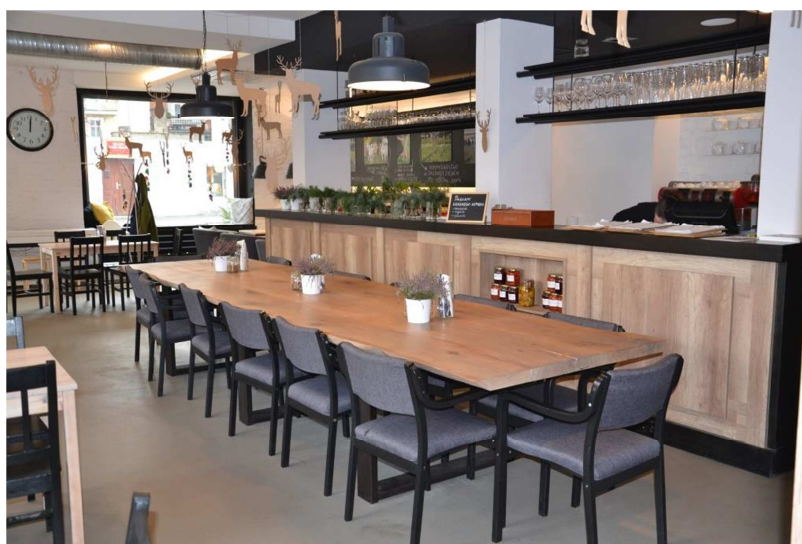
Wspólny Stół powstał z inicjatywy dwóch stowarzyszeń – to jest spółdzielnia osób prawnych. Stowarzyszenie Wydawnicze Barki i Stowarzyszenie Sportowe na Rzecz Integracji Barka założyły to przedsiębiorstwo i otrzymaliśmy część funduszy z projektu Wielkopolskie Centrum Ekonomii Solidarnej, który Barka realizowała jeszcze w starym roku (2015), no i szukaliśmy miejsca i zależało nam na tym, by to miejsce było w miarę blisko siedziby Barki [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Założenie **Wspólnego Stołu** na Śródcie jest efektem partnerstwa zawiązanego pomiędzy organizacją trzeciosektorową, a biznesem. Przedsiębiorstwo rewitalizujące śródecką kamienicę skorzystało ze wsparcia finansowego inicjatywy Jeremie², u którego założen leży zasada mówiąca o tym, że projekty realizowane z jej środków muszą urzeczywistniać element rewitalizacji społecznej. Spółdzielnia socjalna **Wspólny Stół** powstała zatem z potrzeby realizacji działań trzeciosektorowych oraz w wyniku zaspokojenia potrzeb zgłaszanych przez biznes.

² „JEREMIE (ang. *Joint European Resources for Micro-to-Medium Enterprises* - **Wspólne zasoby dla małych i średnich przedsiębiorstw**) to inicjatywa pozadotacyjnego wsparcia powołana w 2007 r. przez Komisję Europejską i Europejski Bank Inwestycyjny. JEREMIE to mechanizm, którego działanie odchodzi od tradycyjnego dotacyjnego wsparcia na rzecz mechanizmu odnawialnego (rewolwingowego) (kredyty, pożyczki oraz poręczenia dla firm a także inne instrumenty kapitałowe). Jej ideą jest ułatwienie dostępu do finansowania dla mikro, małych i średnich przedsiębiorstw poprzez oferowanie im dedykowanych instrumentów inżynierii finansowej.” Za: www.jeremie.com.pl [dostęp: 21.04.2016].

To był jakiś zupełny cud, że się poznaliśmy z właścicielem tej kamienicy (...), wtedy to była jeszcze kamienica w totalnej ruinie (...), no i jemu to rzeczywiście bardzo pasowało, bo dostał fundusze ze środków unijnych, z programu Jeremy i tam jest też tak, że to jest na rewitalizację i potrzebna jest rewitalizacja nie tylko budynku, ale też kapitału społecznego i potrzebował takiego komponentu społecznego i jak usłyszał, że tutaj Fundacja Barka za nami stoi, to nam zaufał i podpisał z nami umowę, no i zaczął się remont [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Restauracja – spółdzielnia współpracuje z hotelem powstałym w ramach inicjatyw Jeremy w zakresie serwowania posiłków dla hotelowych gości. Idea spółdzielni jest zorganizowana wokół tworzenia wspólnot. Jej materialną emanacją jest umieszczony pośrodku restauracji wspólny stół. Przy tym stole wydawane są śniadania dla gościu hotelu założonego w kamienicy.

Zdjęcie 6. Wspólny stół - symbol restauracji. Fotografia własna.

Charakterystyka przedsiębiorców

We **Wspólnym Stole** pracuje obecnie piętnaście osób: pięć na umowie o pracę, osiem na umowie zlecenie oraz dwóch wolontariuszy. Wolontariusze mają się stać pracownikami spółdzielni w momencie, gdy sfera finansowa działalności na to pozwoli. Pracownicy spółdzielni wywodzą się z różnych środowisk, o różnym statusie społeczno-ekonomicznym oraz doświadczeniu zawodowym. Specjaliści w dziedzinie gastronomii pracują tutaj z osobami będącymi na etapie przyuczenia zawodowego czy studentami szukającymi dorywczej pracy.

Wspólny Stół został nagrodzony między innymi za to w konkursie Społeczny Startup, że my zatrudniamy mix osób z różnych środowisk, z różnymi problemami, ale też zupełnie bez problemów, a zazwyczaj w spółdzielniach socjalnych jest to robione tak, że są zatrudniane tylko osoby ze społecznego wykluczenia, z trudnymi doświadczeniami i trudną historią, ale my uznaliśmy, że sukcesem będzie, jeśli uda nam się te środowiska różne połączyć, również dlatego, że wiedzieliśmy, że nie wszystkie umiejętności mogą być po stronie naszych osób z długotrwałym bezrobociem czy z problemami z uzależnieniem, czy nawet bezdomnością, więc musieliśmy wesprzeć to profesjonalistami z dziedziny gastronomii, ale też studentami, którzy wyglądają, są młodzi, żwawi i mówią po angielsku [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Jednym z wyzwań stojących przed spółdzielnią, identyfikowanych przez respondentkę, było wypracowanie modelu współpracy pomiędzy pracownikami reprezentującymi różne doświadczenie zawodowe, życiowe czy różne sposoby dotychczas praktykowanej komunikacji. Respondentka podkreślała, że budowanie tego modelu jest jednym z najważniejszych wyzwań stojących przed **Wspólnym Stołem**. Z drugiej strony, skład pracowników spółdzielni prowokuje do indywidualnego rozwoju jej pracowników, gwarantując cenną lekcję umiejętności współpracy z osobami z różnym doświadczeniem, sposobami komunikacji czy dynamiką pracy.

Na początku to było dużym wyzwaniem, żeby te dwa środowiska ze sobą połączyć, bo to są jednak zupełnie różne światy. Ktoś, kto ledwo wiąże koniec z końcem za 500 złotych i młody, jeszcze na utrzymaniu rodziców, który zbiera na nowy samochód czy nowy zegarek. To były dwa różne światy i to zderzenie wymagało od nas wkładu pracy, ale na szczęście my mamy zasoby takie, doświadczenia i wiedzę też takie, można powiedzieć, zasoby intelektualne i emocjonalne, które zdobyliśmy w Fundacji Barka, więc było nam łatwiej te środowiska połączyć, no i widzimy, że to się bardzo sprawdza, bo każdy coś niezwykłego do tego zespołu wnosi. Z jednej strony nas to uczy pokory; z drugiej my dodajemy energii. Kucharze też muszą dostosowywać takie swoje szybkie tempo i wymagania do tego, że ktoś jest o pół raza wolniejszy od reszty zespołu więc kucharz musi też do tego dostosować swoje menu, do tego dostosować swoje komentarze i komendy, które wydaje i to jest taki trochę survival dla nas [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Metodą zaradczą na konflikty pojawiające się w procesie budowania zespołu spółdzielni są regularne spotkania, w których uczestniczą wszyscy pracownicy i wolontariusze

współpracujący ze **Wspólnym Stołem**. Respondentka podkreślała w wywiadzie, że pomimo tego, że **Wspólny Stół** jest przedsiębiorstwem podlegającym prawom rynku, jest także (a może przede wszystkim) wspólnotą, której zadaniem jest wzajemne wspieranie się członków.

Jesteśmy tutaj podzieleni na podzespoły. W komercyjnym świecie ja bym pewnie była odpowiednikiem menadżerki. My się staramy tutaj nie używać takiego języka, bo jesteśmy wspólnotą, środowiskiem, które się wspiera i każdy ma jakieś swoje zadania [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Działania i produkty przedsiębiorstwa

Wspólny Stół realizuje spółdzielcze łańcuchy dostaw w ramach zasobów Towarzystwa Pomocy Wzajemnej Barka, zamawiając sezonowe produkty rolne z gospodarstwa ekologicznego Barki w Chudobczycach.

Jesteśmy restauracją więc mamy jedzenie, ale też kawę, herbatę, ciasta. Mamy też niskoprocentowe alkohole, wino i piwo i staramy się, zwłaszcza w sezonie korzystać z produktów z gospodarstwa ekologicznego Fundacji Barka [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Restauracja informuje swoich klientów o pochodzeniu produktów ze spółdzielczego łańcucha dostaw. Fotografia prezentuje informację zamieszczoną na jednej ze ścian **Wspólnego Stołu** opisującą ekologiczne gospodarstwo w Chudobczycach.

Zdjęcie 7. Informacja o gospodarstwie rolnym w Chudobczycach - dostawcy produktów spożywczych wykorzystywanych we Wspólnym Stole. Fotografia własna.

Produkty spożywcze, z których przygotowywane są posiłki we **Wspólnym Stole**, jak i koszty pracy w tym miejscu utrzymują swoją cenę zgodną z faktyczną wartością produktów i usług oraz zgodnie z przepisami polskiego prawa. Sytuacja ta negatywnie wpływa na konkurencyjność przedsiębiorstwa społecznego w przypadku przystępowania do zapytań ofertowych w ramach procedury zamówień publicznych³. Przedsiębiorstwa funkcjonujące na rynku mogą pozwolić sobie na obniżenie kosztów pracy, np. poprzez zatrudnianie wykonawców usług pozyskanych w ramach zamówień publicznych na umowy zlecenie, natomiast przedsiębiorcy społeczni, ze względu na uczciwe (zgodne z polskim prawem) podejście do zatrudnienia podrażają wartość oferowanych usług, w porównaniu do tego, co oferuje tzw. wolny rynek.

Oni (jednostki samorządu terytorialnego) robią zapytania ofertowe i wtedy liczy się najniższa cena, co jest często dla przedsiębiorstw społecznych trudnym kryterium, bo my nie wygrywamy wcale ceną, no bo my musimy wszystkich zatrudnić legalnie, uczciwie i taki jest nasz cel i fajnie by było, żeby państwu też na tym zależało, żeby obywatele byli uczciwie zatrudniani. Takie podejście zwiększa koszty, bo zatrudnienie jest dużo droższe i wiemy, że przegraliśmy kilka zapytań ofertowych z firmami wolnorynkowymi z tego względu, że mają tańsze oferty. (...) Czasami przegrywamy ceną, ale zawsze wygrywamy ideą [Maria

³ Obecnie podstawowym kryterium wyboru zamówienia w procedurze zamówień publicznych jest w większości przypadków cena usługi.

Zaznaczyć należy, że **Wspólny Stół** aspiruje do grona restauracji z tzw. wyższej półki i oferuje menu w przedziale cenowym odpowiadającym temu segmentowi rynku. Zaprezentowane na zdjęciu menu restauracji pochodzi z okresu bożonarodzeniowego.

Zdjęcie 8. Przykładowe menu restauracji. Fotografia własna.

Innym, perspektywicznym pomysłem na rozwój przedsiębiorstwa jest przygotowanie do udzielania francyz przedsiębiorstwom społecznym, które zdecydują się założyć własne restauracje. Jest to zatem przykład planowej ekspansji analogicznej do działań na otwartym rynku⁴. Takie myślenie o rozwoju przedsiębiorstwa dowodzi, że **Wspólny Stół** wykorzystuje koncepcje działania z tzw. wolnego rynku do realizacji działań biznesowych na własnych (etycznych, spółdzielczych, solidarnych) zasadach.

My już teraz myślimy o francyzy. Jest teraz nowy projekt w ramach Ośrodka Wsparcia Ekonomii Społecznej, który dofinansowuje nowe miejsca pracy w istniejących już przedsiębiorstwach lub tworzenie nowych przedsiębiorstw. My myślimy akurat o food trucku lub o knajpcie z włoskimi makaronami. Poza tym cały czas nominują nas do konkursów, w

⁴ Pomimo tego, że Wspólny Stół, podobnie jak Dobra Spółdzielnia Socjalna, funkcjonuje w ramach zasad ekonomii społecznej, skutecznie konkuruje na otwartym rynku. Cieślak-Uniejewska E., *Hipster z misją*, <http://kukbuk.com.pl/gotuje-sie/4704.hipster-z-misja> [dostęp: 27.04.2016].

których można zdobyć środki na poszerzenie działalności [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Sfera finansowa działalności

Budżet **Wspólnego Stołu** zbudowany jest z dwóch podstawowych elementów. Pierwszym są dotacje unijne przekazane przez Towarzystwo Pomocy Wzajemnej Barka oraz dofinansowanie i inne formy wsparcia pochodzące od sponsorów prywatnych⁵, które umożliwiły zaistnienie restauracji. Drugim elementem budżetu jest zysk z prowadzonej działalności gastronomicznej.

Okazało się, że 97,5 tysiąca złotych, które dostaliśmy z Europejskiego Funduszu Społecznego, to było bardzo mało i zaczęliśmy wtedy szukać również u sponsorów prywatnych, u różnych firm [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Respondentka wypowiadająca się w imieniu **Wspólnego Stołu** dobrze ocenia kondycję finansową przedsiębiorstwa. Sukces finansowy spółdzielni uzależnia jednak niebezpośrednio od zysku, a od możliwości zatrudnienia na umowę o pracę wszystkich osób, które współpracują z przedsiębiorstwem, a które obecnie funkcjonują jako wolontariusze lub są zatrudnieni w niepełnym wymiarze pracy.

Jak sobie radzicie finansowo? Czy jesteście już w tej kwestii okrzepnięci?

Ja bym powiedziała, że nie do końca, bo jeszcze dwie osoby są na wolontariacie, a to są osoby ważne dla tego przedsięwzięcia, ale jeszcze też na tyle odpowiedzialne, że nie chcą swoimi wypłatami obciążać działalności tego miejsca, więc robią to na zasadzie wolontariatu, bo mają możliwość zarabiania na pół etatu gdzieś indziej, natomiast uznamy pewnie za taki absolutny sukces, kiedy te osoby będą mogły być tutaj zatrudnione i ich praca, którą tutaj wkładają w to miejsce będzie opłacona [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Na szczególną uwagę zasługuje otwartość z jaką komunikowane są plany zatrudnienia przedsiębiorstwa. Otwartość ta wydaje się specyficzna dla sektora przedsiębiorczości społecznej i mało popularna dla podmiotów gospodarczych funkcjonujących na tzw. otwartym rynku.

⁵ **Wspólny Stół** otrzymał od poznańskich przedsiębiorców np. pomoc w postaci roboczogodzin pracowników budowlanych, którzy budowali restaurację i wsparcie specjalistów z dziedziny marketingu, doradzających spółdzielcom w konstruowaniu biznesplanu.

Od końca stycznia do sierpnia my mamy obroty w wysokości 350 tysięcy złotych. To jest tak, że na wszystko nam starcza i nie musieliśmy się nigdzie zadłużyć, ale jeszcze te dwie wypłaty pokryte, to już byłoby super [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Wspólny Stół, od początku swojej działalności, nastawiony jest na samofinansowanie działalności. O ile fundusze europejskie umożliwiły czy przyspieszyły powstanie restauracji, o tyle przedsiębiorcy nie wiążą przyszłości finansowania **Wspólnego Stołu** z tymi środkami; zmirzają raczej w stronę rynkowej konkurencyjności zbudowanej na jakości świadczonych usług.

My się bardzo mocno odkleiliśmy od finansowania ze środków unijnych, bo nie chcieliśmy być postrzegani jako przedsiębiorstwo jakoś sztucznie, przez kroplówkę utrzymywane. Myśmy mieli przez pół roku finansowanie pomostowe i to było 1 500 złotych miesięcznie, ale to było jeszcze zanim założyliśmy Wspólny Stół. Te środki posłużyły na zatrudnienie kucharza, który jeszcze przed otwarciem restauracji przeszkalał przyszłych pracowników do pracy na kuchni. Od momentu otwarcia nie korzystaliśmy z żadnych środków, co miesiąc zamykamy się sami [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa

Otoczenie społeczno-instytucjonalne **Wspólnego Stołu** składa się z szeroko rozumianych partnerów biznesowych oraz klientów. Grupy te przenikają się wzajemnie. Kluczowym partnerem działań **Wspólnego Stołu** jest Towarzystwo Pomocy Wzajemnej Barka oraz powiązane z nim organizacje.

W sezonie korzystamy z produktów gospodarstwa ekologicznego Fundacji Barka, żeby siebie nakręcać wzajemnie. To też jest przedsiębiorstwo społeczne, które zatrudnia osoby po więzieniach i bezdomnych i osoby, które wróciły z nieudanych emigracji, więc tam się staramy zaopatrywać w warzywa, ale też w mięso [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Spółdzielnia mogła rozpocząć swoją działalność dzięki funduszom, którymi dysponowała Barka. Obecnie restauracja pełni rolę swoistego przedsiębiorstwa pokazowego podczas wizyt studyjnych przedsiębiorców społecznych z innych podmiotów lub przyszłych przedsiębiorców chcących takie działalności gospodarcze założyć.

Barka i inne organizacje też tutaj przychodzą. Stowarzyszenia, takie wyrastające z Barki, czyli zrzeszone w sieci Barka, jak i sama Fundacja Barka. Mamy też wizyty studyjne i nawet złożyliśmy projekt, bo Fundacja Barka prowadzi teraz Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej na ten najbliższy okres dwóch-trzech lat (...), także złożyliśmy projekt na organizację wizyt studyjnych i w ramach tego projektu złożyliśmy ofertę na catering. Będą nas odwiedzały wizyty studyjne z subregionu poznańskiego, w sumie 12 grup i będą to głównie grupy inicjatywne spółdzielni socjalnych, które będą chciały założyć gastronomiczne spółdzielnie socjalne. (...) W wakacje mieliśmy grupy z całej Polski [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

W początkowej fazie rozwoju spółdzielnia korzystała z mechanizmów wsparcia zatrudnienia oferowanych przez Powiatowy Urząd Pracy w Poznaniu.

W pierwszym miesiącu działania mieliśmy współpracę z Powiatowym Urzędem Pracy, bo wzięliśmy jedną osobę na staż do nas, z tym, że ta jedna osoba po miesiącu zrezygnowała (...) [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Współpraca z instytucjami publicznymi, między innymi są to jednostki Urzędu Miasta Poznania czy inne instytucje publiczne, realizowana jest także poprzez świadczone we **Wspólnym Stole** usługi.

Mamy też z Urzędem Miasta współpracę, bo Biuro Koordynacji Projektów robiło u nas imprezę i kilka też innych jednostek samorządu terytorialnego nas o imprezy pytało (...) [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Innym ważnym partnerem **Wspólnego Stołu** są przedsiębiorstwa rynkowe. Jedną z nich jest firma, która zrewitalizowała kamienicę, w której znajduje się siedziba restauracji oraz hotelu, dla którego gości spółdzielnia przygotowuje śniadania. Inne firmy w ramach realizowanego programu CSR udzieliły **Wspólnemu Stołowi** wsparcia finansowego, rzeczowego (roboczo-godziny pracowników) na etapie budowy restauracji i merytorycznego w budowaniu oferty spółdzielni.

Między innymi właśnie w obszarze takiego CSR, czyli społecznej odpowiedzialności biznesu udało nam się zbudować partnerstwo i tutaj zaangażowaliśmy w to Kulczyk Foundation i Kompanię Piwowarską i też zaangażowaliśmy w to PWC i firmę Jeronimo Martins, która ma sieć Biedronek. Każdy coś tam dołożył: albo środki, albo merytorycznie nas wsparł, albo dał

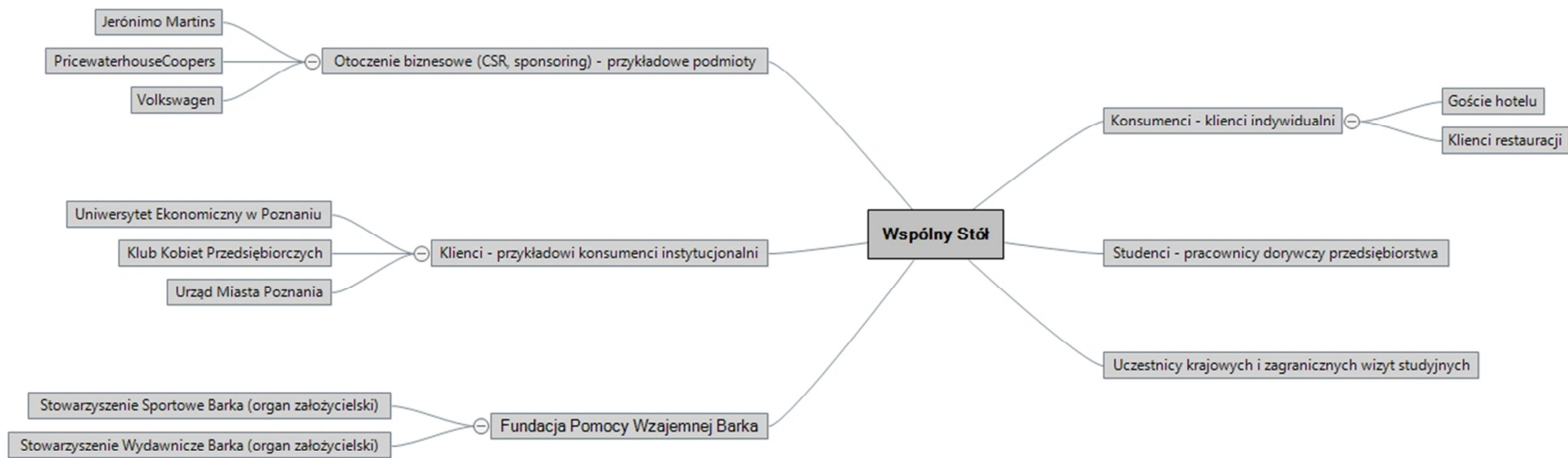
panów, którzy wykonywali fizycznie pracę remontowo-budowlaną i wspierali naszych spółdzielców i naszych uczestników Centrum Integracji Społecznej przy remoncie tego budynku [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Udało nam się stworzyć taki modelowy projekt CSR firm, bo zawsze to się postrzega, że wolontariat pracowniczy to już jest najwyższa forma zaangażowania i to już jest super, ale myśmy jeszcze poszli dalej, że wspólnie stworzyliśmy Wspólny Stół, z ich środkami, z ich pracownikami, z ich pomysłami i merytoryką [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Do grona klientów spółdzielni zaliczają się klienci indywidualni, grupowi oraz instytucjonalni.

Klienci hotelu, którzy przychodzą na śniadania i obiady, kolacje też, ale śniadania w głównej mierze. Jeśli są goście w hotelu, to śniadanie jest codziennie od godziny 7:00 do 10:30. Głównym naszym klientem są jednak mieszkańcy Poznania, osoby indywidualne, ale też firmy, co też widać właśnie, że w fajny sposób wpisują to sobie w CSR, bo niczego nam nie dają, tylko kupują u nas usługę jednocześnie nas w ten sposób wspierając, co jest dla przedsiębiorstw społecznych najwyższą formą współpracy z przedsiębiorcami. My niczego sobie bardziej nie cenimy, jak tego, żeby nas traktować jak partnera biznesowego, u którego można kupić usługę [Maria Sadowska, liderka Wspólnego Stołu].

Wspomniana wcześniej przenikalność partnerów społeczno-instytucjonalnych **Wspólnego Stołu** wiąże się z tym, że partnerzy biznesowi stają się instytucjonalnymi i indywidualnymi klientami restauracji, a także polecają to miejsce innym firmom i osobom prywatnym. Klienci indywidualni z kolei rekomendują **Wspólny Stół** jako miejsce do organizacji imprez firmowych w przedsiębiorstwach, w których są zatrudnieni.

Rysunek 6. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Wspólny stół. Opracowanie własne.

Dlaczego Spółdzielnia Socjalna Wspólny Stół jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń umowy społecznej?

Wspólny Stół zaklasyfikowany został do kategorii przedsiębiorstw społecznych, w których dominuje realizacja założeń umowy społecznej ze względu na wykorzystywanie mechanizmów prawnych świadczących o postawach przedsiębiorczych jej twórców oraz ze względu na inkluzywny charakter realizowanych działań w zakresie zatrudnienia. Innymi ważnymi czynnikami wpływającymi na zakwalifikowanie przedsiębiorstwa było tworzenie partnerstw wewnątrz sektora przedsiębiorczości społecznej oraz budowanie partnerstw z biznesem funkcjonującym na otwartym rynku.

Spółdzielnia skorzystała z możliwości jakie dawało polskie prawo oraz dostępne w czasie jej powstawania fundusze unijne budując przedsiębiorstwo społeczne i wykorzystując w tym celu wsparcie środowisk eksperckich: Fundacji Pomocy Wzajemnej Barka oraz lokalnych przedsiębiorców.

6.2. Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń etycznych

Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń etycznych w głównej mierze korzystają z kapitału ludzkiego i społecznej solidarności. Cechą charakterystyczną tego typu podmiotów jest dążenie do zrównoważenia z działalnością o charakterze gospodarczym aktywności związanych z szeroko rozumianą animacją społeczno-kulturową. Odbiorcy usług podmiotów, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń etycznych identyfikują się z przekonaniami światopoglądowymi manifestowanymi w działaniach realizowanych przez przedsiębiorców społecznych; ta identyfikacja z kolei wiąże się z wyborami konsumenckimi. Omawiane przedsiębiorstwa włączają w swoją ofertę działania nieodpłatne, z których korzystają, ale także w których organizację włączają się osoby z tej oferty korzystające. Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń etycznych cechuje także unikatowość oferowanych dóbr i usług.

6.2.1. Spółdzielnia Socjalna Ruchomości

Spółdzielnia Socjalna Ruchomości powstała w 2012 roku. Jej założycielami były osoby prywatne wywodzące się z poznańskiego środowiska anarchistycznego. Od 2013 roku **Ruchomości** prowadzą Klub i Księgarnię Zemsta. Spółdzielnia prowadzi swoją działalność na terenie dzielnicy Stare Miasto. W Zemście zatrudnionych jest łącznie czternaście osób, głównie na podstawie spółdzielczych umów o pracę.

Zemsta, prócz działalności księgarskiej prowadzi działalność gastronomiczną: można tu zarówno wypić kawę, jak i zjeść obiad. Przedsiębiorstwo prowadzi także działalność cateringową. W Zemście nie sprzedaje się alkoholu. W siedzibie spółdzielni prowadzona jest działalność społeczna: spotkania wokół książki, spotkania z autorami, aktywistami społecznymi i artystami. W Zemście odbywają się także koncerty i wystawy artystyczne. Spółdzielnia realizuje również działania na rzecz społeczności lokalnej, takie jak np. dni sąsiadów.

RAMOWY OPIS PRZEDSIĘBIORSTWA <i>SPÓŁDZIELNIA SOCJALNA RUCHOMOŚCI</i> ¹			
FORMA PRAWNA	spółdzielnia socjalna		
ORGAN ZAŁOŻYCIELSKI	osoby prywatne		
ROK ZAŁOŻENIA	2012 ²	TERYTORIUM DZIAŁANIA	Dzielnica Stare Miasto, m. Poznań
LICZBA CZŁONKÓW/SPÓŁDZIELCÓW/PRACOWNIKÓW			14
CZY PODMIOT JEST PES W ROZUMIENIU POLSKIEGO PRAWA?			Tak
CZYNNIKI DECYDUJĄCE O TYM, ŻE RUCHOMOŚCI JEST PS:	<ul style="list-style-type: none"> • Promocja idei ruchu spółdzielczego; • tworzenie przestrzeni do debaty publicznej; • zaangażowanie i inicjacja akcji społecznych o charakterze obywatelskim; • tworzenie dobrego sąsiedztwa. 		

Rysunek 7. Ramowy opis przedsiębiorstwa *Ruchomości*. Opracowanie własne.

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Spółdzielnia Socjalna Ruchomości powstała w 2012 roku, a z początkiem roku 2013 otworzyła Klub i Księgarnię Zemsta. Lokal do otwarcia klubokawiarni nieodpłatnie udostępnił jeden ze spółdzielców. Został on wyremontowany siłami własnymi spółdzielców.

Założycielami spółdzielni (i Zemsty) są osoby skupione wokół poznańskiego środowiska anarchistycznego i ruchu lokatorskiego. Celem otwarcia klubokawiarni było stworzenie innego niż squat Rozbrat miejsca, w którym mieszkańcy Poznania (i nie tylko) mogliby się spotykać, mieliby dostęp do literatury nie zawsze obecnej w innych księgarniach. Intencją twórców Zemsty było także stworzenie centrum kulturalnego, w którym mogłyby się odbywać ciekawe prelekcje, wystawy, projekcje niszowych filmów i dyskusje.

¹ Stan na luty 2016.

² Klub/ Księgarnia Zemsta działa od 2013 roku.

Spółdzielnię Socjalną Ruchomości założyliśmy w 2012 roku. Naszym celem było poszerzenie działalności skłotu Rozbrat i Federacji Anarchistycznej w Poznaniu. Chcieliśmy mieć swój lokal w mieście, do którego każdy będzie mógł przyjść, porozmawiać z nami, wymienić się poglądami [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Innym powodem założenia spółdzielni była chęć stworzenia miejsc pracy o możliwie najbardziej demokratycznych mechanizmach zarządzania, w których za wartość uznawana jest formuła zatrudniania oraz demokratyczne i partnerskie podejście do budowania relacji w przedsiębiorstwie.

Dlaczego zdecydowaliście się na to by Ruchomości były spółdzielnią?

Musieliśmy przyjąć prawną strukturę, a spółdzielnia najbardziej nam odpowiadała, bo ma najbardziej demokratyczne formy zarządzania, zasady i statut. Od zawsze chcieliśmy stworzyć spółdzielnię pracy, bo wiedzieliśmy, że musimy się z czegoś utrzymywać i że musimy być bytem ekonomicznym [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Pomimo tego, że **Spółdzielnia Socjalna Ruchomości** jest typowym przykładem nowego podmiotu ekonomii społecznej, to w motywach swojego działania odwołuje się do tradycji spółdzielczych charakterystycznych dla podmiotów ekonomii społecznej starego typu.

Charakterystyka przedsiębiorców

Spółdzielnia liczy sześciu członków, jednak zatrudnionych w niej jest czterech z nich. Kolejne dziesięć osób współpracuje z Klubem/Księgarnią Zemsta na stałe, w roli pracowników kawiarni, bądź dorywczo, realizując działania akcyjne, takie jak wydawanie książek. Warto zwrócić uwagę na to, że spółdzielnia liczy ponad dwa razy tyle członków, co zatrudnionych w niej spółdzielców, przy czym założycielami spółdzielni są osoby prywatne (a nie osoby prawne). Sytuacja ta nie jest typowa dla spółdzielni socjalnych funkcjonujących obecnie w Polsce.

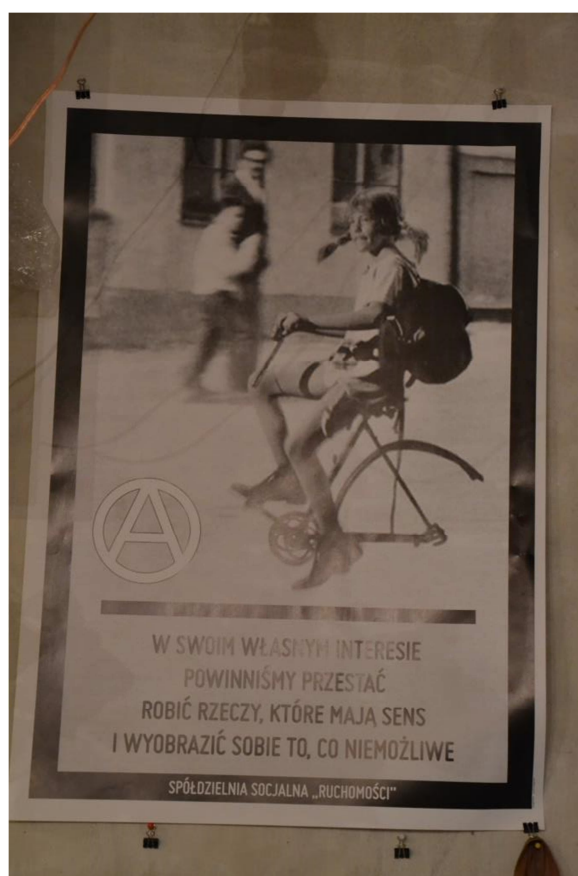
W samej spółdzielni jest 6 osób plus 10 kolejnych, które ze spółdzielnią współpracują. Nie wszyscy spółdzielcy są zatrudnieni w spółdzielni, bo część osób nie wykonuje tutaj pracy na co dzień. Tutaj ze spółdzielni pracują 4 osoby [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Spółdzielcy przedkładają ponad osiągnięcie sukcesu ekonomicznego przedsiębiorstwa i dostosowywanie się do dominujących trendów na rynku funkcjonowanie zgodnie z własnymi

zasadami i wyznawanymi poglądami. Spółdzielcy najpierw określają reguły zgodnie z którymi omawiane przedsiębiorstwo ma osiągać swoje cele, a następnie dopasowują środki do ich realizacji. Na takich zasadach powstawała między innymi wegańska kuchnia Zemsty.

My idziemy w poprzek ekonomii. Najpierw myślimy o zasadach, wypracowujemy cele, a dopiero później myślimy jaki to ma być byt prawny, żeby cel osiągnąć [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Cele **Ruchomości** są artykułowane zarówno w spisanych założeniach działalności spółdzielni, ale także, między innymi, na plakatach, które w Klubie/Kawiarni Zemsta można zobaczyć.

Zdjęcie 9. Plakat "W swoim własnym interesie powinniśmy przestać robić rzeczy, które mają sens i wyobrazić sobie to, co niemożliwe". Fotografia własna.

Przedstawiony powyżej plakat został przygotowany siłami spółdzielców i zaprzyjaźnionych z nimi osób. Na ścianach Zemsty zobaczyć można również inne prace sygnowane przez spółdzielnię socjalną.

Działania i produkty przedsiębiorstwa

Początkowo Zemsta miała być głównie księgarnią i miejscem spotkań, jednak szybko okazało się, że klienci prócz książki i kawy mogliby kupować w przedsiębiorstwie także posiłki.

W związku z tym, że wcześniej zajmowaliśmy się wydawaniem i sprzedażą książek, to to był taki naturalny ruch, że będzie tutaj księgarnia, bo na tym się znaliśmy i mieliśmy już kontakty. Chcieliśmy też żeby to była kawiarnia, bo nie ma co ukrywać, na książkach się już nie zarabia tyle, co kiedyś [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Spółdzielnia Ruchomości realizuje dwa cele. Pierwszym z nich jest działalność księgarni; drugim natomiast działalność kawiarniana i gastronomiczna. Klienci Klubu/Księgarni Zemsta mogą swobodnie sięgać do księgarskich półek po to, by zapoznać się z dostępnymi w księgarni pozycjami wydawniczymi. Publikacje oferowane w księgarni pochodzą z różnych, również niszowych wydawnictw.

Książki bierzemy albo z hurtowni albo bezpośrednio od wydawcy, na przykład z Krytyki Politycznej, Bęc Zmiany, Ha-art!-u. Jesteśmy otwarci – jeśli ktoś wydał książkę, która nas interesuje, to współpracujemy z jej wydawcą [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

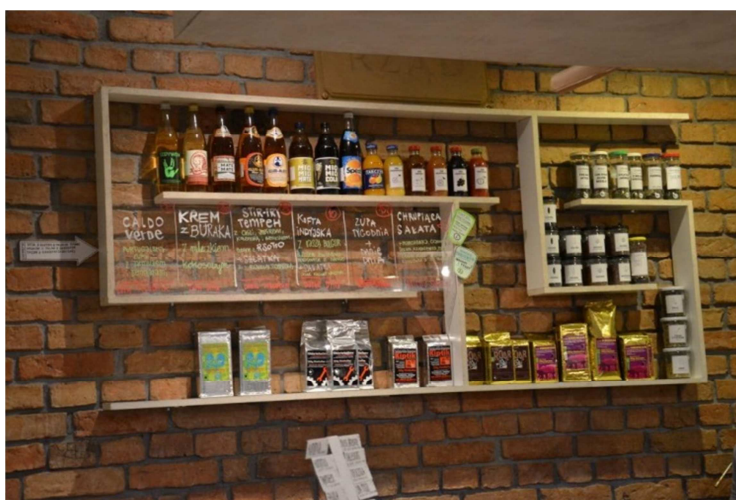

Zdjęcie 10. Część księgarniana spółdzielni Ruchomości. Fotografia własna.

Kuchnia Zemsty serwuje posiłki w lokalu, a także poza nim, świadcząc usługi cateringowe, np. dla okolicznych uczelni czy przygotowując posiłki na wydarzenia kulturalne mające miejsce w Poznaniu, takie jak Festiwal Animator.

Zdarza się, że robimy jedzenie na konferencje uniwersyteckie, dla wydziałów, które są tu blisko ulokowane [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Poniższe zdjęcia prezentują ofertę barową i gastronomiczną Klubu/Kawiarni Zemsta. Fotografie pokazują także jak materia lokalu wyraża idee, które lokal realizuje i promuje.

Zdjęcie 11. Oferta gastronomiczna Zemsty. Fotografia własna.

W Zemście organizowane są cykliczne i jednorazowe wydarzenia takie jak, wykłady, prelekcje, spotkania dyskusyjne, projekcje niszowych filmów czy wystawy artystyczne. W klubokawiarni można było między innymi zobaczyć wystawę prac Zbigniewa Libery³.

Organizujemy tutaj spotkania i wykłady otwarte z Instytutem Socjologii, Krytyką Polityczną czy z książkami, które wydajemy. [...] Współpracujemy z artystami i kuratorami z poznańskiego ASP, z Kroniką z Bytomia, z Liberą. My jako ruch działamy od początku lat 90. i jeszcze wcześniej więc różne znajomości są [...] [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Całość wystroju lokalu przypomina o jego ideowym nachyleniu i pomimo swojego użytkowego charakteru niesie ze sobą wartości wyznawane przez twórców tego miejsca. Kontuar, podobnie jak inne elementy wystroju lokalu wykonany został przez spółdzielców.

³ Zbigniew Libera - fotograf, autor wideo i obiektów. Jeden z głównych reprezentantów sztuki krytycznej. Urodził się 7 lipca 1959 roku w Pabianicach. Mieszka w Warszawie. Za: <http://culture.pl/pl/tworca/zbigniew-libera>, [dostęp: 24.07.2016].

Nad ladą barową zawieszono dwa zegary informujące o czasie w Poznaniu oraz w objętej ciągłym konfliktem Gazie. Na zdjęciu widoczne jest także miejsce na trzeci zegar odmierzający czas chińskiego miasta Fos An (także: Foshan), w którym miały miejsce strajki robotnicze.

Zdjęcie 12. Kontuar. Fotografia własna.

Zgodnie z założeniami przyjętymi przez spółdzielców wszystkie wydarzenia odbywające się w Zemście są darmowe. Klienci tego miejsca płacą za usługi gastronomiczne. Ewentualne koszty odbywających się w klubokawiarni wydarzeń ponosi spółdzielnia.

Robimy spotkania, czasami robimy koncerty, robimy też wystawy i nigdy jeszcze za te trzy działania nie pobieraliśmy pieniędzy. Z zasady to nie są rzeczy płatne, takie przyjęliśmy zasady. Jeśli trzeba coś komuś zapłacić, to płacimy z pieniędzy spółdzielni [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Klub/ Księgarnia Zemsta jest miejscem, w którym zbiegają się różne rodzaje aktywności, od społecznej przez artystyczną. Poniższe zdjęcie przedstawia plakaty reklamujące kuchnię Zemsty.

Zdjęcie 13. Plakaty "Kuchnia Zemsta łączy Polaków". Fotografia własna.

Ciekawym efektem cyklicznych spotkań organizowanych w Zemście jest ukonstytuowanie się grupy inicjatywnej, która w wyniku ustaleń dyskusji prowadzonych w lokalu podjęła się założenia placówki edukacyjnej – szkoły wolnościowej⁴.

Chcemy, żeby nasz działania przekładały się na realne zmiany, dlatego w zeszłym roku i tym roku akademickim był cykl wykładów o wolnościowej edukacji i najprawdopodobniej zakończy się to tym, że teraz, we wrześniu ruszy w Poznaniu wolnościowa szkoła i jest to także efekt dyskusji, które tutaj toczymy.

Kto założy tę szkołę?

Założy ją grupa, która zaczęła organizować tę dyskusję i osoby, które się w nią dzięki tym spotkaniom włączyły. Ta grupa jest teraz na tyle silna, że jest w stanie stworzyć byt gospodarczy i będzie to prawdopodobnie spółdzielnia socjalna, która założy szkołę [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

⁴ Szkoła wolnościowa założona przez aktywistów z Zemsty byłaby drugą taką placówką w Poznaniu. „Wolne szkoły, to mimo wielu inspiracji płynących od takich myślicieli jak J.J. Rousseau czy Lew Tołstoj, są zjawiskiem stosunkowo młodym. Myśli zbudowane na krytyce opresyjnej szkoły systemowej, ale i ogromnej chęci wspierania/współtworzenia społeczeństwa demokratycznego, bezprzemocowego szczególnie po okresie II wojny światowej spowodowały powstawanie w różnych częściach globu tzw. wolnych/demokratycznych szkół. Dziś mamy ich już blisko kilkaset [...] Każdy w szkole ma prawo do decydowania o sobie, swoim rozwoju samodzielnie, autonomicznie, w środowisku wolnym od przymusu i przemocy.”. Za <https://web.facebook.com/events/1218758294807520/>, [dostęp: 24.07.2016].

Sfera finansowa działalności

Według respondenta wypowiadającego się w imieniu spółdzielni sytuacja finansowa przedsiębiorstwa jest stabilna, choć, jak sam twierdzi, skromna. Prawdopodobnie to właśnie konieczność utrzymania płynności finansowej przedsiębiorstwa była głównym motywem do rozszerzenia działalności Zemsty.

Jest skromnie, ale sobie radzimy [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Zresztą, jak sam przyznaje wiceprezes spółdzielni, to dzięki zyskom czerpanym z usług gastronomicznych generowany jest największy przychód przedsiębiorstwa. Podkreślić należy, że Zemsta w Kuchni działa zgodnie z zasadami, którymi w swoim funkcjonowaniu kieruje się **Spółdzielnia Socjalna Ruchomości**.

Największy zysk jest z działalności kawiarni i kuchni, którą otworzyliśmy w czerwcu 2015 roku [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

Spółdzielnia prowadzi działania mające na celu zatrudnienie kolejnych spółdzielców. Na jej konto zaciągnięty został niskoprocentowany kredyt na stworzenie nowych miejsc pracy – uzyskano go od Towarzystwa Inwestycji Społeczno-Ekonomicznych⁵ – instytucji finansowej stworzonej do obsługi przedsiębiorstw społecznych. Wysokość kredytu zaciągniętego przez Zemstę pozwala sądzić, że spółdzielcy świadomie dążą do rozwoju swojego przedsiębiorstwa. Z kolei mechanizm finansowy, którym się posłużyli może świadczyć o tym, że dokonali wyboru zgodnego z wyznawanymi przekonaniem dotyczącymi optymalnego sposobu kooperacji na rynku.

Wzięliśmy 50 tysięcy kredytu od Towarzystwa Inwestycji Społeczno-Ekonomicznych w Warszawie na stworzenie nowych miejsc pracy [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

⁵ „Towarzystwo Inwestycji Społeczno-Ekonomicznych TISE SA istnieje od ponad 20 lat. Zostało utworzone w roku 1991 przez Bank BISE, Fundację Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych i francuski fundusz inwestycyjny SIDI. Dziś jego właścicielem jest francuski bank Crédit Coopératif, który od ponad 120 lat finansuje potrzeby podmiotów ekonomii społecznej. Początkowo TISE zajmowało się finansowaniem inwestycji małych i średnich firm za pomocą venture capital, poręczeń kredytowych i pożyczek podporządkowanych. W roku 2002 TISE zostało członkiem i jest do dziś jedynym polskim przedstawicielem w Europejskiej Federacji Banków Etycznych i Alternatywnych FEBEA zrzeszającej 22 instytucje finansujące cele społeczne i etyczne. Od 2006 roku TISE administruje europejskim funduszem kapitałowym wspierającym podmioty Ekonomii Społecznej – Coopest.” Za: <https://tise.pl/> [dostęp: 24.07.2016].

Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa

Spółdzielnię Socjalną Ruchomości otaczają partnerzy, klienci i sympatycy, których można by podzielić na bliskie i dalekie sąsiedztwo, w myśl idei działania lokalnego przyświecającego Zemście. Do najbliższego otoczenia spółdzielni należy Federacja Anarchistyczna, Wielkopolskie Stowarzyszenie Lokatorów i Kolektyw Rozbrat. Bliskość pomiędzy podmiotami interpretuję jako porozumienie ideowe, jakie łączy te podmioty i ich członków.

Innymi przedstawicielami „bliskiego sąsiedztwa” są mieszkańcy kamienicy, w której działa Zemsta, a dla których organizuje ona cykliczne sąsiedzkie spotkania. Mają one zarówno charakter integracyjny, jak i celowy, służący wsparciu mieszkańców w rozwiązywaniu na drodze urzędowej spraw lokatorskich. Spółdzielnia socjalna jako członek wspólnoty mieszkaniowej kamienicy, w której ulokowana jest Zemsta reprezentuje jej mieszkańców przed Zarządem Komunalnych Zasobów Lokalowych.

Sąsiedzi pomagają nam czasem w jakichś technicznych rzeczach, a my pomagamy im w kwestiach lokatorskich. [...] My staramy się wywierać wpływ na wspólnotę w imieniu lokatorów, a możemy to robić ze względu na to, że jeden z nas jest członkiem tej wspólnoty [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

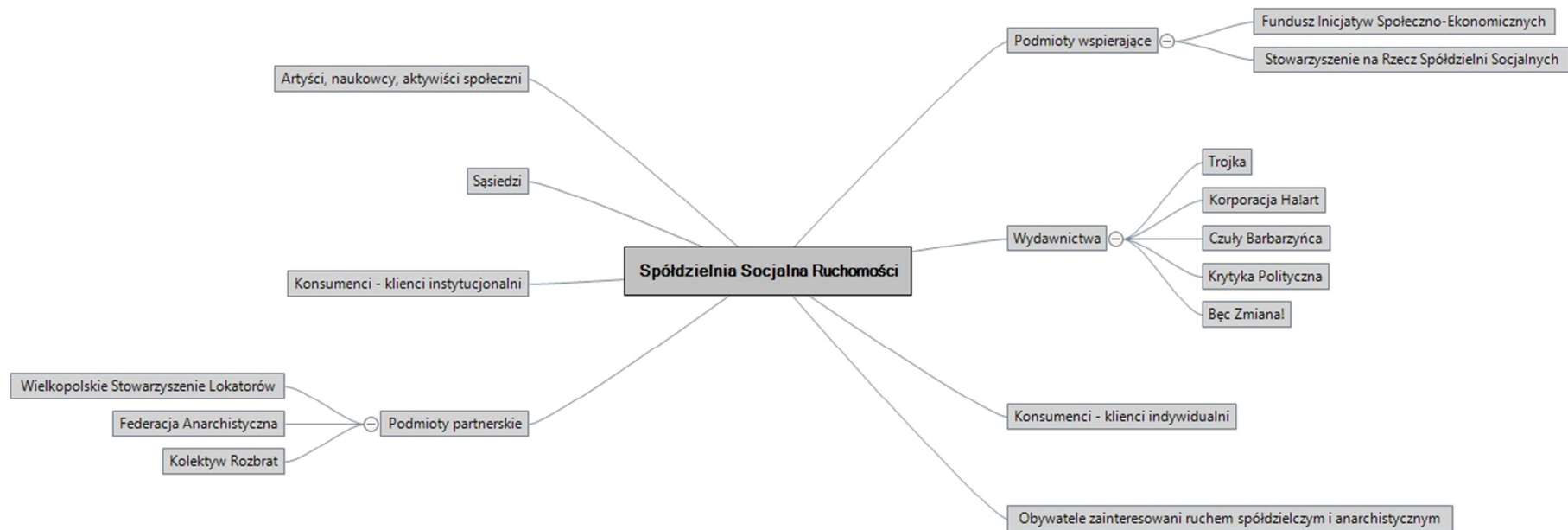
Spółdzielnia ma także grupę stałych klientów oraz klientów okazjonalnych (np. uczelnie), które w sposób celowy decydują się na zakupienie usług tego przedsiębiorstwa.

Wydaje się, że najważniejszym spośród wymienionych partnerem podejmowanych przez **Ruchomości** działań jest Federacja Anarchistyczna. To z tą organizacją konsultowane są kluczowe dla ruchomości decyzje. Warto dodać, że członkowie spółdzielni są jednocześnie członkami Federacji Anarchistycznej, tym samym mogą korzystać z zasobów obu organizacji. To właśnie dzięki kapitałowi społecznemu Federacji Anarchistycznej swoją wystawę w Zemście miał Zbigniew Libera.

Jesteśmy osobowo połączeni z Federacją Anarchistyczną. Oczywiście, federacja nie wybiera nam w spółdzielni koloru ścian, ale już gdybyśmy chcieli zmienić profil działalności, ta decyzja byłaby z nimi konsultowana [Wojciech Rosiński, wiceprezes Spółdzielni Ruchomości].

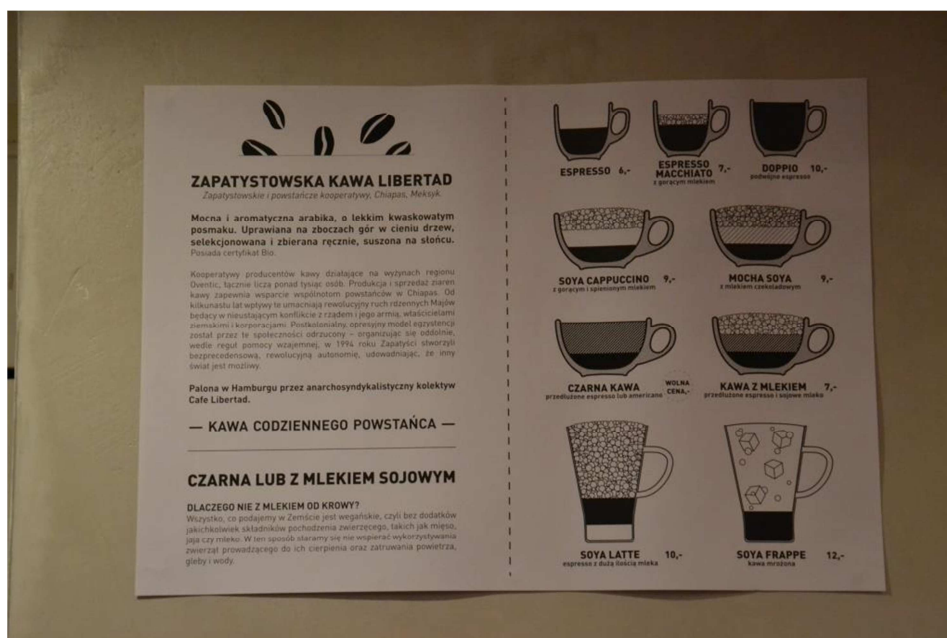
Do grona „dalszych sąsiadów” Zemsty zaliczyć należy wszystkie te osoby i organizacje, które z szeroko rozumianych pobudek światopoglądowych decydują się na

współpracę ze spółdzielnią. Są to między innymi prelegenci pochodzący ze świata nauki, sztuki i literatury czy wydawnictwa, które ze względu na niszowy charakter wydawanych publikacji decydują się budować współpracę wydawniczą właśnie z Zemstą lub które są do tej współpracy zapraszane.

Rysunek 8. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Ruchomości. Opracowanie własne.

Poza wskazanymi działaniami klubokawiarnia Zemsta buduje także sieć podmiotów gospodarki społecznej poprzez rozpowszechnianie informacji o ich działalności oraz dystrybuowanie oferowanych przez nie produktów. Poniższe zdjęcie stanowi przykład sposobu komunikowania o pochodzeniu produktów serwowanych w Zemście.

Zdjęcie 14. Informacja o zapatystowskiej kawie Libertad. Fotografia własna.

Warto zwrócić uwagę na to, że zaprezentowany na zdjęciu plakat informacyjny jest także menu serwowanych w Zemście kaw, a więc swoistym sposobem organizacji przekazu marketingowego połączonego z przyświecającą mu ideą.

Dlaczego Spółdzielnia Socjalna Ruchomości jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń etycznych?

W niniejszym opracowaniu **Spółdzielnia Socjalna Ruchomości** zakwalifikowana została do grupy przedsiębiorstw, w których dominuje orientacja na realizację założeń etycznych z kilku względów. Po pierwsze przedsiębiorstwo powstało i działa jako spółdzielnia socjalna z uwagi na to, że jest to najbardziej demokratyczna formuła zarządzania, w której współdecydują wszyscy członkowie przedsiębiorstwa. **Ruchomości** tworzą w swojej kawiarni swoiste mini-centrum kultury, do którego zapraszani są przedstawiciele różnych grup społecznych – również tych, dla których liczba miejsc takich jak Zemsta jest ograniczona. Spółdzielnia szerzy ideę transparentnych, demokratycznie konstruowanych relacji, także na gruncie gospodarowania oraz wspiera i współtworzy ekosystem społeczny, w którym funkcjonuje.

6.2.2. Fundacja Centrum Amarant

Fundację Centrum Amarant (FCA) założyli aktywiści społeczni związani z dzielnicą Jeżyce. Przedsiębiorstwo powstało w 2015 roku, w siedzibie dawnego Domu Tramwajarza, z inicjatywy osób prywatnych. Siedziba Amarantu mieści się w budynku, który stanowi własność miejską. Założycielami Fundacji są trzy osoby, jednak na jej rzecz pracuje kilkanaście osób. Fundacja nie stanowi przedsiębiorstwa społecznego w rozumieniu polskiego prawa.

Działalność **Fundacji Centrum Amarant** skupia się wokół animacji społecznej i kulturalnej mieszkańców dzielnicy Jeżyce. Fundacja udostępnia przestrzeń dla działań takich jak warsztaty dla dzieci, warsztaty dla dorosłych, zajęcia sportowe (np. joga), koncerty czy rezydencje artystyczne. W siedzibie fundacji mieści się także klub seniora i sala prób teatralnych. Integralną część **Amarantu** stanowi Tramwajarz –bar wegetariański i wegański oraz kawiarnia w jednym.

RAMOWY OPIS PRZEDSIĘBIORSTWA <i>CENTRUM AMARANT</i> ¹			
FORMA PRAWNA	Fundacja		
ORGAN ZAŁOŻYCIELSKI	osoby prywatne		
ROK ZAŁOŻENIA	2015	TERYTORIUM DZIAŁANIA	Dzielnica Jeżyce, m. Poznań
LICZBA CZŁONKÓW/SPÓŁDZIELCÓW/PACOWNIKÓW			3 i kilkunastu współpracowników
CZY PODMIOT JEST PES W ROZUMIENIU POLSKIEGO PRAWA?			nie
CZYNNIKI DECYDUJĄCE O TYM, ŻE CENTRUM AMARANT JEST PS:		<ul style="list-style-type: none">• Tworzenie przestrzeni dla alternatywnych działań artystycznych i niekonwencjonalnych działalności zarobkowych;• tworzenie przestrzeni do debaty publicznej;• działania wspierające rewitalizację społeczną dzielnicy;• inkluzywne działania kulturalne i społeczne.	

Rysunek 9. Ramowy opis przedsiębiorstwa *Centrum Amarant*. Opracowanie własne.

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Fundacja Centrum Amarant rozpoczęła swoją działalność 21 marca 2015 roku. Założyły ją trzy osoby, jednak w działania **FCA** zaangażowanych jest kilkanaście osób, które wcześniej

¹ Stan na luty 2016.

działały w strukturach pozaformalnych i/lub pracowały w innych instytucjach lub organizacjach.

My osobno działaliśmy w Poznaniu od jakiegoś czasu [...] i działaliśmy na takiej niwie kultury. Zajmujemy się też muzyką, każdy z nas edukacją, pracą warsztatową z dziećmi, z różnymi ludźmi. Wszystko nasze działania związane są z kulturą, sztuką i muzyką przede wszystkim. [...] zeszliśmy się w trójkę w momencie, kiedy okazało się, że jest możliwość starania się o ten budynek i stwierdziliśmy, że odważnie zaryzykujemy i napiszemy bardzo ambitny projekt na miejsce, które ewidentnie jest potrzebne na Jeźycach, a którego tutaj nie było [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amaran].

Prócz zbieżnych płaszczyzn działań, twórców fundacji połączyły możliwości zagospodarowania nieruchomości pozostającej w zasobach Zarządu Komunalnych Zasobów Lokalowych Miasta Poznania, a także sformalizowanie działań realizowanych dotychczas na własną rękę bądź dokonywanych pod szyldem różnych inicjatyw i organizacji.

Gdy dowiedzieliśmy się, że jest szansa, żeby startować tutaj do konkursu, zrobiliśmy to. Pracowaliśmy bardzo długo, żeby napisać ambitny, dwudziestoparostronicowy projekt działań, które widzimy, że mogłyby mieć miejsce w tym budynku. Okazało się, że ten projekt był na tyle ciekawy, ambitny i interesujący, że udało nam się ten konkurs wygrać [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amaran].

Proces pozyskiwania nieruchomości wiązał się z szeregiem nieodpłatnych działań, realizowanych zarówno w gronie założycieli **FCA**, jak i w dyskusjach toczonych na forum instytucji miejskich. Podjęta praca wymagała wielokierunkowego wysiłku, który z jednej strony był skoncentrowany na połączeniu interesów wielu osób w jednym projekcie grantowym; z drugiej strony wysiłki te skupione były na zaistnieniu tworzącej się organizacji w strukturach Urzędu Miasta Poznania.

Tam było mnóstwo spotkań i to tak naprawdę nie było łatwe [...] [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amaran].

Działania podejmowane na początkowym etapie działalności **Fundacji Centrum Amaran** miały charakter nieodpłatny i nieprzeliczalny finansowo w ramach standardowych form zatrudnienia. Jej członkowie, w działaniach zmierzających do pozyskania miejskiego projektu, wykorzystywali wypracowany kapitał społeczny. Pomimo tego, że **FCA** skutecznie

zabiega o środki zewnętrzne, to sytuacja z początków funkcjonowania tego podmiotu nie uległa poprawie.

W tym projekcie zawarliśmy całą naszą dotychczasową pracę, to, że współpracowaliśmy z innymi fundacjami, robiliśmy inne rzeczy i na bazie naszego doświadczenia i na bazie bardzo szybkich kontaktów z różnymi instytucjami w Poznaniu stworzyliśmy projekt działań i w sumie większość tych rzeczy jest realizowana teraz [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

W Poznaniu funkcjonują różnego rodzaju instytucje realizujące działalność podobną do działalności **FCA**. Warto zwrócić uwagę, że w przeciwieństwie do inicjatyw takich jak na przykład squat Rozbrat, **Fundacja Centrum Amarant** współpracuje z instytucjami publicznymi w ramach realizacji swoich działań, a przede wszystkim utworzona została (i trwa) dzięki osiągnięciu społecznego konsensusu.

Charakterystyka przedsiębiorców

Struktura **FCA** funkcjonuje w oparciu o działy odzwierciedlające różne płaszczyzny działań i grupy wiekowe ich odbiorców. Są to: Pracownia Dźwiękowa (1), Kino Amarant (2), Ruch (3), Teatr (4), Strefa Seniora (5), Strefa Dziecka (6), Wolontariat (7)².

W całej grupie, oprócz naszej trójki, jest jeszcze kilkanaście osób. Cała struktura tej fundacji jest tak, że są działy. Jest dział seniora, dział ruchowy, dział dziecka – są takie strefy. Są ludzie, którzy są koordynatorami tych poszczególnych stref i ci ludzie działają z nami od samego początku [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Wartym zauważenia wyróżnikiem opisywanej organizacji jest to, że każdy z działów jest prowadzony przez osobę o właściwych kompetencjach, posiadającą teoretyczną wiedzę, praktyczne doświadczenie i rozeznanie w podejmowaniu realizowanych działań. Innym ważnym wyróżnikiem jest to, że oferta **Centrum Amarant** jest ciągle weryfikowaną odpowiedzią na zapotrzebowanie zgłaszane przez odbiorców świadczonych usług.

Jakie wartości Wam przyświecają?

Na pewno chcemy realizować siebie. Każdy z nas coś tutaj robi, prowadzi warsztaty. Koordynujemy całość, ale też [...]. To nie jest tak, że od zawsze planowaliśmy założyć

² Opis działów **Fundacji Centrum Amarant** zaczerpnięty został ze strony internetowej www.centrum-amarant.pl [dostęp: 20.01.2016].

centrum kultury. Po prostu ta możliwość była tak niesamowita i tak fajna, że nie sposób było tego przeoczyć i zrezygnować z tego. Stwierdziliśmy, że to miejsce jest potrzebne tutaj [...] i że jesteśmy w stanie to zrobić, i że chcemy to zrobić [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Współtwórcy fundacji wykorzystują w jej tworzeniu zdobyte wcześniej doświadczenie zawodowe oraz rozwijają wiedzę, wzbogacając swoją pracę o wiedzę wynikającą z nabytego wykształcenia.

Bardzo różnie. Ja jestem filologiem polskim i filozofem i pracowałem... tysiąc rzeczy w swoim życiu robiłem, jako dziennikarz radiowy i telewizyjny, jestem też muzykiem i na pewno każdy z nas jest muzykiem.

Trzech humanistów? Tak można powiedzieć?

Tak. Borys jest bardziej socjologiem. Patryk też bardzo jest związany z nowymi mediami i z filozofią, on z resztą też doktorat robi. Ja filologia polska i filozofia. Tak, powiedzmy, że trzech humanistów. Oscylujemy, to jest takie spektrum od społecznych spraw – one są reprezentowane przez Borysa i on dba o społeczną część tej idei i to jest super, bo z jego inicjatywy wychodzi kontakt z sąsiadami i inne rzeczy takie bardzo oddolnie dziejące się. My z drugiej strony takie rzeczy artystyczne, koncerty i tak staramy się uzupełniać [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Fundatorzy nominowani zostali w plebiscycie *Głosu Wielkopolskiego* do tytułu *Człowieka Roku 2015*. Nominacja ta wydaje się szczególnie interesująca ze względu na to, że osoby nominujące pozostają anonimowe, a oddanie głosu w plebiscycie jest odpłatne³.

Działania i produkty przedsiębiorstwa

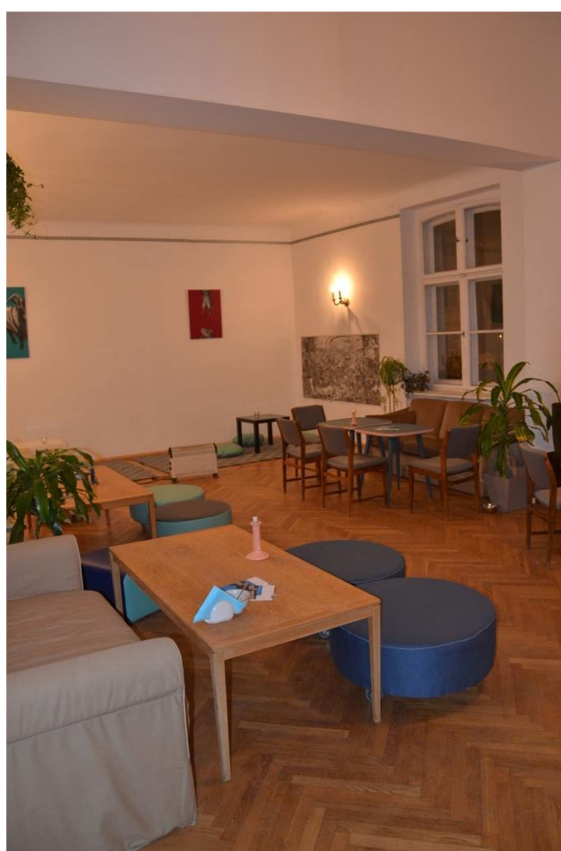
Fundacja Centrum Amarant wykorzystuje całość powierzonej przez Miasto Poznań trzykondygnacyjnej, neobarokowej nieruchomości. Każde z pomieszczeń wykorzystywanych przez fundację na wielofunkcyjny charakter.

W Sali Piccolo jest dużo działań. Tutaj odbywają się projekcje filmów, spotkania z podróżnikami, Konsola się tam spotykała. Na dole, w piwnicy też koncerty się czasami dzieją. U góry jest „13”, która jest bardzo małym pomieszczeniem i spotyka się tutaj Rada Osiedla.

³ Informacje zaczerpnięte zostały ze strony internetowej gazety: <http://www.gloswielkopolski.pl/arttykul/9300072,czlowiek-roku-2015-to-oni-inspiruja-poznanskie-fyrtle.id.t.html> [dostęp: 20.01.2016]

Jest gigantyczna Sala Amaranтова, w której odbywają się zajęcia ruchowe, jest joga, koncerty [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amaranտ].

Sala Piccolo wyposażona jest w stoliki i tzw. meble festiwalowe wytworzone ze zużytych opon (czarno-amarantowe siedziska o cylindrycznym kształcie). W tym pomieszczeniu posiłki serwuje funkcjonujący na terenie dawnego Domu Tramwajarza bar wegańsko-vegetariański *Tramwajarz. Jazda bez mięsa*. Tu odbywają się pokazy filmowe, spotkania tematyczne i koncerty. W miarę potrzeb pomieszczenie to jest wykorzystywane do realizacji zajęć warsztatowych. Na czas odbywających się **FCA** festiwali służy także jako klub festiwalowy.

Zdjęcie 15. Sala Piccolo. Fotografia własna.

Całość specyfiki **Centrum Amaranտ** opiera się na założeniu dopasowywania się do zgłaszanych potrzeb: realizowanych warsztatów czy planowanych imprez. Warto także zaznaczyć, że przestrzeń centrum jest dopasowywana do jej użytkowników, za wyjątkiem osób niepełnosprawnych ruchowo – działanie to łączy się z nakładami finansowymi, na które przedsiębiorstwo nie może sobie pozwolić.

Zdjęcie 16. Huśtawka - mebel autorski w Sali Piccolo. Fotografia własna.

Poniższe zdjęcie prezentuje największą, reprezentacyjną salę **Centrum**. To tutaj odbywają się spotkania mieszkańców dzielnicy Jeżyce z władzami osiedla; tutaj także realizowane są zajęcia ruchowe, takie jak joga czy pilates. Tu odbywają się wieczorki taneczne dla mieszkańców dzielnicy, koncerty i pokazy filmowe.

Zdjęcie 17. Sala Amarantowa. Fotografia własna.

Przez **Centrum Amarant** przewijają się dziennie setki osób – przede wszystkim mieszkańców Jeżyc, ale także mieszkańców całego Poznania. Oferta centrum ma unikatowy, z dwóch względów charakter. Po pierwsze realizowane są tutaj warsztaty o charakterze autorskim, przyjeżdżają pozamainstreamowi artyści. Po drugie wydarzenia te są albo darmowe lub opłaty za nie osiągają symboliczną wysokość.

Ile osób dziennie odwiedza Amarant?

Myślę, że kilkaset spokojnie [...]. Na przykład dzisiaj od rana jest [nazwisko] ze swoją grupą seniorów i to jest ponad 20 osób. Ruch Kreatywny jest w Sali Amarantowej – tam jest powiedzmy, 10 do 20 osób, dodatkowo harcerze w liczbie 15-20 osób, warsztaty Ludzie stąd – też około 10 osób plus joga i to jest w obrębie od 16:00 do 20:00. Są takie dni, kiedy dzieje się tylko tyle, a są też takie: godzina 9:00 grupa zabawowa i język angielski dla seniorów, znowu język angielski dla seniorów, spotkanie klubu seniorów, „Niezapominajka”, Ruch Kreatywny, na przykład Hakaton się spotyka, Lindihop czyli warsztaty tańca, warsztaty śpiewu i wieczorem Milonga czyli potańcówka i na to wszystko przychodzi od 10 do 80 osób. Na taką Milongę potrafi przyjść 80 osób. Są jeszcze potańcówki dla seniorów. To miejsce żyje. I jeszcze przychodzą tutaj w ciągu dnia ludzie na kawę, zjeść, pogadać. [...] czuje się tą energią, czuje się, że jest sens robienia tego [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Poniższa fotografia prezentuje miejsce spotkań seniorów. Odbywają się tutaj zarówno lekcje języka angielskiego, jak i spotkania o charakterze towarzyskim, Użytkownicy samodzielnie podporządkowują przestrzeń do swoich potrzeb.

Zdjęcie 18. Sala Klubu Seniorów Niezapominajka. Fotografia własna.

Poza wyżej wymienionymi aktywnościami, w **Centrum Amarant** odbywają się także próby Teatru MplusM⁴. To tutaj mieszkańcy Jeżyc dokonują wymiany książek w ramach bookcrossingu. Poniższa fotografia przedstawia miejsce, w którym można pozostawić i wypożyczyć interesujące tytuły.

Zdjęcie 19. Bookcrossing w Centrum Amarant. Fotografia własna.

Przeprowadzone rozpoznanie badawcze wskazuje na to, że **Fundacja Centrum Amarant** wytwarza nowy trend w sposobie organizacji i ofercie lokalnych domów kultury, którego przewaga konkurencyjna opiera się na odpowiadaniu na oddolnie, lokalnie zgłaszane potrzeby.

Czy można by na Waszym przykładzie wypracować model domu kultury oparty o zagospodarowanie pustostanów miasta?

Mnie się wydaje, że tak się troszeczkę dzieje [...]. Tak powinno być i to jest też niesamowite, że my wykonujemy tutaj kawał dobrej roboty [...]. Ktoś na Radzie Miasta zarzuca nam, że był u nas Queer Fest albo warsztaty z drag queen [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

⁴ Szczegółowe informacje o teatrze można znaleźć na stronie <http://mplusm.one.pl/> [dostęp: 2.04.2016].

Sfera finansowa działalności

Fundacja Centrum Amarant jest sama w sobie organizacją non-profit, utrzymującą się z pozyskiwania środków ze źródeł miejskich czy ministerialnych. Zdobyte środki nie służą temu by utrzymywać członków fundacji i nawet by na ten cel nie wystarczyły.

Nawet biorąc wszystkie projekty i wszystkie pieniądze, które z tych projektów dostaliśmy, dzieląc to przez czas, który każdy z nas tutaj spędził, to lepiej tego nie obliczać [...] [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Jeśli chodzi o kwestię finansową, to my przede wszystkim funkcjonujemy na bazie projektów, które piszemy i to też jest tak, że robimy jakieś małe kroki. Zaczynamy od projektów rozpisywanych przez miasto, ale też piszemy do ministerstwa [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Poócz źródeł grantowych **FCA** używa pomieszczeń zawiadywanego budynku Radzie Osiedla Jeżyce czy barowi Tramwajarz otrzymując za to środki wspierające realizację działań statutowych fundacji.

Wszystkie pieniądze, które są z zewnątrz, które wynikają na przykład z tego, że Rada Osiedla ma tutaj swoje pomieszczenie są wykorzystywane na wydatki związane z działalnością statutową [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Pomimo tego, że fundacja sama w sobie nie przynosi dochodów, jej członkowie mogą w dzierżawionym budynku organizować odpłatne wydarzenia.

My staramy się tutaj tak dobierać te rzeczy, żeby one były ciekawe i dostępne dla normalnych ludzi [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Większość rzeczy, która się tutaj odbywa to są nieodpłatne rzeczy, a jeśli one są odpłatne, to idą na artystów i oni te pieniądze zabierają dla siebie [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Zarząd Komunalny Zasobów Lokalowych Miasta Poznania, w ramach podpisanej z **Fundacją Centrum Amarant** umowy ponosi koszty eksploatacyjne budynku. Działanie to przez sam fakt odciążenia finansowego fundacji wspomaga jej funkcjonowanie, przy czym

wartym podkreślenia jest fakt, że ZKZL, będąc właścicielem dawnego Domu Tramwajarza tak czy inaczej ponosiłby koszty związane z utrzymaniem budynku, nawet gdyby nadal pozostawał on pustostanem.

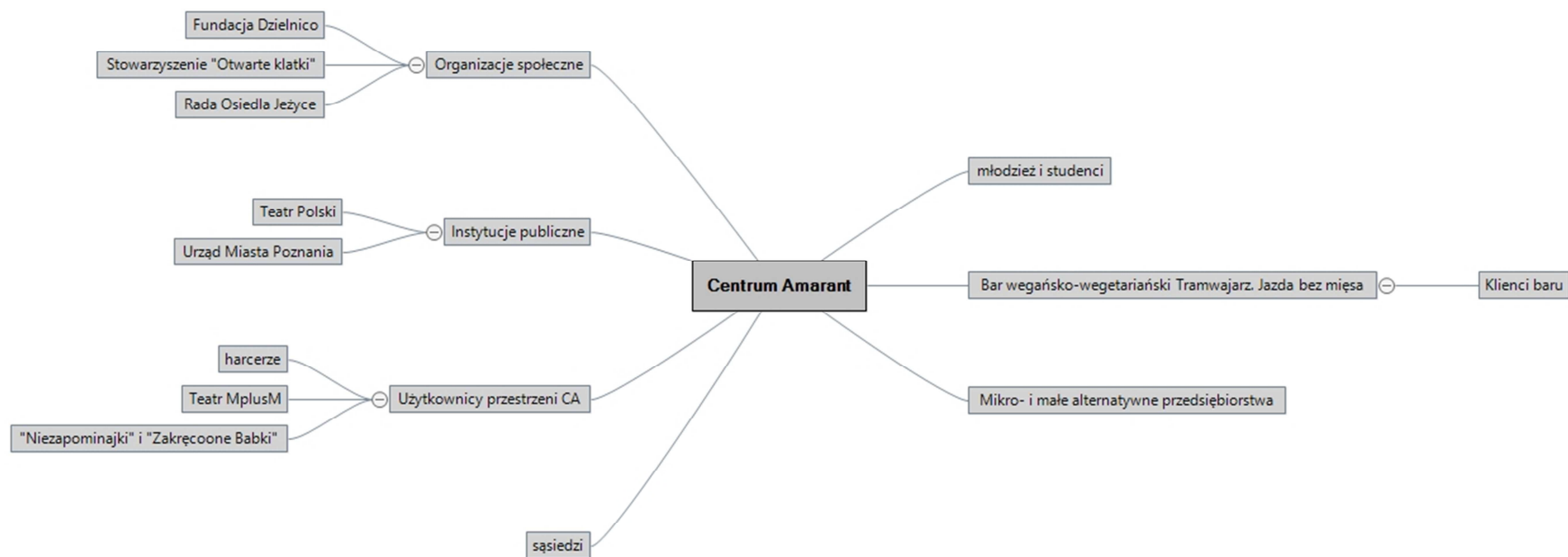
Jesteście fundacją bez działalności gospodarczej, ale z czegoś musicie żyć?

To jest bardzo ciężki temat, bo rzeczywiście nie działamy tak jak większość fundacji bezosobowo, tylko skupiamy wokół siebie większą grupę osób. Z racji tego, że nie dostajemy większego wsparcia na działania od miasta bezpośrednio, jakby jedyne wsparcie, jakie dostajemy od ZKZL, jest ono bardzo duże, to jest ten budynek – że oni pokrywają bieżące koszty [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa

Fundacja funkcjonuje w gęstym otoczeniu społeczno-instytucjonalnym. Współpracuje między innymi z Radą Osiedla Jeżyce, ale także podmiotami trzeciosektorowymi, takimi jak fundacje i stowarzyszenia zajmującymi się rewitalizacją społeczną przez szeroko rozumianą kulturę.

Zmieniła się tutaj rada osiedla i oni chcą coś naprawdę zmienić oddolnie, nie w oderwaniu od ludzi [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Rysunek 10. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Centrum Amarant. Opracowanie własne.

Warto zwrócić także uwagę, że instytucja cieszy się swoistą renomą, dzięki czemu pojawia się coraz więcej uczestników organizowanych wydarzeń.

My mamy tutaj 150 wydarzeń w ciągu miesiąca. To działa, to funkcjonuje i wszyscy o tym wiedzą [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Innym instytucją z którą współpracuje **FCA** jest Teatr Polski, wraz z którym współtworzy przedstawienia teatralne oraz warsztaty oparte o techniki pracy aktorskiej. W **Centrum** ma zostać powołany teatr obywatelski.

Czy staracie się współpracować z jakimiś dużymi instytucjami związanymi z Waszą działalnością?

Teraz na przykład współpracujemy z Teatrem Polskim. [...] Napisaaliśmy właśnie projekt na teatr obywatelski i teatr ma się właśnie opierać o Poznaniaków i paru aktorów i reżyserów i mamy tworzyć taki oddolny bardzo teatr społeczny. [...]. Tu było dużo rzeczy. Filmowe rzeczy były właśnie przy okazji z jakimiś festiwalami większymi robione [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Na terenie dawnego Domu Tramwajarza funkcjonuje także wegańsko-wegetariański bar *Tramwajarz. Jazda bez mięsa*, w którym spotykają się uczestnicy wydarzeń realizowanych w **Amarancie**, a także okoliczni mieszkańcy.

Tramwajarz jest miejscem, które działa na korzyść Amarantu. Bardzo dużo daje nam Tramwajarz, bo żywi wszystkich artystów tutaj. To jest super, z racji tego, że nie mamy pieniędzy [...]. W momencie, gdy my możemy im tutaj zaoferować choć godziwe wyżywienie...

... Tramwajarz za darmo im daje jeść?

Tak, Tramwajarz jest z jednej strony działalnością komercyjną i firmą, ale z drugiej działa na takich bardzo oddolnych zasadach, że tam są rzeczywiście ludzie, którzy są wkręceni w kuchnię wegańską i też robią tutaj jakieś projekty [...]. Zosia, która jest właścicielką Tramwajarza współorganizowała z nami projekt z Erasmusa [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

W **FCA** działają także stowarzyszenia seniorów: *Zakręcone Babki* i *Niezapominajki*, włączające się w realizację wydarzeń na rzecz mieszkańców dzielnicy.

Bardzo zależy nam na tym, żeby to nie było takie snobistyczne miejsce, dlatego też cieszymy

się, że tutaj jest dużo seniorów, że jest klub Niezapominajka i są Zakręcone babki i one tutaj strasznie dużo wnoszą. [...] My się cieszymy z tego, że tu jest tak normalnie. Tutaj przychodzi się na kawę i nagle siedzi grupa seniorek i w ogóle coś tam sobie podśpiewują, albo jedzą [...]. Seniorzy są nie do zdarcia [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

W dawnym Domu Tramwajarza praktykowane są także rezydencje artystyczne. Przyjeżdżają tutaj muzycy i twórcy z całego świata, których działania nie są upowszechniane przez mainstreamowe media i agencje artystyczne.

Można tu mieszkać, ale warunki nie są jakieś super. Mamy program rezydencji artystycznych i przyjeżdżają tutaj [...] ostatnio z Singapuru był wokalista i sobie mieszkał tutaj [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

Dlaczego Fundacja Centrum Amarant jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń etycznych?

Na potrzeby niniejszego opracowania **Fundacja Centrum Amarant** została zakwalifikowana do grupy przedsiębiorstw społecznych, w których dominuje orientacja na realizację założeń etycznych. Po pierwsze działaniom przedsiębiorstwa przyświecają jasno sprecyzowane wartości, od których uzależniona jest możliwość współtworzenia bądź współuczestnictwa w działaniach **FCA. Fundacja Centrum Amarant** stwarza dynamicznie (w zależności od aktualnych potrzeb) zmieniającą się przestrzeń, w której realizowane są inkluzywne, wspierające rewitalizację społeczną działania otwarte na różnych, zarówno pod względem społecznym, jak i ekonomicznym odbiorców: daje przestrzeń do działania na rzecz najmłodszych obywateli, udostępnia zasoby seniorom. Ponad powyższe **Fundacja Centrum Amarant** działa przedsiębiorczo, orientując się na jakość i skuteczność podejmowanych działań.

My wiedzieliśmy na co się piszemy. Z jednej strony wiedzieliśmy, że to jest niepewne miejsce; z drugiej strony wiedzieliśmy, że każdy miesiąc naszej działalności ugruntowuje tą naszą sytuację tutaj [Dawid Dąbrowski, współzałożyciel Fundacji Centrum Amarant].

6.3. Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń socjalnych

Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń socjalnych, to podmioty korzystające w głównej mierze z idei pomocniczości państwa: są zorientowane na budowanie miejsc pracy dla osób w trudnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, a także na usamodzielnianie zawodowe podopiecznych. Podmioty te pośredniczą także w zdobywaniu przez podopiecznych pracy w przedsiębiorstwach rynkowych lub pozyskiwania i przekazywania dotacji na ich usamodzielnienie gospodarcze.

6.3.1. Stowarzyszenie Pogotowie Społeczne

Stowarzyszenie Pogotowie Społeczne istnieje od przeszło dwunastu lat. Założyły je osoby prywatne, między innymi związane ze środowiskiem Fundacji Pomocy Wzajemnej Barka. Działalność tego podmiotu przedsiębiorczości społecznej obejmuje swoim zasięgiem miasto Poznań; świadczy ono także usługi dla osób, które przybyły do Poznania z całego kraju. Stowarzyszenie zatrudnia szesnaście osób i nie jest przedsiębiorstwem społecznym w rozumieniu polskiego prawa.

Do głównych działań stowarzyszenia należy tworzenie sieci wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym poprzez zapewnienie lokum, aktywizację zawodową i terapię zajęciową. Stowarzyszenie prowadzi także działalność usługową (remonty), wytwórczą (rękodzieło) i handlową (sklep typu second hand).

RAMOWY OPIS PRZEDSIĘBIORSTWA <i>POGOTOWIE SPOŁECZNE</i> ¹			
FORMA PRAWNA	stowarzyszenie		
ORGAN ZAŁOŻYCIELSKI	osoby prywatne		
ROK ZAŁOŻENIA	2004	TERYTORIUM DZIAŁANIA	m. Poznań
LICZBA CZŁONKÓW/SPÓŁDZIELCÓW/PRACOWNIKÓW			16
CZY PODMIOT JEST PES W ROZUMIENIU POLSKIEGO PRAWA?			Nie
CZYNNIKI DECYDUJĄCE O TYM, ŻE POGOTOWIE SPOŁECZNE JEST PS:	<ul style="list-style-type: none">• tworzenie lokalnej sieci wsparcia dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym;• rozwijanie bazy mieszkaniowej dla osób wykluczonych społecznie;• niesienie pomocy materialnej osobom długotrwale bezrobotnym, bezdomnym, opuszczającym zakłady karne, wychowawcze opiekuńcze,		

¹ Stan na luty 2016.

	<p>uzależnionym, samotnym rodzicom, wielodzietnym rodzinom i innym grupom zagrożonym wykluczeniem społecznym ;</p> <ul style="list-style-type: none"> • aktywizacja środowisk i osób marginalizowanych i zagrożonych wykluczeniem społecznym; • wspieranie inicjatyw mających na celu powstawanie różnych form edukacji i przedsiębiorczości; • promocja zatrudnienia i aktywizacja zawodowa osób bezrobotnych; • współpraca z administracją rządową i samorządową oraz organizacjami działającymi w polu pomocy społecznej w kraju i zagranicą; • działalność na rzecz rodziny, macierzyństwa, rodzicielstwa, upowszechniania i ochrony praw dziecka; • działalność na rzecz dzieci i młodzieży; • wspieranie rodzin w kryzysach ekonomicznych, przeżywających trudności w wypełnianiu funkcjach opiekuńczo – wychowawczych oraz innych kryzysach; • przeciwdziałanie uzależnieniom i patologiom społecznym; • upowszechnianie i ochrona wolności i praw człowieka, swobód obywatelskich oraz działań wspomagających rozwój demokracji; • działalność na rzecz równych praw mężczyzn i kobiet; • ochrona, profilaktyka i promocja zdrowia; • działania na rzecz osób niepełnosprawnych.²
--	--

Rysunek 11. Ramowy opis przedsiębiorstwa *Pogotowie społeczne*. Opracowanie własne.

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Stowarzyszenie Pogotowie Społeczne powstało w 2005 roku, jako inicjatywa wyłaniająca się z Towarzystwa Pomocy Wzajemnej Barka. Przedsiębiorstwo działa w ramach trzeciego sektora i otrzymuje dofinansowanie na realizację zadań publicznych. Członkowie i podopieczni stowarzyszenia tworzą na obrzeżach Poznania wspólnotę.

² W opisie przedsiębiorstwa wykorzystane zostały informacje z Bazy NGO zamieszczonej na stronie <http://bazy.ngo.pl/search/info.asp?id=102372> [dostęp: 3.01.2016].

Stowarzyszenie powstało w 2005 roku i założyła je grupa osób wywodzących się z Fundacji Barka (...). W 2004 roku był taki trend w Fundacji, żeby programy w ramach fundacji usamodzielniały się i stawały się odrębnymi podmiotami, ponieważ ta działalność była tak obszerna i tak duża, od działań socjalnych, przez działania edukacyjne, po działania przedsiębiorcze, że trudno było to wszystko ogarniać i też, że mniejsze z założenia podmioty będą lepiej funkcjonowały w tym obszarze, który mają prowadzić, no i tak w 2005 roku powstało stowarzyszenie (...) [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

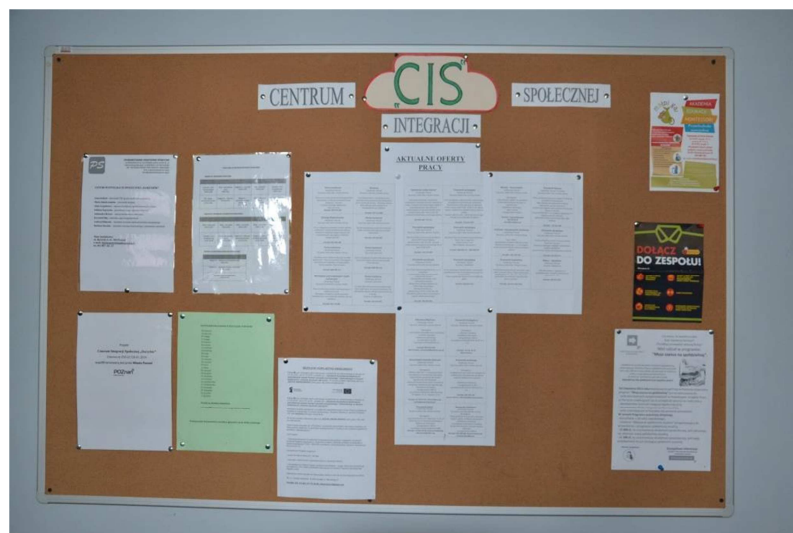
Jednym z filarów działania PS jest Centrum Integracji Społecznej, którym zarządza stowarzyszenie. **Pogotowie Społeczne** powstało i funkcjonuje z myślą o kompleksowym wsparciu osób będących w trudnej sytuacji życiowej, dlatego też pracuje na ich rzecz organizując wsparcie zarówno w obszarze wsparcia terapeutycznego, jak i pomocy w wychodzeniu z bezdomności poprzez pomoc materialną i aktywizację zawodową.

Uznajemy, że bezdomność jest okresem przejściowym i żeby z tego wyjść potrzebna jest praca i mieszkanie, w związku z tym powołaliśmy Centrum Integracji Społecznej, gdzie prowadzimy różne programy terapeutyczne i zawodowe.

To oznacza, że centrum formalnie jest zarządzane przez stowarzyszenie?

Tak, centrum zarządza stowarzyszenie [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Poniższe zdjęcie prezentuje tablicę informacyjną Centrum Integracji Społecznej funkcjonującego przy **Pogotowiu Społecznym**. Widoczne są na niej nie tylko bieżące informacje dotyczące funkcjonowania CIS i przedsiębiorstwa, ale także ogłoszenia o pracę, z których skorzystać mogą wszyscy odwiedzający to miejsce.

Zdjęcie 20. Tablica informacyjna Centrum Integracji Społecznej. Fotografia własna.

Charakterystyka przedsiębiorców

Na grono pracowników **Pogotowia Społecznego** składa się niemal trzydzieści osób. Personel specjalistyczny składa się z psychologów i psychoterapeutów, a także pracowników socjalnych. Część z tych specjalistów współpracuje z **Pogotowiem Społecznym**, część natomiast zatrudniona jest na podstawie umowy o pracę. Pracownicy zatrudnieni w zaopatrzeniu i w kuchni zatrudnieni są na podstawie umowy zlecenia.

Na umowę o pracę jest tutaj zatrudnionych 26-27 osób, z 6 osobami pracujemy, które prowadzą własną działalność i prowadzą dla nas usługi. Są umowy zlecenia i to jest głównie kuchnia i zaopatrzenie. Na umowie zleceniu jest około 7 osób [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Pracowników **Pogotowia Społecznego** łączy wspólny pogląd na bezdomność. Uważają oni, że jest to stan przejściowy, w którym może znaleźć się człowiek, a nie cecha dożywotnio charakteryzująca osoby z tym problemem. Idea, zgodnie z którą funkcjonuje przedsiębiorstwo, wyraża się w podejmowanych przez nie działaniach. Osoby zgłaszające się do **Pogotowia** znajdują miejsce tymczasowego zamieszkania nie w schroniskach, a w hostelach³. Zajęcia w Centrum Integracji Społecznej prowadzone są w taki sposób, aby dać podopiecznym podstawy do wykonywania różnych zawodów.

Sposób, w jaki funkcjonuje **Pogotowie Społeczne** dzięki swoim pracownikom określić należy jako przedsiębiorczy. PS uczestniczy w konkursach na finansowanie z różnych źródeł,

³ Takie nazewnictwo lokali użyczanych przez PS ma spowodować, że podopieczni instytucji czują się mniej/ nie czują się dodatkowo piętnowani sytuacją życiową, w której się znaleźli.

uczestniczy także w przetargach publicznych i zapytaniach ofertowych, organizuje dla swoich podopiecznych nowe miejsca praktyk i staży zawodowych, przez co wyzwala w nich postawy przedsiębiorcze. Oczywiście, działanie to nie przynosi stuprocentowego sukcesu (kluczowa jest tutaj wola podopiecznych), ale z pewnością przybliży ich do dostrzeżenia tego, że ich życie może się rozwinąć w różnych, czasami niedostrzeganych przez nich kierunkach.

Działania i produkty przedsiębiorstwa

System funkcjonowania **Pogotowia Społecznego** jest kompleksowy. W przedsiębiorstwie pracują na przykład street workerzy, którzy na poznańskich ulicach informują osoby bezdomne o możliwościach wsparcia, w tym o możliwości zamieszkania w hostelach **Pogotowia Społecznego**. Osoby, które zdecydują się na skorzystanie z pomocy **Pogotowia Społecznego** mogą znaleźć lokum w hostelach organizacji. Następnie wyjaśniana jest ich sytuacja prawno-ekonomiczna (np. ustalane jest czy dana osoba posiada zameldowanie lub czy należą się jej świadczenia socjalne) i określa się zasady, na jakich może stać się członkiem wspólnoty. Bycie podopiecznym przedsiębiorstwa zakłada działanie na rzecz organizacji, którego najbardziej pożądaną formą⁴ jest aktywizacja zawodowa i usamodzielnienie się podopiecznego.

Jeśli chodzi o wsparcie tych osób, które korzystają z punktu przyjęć to jest to pewnie takie doraźne nakarmienie, schronienie?

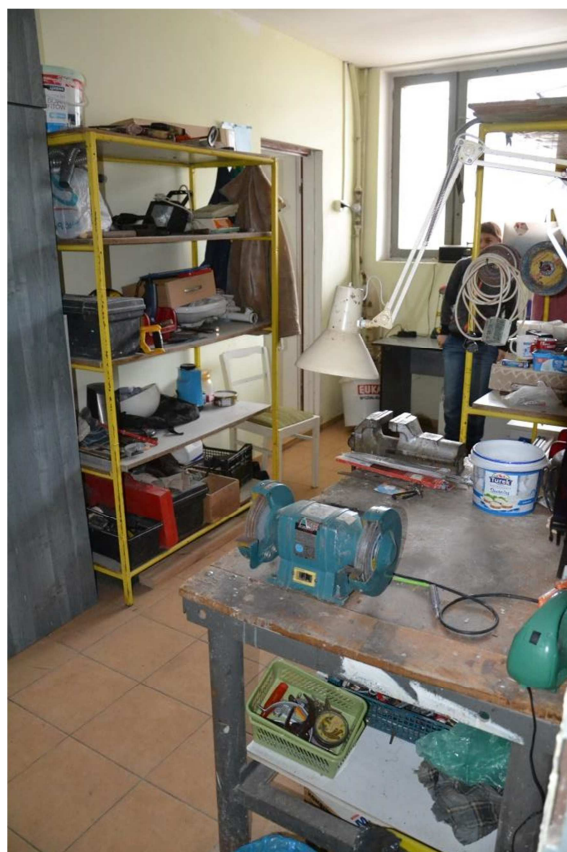
To są takie podstawowe, ale nie najważniejsze – to są takie, żeby osoba przetrwała, natomiast to, żeby żyła, to jest cały system terapeutyczny potrzebny, system edukacyjny i system przyuczenia zawodowego [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Podopieczni tego przedsiębiorstwa społecznego mogą odbywać przyuczenie zawodowe w kilku warsztatach. Jednym z nich jest warsztat ogólnobudowlany, w którym odbywa się nauka posługiwania się podstawowym sprzętem budowlanym. Pomimo tego, że praca w tym warsztacie wydaje się dosyć skomplikowana, ma on najbardziej inkluzywny charakter. Mogą się do niego zgłosić osoby o różnych umiejętnościach i różnym stopniu sprawności fizycznej – w warsztacie realizowane są działania mające na celu na przykład przyuczenie do wykonywania prac porządkowych na budowach.

⁴ Sukces podopiecznych przekłada się tutaj na efektywność działań organizacji. Efektywność natomiast jest ważnym argumentem w procesie pozyskiwania dotacji na działalność **Pogotowia Społecznego**.

Mamy warsztat krawiecki, warsztat ogólnobudowlany z elementami sprzętania, bo nie ukrywajmy, że ludzie są w różnej kondycji, więc to są bardziej takie prace porządkowo-przygotowawcze [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Poniższe zdjęcie prezentuje główną część warsztatu budowlanego. Sprzęty, na których się tutaj pracuje są typowe dla miejsc pracy związanych z pracami remontowo-budowlanymi.

Zdjęcie 21. Warsztat ogólnobudowlany. Fotografia własna.

Innym warsztatem, który obok warsztatu rękodzielniczego bezpośrednio zasila działalność handlową **Pogotowia Społecznego**, jest warsztat krawiecki. Szyje się w nim między innymi zabawki dla najmłodszych dzieci, maskotki, torby ekologiczne, przedmioty okolicznościowe, np. świąteczne ozdoby. W warsztacie pracują przede wszystkim kobiety.

Zdjęcie 22. Warsztat krawiecki. Fotografia własna.

Podobnym do krawieckiego jest wspomniany wcześniej warsztat rękodzielniczy, w którym wytwarzane są przedmioty ozdobne (np. techniką decupage), które następnie sprzedawane są przy okazji kiermaszów świątecznych i festynów okolicznościowych. Rzeczy te można również zakupić w sklepie **Pogotowia Społecznego** mającym swoją siedzibę na poznańskiej Śródce.

Na zdjęciu poniżej prezentowane są niektóre z efektów pracy wytworzonych w warsztacie krawieckim i rękodzielniczym. Prócz przedmiotów okolicznościowych w śródeckim sklepie nabyć można na przykład wieszaki czy pudełka na chusteczki wytworzone techniką rękodzielniczego zdobienia.

(...) dużą naszą działalnością jest działalność handlowa, gdzie takie produkty z rękodziela wystawiamy na wszelkich możliwych jarmarkach i dzięki temu też pozyskujemy środki. Stoiska są obsługiwane przez uczestników CIS, no i dzięki temu udaje nam się też tworzenia nowych miejsc pracy [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Warto zwrócić uwagę na to, że oferta handlowa sklepu z przedmiotami hand-made podlega sezonowym trendom i dostosowywana jest do oczekiwań klientów.

Zdjęcie 23. Sklep Pogotowia Społecznego na Śródce. Fotografia własna.

Sfera finansowa działalności

Na podstawowe źródła finansowania **Pogotowia Społecznego** składają się dotacje ze środków publicznych oraz dotacje z funduszy europejskich. Przedsiębiorstwo prowadzi także dwa sklepy: jeden z używaną odzieżą oraz z przedmiotami wytworzonymi w warsztacie krawieckim i rękodzielniczym, a drugi z jedynie z przedmiotami wytworzonymi w wyżej wymienionych warsztatach. Budżet organizacji jest także zasilany z zysków z kiermaszów świątecznych i okolicznościowych. Przedsiębiorstwo startuje także w przetargach i zapytaniach ofertowych do zamówień publicznych. Koszty pobytu podopiecznych w **Pogotowiu Społecznym** pokrywane są ze środków gmin, w których osoby te są zameldowane lub ze świadczeń socjalnych lub społecznych, jeśli takie im przysługują.

Czy Państwo dostajecie dofinansowanie na swoją działalność?

Dostajemy dofinansowanie na prowadzenie centrum z Urzędu Miasta Poznania, no i dofinansowanie na zasiłki reintegracyjne z urzędu pracy. My wypłacamy te środki.

Jakie są jeszcze źródła Państwa utrzymania?

Pozyskiwania środków – mamy działalność statutową odpłatną i nieodpłatną, czyli taką, którą robimy w ramach zadań zleconych przez gminy, albo też, jeśli ktoś posiada dochód, to pokrywa koszty swojego pobytu – wtedy nie jest finansowany ze środków dotacyjnych, ale pokrywa sam swoje koszty [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Pogotowie Społeczne, chcąc choć częściowo uniezależnić się od dotacji publicznych poszukuje nowych rozwiązań nie tylko w zakresie finansowania swojej działalności, ale

także wyszukiwania partnerów biznesowych, którzy zlecają podopiecznym PS pracę lub sponsorują działania organizacji.

Wspierają nas formy prywatne w postaci sponsoringu, pojawia się współpraca z różnymi firmami, gdzie wykonujemy zlecenia i dzięki temu zarabiamy pieniądze jako odpłatna działalność [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Przedsiębiorstwo społeczne bierze udział w konkurencji rynkowej na takich samych zasadach jak każde inne przedsiębiorstwo. W koszty działania organizacji wpisane są roboczogodziny poświęcane na przygotowanie oferty podmiotu bądź przygotowanie odpowiedzi na zapytania ofertowe.

Takie zlecenia, które robimy już jako poszczególne grupy warsztatowe, to to jest tak, że bierzemy udział w przetargach z różnym skutkiem oczywiście, albo pozyskujemy zlecenia od firm prywatnych albo samorządów, które nam zlecają wykonanie określonych prac [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Cechą charakterystyczną wszystkich działań podejmowanych przez przedsiębiorstwo jest odchodzenie od ich akcyjnego charakteru i budowanie trwałych rozwiązań, których celem jest zapewnienie stabilności funkcjonowania organizacji. Pomimo tego, że teoretycznie budowane są rozwiązania mające wspierać przedsiębiorstwa społeczne we wchodzeniu w rynkową konkurencję, **Pogotowie Społeczne** nie opiera swoich planów działania o perspektywę ich wdrożenia. Przedsiębiorstwo stara się także utrzymywać rynkowe ceny swoich produktów i usług mając na uwadze, to, że ich chwilowe obniżanie wynikające na przykład z dotacji na jakiś fragment działalności tylko utrudni negocjacje cenowe z kontrahentami w przyszłości.

Przed wszystkim my, jako stowarzyszenie musimy się nauczyć być na tyle rynkowi, żeby tej ceny nie obniżać czy nie korzystać z jakichś preferencyjnych układów, bo to zawsze może się gdzieś skończyć i urwać, a to chodzi o to, żeby nasze działanie było systematyczne i ten dochód był ciągły, nie tylko w momencie gdy jest dofinansowanie. (...). Łatwo przychodzi obniżanie cen, gdy ma się dofinansowanie do działalności, natomiast nie myśli się o tym, że ten czas minie, a już trudno jest potem wrócić do stawek rynkowych. (...) Fajnie jest gdy przedsiębiorstwa społeczne, dzięki różnego rodzaju partnerstwom mają pierwszeństwo przy zleceniach, natomiast wszystko inne powinno się odbywać w sposób rynkowy [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Przedsiębiorstwo poddane analizie jest z pewnością organizacją uczącą się. Jego pracownicy, pomimo tego, że nie dysponują wykształceniem ekonomicznym czy marketingowym starają się wdrażać rozwiązania pozwalające postrzegać **Pogotowie Społeczne** jako rynkowego partnera. Jak twierdzi respondentka reprezentująca organizację trzeba uczyć się ekonomii i to nie ekonomii społecznej, a ekonomii w ogóle. Jednym z efektów takiego podejścia ma być zapewnienie ciągłości zatrudnienia w biurze organizacji, od której uzależniona jest jakość działań **Pogotowia Społecznego**.

A Państwo? Biuro? Jak się utrzymujecie? Trzeba przecież zapewnić ciągłość tym działaniom, które mają charakter od projektu do projektu?

Na szczęście, póki co jest tak, że tą ciągłość udaje się zachować, natomiast to jest właśnie myślenie o stowarzyszeniu i o takim balansie między działalnością odpłatną i nieodpłatną, żeby posiadać takie środki, które pozwalają na rozwój stowarzyszenia i wprowadzanie nowych programów. Nie można się przywiązywać ściśle do programów, bo w programach dotacyjnych też są pewne trendy, które się zmieniają: raz jest dużo środków na prowadzenie programów dla ofiar przemocy; teraz jest boom na sprawców przemocy. To jest taka praca, że są ludzie tacy, tacy i tacy i wszystkim trzeba pomóc. Myślę, że po prostu trzeba mieć taki obszar działalności, który pozwala na wypracowanie środków na prowadzenie wszystkich pozostałych. Optymalnie byłoby gdybyśmy byli niezależni od wszystkich środków dotacyjnych.

Co by się musiało stać żeby tak było?

To zależy od naszej inwencji przedsiębiorczej i wprowadzaniu takich elementów, które zarobkują. Nasz zespół jest zespołem socjalno-pedagogiczno-psychologicznym, w związku z tym trudno nam się tak ekonomicznie przedstawiać, natomiast myślę, że to właśnie musi pójść w tym kierunku, że prowadzenie stowarzyszenia to też jest ekonomia i to wcale nie społeczna, a w ogóle ekonomia rynkowa(...). To jest istotne żeby budować potencjał organizacji, żeby nie było takiego przypadku, że w którymś roku nie dostajemy dotacji i wtedy musimy zwalniać kadrę, albo, nie daj Boże, zatrudniać tylko na czas realizacji programu, bo to w ogóle nie buduje wtedy organizacji, tylko pozwala na realizację programu [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Myślenie to znajduje przełożenie w działaniach **Pogotowia Społecznego** służących długofalowej stabilizacji finansowej przedsiębiorstwa.

Nasz budżet wynosi około 2 miliony złotych rocznie i stopniowo staramy się przekładać szalę

z części dotacyjnej na działalność zarobkową, żeby zmniejszać zależność od wpływania dotacji. Myślę, że taka niezależność nasza i komfort byłby wtedy, gdyby ta nasza działalność dotacyjna wynosiła 1/4 obrotu, a cała reszta by była taka wypracowywana przez nas. To jest tak, że dotacje zobowiązują nas do realizacji programów ściśle według kosztorysu, natomiast działalność odpłatna powoduje, że możemy dany program rozwijać i być bardziej elastyczni pod względem finansowania tego programu [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa

Pogotowie Społeczne współpracuje z szerokim gronem partnerów oraz świadczy usługi i oferuje pomoc różnym odbiorcom. Środowiska, na rzecz których działa przedsiębiorstwo są różnorodne.

Do interesariuszy **Pogotowia Społecznego** zaliczyć należy osoby w trudnej sytuacji życiowej, związanej z sytuacją materialną, w tym sytuacją mieszkaniową lub stanem zdrowia. Są to osoby długotrwale bezrobotne, osoby nieposiadające bądź posiadające przychód niepozwalający na godziwe funkcjonowanie, osoby niepełnosprawne czy osoby bezdomne, a także osoby aktywnie poszukujące pracy, które nie mogą jej znaleźć ze względu na wykształcenie lub jego brak bądź też ze względu na brak doświadczenia zawodowego.

Do otoczenia społecznego przedsiębiorstwa zaliczyć należy Radę Osiedla Antoninek-Zieliniec-Kobylepole, z którym podmiot współpracuje w akcjach społecznych. Jedną z nich było wspólne wybudowanie boiska sportowego, z którego korzystać mogą zarówno mieszkańcy dzielnicy, jak i podopieczni **Pogotowia Społecznego**.

Od kilku lat pracujemy z Radą Osiedla Antoninek – Zieliniec – Kobylepole (...). Razem wybudowaliśmy Orlik, razem z niego korzystamy i wspólna też była inicjatywa wybudowania takiego miejsca [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Innym partnerem społecznym przedsiębiorstwa jest Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej oraz Urząd Miasta Poznania, a także inne jednostki samorządu terytorialnego.

Naszymi mieszkańcami są też osoby spoza Poznania i współpracujemy z gminami⁵, z których oni pochodzą [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Do **Pogotowia Społecznego** zgłaszają się także studenci chcący odbyć w organizacji praktyki bądź staże studenckie. **Pogotowie Społeczne** prowadzi także współpracę z uczelniami wyższymi w zakresie prowadzenia zajęć praktycznych czy gościnnych wykładów i prelekcji.

Przedsiębiorstwo posiada także partnerów biznesowych, dla których podopieczni organizacji świadczą drobne usługi, np. remontowo-budowlane lub u których znajdują zatrudnienie. Przedsiębiorcy współpracujący z **Pogotowiem Społecznym** świadczą także usługi przeszkolenia zawodowego dla podopiecznych przedsiębiorstwa. Proces pozyskiwania takich partnerów nie różni się od stosowanego na otwartym rynku.

Jak nawiązywana jest relacja z pracodawcą, który szuka pracowników u Państwa?

Mamy taką osobę, która prężnie działa i to są różne formy: jest taka forma w ramach Centrum Integracji Społecznej i głównie to się odbywa w ramach centrum, bo to jest taki podmiot prawny, który może świadczyć takie usługi, więc nasz pracownik nawiązuje kontakt z różnymi firmami zachęcając do tego, żeby wzięły od nas osoby na miesięczne lub dwumiesięczne praktyki zawodowe w ramach programu CIS i to jest takie udogodnienie dla firm, że ta osoba dostaje zasiłek reintegracyjny, natomiast ten pracodawca nie ponosi kosztów funkcjonowania tej osoby przez miesiąc czy maksymalnie dwa, a może ją sprawdzić i wie, jaką osobę zatrudnia. My rozmawiamy w taki sposób z pracodawcą, że chętnie taką osobę oddelegujemy, natomiast jeżeli tylko się sprawdzi, to warunkiem tej praktyki jest to, że musi być możliwość podjęcia stałego zatrudnienia u tego pracodawcy [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

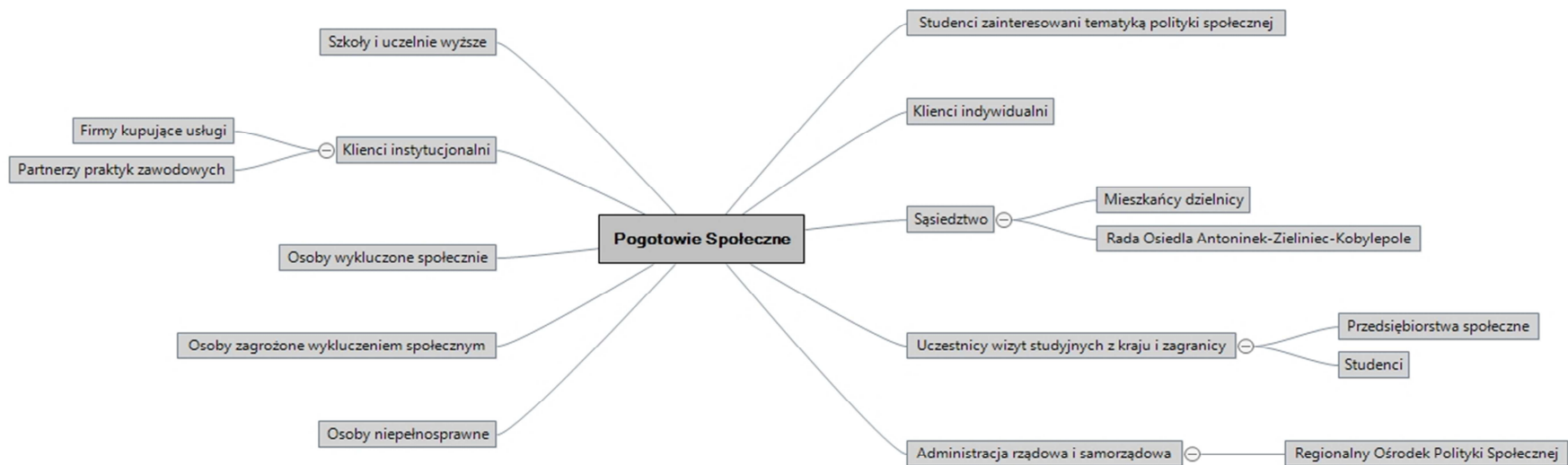
Przedsiębiorstwo, na mocy przetargu publicznego świadczyło usługi dla jednej ze spółek miejskich, w zakresie usług porządkowych. Współpraca ta zaowocowała barterem polegającym na tym, że spółka Targowiska Miejskie udostępnia **Pogotowiu Społecznemu** na

⁵ Gminy, w których zameldowani są obywatele, którzy korzystają ze wsparcia pomocy społecznej zobowiązani są przekazać środki na ten cel z własnego budżetu do instytucji, która opiekuje się tymi osobami – w tym przypadku **Pogotowia Społecznego** funkcjonującego na terenie miasta Poznania.

preferencyjnych zasadach stoiska rozstawiane na Starym Rynku przy okazji okołoświątecznych kiermaszy.

Pracowaliśmy dla spółki Targowiska Miejskie, gdzie sprzątaliśmy Stary Rynek podczas różnych imprez, takich jak na przykład jarmarki bożonarodzeniowe i to oczywiście robimy przetargiem. (...) W przypadku Targowisk mamy potem preferencyjne wynajmowanie stoisk [Beata Benyskiewicz, prezeska Pogotowia Społecznego].

Pogotowie Społeczne jest otwarte na wizyty studyjne, podczas których przedstawiciele innych organizacji i instytucji mogą zobaczyć przestrzeń przedsiębiorstwa, wysłuchać opowieści o tym miejscu, a także dyskutować, między innymi, o trudnościach i strategiach ich pokonywania stosowanych w badanym przedsiębiorstwie.

Rysunek 12. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Pogotowie społeczne. Opracowanie własne.

Dlaczego Pogotowie Społeczne jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń socjalnych?

Stowarzyszenie **Pogotowie Społeczne** zakwalifikowane zostało do grupy przedsiębiorstw, w których dominuje orientacja na realizację założeń socjalnych między innymi ze względu na to, że podmiot ten buduje, utrzymuje i rozwija relacje pomiędzy podmiotami III sektora, instytucjami publicznymi, społecznością lokalną a przedsiębiorcami. **Pogotowie Społeczne** stwarza miejsca i organizuje miejsca pracy dla swoich podopiecznych poprzedzając zatrudnienie rehabilitacją społeczną i przysposobieniem zawodowym. Przedsiębiorstwo to cieszy się coraz większym zaufaniem społecznym; cieszy się także od lat budowaną reputacją wśród swoich podopiecznych. Jest realnym partnerem w budowaniu modelu gospodarki prospołecznej.

6.3.2. Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych¹

Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych (SnRSS) powstało w 2003 roku. Siedziba Stowarzyszenia mieści się w Poznaniu, a jego działalność ma zasięg przede wszystkim lokalny i krajowy, ale także międzynarodowy. W **SnRSS** zatrudnionych jest osiem osób. Nie jest ono przedsiębiorstwem społecznym w rozumieniu polskiego prawa.

Podstawowa działalność przedsiębiorstwa związana jest z organizacją merytorycznego i finansowego wsparcia dla osób tworzących podmioty ekonomii społecznej. Stowarzyszenie popularyzuje idee ekonomii społecznej w Polsce – wytwarza przestrzeń do dyskusji o ekonomii społecznej poprzez organizację różnego rodzaju spotkań i konferencji, jak i opisywanie dobrych, światowych praktyk w tym zakresie.

RAMOWY OPIS PRZEDSIĘBIORSTWA STOWARZYSZENIE NA RZECZ SPÓŁDZIELNI SOCJALNYCH ²			
FORMA PRAWNA	Stowarzyszenie		
ORGAN ZAŁOŻYCIELSKI	osoby prywatne		
ROK ZAŁOŻENIA	2003	TERYTORIUM DZIAŁANIA	m. Poznań, Wielkopolska
LICZBA CZŁONKÓW/SPÓŁDZIELCÓW/PRACOWNIKÓW			8
CZY PODMIOT JEST PES W ROZUMIENIU POLSKIEGO			Nie

¹ Opis **Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych** nie został uzupełniony dokumentacją fotograficzną. Przestrzenie tego przedsiębiorstwa odzwierciedlają układ klasycznie zorganizowanego biura.

² Stan na marzec 2016.

PRAWA?	
CZYNNIKI DECYDUJĄCE O TYM, ŻE STOWARZYSZENIE NA RZECZ SPÓŁDZIELNI SOCJALNYCH JEST PS:	<ul style="list-style-type: none"> • Promocja i aktywne wspieranie idei spółdzielczości i ruchu spółdzielczego; • tworzenie inicjatyw wspierających rozwój przedsiębiorczości społecznej w Polsce; • uczestnictwo w debacie publicznej dotyczącej ekonomii społecznej i gospodarki społecznej; • wsparcie merytoryczne dla innych podmiotów ES i GS; • tworzenie i współtworzenie publikacji informacyjnych dotyczących tematyki ES i GS.

Rysunek 13. Ramowy opis przedsiębiorstwa *Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych*. Opracowanie własne.

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych funkcjonuje niemalże tak długo, jak długo dyskutowany jest w Polsce problem tak zwanej nowej ekonomii społecznej. Pomimo tego, że działalność organizacji wpisuje się we współczesne mechanizmy, dzięki którym ekonomia społeczna i przedsiębiorczość społeczna są rozwijane, to czerpie ono także z tradycji przedsiębiorczości społecznej obecnej na ziemiach polskich od XIIX wieku. Dzisiejsze **SnRSS** zostało formalnie zarejestrowane w 2003 roku jako organizacja samopomocowa, a od kilku lat funkcjonuje jako szeroko rozpoznawalny podmiot, który takiego wsparcia udziela.

Od 2003 roku jesteśmy zapisani w Krajowym Rejestrze Sądowym. Najpierw działaliśmy jako organizacja samopomocowa, a następnie bardzo mocno wpisaliśmy się w tamtych czasie rodzący się ruch przedsiębiorczości społecznej czy bardziej spółdzielni socjalnych, no i od samego początku, jak się ten ruch zaczął tworzyć jesteśmy jednym z jego elementów [...] [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

SnRSS zostało założone przez osoby, które zagrożone były wykluczeniem społecznym i początkowo rozwijało swoją działalność na rzecz wsparcia w zakresie integracji i rehabilitacji, edukacji, aktywizacji w przedsiębiorstwie społecznym oraz zarządzania nim, a także usamodzielniania ekonomicznego przedsiębiorców społecznych.

Stowarzyszenie zostało założone przez osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, które chciały same się organizować i same wziąć los w swoje ręce i na początku kluczowym

elementem funkcjonowania było działanie w czterech obszarach. Pierwszym z nich była integracja i rehabilitacja, byśmy chcieli i mogli pracować, drugi obszar to edukacja, byśmy mieli kompetencje i umiejętności do świadczenia pracy i prowadzenia przedsiębiorstwa społecznego, trzeci obszar to aktywizacja w przedsiębiorstwie społecznym czyli swoiste samozatrudnienie w nowym lub istniejącym przedsiębiorstwie społecznym, czwarty to samodzielność czyli niezależność poprzez m.in. możliwość regulowania wszystkich swoich zobowiązań za środki wypracowane przez pracę w przedsiębiorstwie społecznym, zamieszkanie we własnym mieszkaniu itd. [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

Stowarzyszenie zmieniało się wraz z polskim ustawodawstwem i rozwijało wraz z nowymi zapisami w prawie. Między 2005/2006 rokiem ustawodawca umożliwił zakładanie spółdzielni socjalnych z czego stowarzyszenie skorzystało, stając się propagatorem tworzenia tego typu podmiotów w Polsce.

Spółdzielczość socjalna w Polsce rozwija się bardzo dynamicznie niemal z 30% przyrostem rocznie, proszę wskazać inny sektor w Polsce który rok do roku rozwija się tak samo dynamicznie jak spółdzielnie socjalne [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

W efekcie prac i działań realizowanych przez agendy rządowe, samorządowe, podmioty i sieci podmiotów trzeciosektorowych oraz przedsiębiorstwa prywatne, z udziałem stowarzyszenia wprowadzone zostały poprawki do prawa dotyczącego sektora ekonomii społecznej. **SnRSS** stało się ważnym partnerem w dyskusji na temat kierunków rozwoju tego obszaru praktyki gospodarczej.

Charakterystyka przedsiębiorców

Na grupę pracowników przedsiębiorstwa składa się osiem osób zatrudnionych na podstawie umowy o pracę bądź samozatrudnionych, a na stałe współpracujących z przedsiębiorstwem. Stowarzyszenie ma też licznych współpracowników, którzy aktywnie włączają się w projekty realizowane przez **SnRSS**. Siedziba stowarzyszenia mieści się na poznańskiej Wildzie.

Pracownicy przedsiębiorstwa charakteryzują się różnym wykształceniem i różnym doświadczeniem zawodowym. Cechą łączącą te osoby jest zainteresowanie sprawami rozwoju sektora ekonomii społecznej w Polsce.

Działania i produkty przedsiębiorstwa

Do głównych zadań jakie stawia przed sobą **Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych** należy wsparcie w rozwoju istniejących oraz zakładanie nowych przedsiębiorstw społecznych. Warto dodać, że według lidera **SnRSS** podmiot którym zarządza nie jest przedsiębiorstwem społecznym sam w sobie, choć realizuje jego funkcje. **Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych** prowadzi działalność, w tym działalność dochodową równoważąc w niej wartości społeczne i ekonomiczne, kooperuje na rynku w różnych systemach współpracy i w różnych obszarach gospodarki oraz tworzy miejsca pracy. W działalności **SnRSS** cele ekonomiczne i społeczne traktowane są jako równoważne; **SnRSS** przede wszystkim jest producentem dóbr (m.in. publikacji upowszechniających wiedzę z zakresu ekonomii społecznej i gospodarki społecznej) i usług (m.in. o charakterze szkoleniowym), co sprawia, że wedle definicji przedsiębiorczości społecznej i przedsiębiorstwa społecznego przyjętego w rozprawie **SnRSS** jest przedsiębiorstwem społecznym.

Misją Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych jest wspieranie przedsiębiorczości społecznej i przedsiębiorstw społecznych w tym spółdzielni socjalnych, oczywiście jako podmiot spełniamy pewne przesłanki, by nas definiować jako przedsiębiorstwo społeczne, które wszystkie realizujemy poprzez podmioty, które wspieramy i tworzymy [...]. Sami na ten moment nie zatrudniamy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym, a raczej wspieramy te zatrudnienia poprzez przedsiębiorstwa społeczne, które spełniają tą definicję.

A czy w świetle definicji przedsiębiorstwa społecznego, którą przed chwilą przedstawiłam, jesteście przedsiębiorstwem społecznym? [...]

[...] nie bo nie mamy takiego celu w naszej wewnętrznej strukturze, każdy nowy pomysł na przedsiębiorstwo społeczne przekuwamy na nowy podmiot, który w określonym środowisku rozpoczyna działalność, a naszym zadaniem jest go doglądać i dbać by szczególnie w tym pierwszym okresie nie na trwałe wpisywał się obszar działalności i środowisko w którym działa. Budujemy relacje wśród samorządów, wśród biznesu i innych podmiotów, które mogą być docelowo, pośrednio lub bezpośrednio klientem przedsiębiorstw społecznych. Patrząc na wskazaną przez Ciebie definicję przedsiębiorstwa społecznego, to myślę, że możemy się pod tym podpisać w obszarze wsparcia przedsiębiorstw społecznych, które to w pełni już się w tą definicję wpisują [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

SnRSS wspiera powstawanie nowych spółdzielni socjalnych przez ich współzakładanie lub wsparcie merytoryczne i finansowe w ich zakładaniu. Istniejące przedsiębiorstwa społeczne mogą uzyskać od stowarzyszenia przede wszystkim szeroko rozumiane poradnictwo oraz wsparcie merytoryczne w funkcjonowaniu. Stowarzyszenie organizuje dla członków powstających i już istniejących spółdzielni socjalnych warsztaty i szkolenia zorientowane na wzmocnienie postaw przedsiębiorczych.

My koncentrujemy się głównie na wspieraniu przedsiębiorstw społecznych i na tym całą naszą siłę i całe nasze działania kierujemy. [...] Głównie albo sami zakładamy spółdzielnie socjalne, które są samodzielnie rejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym, albo po prostu wspieramy środowisko, które chce założyć spółdzielnię socjalną i wspieramy je, szczególnie w tym pierwszym okresie działalności [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

Działania przedsiębiorstwa w wyżej omówionym obszarze określić należy jako bardzo skuteczne. Potwierdzają to z jednej strony liczby stojące za wykonaną przez **SnRSS** pracą, a z drugiej opinia, jaką ta organizacja cieszy się w środowisku przedsiębiorców społecznych i ich otoczenia³.

W latach 2005/2006 udało się nam założyć 50 spółdzielni socjalnych i one pokazały, że osoby nawet długotrwale bezrobotne odnajdują się w formule spółdzielczości socjalnej [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

Prócz działań skierowanych na rozwój sektora ekonomii społecznej w Polsce, stowarzyszenie prowadzi też bardziej specjalistyczne działania oferując różnorodne formy wsparcia podmiotom ekonomii społecznej.

My pomagamy podmiotom ekonomii społecznej w profesjonalizacji tych obszarów, w których zgłaszają takie potrzeby [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

³ Prowadzone przeze mnie badania, w tym obserwacje przedsiębiorstw społecznych i innych instytucji i organizacji związanych z rozwojem sektora ekonomii społecznej w Polsce jednoznacznie wskazują, że **Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych** cieszy się opinią skutecznej, merytorycznej i odpowiedzialnej organizacji, do której można zwrócić się z prośbą o wsparcie lub zaprosić do współtworzenia projektów takich jak na przykład zakładanie spółdzielni socjalnych w partnerstwie z jednostkami samorządu terytorialnego.

Stowarzyszenie aktywnie publikuje, prowadzi kanały społecznościowe oraz udziela się w dyskusji na temat rozwój przedsiębiorczości społecznej na arenie międzynarodowej. Działania organizacji wspierane są przez Krajowy Program Rozwoju Przedsiębiorczości Społecznej.

Sfera finansowa działalności

Budżet przedsiębiorstwa bazuje przede wszystkim na środkach publicznych pozyskiwanych na drodze dotacji i konkursów. Są to zarówno środki krajowe, jak i tak zwane pieniądze unijne. Innym składnikiem finansów **SnRSS** jest prowadzona działalność odpłatna i działalność gospodarcza.

Projekty, które tworzycie są realizowane ze środków projektowych? To nie są publiczne pieniądze?

Oczywiście mamy działalność dochodową, jednakże większość naszych przychodów to są publiczne pieniądze, są to pieniądze między innymi z Europejskiego Funduszu Społecznego, z innych źródeł w ramach Ustawy o działalności pożytku publicznego, więc nasze działania to wsparcie Państwa w prawidłowej realizacji zadań publicznych [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

Pomimo tego, że działalność stowarzyszenia jest w dużej mierze uzależniona od dopływu środków publicznych, to ich pozyskiwanie odbywa się z dużą ostrożnością. Cechą charakteryzującą działania w zakresie pozyskiwania środków jest to, że stowarzyszenie bardzo świadomie wybiera konkursy, w których uczestniczy – muszą być one ściśle związane z ekonomią społeczną szeroko ujętą lub z przedsiębiorczością społeczną, czyli wpisywać się w działalność statutową przedsiębiorstwa.

Jeśli chodzi o finansowanie, to oczywiście nie ukrywam, że pewnie około 80-85% naszego finansowania to są środki publiczne. Każde zadanie, jakiego się podejmujemy, jest spójne z naszymi działaniami statutowymi, nie startujemy do wszystkich konkursów, które są, ale do takich, które są spójne z naszymi działaniami statutowymi, a naszym wspólnym działaniem jest wspieranie przedsiębiorstw społecznych i można powiedzieć, że wszystkie działania są skierowane w tym kierunku. Oprócz tego mamy składki członkowskie; prócz tego mamy działalność statutową odpłatną, a także działalność gospodarczą, która też jest w tym obszarze [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

Przedstawiciel **SnRSS** biorący udział w badaniu podkreślał, jak ważną rolę w finansach przedsiębiorstwa pełnią środki czerpane z funduszy europejskich. Według respondenta, gdyby te środki nie były dostępne, przedsiębiorstwo musiałyby okroić swoją działalność do 15% tego, czym obecnie stowarzyszenie się zajmuje.

Jeśli nie byłoby środków z funduszy europejskich, nasza działalność musiałaby się o te 85% zmniejszyć, bo nie stać by nas było na zatrudnienie wykwalifikowanej kadry i nie stać by nas było na realizację tych wszystkich działań. [...] Prawie 50% naszego budżetu to są dotacje na finansowanie przedsiębiorstw społecznych. Mamy świadomość, że duża część z tego finansowania w przyszłości może być ograniczona, dlatego mocno też czujemy zobowiązanie by ten okres jak najefektywniej wykorzystać, by pozostawić po sobie jak najwięcej silnych i konkurencyjnych przedsiębiorstw społecznych [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych]

Z wyżej wspomnianych środków **SnRSS** udziela dotacji na zakładanie spółdzielni socjalnych. Jej minimalna⁴ wysokość wynosi około 180 tysięcy złotych.

Średnio na przedsiębiorstwo społeczne mamy dotację około 180 tysięcy złotych. [...] Średnio to jest 24 tysiące złotych na inwestycje i około 12 tysięcy złotych na tzw. wsparcie pomostowe, czyli to jest około 36 tysięcy złotych na jedną osobę, co daje wsparcie dla pięcioosobowej spółdzielni socjalnej w mniej więcej wyżej wymienionej kwocie [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa

Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych (SnRSS) prowadzi rozległą współpracę z partnerami współtworzącymi warunki do rozwoju ekonomii społecznej w Polsce. Podmiot współpracuje z jednostkami rządowymi, jednostkami i instytucjami samorządowymi, podmiotami trzeciosektorowymi i przedstawicielami świata biznesu, którzy włączają się we współtworzenie rzeczywistości ekonomii społecznej w Polsce. Spośród przedsiębiorstw będących przedmiotem analizy działanie tego podmiotu określić należy jako najbardziej rozległe.

Zarówno od Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej, jak i od Urzędu Marszałkowskiego

⁴ Zgodnie z polskim prawem spółdzielnia socjalna może liczyć nie mniej niż 5 członków.

mamy cały czas bardzo duże wsparcie i ideowe, i wsparcie w działaniach. [...] Współpracujemy z wieloma firmami i ta współpraca ciągle się rozwija [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

SnRSS organizuje i współorganizuje konferencje popularyzujące wiedzę o ekonomii społecznej. Prowadzi także spotkania terenowe o charakterze konsultacyjnym, dotyczące możliwości zakładania podmiotów ekonomii społecznej oraz jest dysponentem środków unijnych przeznaczonych na dofinansowanie nowopowstających spółdzielni socjalnych.

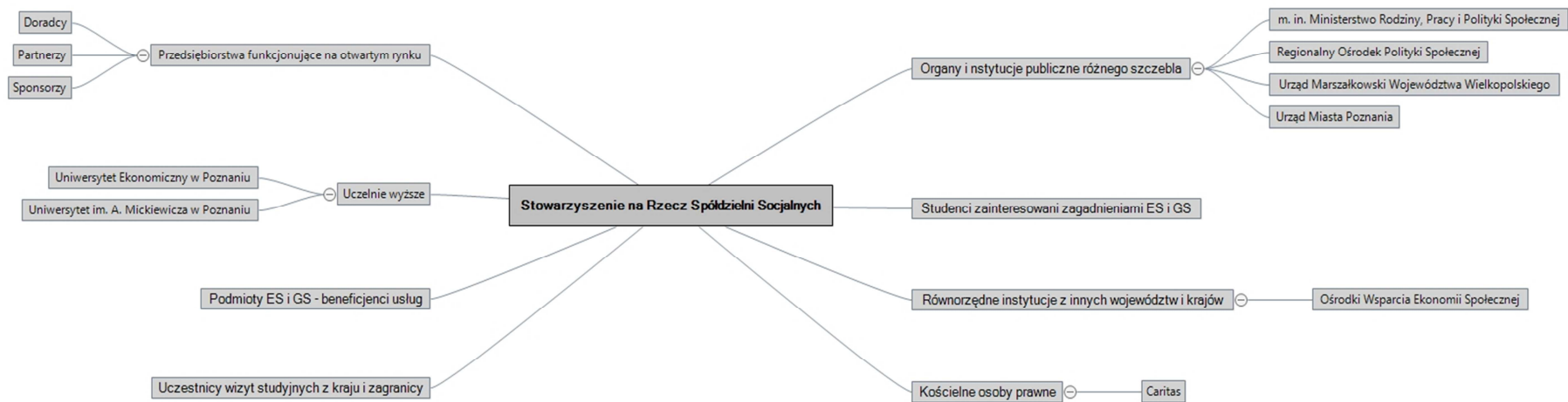
Współpracujemy ze wszystkimi interesariuszami, ze wszystkimi podmiotami, które w jakiś sposób mogą mieć wpływ na tworzenie spółdzielni socjalnych. Współpracujemy z jednostkami samorządu terytorialnego, zarówno szczebla gminnego, powiatowego i wojewódzkiego. W wielu przypadkach udało nam się namówić same samorzady lokalne do założenia spółdzielni socjalnych⁵ [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

Stowarzyszenie animuje także współpracę pomiędzy przedsiębiorstwami z tzw. otwartego rynku oraz przedsiębiorstwami społecznymi, łącząc działania związane z ekonomią społeczną z działaniami związanymi ze społeczną odpowiedzialnością biznesu.

Budujemy także współpracę z przedsiębiorstwami tradycyjnymi, po to by tworzyć łańcuch dostaw pomiędzy przedsiębiorstwami tradycyjnymi, a przedsiębiorstwami społecznymi. Jesteśmy aktywnym uczestnikiem wszystkich wydarzeń związanych ze społeczną odpowiedzialnością biznesu. Między innymi w zeszłym tygodniu organizowaliśmy konferencję dotyczącą CSR wspólnie ze spółką Raben, Deloitte i Urzędem Marszałkowskim Województwa Wielkopolskiego [Przemysław Piechocki, prezes Stowarzyszenia na Rzecz Spółdzielni Socjalnych].

Wspólną cechą relacji, które buduje i w których uczestniczy **SnRSS** jest to, że skutecznie włączane są w nie podmioty i instytucje reprezentujące różne środowiska i grupy interesów. **Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych** jest liderem i partnerem projektów międzynarodowych realizowanych między innymi w ramach programu Erasmus+.

⁵ Unikatowo na skalę Polski, Urząd Marszałkowski Województwa Wielkopolskiego jest założycielem dwóch spółdzielni socjalnych.

Rysunek 14. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Opracowanie własne.

Dlaczego Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń socjalnych?

SnRSS jest przedsiębiorstwem społecznym zorientowanym na realizację założeń socjalnych na wielu płaszczyznach. Po pierwsze generuje i odpowiedzialnie dysponuje środkami na rozwój przedsiębiorstw społecznych. Po drugie organizuje różne formy wsparcia merytorycznego dla przyszłych przedsiębiorców społecznych zorientowane na ich realne potrzeby i mocne strony. Po trzecie **Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych** upowszechnia wiedzę o przedsiębiorczości społecznej i popularyzuje ideę zakładania takich podmiotów. Co więcej – przyczynia się do powstania rynku na produkty i usługi przedsiębiorstw społecznych. Innym ważnym aspektem działalności tego podmiotu jest to, że wprowadza wątek ekonomii społecznej do dyskusji publicznej czyniąc tę przedsiębiorczość szerzej rozpoznawalną, a przez to bardziej akceptowalną.

6.4. Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń ekonomicznych

Podmioty, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń ekonomicznych korzystają w głównej mierze z entrepreneurów i agentów zmian – doświadczone jednostki zorientowane na realizację określonych założeń, które za pomocą kapitału ludzkiego i społecznego wywołują zmianę społeczną. Przedsiębiorstwa prowadzone przez takie jednostki, to podmioty wytwarzające popyt zarówno na określone produkty i usługi, jak i na sposób ich konsumowania. Inną cechą charakterystyczną podmiotów, w których dominuje zorientowanie na realizację założeń ekonomicznych jest ciągła gotowość do uczenia się – zarówno rynku, jaki klienta.

6.4.1. Brisman Kawowy Bar

Brisman Kawowy Bar powstał w 2012 roku ¹ jako spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Przedsiębiorstwo tworzą osoby prywatne – specjaliści w dziedzinie branży kawowej. Siedziba **Brismana** znajduje się na terenie dzielnicy Jeżyce. W barze pracuje osiem osób świadczących usługi związane z serwowaniem kawy. Założyciele **Brisman Kawowy Bar** są wielokrotnymi zwycięzcami nagród w konkursach związanych ze sztuką parzenia kawy.

¹ Jego niesformalizowana działalność rozpoczęła się wcześniej.

W **Brismanie** można napić się kawy, wziąć udział w warsztatach dotyczących sztuki parzenia kawy, zakupić produkty związane z kawą i inne produkty rzemieślnicze. Brismani świadczą także usługi profesjonalne i pokazowe oparte na posiadanej wiedzy, doświadczeniu i warsztatowi mistrzowskiemu.

RAMOWY OPIS PRZEDSIĘBIORSTWA <i>BRISMAN KAWOWY BAR</i> ²			
FORMA PRAWNA	Spółka z o.o.		
ORGAN ZAŁOŻYCIELSKI	osoby prywatne		
ROK ZAŁOŻENIA	2012	TERYTORIUM DZIAŁANIA	dzielnica Jeżyce, m. Poznań
LICZBA CZŁONKÓW/SPÓŁDZIELCÓW/PRACOWNIKÓW			8
CZY PODMIOT JEST PES W ROZUMIENIU POLSKIEGO PRAWA?			Nie
CZYNNIKI DECYDUJĄCE O TYM, ŻE BRISMAN KAWOWY BAR JEST PS:		<ul style="list-style-type: none"> • Prowadzenie handlu według zasad sprawiedliwego handlu (fair trade); • działania integracyjne na rzecz społeczności lokalnej; • działania upowszechniające wiedzę o sprawiedliwym handlu; • warsztaty sztuki kawowej. 	

Rysunek 15. Ramowy opis przedsiębiorstwa *Brisman Kawowy Bar*. Opracowanie własne.

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Przedsiębiorstwo ma sześcioletnią tradycję, która sformalizowała się w momencie założenia spółki trzech partnerów w 2012 roku.

Miejsce, w którym jesteśmy istnieje od 3 lat natomiast sam pomysł na zrobienie baru kawowego jest marzeniem sprzed 5-6 lat [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Przedsiębiorstwo tworzy dwóch mistrzów kawowych, którzy na stałe w nim pracują. Trzeci udziałowiec pełni w głównej mierze rolę inwestora, który w większości sfinansował powstanie baru kawowego. Czynnikiem decydującym o tym, że działalność pasjonatów zamieniona została w przedsiębiorstwo, było dostrzeżenie popytu na produkty i usługi kawowe o jakości niedostępnej wcześniej na lokalnym rynku. W latach 2009-2013 brismani edukowali potencjalnych klientów do serwowania i konsumowania różnorodnych kaw o

² Stan na luty 2016.

precyzyjnie określonym źródle pochodzenia. W momencie gdy rynek zaczął odpowiadać na tak skonstruowaną ofertę, powstała kawiarniana spółka.

My jesteśmy spółką z o.o. Jest osoba, która zauważyła olbrzymi potencjał w tym wszystkim, co robimy, zobaczyła, że jest mnóstwo roboty zrobionej przez nas, jeśli chodzi o budowę struktury rynku i powiedziała dogadajmy się i zrobmy coś z tym rynkiem [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Po zawiązaniu formalnej struktury, przedsiębiorstwo prowadziło działalność eventową, zorganizowaną wokół imprez firmowych i szkoleń dla baristów. Następnie po znalezieniu lokalu pozostającego w zasięgu możliwości finansowych spółki, powstała kawiarnia otwierająca działalność przedsiębiorstwa na nowe usługi.

Powstaliśmy jako spółka i na początku zajmowaliśmy się działalnością eventową czyli szukaliśmy zleceń, no i w pewnym momencie znalazł się lokal, mieliśmy wytyczone założenia i chcieliśmy, żeby to się zaczęło rozwijać [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Charakterystyka przedsiębiorców

Brisman Kawowy Bar tworzy obecnie osiem osób z czego dwie z nich – udziałowcy spółki kreują kierunek rozwoju przedsiębiorstwa. Liderami przedsiębiorstwa są eksperci w dziedzinie kawy, ciągle potwierdzający swoją wiedzę i doświadczenie w różnego rodzaju konkursach i mistrzostwach.

Zajmuję się kawą od jedenastu lat, a profesjonalnie, w pełni świadomie angażując się w biznes kawy i rynek kawy, to mogę powiedzieć, że od sześciu – siedmiu lat [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Poniższe zdjęcie prezentuje ścianę **Brismana Kawowego Baru**, na której zgromadzone zostały trofea liderów przedsiębiorstwa. Można na niej znaleźć wyróżnienia związane z działalnością popularyzatorską (np. udziałem w programach telewizyjnych), jak i wyróżnienia takie jak puchary i dyplomy mistrzowskie i profesjonalne zdobyte podczas krajowych i międzynarodowych konkursów.

Zdjęcie 24. Dyplomy, certyfikaty i puchary zdobyte przez pracowników Brisman Kawowego Baru.

Fotografia własna.

Zawodu wyuczonego przez przedsiębiorców nie zagwarantowała im publiczna edukacja. Każdy nowy pracownik baru jest szkolony przez jego założycieli i osiąga przez to unikalne na rynku pracy kwalifikacje. Jeden z właścicieli spółki podkreślał w wywiadzie badawczym, że pomiędzy sukcesem rynkowym **Brismana**, a wsparciem uzyskiwanym od państwa istnieje niska zależność. W publicznym systemie edukacji nie ma możliwości uzyskania kwalifikacji zawodu baristy (w przeciwieństwie do zawodu kucharza czy kelnera). Ponad powyższe podatek narzucany na produkty kawowe wynosi 23% (podstawowa stawka podatku VAT w Polsce), podczas gdy podatek narzucany na inne produkty gastronomiczne i cateringowe wynosi 8% (preferencyjna stawka). W **Brismanie Kawowym Barze** kawa jest zarówno produktem, jak i usługą gastronomiczną, czego nie dostrzega polskie prawo podatkowe.

Nie ma czegoś takiego jak wykształcenie kawowe i to jest jedna ze sporych bolączek takiego przedsiębiorstwa, jakie prowadzimy, w takim kształcie i o takim charakterze, ponieważ nie ma szkół przygotowujących do takiego zawodu. (...) Zawód kawiarni skłania się wokół trzech dziedzin – towaroznawstwa, znajomości rynków zagranicznych i pogranicza gastronomii – trochę z zawodu barmana i trochę z zawodu sprzedawcy. Nie ma takiego zawodu [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Właściciele **Brismana** realizują partnerski model zarządzania. Zatrudniają głównie studentów, którzy deklarują zainteresowanie branżą kawową i którzy wiążą swoją przyszłość zawodową z tą branżą. Jak twierdzi jeden z właścicieli przedsiębiorstwa, oferuje on swoim pracownikom przeszkolenie gwarantujące wiedzę ekspercką w dziedzinie wiedzy o kawie.

W tej chwili jest nas siedmioro, a za chwilę osiem osób. [...] Są trzy osoby na umowę o pracę, reszta jest na umowie zleceniu. Jeśli te osoby, które teraz studiują i u nas pracują po studiach będą rozważały pracę w branży, to będę im musiał złożyć dobrą ofertę pracy, bo ja sobie nie wyobrażam ich wypuścić stąd. Oni nie są moimi pracownikami, to są moi współpracownicy [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Uchwycona na zdjęciu grafika przedstawia zespół pracowników **Brisman Kawowego Baru** wcielony w drużynę superbohaterów z amerykańskich komiksów. Jest ona umieszczona w głównej sali kawiarni, tuż za kontuarem.

Zdjęcie 25. Grafika przedstawiająca zespół pracowników Brisman Kawowego Baru. Fotografia własna.

Działania i produkty przedsiębiorstwa

Brisman Kawowy Bar jest zorientowany na rozwijanie kultury picia kawy poza domem. Działanie to jest świadomym tworzeniem rynku dla prowadzonej działalności.

To nie jest tak, że ja rozdaję za darmo wiedzę, tylko staram się stworzyć rynek [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Ofertę przedsiębiorstwa tworzą między innymi specjalistyczne warsztaty dla baristów zatrudnionych w poznańskich kawiarniach i restauracjach. Początkowo działania te były

darmowe (dla odbiorców). Według respondenta, jeśli chodzi o warsztaty najtrudniejsze było przekonanie zaproszonych do udziału w warsztatach baristów do tego, że zdobywanie wiedzy w dziedzinie przyrządzania kawy stanowi wartość samą w sobie, ma także znaczenie jako podnoszenie kompetencji zawodowej, co oczywiście przekłada się na zwiększenie szans na rynku pracy.

Zrobiliśmy siedem czy osiem edycji warsztatów dla baristów.

I kto za to płacił?

Dopiero od szóstej czy siódmej edycji prosiliśmy aby uczestnicy warsztatów przynosili ze sobą kilka kartonów mleka i to wszystko. Te warsztaty były platformą do budowania rynku kawowego. Teraz się mówi o Poznaniu, że [...] jest tu dobra kawa i są tutaj od tej kawy specjaliści [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Poniższe zdjęcie prezentuje salkę szkoleniową w **Brisman Kawowym Barze**, w której odbywają się szkolenia dla zawodowców zajmujących się parzeniem kawy oraz amatorów zainteresowanych poznaniem kultury kawowej.

Zdjęcie 26. Pomieszczenie warsztatowe baru kawowego. Fotografia własna.

Właściciele przedsiębiorstwa starają się korzystać ze spółdzielczego łańcucha dostaw opartego o eliminację możliwie jak największej pośredników pomiędzy producentem. Przedsiębiorcy preferują *direct trade* od *fair trade*³ ze względu na to, że *direct trade* opiera się głównie na wymianie handlowej.

³ Pojęcia *direct trade* i *fair trade* objaśnione zostały w *Słowniku pojęć* umieszczonym w początkowej części niniejszego opracowania.

My staramy się używać kaw z handlu bezpośredniego czyli direct trade, a więc z jakichś kooperatyw czy spółdzielni. [...] Płacimy rolnikowi, który ma farmę bezpośrednio pieniądze i nie jest to fair trade, bo my nie mówimy rolnikowi, co ma zrobić z tymi pieniędzmi, tylko direct trade, uważając, że ten rolnik wie lepiej od nas, czego on sam potrzebuje [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Sfera finansowa działalności

Podział udziałów w przedsiębiorstwie wynosi 40/60 z korzyścią dla udziałowca nieświadczącego pracy w **Brismanie**. Pomimo tego, że przedsiębiorstwo ma stałych klientów i odbiorców oferowanych usług, jego współwłaściciel, a zarazem pracownik zgłasza z jednej strony potrzebę, a z drugiej brak możliwości zwiększenia pensji własnej i pozostałych pracowników przedsiębiorstwa. Pomimo tego, że pensje w przedsiębiorstwie nie rosną, pracownicy w nim zatrudnieni deklarują przywiązanie do miejsca pracy i niechęć wobec perspektywy jej zmiany wynikającej z braku podwyżek.

Największym ciężarem jest to, że ja nie mogę ludzi, którzy są bardzo zaangażowani w pracę, robią to przez 3 lata, nie migrują czyli jakoś udało mi się ich zatrzymać, żeby im dać większe wynagrodzenie. Kawiarni na to nie stać [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Współwłaściciel **Brismana** jednoznacznie wskazuje, co mogłoby wpłynąć na poprawę sytuacji finansowej przedsiębiorstwa. W obliczu polityki fiskalnej usługi związane z kawą miałyby być interpretowane tak jak usługi gastronomiczne i cateringowe. Takie rozwiązanie umożliwiłoby obniżenie marży narzucanej na usługi związane z kawą, a przez to zrelatywizowanie ich ceny do faktycznej wartości surowca z której powstają oraz możliwości finansowe konsumentów⁴.

Sprawa jest prosta, bo mamy marżę olbrzymią na kawie. Koszt wyprodukowania filiżanki kawy w kawiarni zamyka się w dwóch złotych, z czego bym tej kawy nie robił. Marża jest więc olbrzymia i ktoś by się może oburzył, ale 6 złotych kosztuje kawa, to ile trzeba jej sprzedać, żeby zapłacić 2 tysiące złotych czynszu za lokal? I tu już robi się inna skala: co z tego, że mam małą marżę, skoro muszę wygenerować duży obrót. Rynek kawy w Polsce czeka

⁴ Zmiana kwalifikacji podatkowej usług związanych z kawą to oczywiście nie jedyny czynnik mający wpływ na cenę produktu ostatecznego. Inne czynniki, które należy uwzględnić to koszty najmu lokalu oraz koszty pracy.

jeszcze sporo przeobrażeń [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Poniższe zdjęcie prezentuje jednego z założycieli kawiarni. Na zdjęciu jest także widoczny ekspres ciśnieniowy używany w kawiarni oraz na pokazach oraz cennik serwowanych w **Brismanie** kaw.

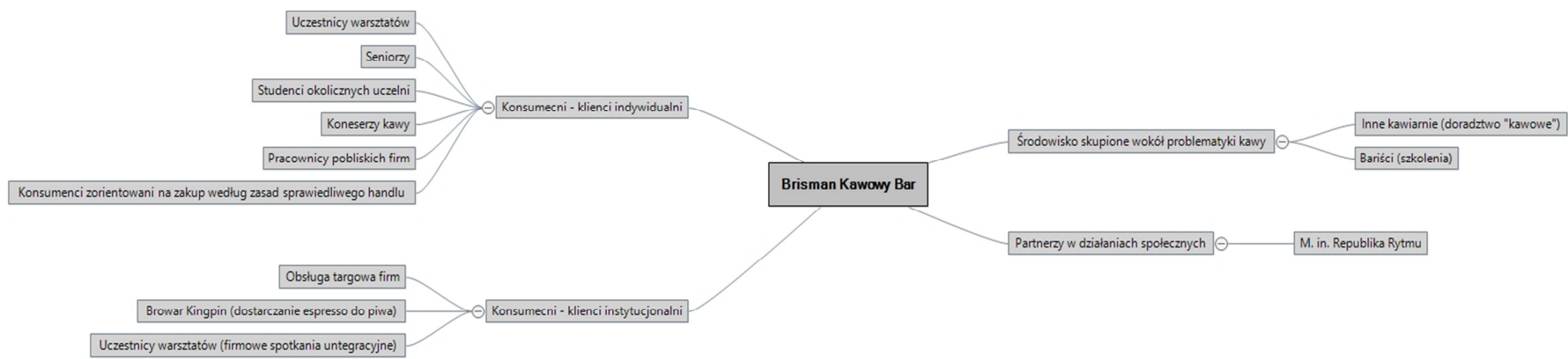

Zdjęcie 27. Element wyposażenia kawiarni i cennik usług. Fotografia własna.

Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa

Przedsiębiorstwo **Brisman Kawowy Bar** funkcjonuje w stosunkowo wąskim otoczeniu instytucjonalnym (nie korzysta ze wsparcia finansowego czy projektów miejskich) oraz szerokim otoczeniu społecznym i biznesowym. Klientów **Brismana** można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Po pierwsze są to klienci indywidualni, którzy ze względu na walory smakowe, jak i ideę przyświecającą przedsiębiorstwu decydują się na zakup produktów w tym właśnie miejscu oraz klientów grupowych, których prócz wyżej wymienionych względów przyciąga do usług baristów estyma⁵ jaka łączy się z barem kawowym.

⁵ Obecnie Brismani prowadzą poprzez portal crowdfundingowy zbiórkę środków na wyjazd jednego z pracowników na Mistrzostwa Świata Baristów 2016, *Wygrajmy Mistrzostwa Świata Baristów 2016*, <https://wspieram.to/rojes> [dostęp: 05.06.2016].

Rysunek 16. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Brisman Kawowy Bar. Opracowanie własne.

Odbiorców usług przedsiębiorstwa można podzielić także ze względu na częstotliwość i sposób konsumowania produktów kawowych. Wyróżnić można stałych klientów, pracowników okolicznych firm i instytucji, którzy przychodzą po kawę na wynos, osoby przesiadujące w kawiarni (m. in. studentów), klientów, którzy wybierają **Brismana** ze względu na smak kawy i kompetencje baristów oraz seniorów, którzy odwiedzają bar okazjonalnie, uznając go za miejsce dobre do spotkań.

Mamy świrów kawowych, którzy przychodzą tutaj, bo mają hopla na punkcie kawy i wiedzą też, że jest ekipa, która ma pojęcie na ten temat. To jest chyba najmniejszy odsetek. Potem mamy ludzi, którzy pracują w pobliżu i to jest chyba największa grupa klientów i to są stali klienci. Mamy dla nich program lojalnościowy [...]. Jest też grupa ludzi, powiedzmy studentów, którzy przychodzą tutaj spędzać czas. Mamy też seniorów. Seniorzy są super i przychodzą często tutaj, jak sami podkreślają, bo miejsce jest trochę młodzieżowe i oni się tutaj czują młodzi, a jednocześnie czują, że my ich szanujemy i to jest super [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Zdjęcie 28. Sala kawiarni Brisman. Fotografia własna.

Często zdarza się tak, że seniorzy są bardziej otwarci na różne rzeczy niż osoby w średnim wieku.

Ci seniorzy, to są stąd?

To jest różnie. Przyjeżdżają do nas nawet ludzie z Puszczykowa jak mają jakieś rzeczy do

załatwienia w mieście. Chcemy w kwietniu lub w maju zrobić imprezę aktywizującą seniorów z okoliczną szkołą muzyki rozrywkowej Republika Rytmu i oni będą prowadzili warsztaty dla seniorów z gramofonami i innym sprzętem dj-skim i to się będzie nazywało „Dziadek do gramofonu”. Chodzi o to, żeby seniorzy przynieśli swoje ulubione nagrania na winylach i żeby mogli je publicznie odtworzyć, coś o nich opowiedzieć, żeby byli bohaterami na tej imprezie. Zaproponowaliśmy, żeby to wydarzenie odbyło się u nas – tu jest kameralnie i spokojnie będą się ci seniorzy tutaj dobrze czuć [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Poza wymienionymi wyżej konsumentami **Brisman** prowadzi współpracę z browarem rzemieślniczym, który produkuje piwo z dodatkiem espresso produkowanego w przedsiębiorstwie.

Organizujemy też zewnętrzne imprezy firmowe i mamy jeszcze współakcje z targami piwnymi, z browarnikami. Zajmujemy się także przygotowaniem kawy do browaru Kingpin, który produkuje piwo rzemieślnicze z kawą. [...] Wymyśliliśmy, że będziemy do ich piwa robić espresso. [...] Jak są jakieś targi piwne, to oni nas też wynajmują, żeby pokazywać innym ludziom zajmującym się rzemiosłem, że nie kończy się świat na piwie i na winie [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Brisman prowadzi także działania konsultacyjne z dziedziny doboru ekspresów do kawy czy samej kawy w przedsiębiorstwach, z którymi współpracuje.

Robimy też różnego rodzaju szkolenia czy doradztwo jeśli chodzi o prowadzenie biznesu czy doradztwo w zakresie samej kawy [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

Dlaczego Brisman Kawowy Bar jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń ekonomicznych?

Brisman Kawowy Bar od początku swojego istnienia był nastawiony na wypracowanie specyficznego *know how* opartego o unikatowe doświadczenie, przy założeniu charakteru działalności podobnej do manufaktury. Pomimo dominujących w kulturze picia kawy trendów przedsiębiorstwo zbudowało model świadczenia usług oparty o wiedzę przekazywaną klientom, a co za tym idzie, wytwarza markę, działając na zasadzie szeroko

rozumianej uczciwości. Taką postawę przedsiębiorcy interpretuję jako próbę wytworzenia zmiany społeczno-gospodarczej wpływającą na wybory konsumenckie w mikroskali.

Brisman nie korzysta z subwencji publicznych i zatrudnia swoich pracowników wyłącznie w oparciu o umowy. **Brisman Kawowy Bar** jako pierwszy na skalę kraju profesjonalizował i zinstytucjonalizował hobby w obszarze tradycyjnie zarezerwowanym dla wielkich rynkowych graczy. Doświadczenie to można przenieść również do innych dziedzin i branż działalności gospodarczej. Przedsiębiorcy wytworzyli kulturę kawową edukującą do tego jak pić kawę, jak wybrać dobrą kawę, a przez to stworzyć przywiązanie do przedsiębiorstwa klienta. Działanie przedsiębiorstwa ma zatem wymiar kulturotwórczy w zakresie kształtowania kultury konsumpcji kawy i wiedzy na temat pozyskiwania kawy i jej licznych odmian oraz walorów.

Czy jest coś takiego jak rzemiosło kawowe?

Myślę, że tak. Wszystko, co robimy jesteśmy w stanie wytłumaczyć naukowo. Wiemy dlaczego jedna kawa smakuje lepiej, a inna gorzej. Rzemiosłem kawowym na pewno trzeba by nazwać to, że nie trzeba posilkować się przy przygotowywaniu kawy różnymi narzędziami, takimi jak waga, stoper. Trzeba trochę poczuć tą kawę i to, jak się ją robi. To jest poparte wiedzą i doświadczeniem bycie artystą [Mateusz Gaca, współzałożyciel Brisman Kawowy Bar].

6.4.2. Zakład Makerspace

Zakład Makerspace powstał w 2014 roku. Jego założycielami są członkowie Fundacji Animatorium, działającej w obszarze animacji kulturalnej. Do maja 2015 roku **Zakład** działał na terenie dzielnicy Jeżyce udostępniając przestrzeń warsztatową do prac technicznych zarówno osobom prywatnym jak i mikroprzedsiębiorstwom. W przedsiębiorstwie można skorzystać między innymi z pracowni stolarskiej, pracowni renowacji mebli, pracowni ślusarskiej, pracowni krawieckiej, pracowni fotograficznej czy pracowni elektronicznej. Latem 2016 roku przedsiębiorstwo po krótkiej przerwie związanej ze zmianą siedziby rozpoczęło działalność na terenie dzielnicy Stare Miasto. Na rzecz **Zakładu**, na stałe działają cztery osoby, a kolejnych kilkanaście współtworzy to przedsiębiorstwo (tzw. Zakładnicy)¹. Zakład nie jest przedsiębiorstwem społecznym w ramach polskiego prawa.

¹ Trudno precyzyjnie określić liczbę Zakładników ze względu na abonamentowy charakter ich współpracy oraz na to, że w czasie prowadzenia badania Zakład przechodził przemiany związane ze zmianą lokalizacji.

RAMOWY OPIS PRZEDSIĘBIORSTW ZAKŁAD MAKERSPACE ²			
FORMA PRAWNA	stowarzyszenie		
ORGAN ZAŁOŻYCIELSKI	osoby prywatne		
ROK ZAŁOŻENIA	2014	TERYTORIUM DZIAŁANIA	dzielnica Jeżyce, m. Poznań
LICZBA CZŁONKÓW/SPÓŁDZIELCÓW/PRACOWNIKÓW			
CZY PODMIOT JEST PES W ROZUMIENIU POLSKIEGO PRAWA?			nie
CZYNNIKI DECYDUJĄCE O TYM, ŻE ZAKŁAD MAKERSPACE JEST PS:		<ul style="list-style-type: none"> • Prowadzenie działalności kulturalnej równoległej do działalności gospodarczej; • działania rewitalizacyjne na rzecz przestrzeni miejskiej; • integracja społeczności lokalnej; • promocja obcych kultur; • ochrona dóbr kultury współczesnej. 	

Rysunek 17. Ramowy opis przedsiębiorstwa Zakład Makerspace. Opracowanie własne.

Geneza powstania przedsiębiorstwa

Przedsiębiorstwo powstało w 2014 roku, z inicjatywy członków Stowarzyszenia Animatornia. Zakład jest pomysłem na zakorzenienie działalności w lokalnym kontekście i stopniowe tworzenie miejsc stałej pracy dla założycieli tego podmiotu. Jednym z celów jaki przyświecał powstaniu tego miejsca było wytworzenie przestrzeni do zarobkowania w oparciu o posiadane umiejętności i talenty członków organizacji.

Prowadzimy to miejsce jako Fundacja Animatornia. Założyliśmy je mniej więcej 2,5 roku temu, natomiast współpracujemy ze sobą od dawna [...]. Stwierdziliśmy, że chcemy założyć takie miejsce, w którym osiadzimy i do którego my też z przyjemnością będziemy przychodzić, ale też ludzie się z nim zwiążą i wpiszą się w społeczność lokalną [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Członkowie stowarzyszenia podjęli decyzję o tym, że najlepszą formą działalności dla **Zakładu** będzie *fab lab*³, który z jednej strony pozwala rozwijać m.in. zdolności prototypowania, a z drugiej integruje ludzi.

² Stan na marzec 2016.

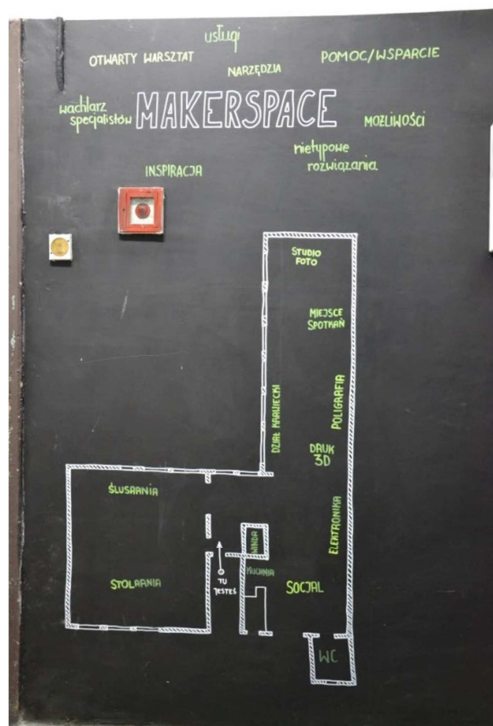
³ W Polsce istnieje obecnie kilka *fab lab*ów (fabrication laboratories, fabryk umiejętności), między innymi w Łodzi, Trójmieście, Katowicach, Lublinie i Kielcach, które służą nabywaniu realnych umiejętności m. in. zawodach rzemieślniczych i które dają przestrzeń do tego, by dzięki tym umiejętnościom przetwarzać idee i pomysły na artefakty.

Chcieliśmy gdzieś osiąść, natomiast nie mieliśmy pomysłu jak by to mogło być do końca zorganizowane. Wiedzieliśmy, że chcemy coś społecznego zrobić, warsztaty, czyli coś, co wcześniej też robiliśmy. Paweł wpadł na pomysł zorganizowania fab labu, a my podłapaliśmy tę ideę [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Miejscem, które wybrano na założenie **Zakładu** były należące do Skarbu Państwa budynki dawnych Poznańskich Zakładów Graficznych położone na terenie dzielnicy Jeżyce. Wynajęty lokal łączył w sobie kilka zalet – koszty jego wynajęcia mieściły się w granicach możliwości przedsiębiorstwa, miejsce –w przeciwieństwie do innych rozpatrywanych lokali – nie wymagało gruntownego dostosowania do potrzeb *fab labu*, a dodatkowo mieściło się niemalże w centrum miasta.

Długo szukaliśmy miejsca na naszą działalność od miasta, ale niestety się nie udało – nie było takich lokali, albo wymagały tak ogromnych remontów, że na tamten czas nas na to nie było stać. [...] Koniec końców wynajęliśmy lokal od Skarbu Państwa [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Poniższe zdjęcie przedstawia rysunek – rzut rozkładu **Zakładu Makerspace**, umieszczony przy wejściu do *fab labu*. Na rzucie widać rozplanowanie poszczególnych pracowni i warsztatów **Zakładu**. Patrząc od dolnego lewego rogu w siedzibie przedsiębiorstwa na Jeżycach mieściły się warsztat stolarski, warsztat ślusarski, pracownia krawiecka, pracownia fotograficzna, pracownia poligrafii i druku 3D, warsztat elektroniczny i przestrzeń socjalną.

Zdjęcie 29. Plan Zakładu Makerspace. Fotografia własna.

Obecnie, ze względu na zmianę właściciela budynków Poznańskich Zakładów Poligraficznych, **Zakład** przeniósł swoją siedzibę i urządza się w nowym lokalu mieszczącym się w Starej Papierni przy ul. Szyperskiej, w Poznaniu. Przeprowadzka *fab labu* była możliwa dzięki sukcesowi akcji *crowdfundingowej* na portalu PolakPotrafi.pl, w wyniku której zebranych zostało 100 tysięcy złotych.

Charakterystyka przedsiębiorców

Zakład Makerspace stworzony został przez pięć osób stowarzyszonych w Animatorni. Każda z nich ukończyła studia humanistyczne na co najmniej jednym kierunku. Obecnie na grono Sympatyków, Zakładników i Wytwórców, a także Adeptów, Czeladników i Firm⁴ składa się kilkadziesiąt osób o różnych umiejętnościach – chcących nabyć/ podszkolić posiadane umiejętności, prowadzących w **Zakładzie** warsztaty lub działalności gospodarcze. Założyciele przedsiębiorstwa pełnią w nim różne funkcje – od organizacyjnych, księgowych do specjalistycznych związanych z przedmiotem działań *fab labu*.

W naszej organizacji nie ma osób z wykształceniem technicznym [...] Zosia skończyła socjologię, Żaneta antropologię kulturową, Paweł studiował psychologię i wzornictwo

⁴ Użytkownicy *fab labu* posiadają różny status uzależniony od częstotliwości i sposobu korzystania z **Zakładu**.

przemysłowe, a ja skończyłam antropologię kulturową i psychologię [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Przedsiębiorcy, prócz działalności wolontaryjnej i zarobkowej na rzecz **Zakładu** zatrudnieni są w innych miejscach pracy lub prowadzą własną działalność gospodarczą, którą, w miarę możliwości, włączają w działanie **Zakładu**. Warto zauważyć, że żaden z Zakładników–założycieli nie pracuje w zawodzie związanym ze zdobytym wykształceniem. Każdy natomiast wykorzystuje zdobytą wiedzę do rozwijania *fab labu*.

W zakresie organizacyjnym działamy tutaj wolontaryjnie. Ja pracuję w poznańskim punkcie dla imigrantów, Zosia prowadzi własną działalność i projektuje wnętrza, natomiast Paweł bardziej działa zleceńowo tutaj. Wcześniej był grafikiem, natomiast teraz nauczył się spawać i wykonuje projekty i konstruuje różne rzeczy [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Obecnie praca organizacyjna⁵ na rzecz **Zakładu** ma charakter wolontaryjny, natomiast docelowo *fab lab* ma stać się miejscem zatrudnienia działających na jego rzecz osób.

Docelowo chcielibyśmy pracować tutaj. Poświęcamy temu mnóstwo czasu i energii i cały czas staramy się zorganizować to miejsce coraz lepiej [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Działania i produkty przedsiębiorstwa

Działalność *fab labu* skierowana jest do dwóch podstawowych typów odbiorców. Pierwszy typ odnosi się do osób, które przychodzą do **Zakładu** działać i tworzyć hobbystycznie, naprawiać domowe sprzęty, uczyć się np. renowacji mebli na własne potrzeby. Drugi typ odbiorców, to osoby przygotowujące się do rozpoczęcia działalności gospodarczej bądź już taką działalność prowadzące, a które chciały wykorzystać możliwość zdobycia lub rozwinięcia umiejętności zawodowych. **Zakład** świadczy odpłatne usługi na rzecz tych użytkowników polegające na użyczeniu przestrzeni, sprzętu i wiedzy.

W **Zakładzie** rozwijane są warsztaty i pracownie, które po pierwsze dało się utworzyć ze względu na warunki lokalowe i sprzętowe, po drugie zaś organizowane są pracownie, na które zapotrzebowanie zgłaszają użytkownicy. Dostępność pracowni zależy także od tego, czy ma ona swojego opiekuna.

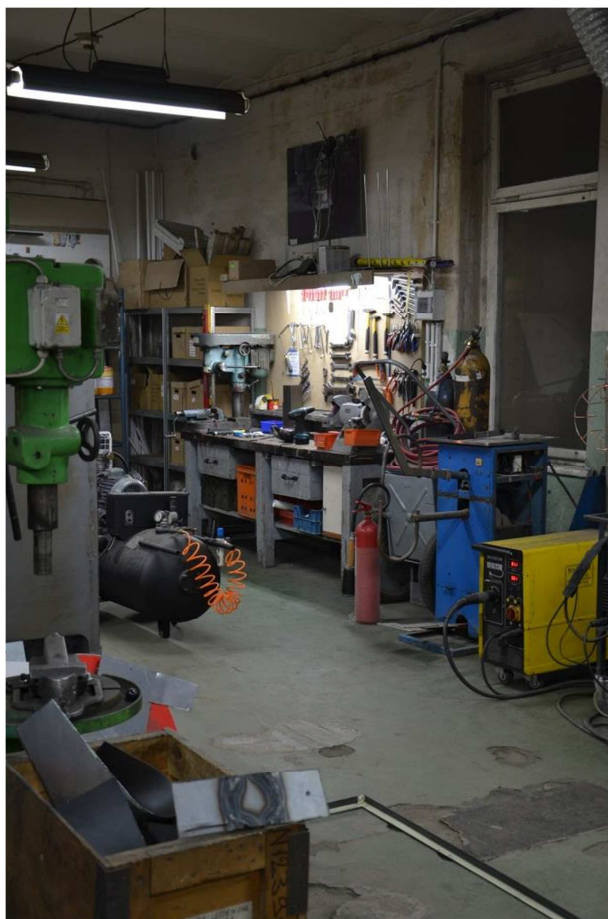
⁵ Za swoją pracę pobierają zapłatę jedynie osoby prowadzące warsztaty i szkolenia.

Postawiliśmy na umiejętności techniczne i warsztat wyposażony w różne narzędzia, między innymi takie, z których niekoniecznie można w domu skorzystać, albo niekoniecznie stać kogoś, by sobie od razu doposażyć warsztat stolarski. Postawiliśmy na takie działania, a nie na działania artystyczne, choć takie pomysły również były [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Wartością dodaną korzystania z **Zakładu Makerspace** jest możliwość skonsultowania swoich pomysłów z innymi użytkownikami i załogą przedsiębiorstwa. Przestrzeń pomiędzy warsztatami jest otwarta na tyle, na ile to możliwe. Użytkownicy mogą także swobodnie korzystać z tak zwanego „socjalu” – strefy odpoczynku.

Główną ideą jest to, że ludzie mogą tutaj przyjść, coś ze sobą skonsultować, a następnie zacząć tworzyć w oparciu o narzędzia, które my tutaj udostępniamy i oni sami udostępniają [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Poniższe zdjęcie prezentuje stanowisko spawalnicze wyposażone w sprzęty pozostające w zasobach samego **Zakładu**, jak i użyczone przez Zakładników. Nad tym i każdym innym specjalistycznym stanowiskiem w przedsiębiorstwie czuwa jego merytoryczny opiekun.

Zdjęcie 30. Stanowisko spawalnicze. Fotografia własna.

Oprócz tego, że *fab lab* udostępnia posiadane narzędzia i sprzęty doposażają, go także użytkownicy. Ponadto **Zakład** pozyskuje wyposażenie w zamian za reklamę od lokalnych firm i dystrybutorów narzędzi służące do majsterkowania. Zbudowany na bazie istnienia i rozwoju **Zakładu** kapitał społeczny procentuje także tym, że użytkownicy i sympatycy przedsiębiorstwa informują o tym, że jakaś firma wymienia sprawny sprzęt elektroniczny czy meblowanie i w ten sposób *fab lab* pozyskuje nowe zasoby.

Stopniowo, ludzie, którzy dołączają do Zakładu doposażają tą przestrzeń, a jednocześnie udostępniają narzędzia innym [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

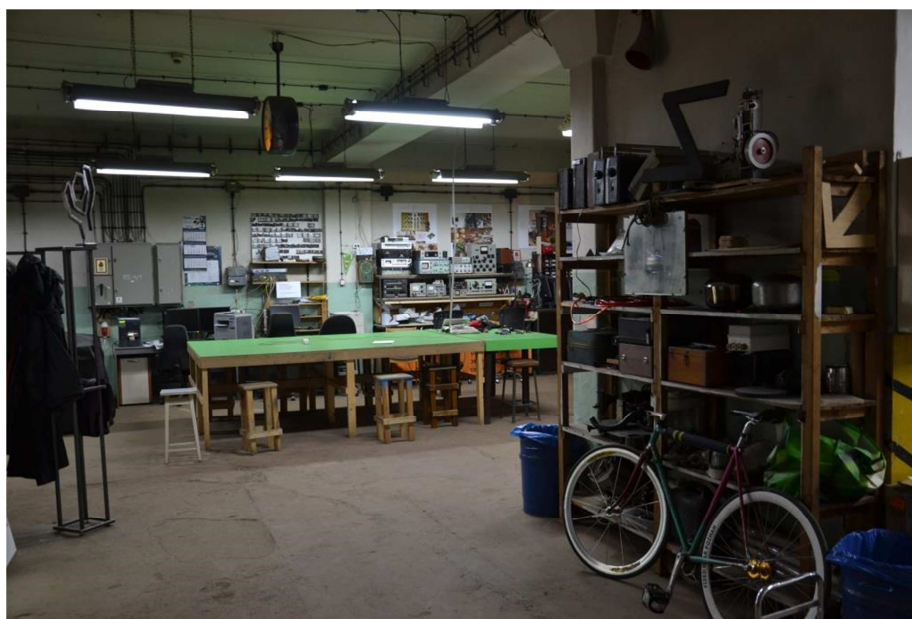
Oferta warsztatowa przedsiębiorstwa jest dopasowana do zapotrzebowania zgłaszanego przez użytkowników. Warsztaty realizowane są zarówno dla grup złożonych z osób, które zgłaszają się do *fab labu* pojedynczo, jak i dla grup zorganizowanych, np. zespołów pracowniczych czy na przykład dziewczyn, które chcą urządzić nietypowy wieczór paniński. Jeśli pojawia się możliwość przeprowadzenia warsztatów na przykład typograficznych, wtedy zapraszani są prowadzący z różnych, często odległych stron Polski.

Staramy się też cały czas poszerzać ofertę warsztatów. Ściągamy ludzi z Polski, o których słyszymy, że robią fajne rzeczy [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Zakład ma w swoich planach poszerzenie działalności o *biuro coworkingowe* z możliwością prototypowania pomysłów w warsztatach i pracowniach *fab labu*.

Chcemy rozszerzyć naszą działalność o coworking, tak, żeby każdy mógł tutaj przyjść, stworzyć sobie miejsce pracy komputerowej, biurowej, a jednocześnie będzie miał przestrzeń do tego, żeby od razu robić prototypy swoich pomysłów [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Poniższe zdjęcie prezentuje przestrzeń pracowni elektronicznej ze stołem warsztatowo-coworkingowym. Wyposażenie tego miejsca pochodzi częściowo z zasobów Poznańskich Zakładów Graficznych, częściowo jest własnością użytkowników warsztatów, a częściowo darami sprezentowanymi przez sympatyków warsztatu bądź zaprzyjaźnionych firm.

Zdjęcie 31. Warsztat elektroniczny i stół warsztatowo-coworkingowy. Fotografia własna.

Sfera finansowa działalności

Zakład Makerspace zdobywa środki na utrzymanie działalności⁶ na dwa sposoby. Pierwszym z nich jest świadczenie usług polegających na prowadzeniu warsztatów i szkoleń. Drugim natomiast abonament na korzystanie z *fab labu*, który występuje w pięciu

⁶ Dotychczas celem ekonomicznym **Zakładu** jest samofinansowanie, w planach natomiast jest nim możliwość zatrudnienia animatorów.

wariantach. Pierwszy wariant skierowany jest do *Zakładników* – osób, które mogą korzystać z *fab labu* w godzinach jego pracy. Drugi wariant – *Wytwórca* – zakłada, że użytkownik ma dostęp do **Zakładu** dwadzieścia cztery godziny na dobę oraz uzyskuje wsparcie w promocji i sprzedaży swoich wytworów. Trzeci wariant – *Adept* – skierowany jest do osób, które chcą uzyskać dostęp do zasobów **Zakładu** na jeden miesiąc, w godzinach otwarcia przedsiębiorstwa. Opcja *Czeladnik* umożliwia użytkownikom korzystanie z zakładu dwadzieścia cztery godziny na dobę z dostępem do własnej szafki i wszystkich stanowisk. Wariant Firma umożliwia korzystanie z Zakładu przedsiębiorcom, którzy prowadzą swoją działalność lub jej część na terenie **Zakładu**. Powyżej wymienione warianty uzupełnia opcja *Sympatyk* gwarantująca w zamian za członkostwo zaproszenie na wydarzenia organizowane przez fab lab.

Warianty *Zakładnik* i *Wytwórca* zarezerwowane są dla osób, które chcą korzystać z **Zakładu** przez więcej niż dwa miesiące. Opcja *Adept* i *Czeladnik* przeznaczone są dla osób, które chcą korzystać z zasobów **Zakładu** przez jeden miesiąc. Wariant Firma podlega indywidualnym negocjacjom, natomiast *Sympatyk* jest ogólnodostępny. Poniższe zdjęcie przedstawia ofertę handlową przedsiębiorstwa.

Członkostwo w **Zakładzie**

Warianty comiesięczne
Członkostwa w Zakładzie w wariantach na czas nieokreślony.
Minimalny czas członkostwa to 2 miesiące, możliwość wypowiedzenia z końcem danego miesiąca.

<p>50zł/msc Sympatyk <small>członek wspierający</small></p> <ul style="list-style-type: none"> • kochamy Cię! dozgonna miłość! • zaproszenia na eventy • zaproszenia do projektów • umieszczenie na honorowej liście 	<p>100zł/msc Zakładnik <small>pełnoprawny członek</small></p> <ul style="list-style-type: none"> • dostęp w godzinach otwarcia • dostęp do wszystkich stanowisk • własna zamykana szafka • dostęp do strefy tylko dla członków • dostęp do bazy zleceń • zniżka na warsztaty 10% • uczestnictwo w projektach 	<p>300zł/msc Wytwórca <small>członek na pełen etat</small></p> <ul style="list-style-type: none"> • pełen dostęp 24/7, własny klucz • tablica z własnym logo • wsparcie w promocji i sprzedaży wytworów • dostęp do wszystkich stanowisk • własna zamykana szafka • dostęp do strefy tylko dla członków • dostęp do bazy zleceń • zniżka na warsztaty 10% • udział w projektach
--	---	---

Pozostałe opcje
Członkostwa jednorazowe w Zakładzie oraz pozostałe możliwości.

<p>150zł/msc Adept <small>dostęp na 1 miesiąc</small></p> <ul style="list-style-type: none"> • dostęp tylko przez 1 miesiąc • dostęp w godzinach otwarcia • dostęp do wszystkich stanowisk • własna zamykana szafka 	<p>400zł Czeladnik <small>dostęp 24/7 na 1 miesiąc</small></p> <ul style="list-style-type: none"> • dostęp tylko przez 1 miesiąc • pełen dostęp 24/7, własny klucz • dostęp do wszystkich stanowisk • własna zamykana szafka 	<p>Xzł/msc Firma <small>członkostwo dla pracowników</small></p> <ul style="list-style-type: none"> • opcja umożliwiająca korzystanie z Zakładu twoim pracownikom • warunki ustalone indywidualnie
---	--	---

Zdjęcie 32. "Cennik" korzystania z Zakładu. Źródło: <http://zaklad.info/czlonkostwo/> [dostęp: 02.04.2016]

Twórcy **Zakładu** podkreślają wartość jaka tworzy się przez wielomiesięczną pracę w fablabie różnych osób. Z jednej strony długofalowa praca wspomaga tworzenie wspierającej się wzajemnie wspólnoty. Z drugiej natomiast długookresowe abonamenty pozwalają na zaplanowanie budżetu przedsiębiorstwa.

Jeśli zostaje się Zakładnikiem, to na czas nieokreślony, z miesięcznym wypowiedzeniem i to zaczyna działać świetnie, bo z jednej strony społeczność zaczyna się budować i scalać [...], a z drugiej strony daje nam to stabilność finansową, bo wiemy ile osób dołącza i możemy zaplanować wydatki finansowe [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

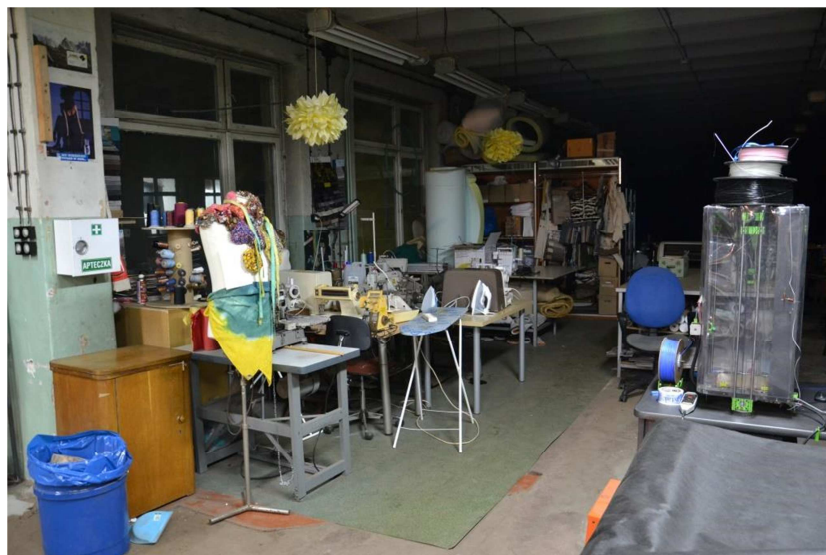
Zyski z prowadzenia warsztatów dzielone są na trzy części: jedna z nich przeznaczona jest na zakup materiałów; druga na składkę na zakładowy czynsz; trzecia stanowi zapłatę za prowadzenie warsztatu. Nad tą częścią aktywności czuwa jedna z członkiń-założycielek *fab labu*.

Jedną działką są warsztaty – prowadzą je dwie osoby zaangażowane w Zakład. Zyski z warsztatów są przeznaczane częściowo na zapłatę dla nich, a częściowo na Zakład[...] Osobą odpowiedzialną za warsztaty jest Zosia i ona też organizuje i koordynuje warsztaty i eventy. Ona dostaje faktury za te warsztaty albo organizuje materiały. Wtedy dzieje się to na takiej zasadzie, że jest pula pieniędzy, następnie jest odejmowany koszt warsztatów, a później pieniądze dzielone są pół na pół dla prowadzącego, który jest na umowie, albo wystawia fakturę, jeśli ma działalność, a połowa idzie na czynsz zakładowy [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Opłaty za udział w warsztatach są zróżnicowane i zależą od liczby spotkań w cyklu warsztatowym oraz od tego, jakie materiały mają zostać użyte na warsztatach.

Stawki za warsztaty są różne, a same warsztaty prowadzone są w cyklach. Na przykład szycie, pięć spotkań kosztuje 350 złotych za całość, z materiałami włącznie. Stolarka kosztowała do tej pory 380 złotych, również z materiałami. Stolarze pracowali między innymi na trudnym i drogim drewnie dębowym [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Poniższe zdjęcie prezentuje przestrzeń pracowni krawieckiej. *Fab lab* udostępnia nie tylko maszyny, ale również akcesoria i pozostałości z innych warsztatów do wykorzystania na kolejnych kursach.

Zdjęcie 33. Warsztat krawiecki. Fotografia własna.

Prócz tego, że użytkownicy **Zakładu** składają się na jego użytkowanie płacąc abonament, mogą także zarabiać na swojej aktywności. *Fab lab* staje się swoistym centrum przyjmowania zleceń na nietypowe usługi bardzo drogie lub niedostępne na tak zwanym wolnym rynku. Następnie zlecenia te przekazywane są użytkownikom **Zakładu** do ewentualnej realizacji.

Zakładnicy mogą dorobić sobie na składkę członkowską przez przyjmowanie zleceń, na przykład na przycięcie deski i to rozwiązanie zaczyna działać. [...] Paweł koordynuje przyjmowanie takich zleceń i jeśli ktoś chce u nas wykonać zlecenie ślusarskie, to my pytamy kilku Zakładników czy się tego podejmą i chętni dogrywają zlecenie. Tak wspieramy zakładników [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Zakład świadczy usługi o charakterze jednorazowym między innymi dla firm. Na przykład organizuje spotkania integracyjne oparte o pracę rękodzielniczą. Przedsiębiorstwa rynkowe organizują w **Zakładzie** działania związane ze społeczną odpowiedzialnością przedsiębiorstw, na przykład w partnerstwie z podmiotami trzeciosektorowymi.

Organizujemy też imprezy firmowe i to jest świetne miejsce, żeby pracownicy się zintegrowali, spędzili wspólnie czas i zrobili coś dobrego i przy okazji takiej imprezy stworzyli domki dla kotów wolnożyjących. Prowadziliśmy to działanie w partnerstwie z fundacją prokocią i te domki stanęły w przestrzeni miejskiej [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Oprócz wyżej omówionych sposobów finansowania przedsiębiorstwa **Zakład** ze względu na prospołeczny charakter prowadzonej działalności, stara się o wsparcie finansowe ze strony miasta. *Fab lab* uczestniczy także w różnego rodzaju konkursach projektowych, dzięki którym będzie mógł ułatwić dostęp do podejmowanych działań lub poszerzyć swoją działalność.

Staramy się jeszcze o dofinansowania i miejskie, i szersze. Kilka takich było, kilka nie przeszło. Przewinęło się kilka projektów. One umożliwiają udostępnienie tej przestrzeni dla osób, które założymy, tworzą społeczność Jeżyc. [...] Pieniądże dostaliśmy jako mały grant z Urzędu Miasta. Wcześniej też mieliśmy pieniądze z Centrum Warte Poznania i to też był projekt skierowany do społeczności Jeżyc. Był też projekt z ministerstwa, ASOS międzypokoleniowy ⁷ i inne warsztaty międzypokoleniowe [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Poniższe zdjęcie stanowi pamiątkę z organizowanych w **Zakładzie** projektowych warsztatów podczas których emerytowani fachowcy uczyli stolarstwa młodych pasjonatów tej dziedziny. Projekt nosił tytuł „Zrób coś! Międzypokoleniowe warsztaty stolarskie” i był dedykowany mieszkańcom miasta Poznania, a przede wszystkim dzielnicy Jeżyce.

Zdjęcie 34. "Zrób coś!" Międzypokoleniowe warsztaty stolarskie. Fotografia własna.

⁷ Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020 <http://www.mpips.gov.pl/seniorzyaktywne-starzenie/rzadowy-program-asos/>.

Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa

Otoczenie **Zakładu Makerspace** nadbudowuje się nad ciągle rozwijanym kapitałem społecznym. Do przedsiębiorstwa społecznego przenoszą swoją działalność rzemieślnicy zajmujący się nietypowymi profesjami (np. spawalnictwo artystyczne lub lalkarstwo), zapisują się kolejni *Zakładnicy* czy osoby, które chcą uczestniczyć w pojedynczych kursach rzemieślniczych. **Zakład** odwiedzają także dzieci i młodzież z okolicznych szkół, a także nauczyciele przedmiotów zawodowych chcący praktykować przedmiot, który wykładają w szkołach.

Pomimo tego, że grono użytkowników i sympatyków **Zakładu** jest liczne, ciągle poszukiwani są opiekunowie istniejących stanowisk rzemieślniczych.

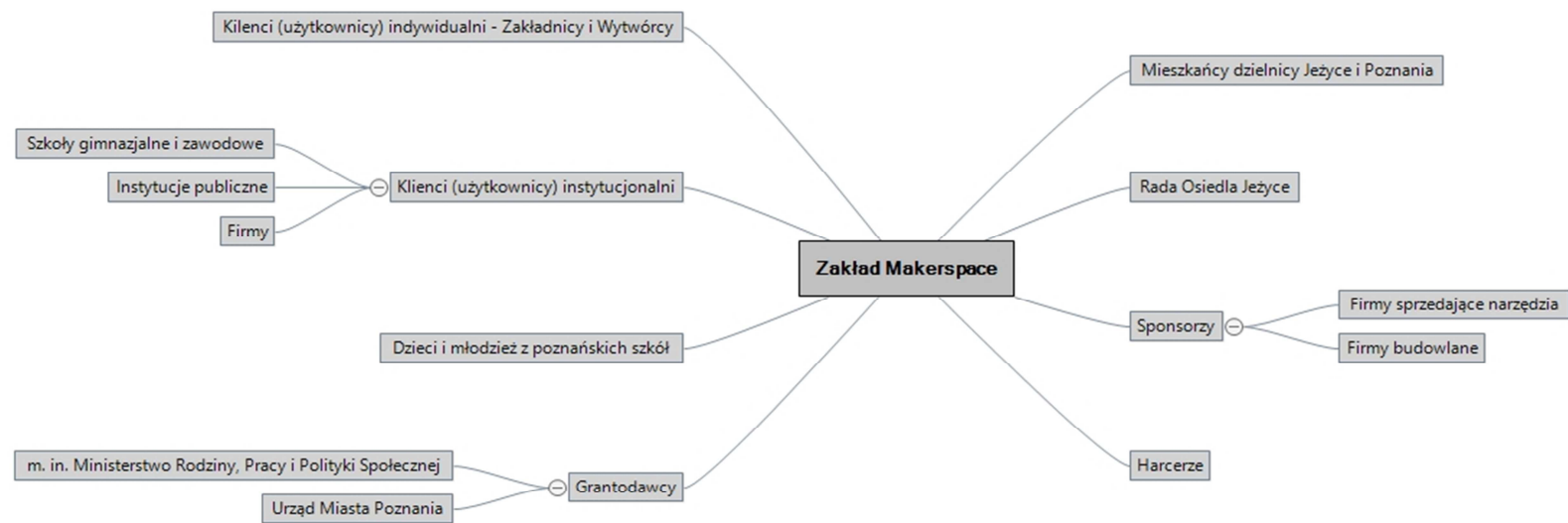
Cały czas szukamy zakładników, którzy zechcieliby zaopiekować się którymś stanowiskiem i którzy zasililiby swoją obecnością grono specjalistów [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Poznański *fab lab* nie jest jedynym takim podmiotem w Polsce. Założyciele **Zakładu** utrzymują kontakt z innymi podmiotami realizującymi podobne działania w kraju – wymieniają doświadczeniami, współdzielą wiedzę i realizują gościnne warsztaty.

Mamy kontakt z różnymi fab labami w Polsce i każde z nich jest zupełnie inne. [...] Każde fab lab ma trochę inny profil i koncentruje się na czymś innym [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Na otoczenie instytucjonalne składają się podmioty funkcjonujące na rynku, które wspierają **Zakład** finansowo, bądź rzeczowo, na zasadzie sponsoringu, wypożyczenia specjalistycznego sprzętu bądź przekazania produktów do wykorzystania w Zakładzie, takich jak na przykład tarcze ściernie. Działanie to przynosi przedsiębiorcom rynkową reklamę opartą o promowanie ich prospołecznej i społecznie odpowiedzialnej postawy.

W Polsce to jest tak, że dopiero rozwija się idea, żeby firma miała podejście mocno społeczne i dbała o wizerunek zaangażowanej społecznie, natomiast mamy kilka takich firm, które dzięki swoim pracownikom widzą potrzebę społecznego działania. To jest fajne, bo czujemy wtedy, że to, co robimy jest ważne. Oni coś z tego mają i my też [Agata Pakieła, Zakład Makerspace].

Rysunek 18. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Zakład Makerspace. Opracowanie własne.

Dlaczego Zakład Makerspace jest przedsiębiorstwem społecznym, w którym dominuje orientacja na realizację założeń ekonomicznych?

Zakład Makerspace zakwalifikowany został do grupy przedsiębiorstw zorientowanych na realizację celów ekonomicznych przede wszystkim ze względu na to, że za pomocą uznanych w swoim gronie i innowacyjnych dla społeczeństwa środków dąży do usamodzielnienia ekonomicznego – przedsiębiorcy dążą do stworzenia takiego **Zakładu**, w którym mogliby na stałe znaleźć zatrudnienie. Funkcjonowanie **Zakładu** oparte jest na specyficznym *know how* – jest to zarządzanie regulowane przez poczucie odpowiedzialności zaangażowanych osób, wytwarzanie postaw proobywatelskich (przetestowane na etapie przeprowadzki **Zakładu**), propozycję alternatywnej formy gospodarowania opartej o kooperację i troskę o wspólne dobro.

Wyjątkowość przedsiębiorstwa nowych rzemieślników społecznych polega także na tym, że orientuje się na wytwarzanie specyficznej własności publicznej, łączenie pokoleń i innych prospołecznych działaniach które mogą mieć miejsce dzięki zaufaniu społecznemu jakie to przedsiębiorstwo wokół siebie wytwarza.

7. Podsumowanie

Rozprawę zamyka rozdział *Podsumowanie* zawiera wnioski i refleksje z przeprowadzonych badań literaturowych i empirycznych. W rozdziale tym zawarte zostały wyniki weryfikacji hipotez badawczych rozprawy. Tutaj znajdują się również rekomendacje dla interesariuszy przedsiębiorstw społecznych i przedsiębiorców społecznych, mające służyć wspieraniu rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce.

7.1. Wnioski i refleksje z przeprowadzonych badań

- I. **Przedsiębiorczość społeczna jest swoistym nośnikiem obywatelskości.** W czasie zaborów stanowiła narzędzie nieformalnej konstytucji narodu polskiego; w czasach realnego socjalizmu natomiast stała się „pasem transmisyjnym” działań aparatu partyjno-państwowego. Dzisiaj stanowi nośnik solidarności społecznej i narzędzie budowania kapitału społecznego w Polsce. Odwołuje się do wartości tradycyjnych albo do wartości późnej nowoczesności wyznawanych w polskim społeczeństwie.
- II. **Podmioty przedsiębiorczości społecznej w Polsce nie tworzą i nie rozwijają usług komplementarnych oraz usług wzajemnych.** Pomimo tego, że przedsiębiorstwa społeczne są obejmowane wsparciem finansowym wynikającym z udziału w projektach unijnych (i między innymi dzięki temu posiadają potencjał finansowy do rozwoju działalności), instytucje takie jak BS i SKOK-i nie świadczą usług finansowych dla podmiotów takich jak spółdzielnie socjalne. Nie chodzi tutaj o specjalne preferencje dla spółdzielni socjalnych w zakresie świadczonych usług finansowych, a o identyfikację i osadzenie banków spółdzielczych i spółdzielczych kas oszczędnościowo kredytowych w obszarze przedsiębiorczości społecznej, tak jak miało to historycznie miejsce. Spółdzielnie socjalne deklarują trudność w odnalezieniu odpowiadających im usług finansowych na otwartym rynku (niewiele instytucji finansowych w Polsce posiada ofertę np. kredytową skierowaną do tej grupy podmiotów). Być może świadczenie usług finansowych dla podmiotów przedsiębiorczości społecznej jest dla BS i SKOK-ów przewagą konkurencyjną, z której te instytucje finansowe nie zdają sobie sprawy.

- III. **Brakuje instytucji i organizacji systemowego wsparcia przedsiębiorczości społecznej.** Istniejące organizacje wspierają w swoich działaniach przedsiębiorstwa społeczne w tradycyjnym podziale na dwa typy gospodarek (tzw. starą i nową gospodarkę społeczną). Nie mogą przez to diagnozować w pełni potrzeb tego sektora, a ich działalność informacyjna i promocyjna w zakresie przedsiębiorczości społecznej jest niepełna (np. nie oddaje realnych statystyk dotyczących ekonomii społecznej i gospodarki społecznej w Polsce). Organizacje wspierające przedsiębiorstwa społeczne są często ograniczone przez finansowanie projektowe, co oznacza, że odpowiadają swoimi działaniami na zewnętrznie zdiagnozowane zapotrzebowanie (biorą udział w konkursach) przedsiębiorstw społecznych. Przez „finansowanie projektowe” ich działalność może mieć charakter incydentalny – „od projektu do projektu”, a nie systemowy, czyli taki, w którym łatwiej zdiagnozować i na bieżąco dopracowywać rozwiązania na rzecz przedsiębiorczości społecznej np. w obszarze edukacji.
- IV. **Środowiska przedsiębiorstw społecznych w Polsce tworzą swoje hiperrzeczywistości społeczne i gospodarcze.** „Nowe” przedsiębiorstwa społeczne różnią się od „starych” tym, że nie kładą tak silnego nacisku na propagowanie swojej działalności i jej ideałów nie tylko w zaangażowanym społecznie czy gospodarczo najbliższym otoczeniu. Przez taki stan rzeczy krąg producentów i konsumentów zorganizowanych wokół przedsiębiorczości społecznej skupia się wokół osób i instytucji już uznających jej ideę. Pogłębienie tego stanu, jak pisał Jean Baudrillard jest dla powstających hiperrzeczywistości (np. środowisk przedsiębiorstw społecznych w Polsce) destrukcyjne, między innymi ze względu na to, że środowisko to może stać się bardziej ekskluzywne niż inkluzywne, a przez to wolniej rozwijające się.
- V. **Gospodarka społeczna i współcześnie rozumiana ekonomia społeczna nie są pojęciami tożsamymi.** Należy podkreślić fakt, że pierwszy wymieniony termin odnosi się do obszaru praktyki gospodarczej; drugi natomiast do teorii naukowej (a przynajmniej tak powinno być). Zarówno literatura przedmiotu, jak i praktyka gospodarcza pokazują, że pojęcia te stosowane są przemiennie, raczej w zależności od autora czy projektu, niż w zależności od wspólnie (przez środowisko badaczy ekonomii społecznej i praktyków gospodarki społecznej) ustalonych dla tej dziedzin reguł. Dowodem na tę niezręczność pojęciową niech będzie fakt nazywania w

literaturze naukowej (i projektowej) spółdzielni socjalnych zarówno podmiotami ekonomii społecznej, jak i podmiotami gospodarki społecznej.

- VI. **Zanik etosu przedsiębiorcy społecznego.** W dyskursie społecznym w Polsce częściej mówi się o społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR), społecznie odpowiedzialnych przedsiębiorcach niż o przedsiębiorcach społecznych, choć to właśnie ostatni wymieniony określnik ma najdłuższą tradycję w polskiej (również zaborowej) historii przedsiębiorczości społecznej.
- VII. **Nie wszystkie podmioty ekonomii społecznej zgodne z ich prawną definicją to przedsiębiorstwa społeczne.** Zgodnie z przyjętą w rozprawie definicją przedsiębiorstwa społeczne to *podmioty gospodarujące, których działalność nastawiona jest na zysk przeznaczany na rozwój przedsiębiorstwa, zaspokojenie potrzeb ekonomicznych przedsiębiorców społecznych oraz cele społecznie użyteczne przy założeniu, że cele ekonomiczne i społeczne traktowane są jako równoważne.* Nie będą zatem przedsiębiorstwami społecznymi kluby i centra integracji społecznej, między innymi ze względu na to, że działalność tych podmiotów nie jest nastawiona na zysk.
- VIII. **Funkcjonujący w praktyce model ekonomii społecznej nie wykorzystuje wszystkich walorów ukształtowanej historycznie gospodarki społecznej.** Ekonomia społeczna w Polsce rozwija swój pomocowy charakter – służy obywatelom niepełnosprawnym oraz obywatelom o słabszej pozycji ekonomicznej (co jest jej niewątpliwą zaletą). Nie służy natomiast, jak chociażby w czasach zaborów, konsolidacji drobnych wytwórców czy przedsiębiorców; uwarunkowania formalno-prawne nie zachęcają/ nie pozwalają obywatelom dokonać suwerennego wyboru tego modelu gospodarowania. Konsekwencją takiego podejścia jest brak możliwości rozwoju gospodarki społecznej jako sektora, w którym, w granicach polskiego prawa, mogą się odnaleźć przedsiębiorcy podejmujący wybór gospodarowania w tym właśnie obszarze.
- IX. **Aktywność przedsiębiorstw społecznych i przedsiębiorców społecznych w Polsce pokazuje, że przyjęte przez nie strategie działań niejako wykraczają poza zapisy prawne, mające służyć rozwijaniu tych przedsiębiorstw.** Ich twórcy (członkowie, założyciele, spółdzielcy) budują lub współuczestniczą w złożonych relacjach rynkowych i społecznych, wyprzedzając legislacyjne założenia mające służyć wsparciu ich trwania i rozwoju.

- X. **Funkcjonowanie w ramach gospodarki społecznej może być konsekwencją świadomego wyboru (nie – ekonomicznego przymusu).** Przedsiębiorstwo społeczne może być alternatywą dla dominujących strategii gospodarczo-rynkowych, nie tylko w odniesieniu do sposobu funkcjonowania podmiotów gospodarczych, ale także w odniesieniu do jednostek szukających możliwości tworzenia swego specyficznego (nieoczywistego) miejsca w otoczeniu gospodarczym.
- XI. **Rozwój przedsiębiorczości społecznej stanowi wsparcie dla zanikających (a nadal potrzebnych) zawodów.** Zwiększenie liczby krawców, szewców, zduńców oraz przedstawicieli innych zawodów wpłynie na zwiększenie konkurencji w obszarach ich działań i prawdopodobnie zwiększy jakość i obniży ceny oferowanych produktów i usług.

7.2. Weryfikacja celów i hipotez badawczych

W toku procesu badawczego weryfikacji poddane zostały cztery równorzędne hipotezy, którym towarzyszyło wspólne założenie mówiące o tym, że gospodarka jest praktyką społeczną uwarunkowaną kulturowo.

Pierwsza hipoteza *Zróżnicowanie typów przedsiębiorstw społecznych w Polsce jest konsekwencją wielowymiarowości oczekiwań społecznych* była weryfikowana za pomocą badań literaturowych i empirycznych. W toku przeprowadzonego postępowania badawczego uznano, że hipoteza mówiąca o tym, że zróżnicowanie typów przedsiębiorstw społecznych w Polsce jest konsekwencją złożoności/wielowymiarowości oczekiwań społecznych została potwierdzona jest prawdziwa.

Druga hipoteza *Istniejące ramy prawne nie obejmują wszystkich postaci przedsiębiorstw społecznych* weryfikowana była również w toku analiz literaturowych i badań terenowych. Na ich podstawie uznaje się za zasadne twierdzenie, że hipoteza mówiąca o tym, że istniejące ramy prawne nie obejmują wszystkich postaci przedsiębiorstw społecznych jest trafna.

Trzecia hipoteza *Obecne ramy prawne odnoszone do przedsiębiorstw społecznych nie pozwalają na pełniejsze wykorzystanie potencjału ekonomii społecznej*, podobnie jak poprzednie, weryfikowana była w toku badań teoretycznych i empirycznych. Poprzez przeprowadzone postępowania badawczego uznano, że hipoteza mówiąca o tym, że obecne

ramy prawne odnoszone do przedsiębiorstw społecznych nie pozwalają na pełniejsze wykorzystanie potencjału ekonomii społecznej została potwierdzona.

Czwarta hipoteza *Podmioty przedsiębiorczości społecznej spełniające jej założenia ekonomiczne dostosowują podaż do specyficznych potrzeb nieznanujących odzwierciedlenia w istniejącej ofercie rynkowej* weryfikowana była głównie w toku badań empirycznych. Uznano, że hipoteza o dostosowywaniu przez przedsiębiorstwa społeczne podaży do specyficznych potrzeb nieznanujących odzwierciedlenia w istniejącej ofercie rynkowej została w wyniku tych badań potwierdzona.

7.3. Rekomendacje dla rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce

Przeprowadzone na potrzeby dysertacji badania teoretyczne, badania o charakterze terenowym oraz rozmowy z decydentami, interesariuszami, beneficjentami, sympatykami i przeciwnikami idei ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej umożliwiły sformułowanie praktycznych rekomendacji.. Rekomendacje stanowią swoisty rodzaj podsumowania rozprawy i zaprezentowania wartości aplikacyjnej wykonanej pracy.

Rekomendacje dotyczące nazewnictwa stosowanego w obszarze ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej

Po pierwsze ważne wydaje się przemyślenie i uporządkowanie nazewnictwa stosowanego w dyskursie wokół ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej. Pojęcie „ekonomii społecznej” stosowane jest do opisu praktyki gospodarczej, choć ekonomia to dziedzina nauki. Pojęcie „gospodarki społecznej” stosowane jest naprzemiennie z pojęciem „ekonomia społeczna”, choć to właśnie ono, lepiej niż pojęcie „ekonomii społecznej” opisuje praktykę gospodarczą. Przedsiębiorstwa społeczne opisują z kolei nie tylko różne formy gospodarowania, ale także podmioty, w których następuje reintegracja społeczno-zawodowa przez pracę, których celem nie jest uczestnictwo w rynkowej grze (np. centra integracji społecznej).

Pomimo tego, że kluczowe pojęcia (ekonomia społeczna, gospodarka społeczna, przedsiębiorczość społeczna) zawierają w sobie przymiotnik „społeczna”, to w odniesieniu do nowego typu spółdzielni pracy stosuje się przymiotnik „socjalna”. Wydaje się, że warto, wzorem Ewy Leś, zastanowić się czy oczekiwania, jakie nakłada się współcześnie na spółdzielnie socjalne nie wskazują, że trafniej byłoby nazywać je spółdzielniami

społecznymi¹. Zastosowanie takiego nazewnictwa zdjęłoby także z tych podmiotów gospodarki społecznej odium konieczności wspierania czy wrażenie, że podmioty raczej nie są ekonomicznie samodzielne.

Rekomendacje dotyczące ujmowania gospodarki społecznej jako sektora gospodarki

Po drugie warto przepracować użycie określenia „sektor gospodarki społecznej”, niewpisujące się w ogólnie przyjęty podział. W makroekonomii i geografii ekonomicznej tradycyjnie mówi się o trzech sektorach gospodarki: rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie (1), przemyśle i budownictwie (2) oraz usługach (3). Współcześnie wyłania się czwarty sektor obejmujący zdobywanie, przetwarzanie i dostarczanie informacji.

Trudno mówić o sektorze gospodarki społecznej w perspektywie polskiej (i nie tylko) gospodarki, między innymi ze względu na to, że kategoria wytworzona dzięki użyciu przymiotnika społeczna idzie w poprzek istniejącemu podziałowi sektorowemu odnoszącemu się do specyfiki wytwarzanych dóbr w poszczególnych sektorach. Oczywiście, pojęcia „sektor” używa się współcześnie w odniesieniu do opisu wielu zjawisk (mówi się na przykład o sektorze non-profit). Jeśli natomiast gospodarka społeczna ma aspirować do bycia dostrzeżoną i uznaną przez inne sektory gospodarki, należy zaakceptować, że jest ich częścią, a nie osobną dziedziną.

Innym argumentem przemawiającym za tym, że dla dobra rozwoju gospodarki społecznej należy wycofać się z użycia dodatkowego określnika „sektor” jest to, że każdy sektor gospodarki jest społeczny, w uproszczeniu, wytwarzany i rozwijany przez ludzi ze względu na zgłaszane przez nich zapotrzebowanie. Uznanie społeczne charakteru gospodarki jest konsekwencją przyjętego założenia o kulturowym (społecznym) jej konstytuowaniu. W przekonaniu autorki nie istnieje zatem sektor gospodarki, który nie byłby społeczny.

Rekomendacje dotyczące zwiększenia dostępu do zakładania przedsiębiorstw społecznych

Po trzecie warto zastanowić się nad tym, kto, zgodnie z polskim prawem, może stać się przedsiębiorcą społecznym. Obecnie ten status jest osiąganym głównie przez stawianie się członkiem spółdzielni socjalnej. Mogą się o niego ubiegać osoby fizyczne² zagrożone

¹ We *Wprowadzeniu* do rozprawy przedstawione zostały argumenty związane z tłumaczeniem pojęcia „ekonomia społeczna” i „spółdzielnia socjalna” wskazujące na to, że pierwsze pojęcie może być tłumaczone jako gospodarka społeczna, a drugie jako spółdzielnia społeczna.

² Spółdzielnie socjalne mogą także zakładać osoby prawne: fundacje i stowarzyszenia, jednostki samorządu terytorialnego oraz kościelne osoby prawne. Kwestia ta została omówiona w podrozdziale 4.2 *Kontekst prawny przedsiębiorczości społecznej*.

wykluczeniem społecznym, czyli osoby bezrobotne, w tym osoby z niepełnosprawnością. Poszerzenie kategorii przedsiębiorców społecznych szczególnie o osoby zagrożone wykluczeniem na rynku pracy i wykluczeniem zawodowym – matki powracające na rynek pracy, absolwentów szkół zawodowych, absolwentów studiów wyższych (osoby po 26. roku życia)³, osób zwolnionych w wyniku restrukturyzacji bądź likwidacji zakładów pracy oraz osób wykształconych/ wyszkolonych do pracy w zanikających zawodach czy absolwentów kierunków artystycznych mogłoby otworzyć nowe kierunki rozwoju przedsiębiorczości społecznej oparte nie tyle o rehabilitację społeczno-zawodową, co o propagowanie nieprekarnych form zatrudnienia, wdrażanie innowacji czy normalizację cen usług rzemieślniczych.

Rekomendacje dotyczące agregowania wiedzy w obszarze ekonomii społecznej, gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej

Po czwarte poziom spisanej i zarejestrowanej wiedzy dotyczącej gospodarki społecznej i przedsiębiorczości społecznej zdaje się, na obecnym etapie rozwoju, osiągać poziom wysycenia. Dzieje się tak między innymi ze względu na finansowanie rozwoju gospodarki społecznej ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego⁴. Równoległe do tej wiedzy powinien rozwijać się obszar wiedzy w dyscyplinie ekonomii społecznej, co do której brakuje jednoznacznego stanowiska, czy jest ona dyscypliną naukową⁵. Warto tutaj podkreślić, że różne ośrodki naukowe w Polsce rozwijają wiedzę w tej dziedzinie, niemniej wydaje się, że jest to czynione bez porozumienia, które mogłoby między innymi sprawić, że wiedza w dyscyplinie ekonomii społecznej łatwiej kumulowałaby się niż dublowała.

Autorce wydaje się zasadne stworzenie systemu ogólnopolskiej (a także międzynarodowej) współpracy na rzecz rozwoju wiedzy naukowej w dyscyplinie (subdyscyplinie?) ekonomii społecznej, w którym wykorzystywane byłoby zaplecze wiedzy bardziej rozbudowane i głębiej osadzone historycznie niż współczesna ekonomia społeczna. Jednym z niezbędnych elementów miałyby być system monitorowania wiedzy o ekonomii

³ Nie twierdzą tutaj, że absolwenci szkół zawodowych i studiów wyższych stanowią grupy szczególnie bezradne w momencie wchodzenia na rynek pracy. Uważam natomiast, że pierwsze doświadczenia zawodowe związane z zakładaniem spółdzielni społecznych mogą w interesujący sposób rozwinąć potencjał przedstawicieli tych grup lub po prostu dać pożądane przez przyszłych pracodawców doświadczenie zawodowe.

⁴ Niemalże nieodzowną składową projektów realizowanych ze środków europejskich są opracowania o charakterze przeglądowym, monograficznym lub studium przypadku.

⁵ Środowisko naukowe Europy Zachodniej zdaje się mieć na ten temat bardziej jednoznaczną opinię niż środowisko polskie.

społecznej oparty o narzędzia informatyczne, którego zasadniczą funkcją byłoby agregowanie polskich opracowań oraz udostępnianie ich w języku angielskim⁶.

Rekomendacje dotyczące implementacji przedsiębiorczości społecznej do polityki społecznej

Po piąte zakładanie przedsiębiorstw społecznych wiąże się z określonymi nakładami finansowymi czy merytorycznymi, w postaci szkoleń i jest ograniczane wyżej wspomnianymi ustaleniami prawnymi, które decydują, kto może założyć spółdzielnię socjalną. Z drugiej strony podmioty (np. gmina, powiat) i jednostki (np. miejski ośrodek pomocy społecznej, powiatowy urząd pracy) realizujące zadania polityki społecznej w Polsce dysponują zasobami służącymi szeroko rozumianej rewitalizacji społecznej. Wydaje się zasadne, by te zasoby silnie ukierunkować na rozwijanie postaw przedsiębiorczych zorientowanych na rozwijanie posiadanego przez klientów pomocy społecznej, a przede wszystkim klientów instytucji rynku pracy, potencjału. Jednym z rozwiązań dla jego ujścia jest budowanie przedsiębiorstw społecznych.

Wydaje się zasadne zastąpienie niektórych mechanizmów wsparcia oferowanych przez narzędzia polityki społecznej (np. zasiłek dla osób bezrobotnych, niektóre zapomogi wynikające z trudnej sytuacji materialnej, niektóre dodatki szkoleniowe będące w dyspozycji powiatowych urzędów pracy) dotacjami na założenie przedsiębiorstw społecznych. Społeczny aspekt przedsiębiorstwa społecznego rozumiany jest tutaj między innymi jako wykorzystywanie istniejących zasobów osób bezrobotnych, takich jak kwalifikacje, kompetencje i umiejętności zawodowe do budowania przedsiębiorstwa społecznego i przeznaczanie zaoszczędzonych w systemie środków (na przykład na przekwalifikowanie tych osób) na rozruch przedsiębiorstwa społecznego.

Przedstawiona rekomendacja oparta jest na przekonaniu, że ważnym aspektem rozwoju postaw przedsiębiorczych jest świadomość posiadanych zasobów (np. umiejętności i doświadczenie zawodowe). Być może należy wprowadzić do powiatowych urzędów pracy stanowiska do spraw wsparcia rozwoju przedsiębiorstw społecznych zajmujące się rozpoznaniem rynku pod kątem zapotrzebowania na konkretne produkty/usługi i wzmocnieniem biznesowym oraz kuratelą ekonomiczną aktualnych, a także mentoringiem potencjalnych przedsiębiorców społecznych.

⁶ Nie jestem zdania, że język angielski powinien stać się dominującym językiem nauki (nie wszystkie doświadczenia na poziomie krajów da się precyzyjnie opisać w tym języku). Uważam natomiast, że udostępnienie polskich opracowań w języku angielskim ułatwi komunikację i nawiązywanie współpracy naukowców z różnych krajów.

Rekomendacje dotyczące kalkulacji ekonomicznej funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych

Po szóste podejściem dominującym w obliczaniu wartości przedsiębiorstwa jest podejście „czysto” ekonomiczne, w którym nie analizuje się zysków (korzyści dających się przedstawić w postaci danych finansowych) społecznych z jego funkcjonowania⁷. Spojrzenie na udział w dobrostanie społecznym przedsiębiorstw ulega stopniowej zmianie – widać to choćby we wzrastającym zaangażowaniu przedsiębiorców w świadczenie praktyk zawodowych i praktycznej nauki zawodu dla uczniów szkół zawodowych⁸ lub działaniach związanych ze społeczną odpowiedzialnością przedsiębiorstw.

Cechą charakterystyczną przedsiębiorstw jest to, że jednym z celów ich funkcjonowania jest nieodzowne (w przeciwieństwie do przedsiębiorstw z tzw. wolnego rynku) dążenie do osiągnięcia tak zwanego zysku społecznego.

W przekonaniu autorki realizacja zysku społecznego przede wszystkim przez przedsiębiorstwa społeczne powinna być premiowana np. poprzez możliwość preferencyjnego wynajmu lokali od gmin (przedsiębiorstwo społeczne wykorzystujące np. miejski zasób lokalowy zmniejsza liczbę pustostanów, zwiększa procent odprowadzanego do kasy miasta podatku CIT, rewitalizuje tkankę społeczną, buduje dobrą markę miasta) czy możliwość wykorzystania środków przeznaczonych pierwotnie na zasiłki i zapomogi przyszłych przedsiębiorców społecznych, na cele rozwoju przedsiębiorstwa społecznego

Jeśliby przyjąć przedstawione wyżej podejście polegające na przeliczeniu efektów działań przedsiębiorstw społecznych na realne dochody (zmniejszenie kosztów) samorządów⁹, mogłoby się okazać, że przedsiębiorczość społeczna jest narzędziem, a przedsiębiorstwa społeczne partnerami samorządów w niwelowaniu różnego rodzaju patologii społecznych – pracy precarnej, pracy w szarej strefie, bezrobocia w różnych grupach wiekowych, konieczności czynienia inwestycji w przekwalifikowanie wykształconych obywateli i tym podobnych.

⁷ Takim „zyskiem” społecznym jest na przykład wynikające z zatrudnienia ustabilizowanie poziomu bezrobocia lub wykorzystywanie umiejętności pracowników, które dzięki ich aktywności zawodowej nie dezaktualizują się. To, że na danym terytorium utrzymuje się dobrze prosperujące przedsiębiorstwo oznacza także większy zysk społeczny w postaci odprowadzonego podatku – wraz ze wzrostem liczby przedsiębiorstw w gminie wzrasta jej udział w podatku dochodowym od osób prawnych (CIT – Corporate Incom Tax).

⁸ Przedsiębiorcy coraz bardziej świadomi są tego, że liczba wykwalifikowanych fachowców z doświadczeniem zawodowym ciągle spada i dla dobra przyszłości przedsiębiorstw nieodzownym jest uczestnictwo w ich praktycznej edukacji.

⁹ Szerzej omawiam tę kwestię w podrozdziale 4.5 *Jak mierzyć ekonomiczną wartość działalności przedsiębiorczości społecznej?*

Rekomendacje dotyczące korzystania z historycznych, współczesnych europejskich i współczesnych amerykańskich doświadczeń ekonomii społecznej

Po siódme warto zwrócić uwagę na to, że przedsiębiorczość społeczna jest uwarunkowana kulturowo, a pierwsze jej emanacje miały miejsce wieki przed rozpoczęciem dyskusji na temat ekonomii społecznej. W krajach zachodnioeuropejskich od dawna analizuje się ten specyficzny obszar praktyk gospodarczych pod kątem naukowym, prawnym, a także pod kątem rozwiązań praktycznych. W Stanach Zjednoczonych podejście do przedsiębiorczości społecznej ma zgoła odmienny charakter, a sama przedsiębiorczość społeczna jest silnie powiązana ze światem biznesu.

W przekonaniu autorki warto podkreślać doświadczenia w dziedzinie przedsiębiorczości społecznej Polaków – budować na jej kanwie program zajęć z podstaw przedsiębiorczości, a także poradnictwo zawodowe. Doświadczenia w zakresie przedsiębiorczości społecznej mogłyby także zostać wykorzystane na lekcjach etyki i historii w szkołach średnich, czy wykładach o przedsiębiorczości lub specyficznych formach organizacji gospodarczej na studiach wyższych. Polskie doświadczenie przedsiębiorczości społecznej to także spółdzielnie uczniów, które dzisiaj, w dużej mierze dzięki finansowaniu europejskiemu, są i będą reaktywowane. W ocenie autorki przedsiębiorczość społeczna to element marki narodowej, za pomocą którego warto się promować.

Przykładowym rozwiązaniem, które warto zaczerpnąć z zachodnioeuropejskiego modelu przedsiębiorczości społecznej¹⁰ jest klastrowanie organizacji i podmiotów gospodarczych gospodarki społecznej. Takie działanie wzmocniłoby wymianę doświadczeń pomiędzy przedsiębiorstwami społecznym oraz ich pozycję na rynku (wzajemna wiedza o swoim istnieniu sprzyja tworzeniu konsorcjów), a także pomogłoby zmierzyć precyzyjnie skalę i charakter zjawiska przedsiębiorczości społecznej. Klastrowanie byłoby także działaniem sprzyjającym rozwijaniu transparentności gospodarki społecznej w Polsce. Klaster to także silniejszy partner w budowaniu partnerstw publiczno-niepublicznych.

Z doświadczenia amerykańskiego warto zaczerpnąć podejście do tego kto i w jakim celu może zakładać przedsiębiorstwa społeczne. Pomimo tego, że USA nie posiada spójnych rozwiązań prawnych dotyczących przedsiębiorstw społecznych, przyznać należy, że funkcjonują one w tym kraju z sukcesem. Przedsiębiorstwa społeczne mogą stać się uznaną metodą samofinansowania fundacji i stowarzyszeń. Przedsiębiorstwa społeczne mogą także

¹⁰ Model ten nie jest wewnątrznie spójny. W omówionym przykładzie powołuję się w szczególności na doświadczenia włoskie i doświadczenia brytyjskie, które omawiam szerzej w podrozdziale 3. *Ekonomia społeczna i gospodarka społeczna w Europie i Ameryce*.

powstawać przy instytucjach i podmiotach funkcjonujących na tak zwanym wolnym rynku stając się jednocześnie elementem budowania ich polityki CSR – przyuczelniany żłobek czy spółdzielnia socjalna zajmująca się usługami porządkowymi na rzecz zakładu pracy, zatrudniająca na podstawie spółdzielczych umów o pracę¹¹, to już przedsiębiorstwa realizujące cele społeczne.

¹¹ W swej istocie spółdzielcza umowa o pracę nie różni się znacząco od powszechnie stosowanej umowy o pracę.

Bibliografia

Spis publikacji zwartych i artykułów

Abramowski E., 2009, *Braterstwo, solidarność, współdziałanie. Pisma spółdzielcze i stowarzyszeniowe*, Stowarzyszenie „Obywatele Obywatelom”, Łódź – Sopot – Warszawa.

Abramowski E., 2010, *Kooperatywa. Polskie korzenie przedsiębiorczości społecznej*, Stowarzyszenie „Obywatele Obywatelom”, Łódź.

A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Country Report: Poland, 2014, European Commission, London.

Atlas ekonomii społecznej, Pokrywka M. (red.), Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych, Poznań.

Babbie E., 2013, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Becker H. S., 2013, *Warsztat Pisarski badacza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Bal-Woźniak T., 2012, *Innowacyjność w ujęciu podmiotowym*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Baroni D, Prałat Z., 2014, *Analiza prawna włoskiego systemu spółdzielczości socjalnej z rekomendacjami dla ustawodawcy polskiego*, Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych, Poznań.

Bauman Z., Kubicki R., Zeidler-Janiszewska A., 2009, *Życie w kontekstach. Rozmowy o tym co za nami i o tym, co przed nami*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.

Blanke J., Milligan K. (red.), 2016, *Social Innovation, A Guide to Achieving Corporate and Societal Value. Insight Report*, Schwab Foundation for Social Entrepreneurship, World Economic Forum, Geneva.

Blaug M., 2000, *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Błażejowska M., 2011, *Funkcjonowanie podmiotów ekonomii społecznej na obszarach wiejskich na przykładzie spółdzielni socjalnych*, w: Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie - Problemy Rolnictwa Światowego, t. 11(26), Warszawa.

Bollier D., 2014, *The Commons. Dobro wspólne dla każdego*, Spółdzielnia Socjalna Faktoria, Zielonka.

Bondyra K., Szczepański M. S., Śliwa P. (red.), 2005, *Państwo, samorząd i społeczności lokalne*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań.

Borkowska-Bagieńska E., 2004, *Edward Taylor. Czy wartości niedoceniane?*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

Borzaga C., Defourny J., 2004, Social enterprises in Europe: a diversity of initiatives and prospects, w: Borzaga C., Defourny J. (red.), *The Emergence of Social Enterprise*, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York.

Borzaga C., Galera G., 2014, *The potential of the social economy for local development in Africa: An exploratory report*, Directorate-General For External Policies Of The Union, Directorate B Policy Department, Belgium.

Borzaga C., Galera G., Nogales R., 2008, *Social enterprise: a new model for poverty reduction and employment generation*, UNDP Regional Bureau.

Borzaga C., Santuari A., 2004, From traditional co-operatives to innovative social enterprises, w: Borzaga C., Defourny J. (red.), *The Emergence of Social Enterprise*, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York.

Borzaga C., Santuari A., 2005, *Przedsiębiorstwa społeczne we Włoszech. Doświadczenia spółdzielni społecznych*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Pomocy i Integracji Społecznej, Warszawa.

Borzaga C., Spear R. (red.), 2004, *Trends and challenges for co-operatives and social enterprises in developed and transition countries*, Edizioni31, Trento.

Brdulak J, Florczak E., 2011, *Usytuowanie przedsiębiorstwa społecznego w gospodarce*, Myśl Ekonomiczna i Polityczna, nr 1-2 (32-33), Kwartalnik Wydziału Ekonomii i Zarządzania Uczelni Łazarskiego, Warszawa.

Building a scientific field to foster the social enterprise eco-system. Conference report, 2015, 5th EMES International Research Conference, Helsinki.

Churchill A., 2014, Zarządzanie podmiotami ekonomii społecznej w Anglii, w: Gałka E. (red.), 2014, *Organizacja 2.0. Jak zarządzać organizacją pozarządową prowadzącą działalność gospodarczą?*, Stowarzyszenie Centrum Promocji i Rozwoju Inicjatyw Obywatelskich PISOP, Poznań.

Cibor K., 2014, *Nowy standard działania w zakresie współpracy międzyinstytucjonalnej przy wykorzystaniu narzędzi ekonomii społecznej. Materiały szkoleniowe*, FISE Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Daneš J., Škrabal I., Zívala Z., Chlopčík R., Wejcman Z., Andrukiewicz M., Masłowski P., Finez J., Urquidi I., 2014, *Social Entrepreneurship and Social Innovation Enterprises – Theory and Practice*, Ústav sociálních inovací, o.p.s., Brno.

Dees J.G., 2008, Definicja przedsiębiorczości społecznej, w: *Przedsiębiorstwo społeczne: Antologia kluczowych tekstów*, FISE, Warszawa.

Defourny J., 2005, Przedsiębiorstwo społeczne w poszerzonej Europie: koncepcja i rzeczywistość, w: *„Ekonomia społeczna” II Europejska Konferencja Ekonomii Społecznej*, Kraków 2004: materiały (Ministerstwo Polityki Społecznej), Warszawa.

Defourny J., Develtere P., 1999, *The social economy: The worldwide making of a third sector*, L'économie sociale au Nord et au Sud, De Boeck, Liege.

Defourny J., Develtere P., 2006, Ekonomia społeczna: ogólnoświatowy trzeci sektor, w: *Trzeci sektor dla zaawansowanych. Współczesne teorie trzeciego sektora – wybór tekstów*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.

Denzin N. K., Lincoln Y. S., 2009, Wprowadzenie. Dziedzina i praktyka badań jakościowych, w: Denzin N. K., Lincoln Y. S., *Metody badań jakościowych*, tom 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Duda J., 2015, *Rekomendacje Ministra Pracy i Polityki Społecznej - standardy współpracy jednostek samorządu terytorialnego ze spółdzielniami socjalnymi w zakresie realizacji usług społecznych użyteczności publicznej (w interesie ogólnym)*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.

Dziamski S., 2005, *Kultura i etyka życia społeczno-zawodowego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

Ekonomia Społeczna, 2007, kwartalnik nr 1/2007(1), Szopa T. (red.), Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków.

Elementy etyki gospodarki rynkowej, 2004, Pogonowska B., (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Evers A., Ewert B., Brandsen T., 2014, *Social innovations for social cohesion. Transnational patterns and approaches from 20 European cities*, EMES European Research Network, WILCO consortium, Nijmegen.

Flick U., 2012, *Projektowanie badania jakościowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Florczak E., 2015, *Praktyczna teoria przedsiębiorstwa społecznego*, w: *Myśl Ekonomiczna i Polityczna* nr 4 (51), Warszawa.

Frączak M., Hausner J., Mazur S., 2012, *Wokół ekonomii społecznej*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.

Frączak M., 2013, *Ekonomia społeczna*, półrocznik nr 2/2013 (7).

Gambarelli G., Łucki Z., 1995, *Jak przygotować pracę dyplomową lub doktorską*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków.

Ghibelli P., Maule C., *Regionalne konsorcja spółdzielni socjalnych oraz przedsiębiorstw społecznych we Włoszech – przegląd*, dokument opracowany w ramach projektu „PWP Wielkopolski Ośrodek Ekonomii Społecznej II” współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

Giddens A., 2012, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Godlewska-Bujok B., Miżejewski C., 2012, *Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Pożytku Publicznego, Warszawa.

Grewiński M., Rymśza M., 2011, *Polityka aktywizacji w Polsce. Usługi reintegracji w sektorze gospodarki społecznej*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie, Warszawa.

Griffin R. W., 2006, *Podstawy zarządzania organizacjami*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa.

Goźdz B., 2013, *Przedsiębiorczość społeczna*, w: *Zarządzanie i Finanse*, R. 11, nr 1, cz. 1, Wydział Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

Grzybowska A., Ruszewski J., 2010, *Ekonomia społeczna w teorii i praktyce*, Centrum Aktywności Społecznej PRYZMAT, Suwałki.

Guziuk-Tkacz M., 2012, Siegień-Matyjewicz A.J., *Leksykon terminów metodologicznych. Nauki pedagogiczne i pokrewne*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.

Hausner J. (red.), 2007, *Ekonomia społeczna a rozwój*, skrypt 1, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.

Hausner J. (red.), 2008, *Finansowanie i otoczenie prawne podmiotów ekonomii społecznej*, skrypt 3, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.

Hausner J. (red.), 2008, *Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce. Teoria i praktyka*, skrypt 4, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków.

Heilbroner R., 1993, *Wielcy ekonomiści. Czasy, życie, idee*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

Herbst I., *Analiza możliwości finansowania podmiotów ekonomii społecznej w Polsce*, Bank DnB Nord.

Herbst K., 2006, *Czy ekonomia społeczna wspomogł rozwój lokalny?*, *Ekonomia Społeczna*, Teksty, 15/2006, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych za okres 2010–2011 r., 2012, Biblioteka Pożytku Publicznego, Warszawa.

Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych za okres 2012-2013, 2014, Biblioteka Pożytku Publicznego, Warszawa

Informator ekonomii społecznej, 2014, Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych, Poznań.

Itami H. (red.), 2010, *Dynamics of Knowledge, Corporate Systems and Innovation*, Springer-Verlag Berlin.

Jach A., 2014, Kilka scen z dobrem wspólnym na pierwszym planie. Ekologia praktyk instytucjonalnych w Polsce, w: Pindera A., Ptak A., Szczupacka W. (red.), *Inicjatywy i galerie artystów*, Sztuka Cię Szuka, Toruń.

Jankowski Ryszard, 2004, *Zarządzanie antropopresją. W kierunku zrównoważonego rozwoju społeczeństwa i gospodarki*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.

Januszek H. (red.), 2005, *Kapitał społeczny we wspólnotach*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu nr 58, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.

Jegorow D. (red.), 2010, *Przewodnik po przedsiębiorczości społecznej. Przedsiębiorczość społeczna – nowe oblicze*, Stowarzyszenie Rozwoju Społeczno-Gospodarczego CIVIS, Chełm.

Jemielniak D. (red.), 2012, *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, Tom I i II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Jevons W. S., 1960, *Zasady nauki. Traktat o logice i metodzie naukowej*, Tom I i II, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Johnson T., Spear R., 2006, Włochy: spółdzielnie socjalne, tłumaczenie Jedliński J., w: *Social Enterprise. International Literature Review*, GHK, Londyn.

Kaczocha W., 2015, *Filozofia społeczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

Kaleta J. (1995), hasło Rynek, w: Pomykało W. (red.), *Encyklopedia biznesu*, tom II, 1995, Fundacja Innowacja, Warszawa.

Kamerschen D., McKenzie R., Nardinelli C., 1999, *Ekonomia*, Fundacja Gospodarcza NSZZ "Solidarność", Gdańsk.

Kapp W., 1961, *Społeczne koszty funkcjonowania przedsiębiorstw prywatnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Krawczyk K., Pacut A., Pokor M., 2013, *Ekonomia społeczna w Polsce – wybór tekstów*, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kraków.

Karwińska A., Wiktor D., 2008, *Przedsiębiorczość i korzyści społeczne: identyfikacja dobrych praktyk w ekonomii społecznej*, Ekonomia Społeczna, Teksty 6/2008, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Każmierczak T., Rymsza M., 2003, *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Fundacja Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa.

Każmierczak T. 2007, Zrozumieć ekonomię społeczną, w: Każmierczak T., Rymsza M. (red.), *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

Każmierczak T., Rymsza M. (red.), 2007, *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

Kerlin J., 2008, Przedsiębiorstwa społeczne w Stanach Zjednoczonych a w Europie – czego mogą nauczyć nas różnice, w: Wygnański J. (red.), *Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów*, FISE, Warszawa.

Kmita, J., 2007, *Późny wnuk filozofii: wprowadzenie do kulturoznawstwa*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

Kośmicki Eugeniusz, 2010, *Zrównoważony rozwój w warunkach globalizacji gospodarki*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok-Poznań.

Kotler P., Keller K. L., 2012, *Marketing*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań.

Kozinets R. V., 2012, *Netnografia. Badania etnograficzne online*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Królikowska A., *Atlas dobrych praktyk finansowych ekonomii społecznej*, Bank DnB Nord.

Królikowska A., 2008, *Warunki do rozwoju finansowania zwrotnego dla instytucji ekonomii społecznej w Polsce. Zaproszenie do dyskusji*, Bank DnB Nord.

Krzysztofek K., Szczepański M. S., 2002, *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

Kusa R., 2012, *Social Entrepreneurship in Poland. A Preliminary Comparission of Research Approaches*, EDIS – Publishing Institution of the University of Zilina, Zilina.

Kwaśnicki W., 2001, *Zasady ekonomii rynkowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.

Landreth H., Colander D., 1998, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Leś E., 2001, *Zarys historii dobroczynności i filantropii w Polsce*, Prószyński i Spółka, Warszawa.

Leś E., 2008, *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Przegląd koncepcji i dobrych praktyk*, w: Leś E. (red.), *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

Łukaszuk A., 2009, *Dobre praktyki z zakresu ekonomii społecznej*, Zachodniopomorska Biblioteka Ekonomii Społecznej, Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość, Szczecin.

Łukaszewicz A., 2001, *Dylematy ekonomiczne przełomu stuleci*, Wydawnictwo Key Text, Warszawa.

Matyszek-Szarek B., 2009, *Rola przedsiębiorcy społecznego w rozwoju przedsiębiorstw społecznych*, w: Kopycińska D. (red.), *Wybory konsumentów i przedsiębiorstw w teorii i praktyce*, Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.

Meneghetti C., D'aurelio S., *Warunki rozwoju ekonomii społecznej we Włoszech*, Band DnB Nord, Warszawa.

Mendel T., 1994, *Metodyka pisania prac doktorskich*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.

Mielczarski R., 2010, *Razem! czyli Społem. Wybór pism spółdzielczych*, Stowarzyszenie „Obywatele Obywatelom”, Łódź – Sopot – Warszawa.

Miżejewski C. (red.), 2015, *Spółdzielnie socjalne na rzecz wspólnot samorządowych. Rekomendacje Ministra Pracy i Polityki Społecznej, dokumenty rządowe i samorządowe, przykłady*, Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.

Morawski W., 2012, *Socjologia ekonomiczna. Problemy. Teoria. Empiria*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Mozga-Górecka M., Herbst J., Wygnański J. (red.), 2008, *Trzeci sektor dla zaawansowanych: nowoczesne państwo i organizacje pozarządowe - wybór tekstów*, Stowarzyszenie Klon-Jawor, Warszawa.

Niemkiewicz M., 2010, *Europejskie doświadczenia przedsiębiorczości społecznej – czynniki sukcesu i źródła problemów. Rekomendacje dla polskiego sektora ekonomii społecznej*, Fundacja Archidiecezji Warszawskiej Pomocy Bezrobotnym i Biednym NADZIEJA, Warszawa.

Nowak K., 2015, *Dezintegracja aksjologiczna ekonomii społecznej*, w: Krzyminiewska G. (red.), *Społeczny i ekonomiczny wymiar działalności podmiotów ekonomii społecznej*, Studia Oeconomica Posnaniensia, 2015/7, Poznań.

Nyssens M. (red.), 2006, *Social Enterprise. At the crossroads of market, public policies and civil society*, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York.

Ołdak M., Rogóż Z., Świerżewska M. D, 2009, *Vademecum lustratora spółdzielni socjalnej*, Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych, Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa.

Ołdak M. (red.), 2010, *Gospodarka społeczna?...już wiem!*, Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni socjalnych, Poznań.

Ołdak M., Trzeciecki A., 2011, *Od koncepcji workfare do przedsiębiorczości społecznej. Polskie doświadczenia w latach 2003-2011*, Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych, Poznań.

Orczyk J. 1984, *Zarys metodyki pracy umysłowej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim, 1998, Załuska M., Boczoń J. (red.), Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice.

Orzeszko T, 2014, *Banki spółdzielcze i spółdzielcze kasy oszczędnościowo-kredytowe w Polsce - podobieństwa oraz różnice*, w: Szambelańczyk J. (red.), *Bezpieczny Bank*, nr 4(57) 2014, Bankowy Fundusz Gwarancyjny, Warszawa, ss. 128-165.

- Penc J., *Leksykon biznesu*, 1997, Agencja Wydawnicza Placet, Warszawa.
- Papuziński Andrzej (red.), 2005, *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz.
- Peräkylä A., 2009, Analiza rozmów i tekstów, w: Denzin N. K., Lincoln Y. S., *Metody badań jakościowych*, tom 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Piechowski A., Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne w Polsce. Tradycje i przykłady, w: Leś E. (red.), 2008, *Gospodarka społeczna i przedsiębiorstwo społeczne. Wprowadzenie do problematyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Piecuch T., 2013, *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*, C.H.Beck, Warszawa.
- Piontek Barbara, 2002, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Płoszajski P. (red.), 2013, *Spółeczna odpowiedzialność biznesu w nowej gospodarce*, Wydawnictwo Open Links, Warszawa.
- Pociecha J., Podolec B., Sokołowski A., Zając K., 1988, *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Podręcznik do wdrażania innowacyjnego modelu spółdzielni socjalnej przy WTZ*, 2014, Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych, Poznań.
- Pogonowska B., 1996, *Kategoria racjonalności w teoriach przedmiotowych makroekonomii*, Zeszyty Naukowe – Seria II, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
- Teorie i aplikacje etyki gospodarczej*, 2000, Pogonowska B. (red.), Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań.
- Powering Social Change. Lessons on Community Wealth Generation for Nonprofit Sustainability*, 2003, Community Wealth Ventures, Washington.
- Prałat Z., 2012, *Jak to działa: Formalno–prawne aspekty funkcjonowania spółdzielni socjalnej tworzonej przez osoby prawne*, Biblioteka spółdzielczości socjalnej, tom I, Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych, Warszawa.

Prałat Z., 2015, *Prawne aspekty prowadzenia działalności w formie spółdzielni socjalnej*, Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych, Poznań.

Praszkier R., Nowak A., 2012, *Przedsiębiorczość społeczna. Teoria i praktyka*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa.

Praszkier R., Zabłocka-Bursa A., Józwik E., 2014, *Social Enterprise, Social Innovation and Social Entrepreneurship in Poland: A National Report*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Przedsiębiorstwo społeczne. Antologia kluczowych tekstów, 2008, Wygnański J. (red.), FISE, Warszawa.

Przybylska-Kapuścińska W. (red.), 2012, *Praca i kapitał w gospodarce*, CeDeWu, Warszawa.

Putnam R., 1995, *Demokracja w działaniu*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków, s.258.

Pytkowski W., 1981, *Organizacja badań i ocena prac naukowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Rifkin Jeremy, 2005, *Europejskie marzenie. Jak europejska wizja przyszłości zaćmiwia american dream*, Wydawnictwo NADIR, Warszawa.

Rogozińska-Pawełczyk A., 2014, *Pokolenia na rynku pracy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Rose G., 2015, *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Rószkiewicz M., Perek-Białas J., Węziak-Białowolska D., Zięba-Pietrzak A., 2013, *Projektowanie badań społeczno-ekonomicznych. Rekomendacje i praktyka badawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Rymsza A., 2006, *Bariery rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce w świetle kultury organizacyjnej III sektora*, w: „Ekonomia Społeczna. Teksty”, 32/2006, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Sałustowicz P., 2007, *Pojęcie, koncepcje i funkcje ekonomii społecznej*, w: „Ekonomia Społeczna. Teksty”, 2/2007, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

- Schimanek T., 2010, *Prawo przedsiębiorczości społecznej w Polsce*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Schumpeter J., 1960, *Teoria rozwoju gospodarczego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Sedláček T., 2012, *Ekonomia dobra i zła*, Studio Emka, Warszawa.
- Sennett Richard, 2006, *Korozja charakteru. Osobiste konsekwencje pracy w nowym kapitalizmie*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., Warszawa.
- Sienicka A., 2006, *Nowi przedsiębiorcy?*, w: „Ekonomia Społeczna. Teksty”, 17/2006, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.
- Silverman D., 2008, *Prowadzenie badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Skousen M., 2015, *Logika ekonomii*, Fijorr Publishing, Warszawa.
- Spear R., 2004, A wide range of social enterprises, w: Borzaga C., Defourny J. (red.), *The Emergence of Social Enterprise*, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York.
- Stanny M., Kacuga K., Stafiej-Bartosik A., Łukasiak P., Hamerla D., Roszkowski P., Prochenko P., Olszewski R., Czerwiński J., 2009, *Przewodnik po społecznych formach aktywności*, Fundacja „Nauka dla środowiska”, Koszalin.
- Staręga-Piasek J., 2013, *Metodologia strategicznego rozwiązywania problemów społecznych*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- Stegherr M., 2010, *The social market economy in eastern Europe – an underestimated option?*, Veröffentlichungen der Konrad-Adenauer-Stiftung, Bonn.
- Sullivan T. J., 2007, *Sociology. Concepts and applications in a diverse world*, Pearson Education, Boston.
- Schimanek T., 2011, *Prawo przedsiębiorczości społecznej w Polsce*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

Schimanek T., 2015, *Partycypacja obywatelska w społeczności lokalnej*, FISE Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Szczupacka W., *Sztuka współpracy – o niehierarchicznym organizowaniu się artystów*, w: Pindera A., Ptak A., Szczupacka W. (red.), 2014, *Inicjatywy i galerie artystów*, Sztuka Cię Szuka, Toruń.

Sztompka P., 2010, *Socjologia zmian społecznych*, Wydawnictwo Znak, Kraków.

Sztompka P., 2016, *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Wydawnictwo Znak, Kraków.

Teodorczyk M. (red.), 2013, *Wiedzieć-rozumieć-pomagać. Przykłady rozwiązań stosowanych w codziennej pracy pracownika socjalnego*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.

Waligóra A., 2015, *Społeczne umocowanie przedsiębiorczości społecznej*, w: Krzyminiewska G. (red.), *Społeczny i ekonomiczny wymiar działalności podmiotów ekonomii społecznej*, Studia Oeconomica Posnaniensia, 2015/7, Poznań.

Wejcman Z., 2007, *Dialog i partnerstwo a ekonomia społeczna*, w: „Ekonomia Społeczna. Teksty”, 9/2007, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Wilkinson C., 2014, *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Country Report: Poland*, European Comission, London.

Wolkowinski P., 2006, *Dobre rządzenie – wspólnym zarządzaniem? – wybrane fragmenty*, w: „Ekonomia Społeczna. Teksty” 14/2006, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Wolski J., 2015, *Wyzwolenie. Wybór pism spółdzielczych z lat 1923-1956*, Stowarzyszenie „Obywatele Obywatelom”, Łódź.

Wygnański J., Frączak P., 2006, *Ekonomia społeczna w Polsce – definicje, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, w: „Ekonomia Społeczna. Teksty”, 1/2006, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Wygnański J., 2008, *Kompetencje przedsiębiorstw społecznych jako aktorów na rynku pracy*, Biuletyn nr 14, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

- Wygnański K., 2009, *O ekonomii społecznej – podstawowe pojęcia, instytucje i kompetencje*, Zachodniopomorska Biblioteka Ekonomii Społecznej, Stowarzyszenie Czas Przestrzeń Tożsamość, Szczecin.
- Wytrązek W., 2011, Działalność twórcza i artystyczna jako szczególne przypadki działalności gospodarczej, w: *Europeizacja publicznego prawa gospodarczego*, Gronkiewicz-Waltz H., Jaroszyński K. (red.) C. H. Beck, Warszawa.
- Yin R. K., 2015, *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Yunus M., 2011, *Przedsiębiorstwo społeczne. Kapitalizm dla ludzi*, ConCorda, Warszawa.
- Yunus M., 2012, *Bankier ubogich. Historia mikrokredytu*, ConCorda, Warszawa.
- Yunus M., 2013, *Świat bez ubóstwa. Czas na przedsiębiorstwo społeczne*, ConCorda, Warszawa.
- Zboroń H., 2009, *Teorie ekonomiczne w perspektywie poznawczej konstruktywizmu społecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Zboroń H., 2015, Czy ekonomiści wierzą jeszcze w wolny rynek?, w: Banach W. (red.) *Przyszłość wolnego rynku. Refleksje pokryzysowe*, Prakseologia 157, t.2/2015, Poznań.
- Zboroń H., 2015, Ekonomia społeczna a ekonomia rynku – alternatywa czy dopełnienie?, w: Krzyminiewska G. (red.), *Społeczny i ekonomiczny wymiar działalności podmiotów ekonomii społecznej*, Studia Oeconomica Posnaniensia, 2015/7, Poznań.
- Zboroń H., 2015, Social economics – from the profit oriented market to the social entrepreneurship, w: Rojek-Nowosielska M. (red.), *Social Responsibility of Organizations. Directions of Changes*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego (AE) we Wrocławiu, 387, Wrocław.
- Zewnętrzne finansowanie podmiotów ekonomii społecznej*, 2009, Sobolewski A., Klimek P., Piekutowski J. (red.), Zachodniopomorska Biblioteka Ekonomii Społecznej, Szczecin.
- Zimbardo P. G., Gerrig R., J., 2012, *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Ziółkowski M., 2000, *Przemiany interesów i wartości społeczeństwa polskiego. Teorie, tendencje, interpretacje*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań.

Wykaz wykorzystanych aktów prawnych i innych źródeł pierwotnych

Europejska Strategia Zatrudnienia z listopada 1997r.

Europejska Strategia Inkluzji Społecznej z 2000r.

Gumkowska M., Herbst J., Huszcz J., 2006, *Społeczny kontekst rozwoju ekonomii społecznej w Polsce. Raport z badania*, „Ekonomia Społeczna. Teksty”, 11/2006, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r., Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki. Raport 2015, Forum Odpowiedzialnego Biznesu, Warszawa.

PN-ISO 26000: 2010, *Odpowiedzialność społeczna i środowiskowa organizacji*.

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 19 lutego 2009r. w sprawie gospodarki społecznej.

Rudolf A., Chojecki J., Huras P., Matysiak M., Pałka S., Cichowicz M., *Ewaluacja funkcjonowania systemu wsparcia ekonomii społecznej, w tym szczególnie efektywności i skuteczności działania instytucji wsparcia ekonomii społecznej (OWES, ROPS, WUP, PES, JST). Raport końcowy*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu, Poznań.

Social Value Act 2012

Ustawa z dnia 29 października 1920 roku o spółdzielniach.

Ustawa z 6 kwietnia 1984 o fundacjach, Dz.U. 1984 nr 21 poz. 97.

Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach.

Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U. 1997 nr 123 poz. 776.

Ustawa z dnia 15 września 2000 r. Kodeks spółek handlowych.

Ustawa z dnia 13 czerwca 2003r. o zatrudnieniu socjalnym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.

Ustawa z 20 kwietnia 2004 o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz.U. 2004 nr 99 poz. 1001.

Ustawa z 27 kwietnia 2006 o spółdzielniach socjalnych, Dz.U. 2006 nr 94 poz. 651.

Wykaz artykułów prasowych

Cahalane C., 2011, *The state of the social enterprise sector in Poland*, <http://www.theguardian.com/social-enterprise-network/2011/feb/10/social-enterprise-poland-sector> [dostęp: 06.01.2016].

Cieślak-Uniejewska E., *Hipster z misją*, <http://kukbuk.com.pl/gotuje-sie/4704,hipster-z-misja> [dostęp: 27.04.2016].

Dąbkowski B., *Spółdzielnia socjalna "Furia" stworzy przytulanki i gadzety dla biznesu*, <http://www.gloswielkopolski.pl/arttykul/3840185,spoldzielnia-socjalna-furia-stworzy-przytulanki-i-gadzety-dla-biznesu,id,t.html> [dostęp: 30.05.2016].

Germain Shanna, 2012, *Direct Trade: Going Straight to the Source*, *The Specialty Coffee Chronicle*, <http://www.scaa.org> [dostęp: 8.08.2015].

Wykaz źródeł internetowych

2 Feet Firm, www.2feetfirm.com [dostęp: 22.05.2016].

Ashoka – Międzynarodowe Stowarzyszenie Innowatorów Społecznych, www.poland.ashoka.org [dostęp: 20.07.2015].

Associazione Cometa, www.puntocometa.org [dostęp: 21.05.2016].

Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, 2011, *Projekt ustawy o przedsiębiorczości społecznej*, <https://www.rpo.gov.pl/sites/default/files/13220556010.pdf> [dostęp: 19.07.2015].

Brisman Kawowy Bar w Poznaniu, www.brisman.pl [dostęp: 20.05.2016].

Catalyst Kitchens, www.catalystkitchens.org [dostęp: 22.05.2016].

CEIS Group, www.ceis.org.uk [dostęp: 25.08.2016].

Centrum Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Przedsiębiorstwo Społeczne Sp. z o.o. w Szczecinie, www.crsg.pl [dostęp: 20.05.2016].

Community Action Network, Washtenaw County, <http://canannarbor.org/> [dostęp: 08.05.2016].

Community Opportunities for Participation in Enterprise www.cope.ltd.uk [dostęp: 22.05.2016].

Daneš J., Škrabal I., Zívala Z., Chlopčík R., Wejcman Z., Andrukiewicz M., Masłowski P., Finez J., Urquidi I., 2014, *Social Entrepreneurship and Social Innovation Enterprises – Theory and Practice*, http://www.socialni-inovace.cz/publikace/USI_Social-entrepreneurship.pdf [dostęp: 06.01.2016].

Davis S., 2002, Social entrepreneurship: towards an entrepreneurial culture for social and economic development, Ashoka, <https://www.ashoka.org/files/yespaper.pdf> [dostęp: 12.02.2016].

Defourny J., Nyssens M., 2010, *Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences*, Journal of Social Entrepreneurship, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/19420670903442053> [dostęp: 12.02.2016].

Deklaracja Spółdzielczej Tożsamości uchwalona przez XXXI Jubileuszowy Kongres Międzynarodowego Związku Spółdzielczego w Manchesterze w dniach 20-22 września 1995 r., http://www.krs.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=299 [dostęp: 19.07.2015].

Enabling the Flourishing and Evolution of Social Entrepreneurship for Innovative and Inclusive Societies, <http://www.fp7-efeseiis.eu/> [dostęp: 06.01.2016].

Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, Komunikat Komisji,

http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf [dostęp: 11.11.2015].

European Social Innovation Research, <http://siresearch.eu/> [dostęp: 06.01.2016].

Forth Sector, www.forthsector.org.uk [dostęp: 22.05.2016].

Frey B., 2005, *What Values Should Count in the Arts? The Tension between Economic Effects and Cultural Value*, Working Paper No. 253, Institute for Empirical Research in Economics University of Zurich, <http://time.dufe.edu.cn/wencong/frey/iewwp253.pdf> [dostęp: 30.07.2015].

Frey B., 2009, *Cultural Economics*, *CESifo DICE Report* 7 (1), s. 20-25, http://www.bsfrey.ch/articles/D_206_09.pdf [dostęp: 30.07.2015].

Fundacja Centrum Amaranant, www.centrum-amarant.pl [dostęp: 20.01.2016].

Grewiński M., 2012, *Gospodarka społeczna w UE i w Polsce – między przedsiębiorczością społeczną i CSR*, <http://mirek.grewinski.pl/wp-content/uploads/2013/11/gospodarka-spoeczna-w-ue-i-w-polsce-miedzy-przedsiębiorczoscia-spoeczna-i-csr.pdf>,

Przedsiębiorczość – stan i perspektywy, WSP TWP, Warszawa [dostęp: 09.06.2015].

Grudziądzkie Centrum Caritas im. Błogosławionej Juty, www.grudziadz.caritas.pl [20.05.2016].

Gruppo Cooperativo CGM, www.cgm.coop [dostęp: 22.05.2016].

Herbst K., 2012, *Kooperacja wspomaga przetrwanie*, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/wiadomosc/798377.html> [dostęp: 20.07.2015].

Hostel EMMA w Warszawie, www.emmahostel.pl [dostęp: 20.05.2016].

Instytut Spraw Publicznych, www.isp.org.pl [dostęp: 20.05.2016].

Ekonomia Społeczna, www.ekonomiaspoleczna.pl [dostęp: 20.05.2016].

Jan XXIII, 1961, encyklika *Mater et magistra*, <http://ekai.pl/biblioteka/dokumenty/x194/encyklika-mater-et-magistra/#r2> [dostęp: 19.07.2015].

Kantyna: rzecz o pieczeniu chleba, <http://www.rops.poznan.pl/aktualnosci/kantyna-rzecz-o-pieczeniu-chleba.html>, [dostęp: 05.06.2016].

Koalicja Sprawiedliwego Handlu, *Co to jest Sprawiedliwy Handel (Fair Trade)?*, http://www.fairtrade.org.pl/s1_co_to_jest_sprawiedliwy_handel_fair_trade.html [dostęp: 18.07.2015].

Krajowa Rada Spółdzielcza, www.krs.org [dostęp: 20.07.2015].

Manifest Ekonomii Społecznej, 2008, http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/manifest_ekonomii_spolecznej.pdf, Gdańsk [dostęp: 19.11.2015].

Oliver Twist Foundation, <http://www.kairospartners.com/en/about-us/oliver-twist-foundation?uk=en> [dostęp: 22.05.2016].

Papachristou S., *Social Economy: An Alternative*, <https://www.youtube.com/watch?v=n94TmD52iBA> [dostęp: 30.05.2016]

Powering Social Change. Lessons on Community Wealth Generation for Nonprofit Sustainability, 2003, Community Wealth Ventures, <https://business.ualberta.ca/-/media/business/centres/cccsr/ccse/documents/generalinformation/reports/reportcommunity.pdf> [dostęp: 08.05.2016].

Praszki R., Zabłocka-Bursa A., Józwiak E., 2014, *Social Enterprise, Social Innovation and Social Entrepreneurship in Poland: A National Report*, <file:///C:/Users/User/Downloads/EFESEIIS%20National%20Report%20Poland.pdf> [dostęp: 06.01.2016].

Schimanek T., 2012, *Podstawowe informacje o klauzulach społecznych*, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Biblioteka/2012.3.pdf> [dostęp: 13.11.2015].

Sienicka A., 2011, *Spółdzielnia pracy*, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/672523> [dostęp: 11.11.2015].

Social economy in Poland, 2012, <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/433523> [dostęp: 06.01.2016].

- Social Enterprise Alliance, www.socialenterprise.us [dostęp: 22.05.2016].
- Social Enterprise Initiative, University of Chicago Booth School of Business, <https://research.chicagobooth.edu/sei/> [dostęp: 08.05.2016].
- Spółdzielnia Socjalna „Rybka” w Katowicach, <https://pl-pl.facebook.com/.../Spółdzielnia-Socjalna-Rybka/> [dostęp: 19.04.2016].
- Statut Towarzystwa Kooperatystów z 9 listopada 1906*, http://ofop.eu/sites/ofop.eu/files/statut_towarzystwa_kooperatystow.pdf [dostęp: 19.07.2015].
- Standing G., 2014, *Prekariat: Nowa niebezpieczna klasa*, Warszawa, http://www.praktykateoretyczna.pl/prekariat/01_Prekariat_Rozdz.1.pdf [dostęp: 18.07.2015].
- Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych, www.spoldzielnie.org [dostęp: 20.07.2015].
- The Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Duke University's Fuqua School of Business, <https://centers.fuqua.duke.edu/case/> [dostęp: 08.05.2016].
- The Research Initiative on Social Entrepreneurship, Columbia Business School, <http://www.riseproject.org/> [dostęp: 08.05.2016].
- The Rockefeller Foundation, <https://www.rockefellerfoundation.org/our-work/initiatives/innovative-finance/> [dostęp: 08.05.2016].
- Social Entrepreneurship Network*, <http://www.socialeconomy.pl/> [dostęp: 06.01.2016].
- Social Enterprise Alliance, <https://socialenterprise.us/about/> [dostęp: 08.05.2016].
- Social Enterprise Magazine Online*, <http://www.socialenterprisemagazine.org/> [dostęp: 08.05.2016].
- Szymański P., Zarzycki W., 2010, *Zakładanie i prowadzenie przedsiębiorstwa społecznego – biuletyn*, Stowarzyszenie Pomocy Wzajemnej Barka, <http://barka.org.pl/sites/default/files/ZaklProwPrzedsSpol.pdf> [dostęp: 13.11.2015].
- Węsierska-Chyc L., Włodarczyk H., *Zwiazakowo – pomagając zwierzętom tworzymy miejsca pracy*, <http://siecbarka.pl/wp-content/uploads/2014/11/Zwiazakowo.pdf> [dostęp: 20.03.2016].

Wielkopolskie Centrum Ekonomii Solidarności, www.wces.pl [dostęp: 20.05.2016].

Wittelis K., 2014, *By żyło się piękniej – z dziejów Spółdzielni „Ład”*,
<http://www.ekonomiaspoleczna.pl/wiadomosc/1266460.html> [dostęp: 20.07.2015].

Wygrajmy Mistrzostwa Świata Baristów 2016, <https://wspieram.to/rojes> [dostęp: 05.06.2016].

Wykaz tabel

<i>Tabela 1. Porównanie przedsiębiorstwa społecznego w Stanach Zjednoczonych oraz w Europie.....</i>	<i>75</i>
<i>Tabela 2. Nurty ideowe czasu zaborów</i>	<i>78</i>
<i>Tabela 3. Porównanie starej (XIX w.) i nowej (XX/XXI w.) ekonomii społecznej</i>	<i>87</i>
<i>Tabela 4. Szacowanie prawdopodobieństwa</i>	<i>111</i>
<i>Tabela 5. Siła wpływu.....</i>	<i>112</i>
<i>Tabela 6. Analiza scenariuszowa.....</i>	<i>113</i>
<i>Tabela 7. Ocena siły wpływu</i>	<i>114</i>
<i>Tabela 8. Cel pracy.....</i>	<i>126</i>
<i>Tabela 9. Hipotezy badawcze</i>	<i>126</i>
<i>Tabela 10. Wykorzystanie metod i technik badawczych w kontekście założonych celów rozprawy</i>	<i>132</i>
<i>Tabela 11. Porządek czasowy zastosowanych metod badawczych.....</i>	<i>135</i>
<i>Tabela 12. Wymiary analizy literaturowej.....</i>	<i>135</i>
<i>Tabela 13. Analiza SWAT - możliwości i ograniczenia próby badawczej</i>	<i>141</i>

Wykaz rysunków

<i>Rysunek 1. Miejsce przedsiębiorczości społecznej w praktyce społecznej. Opracowanie własne.</i>	<i>102</i>
<i>Rysunek 2. Macierz przedsiębiorstw społecznych. Opracowanie własne.</i>	<i>124</i>
<i>Rysunek 3. Ramowy opis przedsiębiorstwa Dobra Spółdzielnia Socjalna. Opracowanie własne.</i>	<i>143</i>
<i>Rysunek 4. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Dobra Spółdzielnia Socjalna. Opracowanie własne.</i>	<i>154</i>
<i>Rysunek 5. Ramowy opis przedsiębiorstwa Wspólny Stół. Opracowanie własne.</i>	<i>156</i>
<i>Rysunek 6. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Wspólny stół. Opracowanie własne.</i>	<i>166</i>
<i>Rysunek 7. Ramowy opis przedsiębiorstwa Ruchomości. Opracowanie własne.</i>	<i>168</i>
<i>Rysunek 8. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Ruchomości. Opracowanie własne.</i>	<i>178</i>
<i>Rysunek 9. Ramowy opis przedsiębiorstwa Centrum Amarant. Opracowanie własne.</i>	<i>180</i>
<i>Rysunek 10. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Centrum Amarant. Opracowanie własne.</i>	<i>190</i>
<i>Rysunek 11. Ramowy opis przedsiębiorstwa Pogotowie społeczne. Opracowanie własne.</i>	<i>194</i>
<i>Rysunek 12. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Pogotowie społeczne. Opracowanie własne.</i>	<i>206</i>
<i>Rysunek 13. Ramowy opis przedsiębiorstwa Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Opracowanie własne.</i>	<i>208</i>
<i>Rysunek 14. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Stowarzyszenie na Rzecz Spółdzielni Socjalnych. Opracowanie własne.</i>	<i>215</i>
<i>Rysunek 15. Ramowy opis przedsiębiorstwa Brisman Kawowy Bar. Opracowanie własne.</i>	<i>217</i>
<i>Rysunek 16. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Brisman Kawowy Bar. Opracowanie własne.</i>	<i>224</i>
<i>Rysunek 17. Ramowy opis przedsiębiorstwa Zakład Makerspace. Opracowanie własne.</i>	<i>228</i>
<i>Rysunek 18. Otoczenie społeczno-instytucjonalne przedsiębiorstwa Zakład Makerspace. Opracowanie własne.</i>	<i>240</i>

Wykaz fotografii

Zdjęcie 1. Dobry stół współlistnienia w Spółdzielni Socjalnej Dobra. Fotografia własna.....	146
Zdjęcie 2. Pracownica przy kontuarze w Dobrej. Fotografia własna.....	148
Zdjęcie 3. Kredens z produktami sprzedawanymi w Dobrej. Fotografia własna.	149
Zdjęcie 5. Przedmioty wytworzone podczas warsztatów terapii zajęciowej do zakupienia w dobrej. Fotografia własna.....	153
Zdjęcie 4. Witryna z produktami hand-made. Fotografia własna.....	153
Zdjęcie 6. Wspólny stół - symbol restauracji. Fotografia własna.....	157
Zdjęcie 7. Informacja o gospodarstwie rolnym w Chudobczycach - dostawcy produktów spożywczych wykorzystywanych we Wspólnym Stole. Fotografia własna.	160
Zdjęcie 8. Przykładowe menu restauracji. Fotografia własna.....	161
Zdjęcie 9. Plakat "W swoim własnym interesie powinniśmy przestać robić rzeczy, które mają sens i wyobrazić sobie to, co niemożliwe". Fotografia własna.	170
Zdjęcie 10. Część księgarniana spółdzielni Ruchomości. Fotografia własna.....	171
Zdjęcie 11. Oferta gastronomiczna Zemsty. Fotografia własna.	172
Zdjęcie 12. Kontuar. Fotografia własna.....	173
Zdjęcie 13. Plakaty "Kuchnia Zemsta łączy Polaków". Fotografia własna.....	174
Zdjęcie 14. Informacja o zapatystowskiej kawie Libertad. Fotografia własna.....	179
Zdjęcie 15. Sala Piccolo. Fotografia własna.	184
Zdjęcie 16. Huśtawka - mebel autorski w Sali Piccolo. Fotografia własna.....	185
Zdjęcie 17. Sala Amarantowa. Fotografia własna.....	185
Zdjęcie 18. Sala Klubu Seniorów Niezapominajka. Fotografia własna.....	186
Zdjęcie 19. Bookcrossing w Centrum Amarant. Fotografia własna.	187
Zdjęcie 20. Tablica informacyjna Centrum Integracji Społecznej. Fotografia własna.	196
Zdjęcie 21. Warsztat ogólnobudowlany. Fotografia własna.....	198
Zdjęcie 22. Warsztat krawiecki. Fotografia własna.....	199
Zdjęcie 23. Sklep Pogotowia Społecznego na Śródcie. Fotografia własna.	200
Zdjęcie 24. Dyplomy, certyfikaty i puchary zdobyte przez pracowników Brisman Kawowego Baru. Fotografia własna.	219
Zdjęcie 25. Grafika przedstawiająca zespół pracowników Brisman Kawowego Baru. Fotografia własna.	220
Zdjęcie 26. Pomieszczenie warsztatowe baru kawowego. Fotografia własna.....	221
Zdjęcie 27. Element wyposażenia kawiarni i cennik usług. Fotografia własna.....	223
Zdjęcie 28. Sala kawiarni Brisman. Fotografia własna.....	225
Zdjęcie 29. Plan Zakładu Makerspace. Fotografia własna.	230
Zdjęcie 30. Stanowisko spawalnicze. Fotografia własna.....	233
Zdjęcie 31. Warsztat elektroniczny i stół warsztatowo-coworkingowy. Fotografia własna.	234
Zdjęcie 32. "Cennik" korzystania z Zakładu. Źródło: http://zaklad.info/czlonkostwo/ [dostęp: 02.04.2016].....	235
Zdjęcie 33. Warsztat krawiecki. Fotografia własna.....	237
Zdjęcie 34. "Zrób coś!" Międzypokoleniowe warsztaty stolarskie. Fotografia własna.	238

Summary

The thesis subject area is social entrepreneurship. Social entrepreneurship is a type of economic activity the concept of which involves defining the purpose of the undertakings performed in a different way than the traditional one. In the case of social entrepreneurship, it is the ability to achieve social benefits. Social entrepreneurship is the area of interest to social economics, which explains it by reference to the scope of activities of social economy entities. The investigation of the issue leads, however, to the conclusion that the set of entities putting into practice the idea of social entrepreneurship is broader than currently designated by social economics. The topic, as well as objectives and hypotheses of the thesis are formulated in relation to the following meaning of social entrepreneurship:

Social entrepreneurship – types of organized business practices, also going beyond the existing legal framework binding for the social economics, positively evaluated in relation to social and symbolic values, that meet the requirement of economic rationality.

The research problem of the thesis is to analyse the issue of dimensions of social entrepreneurship in Poland in the context of examples of such enterprises. **The main objective** of the thesis is to construct a typology of social entrepreneurship in Poland (in the light of the definition above). **The specific objectives** of the thesis are to: (1) analyse the scope of the conceptual and material concepts of social entrepreneurship, (2) present the legal assumptions of the practice of social entrepreneurship, (3) analyse the operations of selected social enterprises in the economic and social context, and (4) diagnose the status of social entrepreneurship in Poland. The research task is undertaken from the point of view of the social capital theory assuming that an individual is able to carry out actions and make changes (in the economic, social, cultural field, etc.) only in co-operation with other people.

The hypotheses of the thesis are as follows: (H1) the diversity of the types of social enterprises in Poland results from the multi-dimensionality of social expectations, (H2) the existing legal framework does not cover all forms of social enterprises, (H3) the existing legal framework as referred to social enterprises does not allow to use the full potential of social economy, (H4) the actors of social entrepreneurship that meet its economic assumptions adjust their supply to specific needs that are not reflected in the existing market offer. An assumption shared by all hypotheses is as follows: **economy is a culturally conditioned social practice**.

The research carried out for the needs of the thesis is divided into two main parts. Firstly, these are theoretical studies (literature studies and analysis of documents of social enterprises). Secondly, these are empirical studies (field studies using methods and techniques such as individual casual

interviews, participant observation). At the crossways of these two types of research a proposal was presented for calculations using mathematical tools for social entrepreneurship.

Chapter One *Definitions and interpretations of the concept of social entrepreneurship and the concept of a social enterprise* provides an overview of definitions of social entrepreneurship and social enterprises in historical perspective. The Chapter presents also the distinction among social entrepreneurship and social economy, and social economics adopted in the thesis.

Chapter Two *The entrepreneur and entrepreneurship in the economic theory* describes findings of theorists in the field of economics, sociology, and philosophy significant for this thesis, in the context of the issue of entrepreneurs, entrepreneurship, enterprises and the role of the state in the process of building social economy.

Chapter Three *Social economics and social economy in Europe and the United States* is another review of modern economic and social thought focused around social economy. This Chapter provides for examples of how social economy functions in Italy, the United Kingdom and the United States.

Chapter Four *Social entrepreneurship in Poland* presents four contexts inseparable from the perspective of the functioning of social entrepreneurship in Poland. These are: (1) the historical context, (2) the cultural context, (3) the legal context, and (4) the context of economics, economy and the market. In this Chapter a historical order of presenting the particular contexts is assumed, and emphasis is placed on answering the question of how the phenomena within the specific context influenced social entrepreneurship and its development. Furthermore, the Chapter includes a proposal of the method to calculate the economic value of the activities of social enterprises in Poland.

Chapter Five *Theory and practice of social entrepreneurship* presents practical (applicable) knowledge on the functioning of social entrepreneurship and sets it in today's legal and economic, as well as institutional and social conditions. This Chapter also presents the matrix of social enterprises. Finally, Chapter Five explains the methodology of and describes the nature of the research conducted for the needs of the thesis.

Chapter Six *Social enterprises – case studies* presents the results of the empirical research conducted for the needs of the thesis. It includes a detailed description of eight cases of social enterprises from the city of Poznań analysed using triangulation, whereby the enterprises are divided in accordance with the order proposed in the matrix of social enterprises presented in Chapter Five hereof.

The thesis is concluded with Chapter Seven *Summary*, which contains the conclusions and reflections from the literature-based and empirical research. The Chapter contains the results of the

verification of the hypotheses. Furthermore, it presents certain recommendations for the stakeholders of social enterprises and social entrepreneurs aimed to promote the development of social entrepreneurship in Poland.